

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტი

ალექსანდრე ბოშიშვილი

თბილისის გარეუბნების ისტორია

კოჯორი, ტაბახმელა, შინდისი, წავკისი, წყნეთი

თბილისი

2010

ნაშრომში განხილულია თბილისის გარეუბნების ისტორია, რომელთაც საუკუნეთა მანძილზე სამეფო ოჯახის სააგარაკე დანიშნულება ჰქონდათ. საკითხის ირგვლივ რამდენიმე წლის მუშაობის შედეგად შეიქმნა ნაშრომი, რომელიც მოიცავს კოჯრის, ტაბახმელის, შინდისის, წავკისის და წყნეთის დასახლებების ვრცელ თავგადასავალს.

ნიგნი განკუთვნილია, როგორც სპეციალისტებისთვის, ისე საქართველოს ისტორიით დაინტერესებულ მკითხველთა ფართო წრისათვის.

The work contains the study about history of Tbilisi suburbs which had been royal residences of kings and their families for centuries. The book which contains the description of Kojori, Tabakhmela, Shindisi, Tsavkisi and Tskneti has been composed after several years of study of this problem.

The monograph is intended for the specialists and all the readers interested in history of Georgia.

რედაქტორი: პროფესორი გოჩა საითიძე
რეცენზენტი: პროფესორი ჯაბა სამუშია

Editor: Professor Gocha Saitidze
Reviewer: Professor Jaba Samushia

აღნიშნული პროექტი განხორციელდა საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური ხელშეწყობით (გრანტი №GNSF/PRES08/1-302). წინამდებარე პუბლიკაციაში გამოთქმული ნებისმიერი აზრი ეკუთვნის ავტორს და შესაძლოა არ ასახავდეს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის შეხედულებებს.

The designated project has been fulfilled by financial support of Georgian National Science Foundation (Grant №GNSF/PRES08/1-302). Any idea in this publication is possessed by the author and may not represent the opinion of Georgian National Science Foundation itself.

© ალექსანდრე ბოშიშვილი, 2010

© Alexander Boshishvili, 2010

ISBN 978-9941-0-2458-0

შინაარსი

შესავალი.....	9
თავი I. კოჯორი	37
§ 1. ტოპონიმები.....	37
§ 2. აგარანი, კოჟრის ციხე, აზეულა, ქოროლლი.....	42
§ 3. კაბენი.....	54
§ 4. ორმოცთა ეკლესია.....	62
§ 5. უძო.....	63
§ 6 კოჯრის ისტორია.....	66
§ 7. რუსეთ-საქართველოს ომი, 1921 წელი.....	83
თავი II. ტაბახმელა	108
§ 1 ტოპონიმები.....	108
§ 2. გუდელისი.....	113
§ 3. ტაბახმელის ისტორია.....	123
§ 4. ტაბახმელის გვარები.....	146
§ 5. ტაბახმელის ძეგლები.....	151
§ 6. სოღალაშვილების საგვარეულო.....	155
თავი III. შინდისი	160
§ 1. ტოპონიმები.....	160
§ 2. შინდისის ისტორია.....	163
§ 3. ქართველთა გასომხება.....	178
§ 4. შინდისის ძეგლები.....	194
§ 5. ბარათაშვილების და ყაფლანიშვილ-ორბელიანების საგვარეულო.....	196
თავი IV. წავეკისი	203
§ 1. ტოპონიმები.....	203
§ 2. წავეკისის ისტორია.....	204

§ 3. წავკისის ძეგლები	214
§ 4. ციციშვილების საგვარეულო	217
§ 5. თინა წავკისელი	222
თავი V. წყნეთი.	225
§ 1. ტოპონიმები.	225
§ 2. წყნეთის ისტორია.	229
§ 3. წყნეთის ძეგლები.	232
§ 4. ბებუთაშვილების საგვარეულო.	235
§ 5. მაია წყნეთელი	240
რეზიუმე ინგლისურ ენაზე.	244
რეზიუმე რუსულ ენაზე.	250
დანართები:	
№1. თბილისის მაზრის 1817 წლის კამერალური აღწერა.	256
№2. გარეუბნების სოფლებში მცხოვრები ზოგიერთი გვარის წარმოშობის და მათი დამკვიდრების ისტორია.	265

Contents

Introduction	9
Chapter I. Kojori.	37
§ 1. Toponims	37
§ 2. Agarani, Fortress Kojori, Azeula, Korogli	42
§ 3. Kaben.	54
§ 4. Church of Ormocta	62
§ 5. Church of Udzo	63
§ 6 History of Kojori	66
§ 7. Russian-Georgian War of 1921	83
Chapter II. Tabakhmela	108
§ 1 Toponims	108
§ 2. Heathland of Gudelisi	113
§ 3. History of Tabakhmela	123
§ 4. Family Names in Tabakhmela.	146
§ 5. Monuments of Tabakhmela.	151
§ 6. Dynasty of Duke Solaghashvili.	155
Chapter III. Shindisi.	160
§ 1. Toponims.	160
§ 2. History of Shindisi	163
§ 3. Armenization of Georgians.	178
§ 4. Monuments of Shindisi.	194
§ 5. Dynasty of Duke Baratashvili and Kaphlanishvili- Orbeliani	196
Chapter IV. Tsavkisi	203
§ 1. Toponims.	203
§ 2. History of Tsavkisi.	204

§ 3. Monuments of Tsavkisi	214
§ 4. Dynasty of Duke Tsitsishvili	217
§ 5. Tina Tsavkisel	222
Chapter V. Tskneti	225
§ 1. Toponims.	225
§ 2. History of Tskneti	229
§ 3. Monuments of Tskneti.	232
§ 4. Dynasty of Duke Bebutashvili.	235
§ 5. Maia Tskneteli.	240
Summary in English	244
Summary in Russian.	250
Appendix	
№1. Population Census of Tbilisi Uezd of 1817.	256
№2. History of Origination of Some Family Names living In given Suburbs	265

შესავალი

თანამედროვე მსოფლიოში ყოველ მსხვილ ქალაქს თავისი საგარეუბნო ზონა, მიზიდულობის არეალი და გავლენის საკუთარი სფერო აქვს. მთელ ამ ტერიტორიას აგლომერაციას უწოდებენ. ტერმინი XIX საუკუნის ბოლოს ამერიკელმა მეცნიერმა ა. ვებერმა შემოიღო დიდი ქალაქის ურბანისტული რაიონის აღსანიშნად. მისი წინასწარმეტყველება გამართლდა. XX საუკუნეში აგლომერაციები საყოველთაოდ გავრცელდა.

რაც უფრო დიდია ქალაქი, მით უფრო ინტენსიურად იზიდავს მოსახლეობას და აქტიურად მოქმედებს ახლომდებარე ტერიტორიაზე.

XIX საუკუნეში დასავლეთ ევროპის და ამერიკის დიდი ქალაქების მოსახლეობამ ქალაქგარეთ დაიწყო საცხოვრებლად გადასვლა. დასავლეთში ქალაქგარეთ ცხოვრება უფრო მეტ პრესტიჟს და შესაძლებლობას ნიშნავს. ეს პროცესი დღემდე გრძელდება.

ქალაქების გარეუბნების გაფართოების ხარჯზე ევროპაში შეიქმნა მსხვილი აგლომერაციები და XX საუკუნეში ცალკე ადმინისტრაციულ ერთეულებად გამოიყო. მაგალითად ქალაქმა ლონდონმა განსაკუთრებული სტატუსი 1964 წელს მიიღო, 60 - იან წლებშივე შეიქმნა პარიზის რაიონი რომელიც 12 ათასი კვ. კილომეტრს შეადგენს. ცალკე ადმინისტრაციული ერთეულია მოსკოვიც. საქართველოს ქალაქებს ჯერ ამ მასშტაბებისთვის არ მიუღწევიათ. თუმცა თბილისს აქვს განვითარების და გაფართოების არეალი თავისი გარეუბნების ხარჯზე.

საბჭოთა ქალაქების გარეუბნებში შენდებოდა ფაბრიკა-ქარხნები და იქვე მუშებისათვის საცხოვრებელი ბინები, რომელიც რაიმე ახალი არქიტექტურული სტილით არ გამოირჩეოდა. ამ თვალსაზრისით საბჭოთა ქალაქები ერთმანეთს ძალიან ჰგავდა. გაჩნდა ქარხნების

დასახლებასთან დაკავშირებული ტოპონიმები. თბილისში ასეთი ტიპის შემდეგ დასახლებებს ვხვდებით: თემქა — თბილისის ელმავალ-მშენებელი ქარხნის დასახლება, ზაჰესი — ზემო ავჭალის ჰიდრო-ელექტრო სადგურის დასახლება, 31 ქარხნის დასახლება, ზეემქა — ლითონკონსტრუქციების ქარხნის დასახლება და სხვ.

ქალაქის ცენტრში მცხოვრები მოსახლეობა თბილისის სამხრეთით მდებარე სოფლებში აშენებდა აგარაკებს. ეს პროცესი განსაკუთრებული ინტენსივობით XX საუკუნის 40-იანი წლების ბოლოდან მიმდინარეობდა. ამ მიმართულებით, ძველი დიდი ხნის სააგარაკო ტრადიციიდან გამომდინარე, ყველაზე ადრე და ინტენსიურად კოჯორი იქნა ათვისებული. პოპულარული იყო წყნეთი, ოქროყანა.

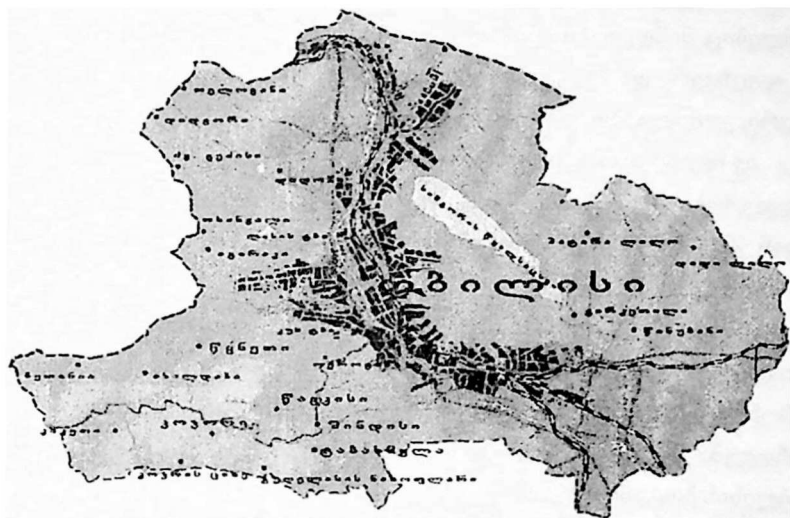
წყნეთის განსაკუთრებით პოპულარობას სამთავრობო აგარაკების არსებობამ შეუწყო ხელი. აქ ჰქონდა რეზიდენცია საქართველოს სსრ-ს ხელმძღვანელობას, მათ შორის საქართველოს სსრ ცეკას კომპარტიის გენერალურ მდივანს.

თბილისის სამხრეთით მდებარე გარეუბნები (კოჯორი, ტაბახმელა, შინდისი, ნავკისი, წყნეთი) გაერთიანებული არიან თბილისის დიდგორის რაიონში. მდებარეობენ ზღვის დონიდან 800-დან (წყნეთში) 1495 მ-მდე (კოჯორი - „ნიშნის მთა“) სიმაღლეზე.

ჰავა ზომიერად თბილია, შედარებით მაღალი ტენიანობა არის კოჯორში.

ლანდშაფტის დახასიათება ასეთია — დაბალი მთა-ხეობათა რელიეფი მუხნარ-რცხილნარით, ტყის ყავისფერ და ყომრალ ნიადაგებზე სიმაღლებრივი ზონით არის გავრცელებული, ზღვის დონიდან 1000 მ. თრიალეთის ქედის აღმოსავლეთ კალთაზე. ლანდშაფტის სამეურნეო მნიშვნელობა გამოიხატება საკურორტო, რეკრეაციულ, ნიადაგდაცვით და წყალშენახვით ფუნქციებში.¹

¹ თბილისი, ეკონომიკურ-გეოგრაფიული გამოკვლევა, თბ., 1989, გვ. 61-62.

თბილისის რუკა

ფლორა და ფაუნა მრავალფეროვანია, რომელიც საქართველოს საშუალო მთიანეთისათვის დამახასიათებელი სახეობებისგან შედგება.

ტყეები სხვადასხვა ტიპის არის. რელიეფის, პირობების და ტენიანობის მიხედვით აქ გავრცელებულია — მუხა, ცაცხვი, წიფელი, იფანი, რცხილა და ნეკერჩხალი. წინვოვანი ხეები ძირითადად XX საუკუნეში ხელოვნურად გაშენდა, თუმცა დღეისთვის გამწვანების საკმაოდ დიდ ნაწილს სწორედ ფიჭვი და ნაძვი შეადგენს. არის ასევე ბუჩქნარები — კუნელი, ზღმარტლი, კონახური, ტყემალი, თხილი, პანტა, მაყვალი, შინდი, ასკილი, კერინჩხი და სხვ.

დასახლებულ ადგილებში ხარობს კაკალი, ვაშლი, მსხალი, ატამი, კომში, ქლიავი, ტყემალი, თუთა, ბალი, ალუბალი და სხვ.

ცხოველებიდან უმეტესად გავრცელებულია მელა და კურდღელი, არის ასევე ზღარბი, კუ, თხუნელა, მინდვრის თაგვი, ციყვი, მაჩვი, რომლებიც მინდვრებში ბინადრობენ. ტყეებში გვხვდება მგელი, ტურა, ფოცხვერი და სხვ., ფრინველებიდან — ქორი, ძერა, ყვავი, შამვი, მწყერი, კოდალა, ბუ, გუგული და მისთ.

აქ იღებს სათავეს მდინარე *უკანხევი*. ვახუშტი მას „კოჟრისა და გუდელისის ხევის წყალს“ ეძახის. სათავე გუდელისთან (ზღვის დონიდან 1310 მეტრზე), ჩაედინება კუმისის ტბაში (ზღვის დონიდან 469 მ.), სიგრძე 15 კმ.¹

ნავკისის წყალი (იგივე ლელვთახევი, დაბალხანისხევი) — მდინარე თბილისის მიდამოებში, სათავეს უძოს მთის სამხრეთ აღმოსავლეთ კალთაზე 1200 მ. სიმაღლეზე იღებს. სიგრძე 9 კმ. უერთდება მტკვარს. მდინარე ნავკისის წყლის ხეობაში გაშენებულია თბილისის ბოტანიკური ბაღი.

ნავკისისწყლის პარალელურად მტკვარს ერთვის მდინარე *ტაბახმელის წყალი*, მას ხან მდინარე კრწანისს ან დუქნისხევსაც უწოდებენ, სიგრძე 10,8 კმ. სათავე ზღვის დონიდან 1032 მ. სიმაღლეზე, შესართავი 375 მ. სიმაღლეზე.²

წყნეთთან ვერეს ხეობაში ჩამოედინება მდინარე ვერე. ვერე სათავეს დიდგორის მთის (ვერის დიდგორი) მიდამოებში 1670 მეტრ სიმაღლეზე იღებს და გმირთა მოედნის მახლობლად მტკვარს ერთვის. სიგრძე 34 კმ. მდინარის აუზის ფართობი 200 კმ². მთავარი შენაკადებია ლასტისციხის ხევი, ენახებისხევი, სუდოხევი, იფნარისხევი, ცხენიჭამიახევი, წმინდა წყალი, მარჯვნიდან — კვესეთისწყალი, ბეთანიისხევი, უძოსხევი, ვარაზისხევი.³

¹ გრ. ზარდალიშვილი, თბილისისა და მისი მიდამოების ტოპონიმია, თბ., 1978, გვ. 67.

² იქვე, გვ. 66.

³ თბილისი, ენციკლოპედია, თბ., 2002, გვ. 472.

შუა საუკუნეებში თბილისის გარეუბნები (გარეთუბანი, ვერე-ვერა, ვეძისი, სეიდაბადი, თაბორის ციხე, კრწანისი, ყურყუთა (სოლან-ლული), ავლაბარი, ღომელაური, დირსიჭალა, ნავთლული, ჩულურეთი, ელია-მახათა, კუკია, დიდუბე) თბილისის ზრდასთან ერთად თანდათანობით ქალაქის უშუალო უბნებად იქცა, ხოლო შემოგარენის და მასთან, მთლიანად საგარეუბნო ზონის ფარგლებში, ახალი ტერიტორიები ჩაერთო. ეს პროცესი XIX-XX საუკუნეებში დიდი ინტენსივობით მიმდინარეობდა.

თბილისის გარეუბნების ისტორია თბილისის გაჩენასთან ერთად იწყება, თბილისის გარშემო სოფლები, ზოგი წარმოშობისთანავე, ზოგი შემდეგ, დაქვემდებარებით ქალაქის აგარაკები იყო. ძველ დროს ასეთი მრავალი აგარა არსებობდა. ამ აგარაკებიდან ქალაქის სამხრეთით მდებარე სოფლებს საერთო სახელი „აგარანი“ ეწოდათ. „აგარანში“ საზაფხულო სადგურები ჰქონდათ ქალაქის მაღალ საზოგადოებას — არაბ ამირას, შემდეგ საქართველოს მეფეს მისი კარით. აგარაკებზე დიდი საქარაენო გზა გადიოდა. იქ, სადაც გზაგასაყარი იქმნებოდა, ციხე იყო, რომელსაც აგარათა ციხე (მოგვიანო ხანის — აზეულა, კოჯორი) ეწოდებოდა. აგარათა ციხე აგარანის ცენტრი და ქართველი მეფის რეზიდენცია იყო. აქვე იყო დასო (ტყე), სადაც მეფე თავისი კარით ზაფხულს ატარებდა. XV-XVIII საუკუნეებში საქართველოში შექმნილი მძიმე პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური პირობების გამო, ამ დაბებმა აგარაკების ძველი მნიშვნელობა დაკარგეს. შესაბამისად ქალაქმაც დაკარგა უფლება მათზე. მათი საერთო სახელის („აგარანი“) გაქრობაც ამან გამოიწვია და ეს დაბები ამიერიდან მხოლოდ თავისი სახელებით მოიხსენიებიან — კოჯორი (ზემო ტაბახმელა), ტაბახმელა, შინდისი, ნავკისი, კრწანისი („აგარათა ჭალა“), ხატის თელეთი („სახატე“). ამ დროიდან ამ სოფლებს „ქალაქის

პირის სოფლები" ეწოდებოდათ. XVI საუკუნის ერთ-ერთი საბუთის მიხედვით „ქალაქის პირის სოფლებს" თავისი ტარულაც¹ ჰყოლია.²

შუა სუკუნეებში თბილისის სანახების სოფლები ადმინისტრაციულად და ეკონომიკურად, სანამ ქალაქის მოხელეთა შორის მოურავის სახელო გაჩნდებოდა, თბილისის ამირთამირას ემორჩილებოდა, რომელიც ამავე დროს ქართლის ამირთამირაც იყო.³

აკად. ნ. ბერძენიშვილის აზრით, თბილისსაც ჰქონდა თავისი სამოქალაქო (ისევე როგორც ქუთაისს) და ჰყავდა თავისი ერისთავი (=ამირა).

ერთიანი საქართველოს დაშლის შემდეგ გაჩნდა მოურავის სახელო, ამიერიდან ქალაქის მართვა მის ხელში აღმოჩნდა. მოურავს ემორჩილებოდნენ ქალაქის მოხელები, ვაჭრები და ხელოსნები, გადასახადების დანესება და აკრეფაც მას ევალებოდა.

ირანის გავლენის დროს საქართველოს ქალაქების სამოხელეო აპარატი თითქმის სრულ იდენტურობას იჩენს სეფიანთა ირანის საქალაქო ადმინისტრაციასთან.⁴ სპარსეთის ქალაქების მსგავსად, XVI საუკუნის 70-იანი წლებიდან ქალაქის თავს, კერძოდ თბილისის მოურავს ტარულა ეწოდებოდა.⁵

ცალკე ტარულა ჰყოლია ქალაქის პირის სოფლებსაც. რომელიც თბილისის მოურავს ემორჩილებოდა. სამწუხაროდ ყაფარ სოლალაშვილის (XVI-საუკუნის ბოლო) გარდა სხვა ტარულა წყაროებში არ

¹ ტარულა ჩვენთან ირანიდან შემოსული სამოხელეო ტიტულია. ირანში ტარულა მხარის და ქალაქების გამგებლებს ერქვათ. აღსანიშნავია, რომ ირანის დედაქალაქ ისფაჰანის ტარულები წარმოშობით უმეტესად ქართველები იყვნენ.

² ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთები, ტექსტი დაადგინა, თარგმანი და შენიშვნები დაურთო ვლ. ფუთურიძემ, თბ., 1955, გვ. 9.

³ მ. ლორთქიფანიძე, ქალაქის მოხელეთა საკითხისათვის ფეოდალურ საქართველოში, ჟურნ.: „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის" (მსკი), ნაკვ. 30, თბ., 1954, გვ. 145.

⁴ კ. კუცია, აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის ქალაქები XVI-XVIII საუკუნეებში, თბ., 1976, გვ. 31.

⁵ იქვე, გვ. 34.

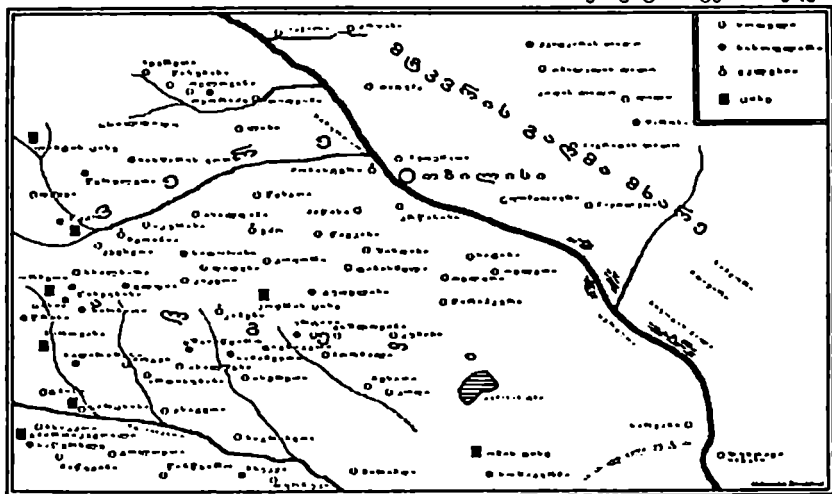
იხსენიება.

1581 წელს ქართლის მეფე სვიმონ I (1556-1600 წწ.) ქალაქის პირის და ვერის ხევის ტარულას ყაფარ სოლალაშვილს და მის „შვილთა — იოვანეს, მერაბს და დავითს“ „ქალაქის პირში და ვერის ხევეში“ სოფლებს (ტაბახმელა, გუდელისი, დრე, შავნი) უმტკიცებს.¹

ტარულა, როგორც ქალაქის პირის სოფლების გამგებლის სახელო დიდხანს არ ყოფილა. როგორც ჩანს იგი თბილისის მელიქმა ჩაანაცვლა.²

„ქალაქის პირის სოფლები“ XVIII საუკუნის I ნახევარი

ვახუშტის რუკის მიხედვით

XV საუკუნიდან ეს ადგილები (კოჯრის ციხე, კაბენი, გუდელისი (ნასოფლარია), ტაბახმელა, შინდისი) თავად სოლალაშვილების და

¹ ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთები, ტექსტი დაადგინა, თარგმანი და შენიშვნები დაურთო ვლ. ფუთურიძემ, თბ., 1955, გვ. 9-10.

² ალ. ხახანაშვილის აზრით, „ტფილისის მელიქი განაგებდა ქალაქთან უახლოეს სოფლებსაც“. იხ. ალ. ხახანაშვილი, საქართველოს სამეფოს მოხელენი, ჟურნ.: „მოამბე“, 1897 წელი, №3, გვ. 8-9.

(წავესი, წყნეთი) თავად ციციშვილების მფლობელობაში იყო. კო-
ჯორში ქართლის მეფეს და კათოლიკოსს ჰქონდათ რეზიდენცია.
მოგვიანებით, XVIII საუკუნიდან მფლობელები იცვლებიან. ძირითა-
დად ორბელიანების ხელში გადადის კოჯორი, ტაბახმელა და შინდისი.
წავესი და წყნეთი თბილისის მელიქ მამასახლებს ბებუთაშვილებს
ეკუთვნით.

რუსეთის იმპერიის მიერ ქართლ-კახეთის ანექსიის შემდეგ, ეს
სოფლები ადმინისტრაციულად თბილისის გუბერნიის თბილისის მაზ-
რაში შედიოდა და ისევ სააგარაკო დანიშნულება ჰქონდა. თბილისის
გარეუბნები XX საუკუნეშიც ერთ-ერთი ყველაზე აქტიური ტურისტუ-
ლი ზონა იყო. ისინი ჯერ გარეუბნის, შემდეგ თბილისის სამგორის და
ბოლოს გარდაბნის რაიონს მიეკუთვნებოდა. 2007 წლიდან თბილისის
დიდგორის რაიონის შემადგენლობაშია.

კოჯრის ციხე სოლალაშვილების მთავარი ციხე იყო. აქვეა მათი
სასახლე გუდელისი და სასაფლაო კაბენის მონასტერი, რომელიც
თამარის დროს არის აშენებული.

ტაბახმელაში აგარაკი თამარ მეფეს ჰქონდა. აქ შეეძინა ლაშა
გიორგი. ტაბახმელაში ჰქონდათ სახლები თავად მელიქიშვილებს და
ორბელიანებს. გრიგოლ ორბელიანი ტაბახმელელებთან ერთად (რომ-
ლებსაც თავის წერილებში მოიხსენიებს) ხშირად ქეიფობდა.

თბილისის მელიქ მამასახლისს, დარჩია ბებუთაშვილს (1895-
1801 წწ.) წყნეთში სახლი ჰქონია. წყნეთის, როგორც აგარაკის დანი-
ნაურება სწორედ ამ დროიდან იწყება.

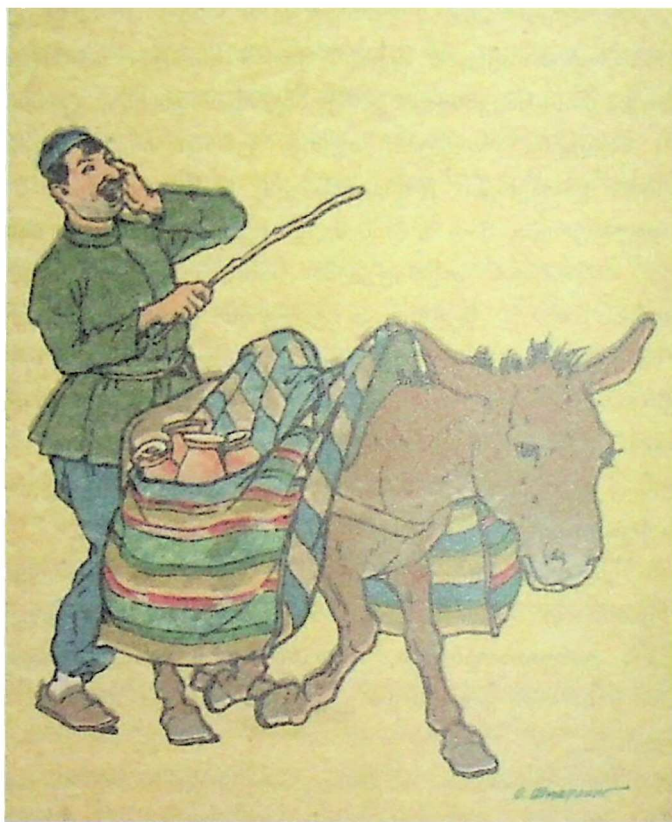
წავესიში აგარაკი ჰქონდა ქართლის მეფე ლუარსაბ II-ს (1606-
1614 წწ.), ქართლის მეფის როსტომის (1633-1658 წწ.) დედა წავესელი
გლეხის ქალი იყო. შინდისში ნიკოლოზ ბარათაშვილის მამას მელი-
ტონს ჰქონდა სასახლე.

წარმოშობით აქედან იყვნენ არიან სახალხო გმირები, მაია წყნეთელი და თინა წავეისელი. გარეუბნების სოფლების ეკონომიკური სურათის აღდგენა რთულია. თუმცა ცნობილია, რომ სოფლის მეურნეობის უმთავრესი დარგებისთვის (მემინდვრეობა, მრავალწლიანი კულტურები, მათ შორის მევენახეობა) აქ არ იყო სათანადო პირობები: სასოფლო სავარგულის სიმცირე, მკაცრი კლიმატი, ქვალორლიანი ნიადაგი, მეტწილად გვალვიანი ზაფხული და სხვ. ფიქრობთ, ზღუდავდა აქაური მეურნის შესაძლებლობებს. თბილისის მთელ შემოგარენში, მეურნეობის წამყვანი დარგი უმეტესად მესაქონლეობა იყო. ეს გარეუბნები თბილისის ხორცისა და რძის პროდუქტებით დღესაც ამარაგებენ, რამაც ეთნოგრაფიაში და ფოლკლორშიც კპოვა ასახვა.

შუა საუკუნეებში მეურნეობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დარგი მენახშირეობა იყო. იგი განსაკუთრებით XVIII საუკუნიდან უნდა იყოს განვითარებული, რადგან ამ პერიოდის ისტორიულ საბუთებში ნახშირის ყიდვის და გაყიდვის შესახებ მრავალი ფაქტია აღნიშნული.

მენახშირეობა თბილისის მიმდებარე სოფლებში (წყნეთი, ბაგე-ბი, შინდისი, ტაბახმელა, ნახშირგორა, კოჯორი, დიღომი, მარტყოფი, ბორბალო) საკმაოდ იყო განვითარებული და მთელ ქალაქს ამარაგებდა. გვიან შუა საუკუნეებში სწორედ ამ სოფლებში ამზადებდნენ ნახშირს.

მენახშირეები ნახშირს ხისგან ამზადებდნენ. ტყე ამ დროს ძირითადად მებატონეების ხელში იყო. გლეხები და უმეტესად ვაჭრები შესას ყიდულობდნენ, რომელსაც ერთ ადგილას წვავდნენ, ნახშირს ამოარჩევდნენ, ნამწვავები და ნაცარი კი ადგილზე რჩებოდა, ტაბახ-

მემაწენე, ოსკარ შშერლინგის ნახატი

მელის და გუდელისის ტყეებში¹ ამ საქმიანობის ნაკვალევი, ანუ ნახშირის ნარჩენები დღემდეა შემორჩენილი. 1779 წლის უცნობი პირის ქორწილის დანახარჯების ნუსხაში მოცემულია შეშის და ნახშირის ფასები.

¹ ნახშირის დამზადების ადგილები საეარაუდოდ სხვა სოფლებშიც იქნება. კერები ძირითადად ტყეებში გვხვდება და დაფარულია მიწით.

ვ (3) ცალი ნახშირი -- მარჩილი¹

სამი მინალთუნი და ორი აბაზი — 1 ურემი ნახშირი

ერთი მინალთუნი და სამი შაური — 1 ურემი შეშა.²

როგორც ჩანს ქალაქის პირის სოფლებს შეშითაც ევალებოდათ გადასახადის გადახდა. მაგალითად, 1796 წელს სხვა სოფლებთან ერთად ტაბახმელას ექვსი ურემი შეშა ევალებოდა. „ქ-კს უშდ იანვარს, კვ. ქალაქის ნაპირის სოფლებ შეშა შესწერდა და ეს იმისი პირია, რომ ვინც იასაულათ წავიდნენ ისინიც აქა სწერიან..., ვ [6]. ქ. ტაბახმელა ურემი“.³

მენახშირეობა პირველად დასავლეთ საქართველოდან სპეციალურად ამ საქმიანობისთვის გადმოსულმა რაჭველებმა და იმერლებმა დაიწყეს. თუმცა ახალ საქმეს ადგილობრივმა მცხოვრებლებმაც ადვილად აუღეს ალღო. არსებობდა ნახშირის წვის სხვადასხვა ხერხი, ხარისხის განსაზღვრის და გასაღების ადგილები.

თბილისელები ნახშირს იყენებდნენ არა მარტო სათბობად და საკვების მოსამზადებლად, მასზე დიდი მოთხოვნა იყო მჭედლების, მეთევზეების, ყასბების მხრიდან. ნახშირს იყენებდნენ ძველი თბილისის სასადილოები, სახაშეები, საჩაიეები და საბაყლოები. ნახშირი ქალაქში იყიდებოდა, შეშის მოედანზე, თათრის მოედანზე, მალაკნების ბაზარზე და რიყეზე.⁴

¹ მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის, ნ. 1, ხელფასი, ქირა ფასები. მასალები შეარჩია და გამოსცა ნ. ბერძენიშვილმა, თბ. 1938, გვ. 70.

² მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის, ნ. 1, გვ. 73.

³ საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი (სცსა), ფონდი № 1448, საქმე № 1704.

⁴ თ. ცაგარეიშვილი, მენახშირეობა, თბილისი, ენციკლოპედია, თბ., 2002, გვ. 658.

მენახშირეები

აენანანთ ხევის მარჯვენა და მარცხენა მხარეზე არსებობდა პატარა მოედნები, სადაც შეშა და ნახშირი იყიდებოდა. თბილისელები ამ ადგილს შეშის მოედანს¹ ეძახდნენ.²

ამ ყველაფერთან ერთად შემოსავლის ერთი წყარო ყვავილების მიწაც ყოფილა.

გვიან შუა საუკუნეებში საქალაქო ცხოვრების წინსვლის

¹ დღევანდელი ბარათაშვილის ქუჩა. შეშის მოედანი XIX საუკუნის 40-იან წლებამდე არსებობდა, ამ დროს პასკევიჩ ერევანსკის მოედანზე (თავისუფლების მოედანი) გაშავალი აენანანთხევი გადახურეს და იქ ქარვასლა აშენეს.

² თ. ბერიძე, ძველი თბილისის სურათები, თბ., 1980.

შედეგად ნახშირის გარდა თბილისის მოქალაქეთა მხრიდან მოთხოვნილება გაიზარდა გაგრილების საშუალებაზე, კერძოდ, ყინულზე. ამან თბილისის ახლომახლო სოფლებში ყინულის დამზადების საქმის განვითარება გამოიწვია. მოსახლეობის ერთი ნაწილისათვის გარკვეული შემოსავლის წყაროს სწორედ ყინული წარმოადგენდა.

ყინულის დამზადებას საქართველოში დიდი ისტორია აქვს, მას იყენებდნენ მედიცინაში, სხვადასხვა პროდუქტის შესანახად, გაგრილების საშუალებად და სხვ.

ვახტანგ VI-ის მთავარ, სახელმწიფო საკანონმდებლო ძეგლში, დასტურლამალში განსაზღვრულია, რომ კოჟორზე მარანის რეცხვა ვისაც ევალება, მათვე ევალებათ „ყინულის ჩაყრისაც“.¹

საყინულე ჭა-მაცივარი აღმოჩენილია თბილისში როსტომ მეფის სასახლის სარდაფშიც.² საყინულეები თავის სასახლეებში თავადებსაც ჰქონდათ. მუხრანში და დიღომში - ბაგრატიონებს, ფხვენისში - ამილახვრებს, ქვემო ხვითში - თაქთაქიშვილებს და მაჩაბლებს, ნიქოზში - ფალავანდიშვილებს, ერედვში - ფავლენიშვილებს...³ თოვლის შესანახი „ორმო-თხრილები“ შენობის ჩრდილო მხარეს კეთდებოდა, იმ მოსაზრებით, რომ მზე ნაკლებად მოხედებოდა და ყინულის გამძლეობაც ზაფხულამდე გაეხანგრძლივებინათ. ორმო დაახლოებით 15-20 კუბ. მეტრს აღწევდა.⁴

საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში (ქციის და ლიახვის ხეობები, რაჭა, ჯავახეთი, სამეგრელო, აფაზეთი, შიდა ქართლი, მესხეთი)

¹ დასტურლამალი [1703-1724], ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, თბ., 1965, გვ. 315.

² კ. ფირფილაშვილი, ახალი ცნობები სამეფო კარის საყინულისა და ჭა-მაცივრის შესახებ, ჟურნ.: „მეცნიერება და ტექნიკა“, თბილისი, 1996, გვ. 124.

³ ჯ. სონღულაშვილი, თოვლისა და ყინულის შენახვის ხალხური წესები თბილისის სანახებში, ჟურნ.: „საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე“, ტ. XXIII-B, 1962, გვ. 171.

⁴ ჯ. სონღულაშვილი, თოვლისა და ყინულის შენახვის ხალხური წესები, გვ. 172.

არსებობდა ბუნებრივი საყინულეებიც,¹ საიდანაც წლის ნებისმიერ დროს შესაძლებელი იყო ყინულის გამოტანა.

გასაყიდი ყინულისთვის აკეთებდნენ დიდი ზომის ორმო-თხრილებს, სადაც დაახლოებით 200-300 ურემი ყინული ეტეოდა. აქ შეჰქონდათ თოვლი, კარგად დატკეპნიდნენ და ყინულად გადაქცევის შემდეგ მის რეალიზაციას იწყებდნენ.

თუ ყინვიანი წელი არ იყო, ხალხი ყინულის მოსაჭრელად ტყეში მიდიოდა.

დამზადებულ ყინულს არა მხოლოდ ზამთარში ყიდიდნენ, ზაფხულისთვისაც ინახავდნენ. მაისში ან ივლისში გახსნიდნენ სპეციალურად ზაფხულისათვის შენახულ ყინულის საცავს. საღამოს აიღებდნენ, დადებდნენ ურემზე, რომელსაც ქვემოდან სველ ტილოებს უფენდნენ. ზემოდანაც ასევე სველ ტილოს და თივას დააყრიდნენ. ზაფხულში ყინული ბაზარში ღამით მიჰქონდათ, ხშირად წინასწარ ჰქონდათ გაყიდული.²

ეკონომიკური ურთიერთობების გარდა აღნიშნული სოფლები ისტორიულად ყოველთვის მნიშვნელოვანი იყო თბილისისთვის. მათ თავიდანვე ჰქონდათ სააგარაკო და ქალაქის კარიბჭის ფუნქციები. მათი წვლილი დიდია ქალაქის დაცვაში. აქ გაიმართა საქართველოს ისტორიაში გადამწყვეტი არაერთი ბრძოლა.

ეს სოფლები დაკავშირებული იყო ქვემო ქართლის ისტორიულ გზასთან. მშვიდობიანობის პერიოდში ეს გზა ეკონომიკურ განვითარებას უწყობდა ხელს, ხოლო ომიანობის დროს დამლუპველიც ხდებოდა. გზასთან ახლო მდებარეობის გამო მტერი მოსახლეობას ხშირად აწიოკებდა.

¹ კ. ხარაძე, ბუნებრივი საყინულეები საქართველოში, „საქართველოს ბუნება“, 1990 წელი, №2, გვ. 22-23.

² ჯ. სონღულაშვილი, თოვლისა და ყინულის შენახვის ხალხური წესები, გვ. 173-174.

ქვემო ქართლის გზა ერთ-ერთი უძველესი მაგისტრალია საქართველოში. იგი ქვეყნის ცენტრს თბილისს მის სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ პროვინციებთან (ქვემო ქართლი, ჯავახეთი...) აკავშირებდა, უზრუნველყოფდა ამ მხარეებთან სამხედრო პოლიტიკურ კავშირებს, და ამ გზაზე განლაგებული ციხე-სიმაგრეებიც თბილისისკენ მომავალ მტერს გზას უღობავდა. გზის ეს მონაკვეთი და საერთოდ თბილისი-მანგლისი-ნალკა-ნინოწმინდის მაგისტრალი დიდ როლს თამაშობდა ამ მხარის კულტურულ ეკონომიკურ და სულიერ ცხოვრებაში.

როგორც აკად. ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავს, ქვემო ქართლისაკენ გზები კოჟრისა და კოჟრის კარით გადიოდა. პირველი კოჟრის კარიდან ტაბახმელამდის თბილისი მანგლისის გზას მიჰყვებოდა. ტაბახმელას გაყრილი ის ვაშლოვნისკენ დაუხვევდა და ფარცხისისაკენ მიემართებოდა ასურეთ ენაგეთზე. ფარცხისში მას შემოეყრებოდა თრიალეთ-მანგლისიდან ალგეთის პირით ბირთვის ტბისზე მიმავალი გზა, ფარცხისიდან სამშვილდე.¹

ამ გზაზე საუკუნეთა მანძილზე მრავალი ქარვასლა და საგზაო ნაგებობა იდგა. მონღოლების, თემურ ლენგის გამანადგურებელი შემოსევების და ქვეყნის შიდა დაჩიხულობის შედეგად საქართველომ დაკნინება და დაღმასვლა დაიწყო. გზების მოვლა-პატრონობას და შენახვას დიდი შრომა და სახსრები სჭირდებოდა. ჩანს, ქვეყანამ ამდენი ველარ შეძლო. ამიტომ გზის დიდი ნაწილი დაიკარგა ან ტყით დაიფარა.

აქვე უნდა ითქვას, რომ უმოკლესი გზა შიდა ქართლში ნავკისიდან და წყნეთიდან გადადიოდა. ამ გზით ნავიდა „სააკაძე ნავკისიდან რომ ილტვოდა“. სააკაძე ნოსტეში მისვლას ჩქარობდა. უნდოდა ცოლ-

¹ ნ. ბერძენიშვილი, გზები რუსთაველის ეპოქის საქართველოში, თბ., 1966, გვ. 73.

შვილი განწყვეტას გადაერჩინა. ბუნებრივია, უმოკლესი გზით ივლიდა.¹

XIX საუკუნეში ქვემო ქართლის გზას რუსეთის იმპერიის ოსმალეთთან ომების პირობებში განსაკუთრებული სტრატეგიული მნიშვნელობა მიენიჭა. იმავე საუკუნეში თბილისის საგარეუბნო კურორტებთან (კოჯორი, კიკეთი, თეთრინყარო, ტაბახმელა,) დამაკავშირებელ მთავარ მაგისტრალად იქცა.

თუმცა, როგორც აღენიშნეთ, XIX საუკუნისათვის ეს უძველესი გზა ჟამთა სიაყის გამო მთლიანად განადგურებული იყო. გზის მონაკვეთის დიდი ნაწილი ტყით იყო დაფარული, ყოველთვის მჭიდროდ დასახლებული ქვემო ქართლი კი მოსახლეობისგან მთლიანად დაცლილი.

XIX საუკუნის დასაწყისში საქართველოში შემოსული რუსული ჯარის შენაერთების განლაგების და შტაბ-ბინების მოსაწყობად შეარჩიეს თბილისთან ახლოს მდებარე ადგილები (მანგლისი, თეთრინყარო, წყნეთი, კოდა...), სადაც ჯარისთვის ხელსაყრელი კლიმატური პირობები იყო.

ძველად მანგლისამდე ორი გზა მიემართებოდა: 1. სოლოლაკიდან ციცაბო აღმართის ავლით გადაივლიდა სოფ. ოქროყანას, გვერდს უქცევდა უძოს მთას და კოჯორს, ჩადიოდა სოფ. სამადლოში. 2. იწყებოდა ორთაჭალიდან გადიოდა სოფლებზე: კრწანისი, შინდისი, ტაბახმელა, კოჯორის მახლობლად სამადლომდე, აქ ორივე გზა ერთიანდებოდა და ორბეთისა და მოხისის გავლით მანგლისის ხევში გადადიოდა.² გზის ამ მარშრუტით XX საუკუნის შუა ხანებამდე მეცხვარეები სარგებლობდნენ, როდესაც მათ კახეთის ზამთრის საძოვრებიდან ჯავახეთის იალალებზე გადაჰყავდათ ცხვარი. სწორედ კრწანისზე, შინდისზე და „ტაბახმელაზე გადიოდა საზაფხულო იალალებზე

¹ ნ. ბერძენიშვილი, გზები რუსთაველის ეპოქის საქართველოში, თბ., 1966, გვ. 53.

² ნ. კეზერელი-კოპაძე, საქართველოს საგზაო მშენებლობა, თბ., 1978, გვ. 56.

პირუტყვის გადასარეკი ტრასა".¹

აღნიშნული გზა რუსული ადმინისტრაციის პირობებში პირველად საექსპლუატაციოდ 1824 წელს 19 აგვისტოს გაიხსნა.² თუმცა, როგორც აღმოჩნდა, გამტარუნარიანობა საჭიროზე ნაკლები, ხოლო თვითონ გზა მეტად ვიწრო იყო, ამასთან ბევრ მონაკვეთზე ციცაბო აღმართებით. ამიტომაც 1849 წელს ერევნის ლეგიონის³ მეთაურის პოლკოვნიკ ივანე ბაგრატიონ-მუხრანელის⁴ ინიციატივით მოხდა ძველი გზის ნიველირება და აღმართ-დაღმართების დამუშავება. ეს სამუშაოები პირველ რიგში შეეხო მონაკვეთს სოლოლაკიდან ბოტანიკურ ბაღამდე. ასევე შეკეთდა სხვა მონაკვეთებიც, სადაც საჭირო გახდა, აშენდა ხიდებიც. 1949 წლის ბოლოსათვის უკვე შესაძლებელი იყო სატვირთო საზიდრების და ეტლების მოძრაობა.

თბილისი მანგლისის გზის ცენტრალურ ადგილად ე.წ. „თეთრი დუქანი“, ანუ, როგორც მას ძველად ეძახდნენ, „სამადლო“ ითვლებოდა. აქ ისვენებდნენ მგზავრები და ტრანსპორტის გამწვევი ძალა.

სიტყვა „სამადლო“ ნიშნავს ქველმოქმედებას, მოწყალებას. სავარაუდოდ აღნიშნულ პუნქტში იყო ისეთი საგზაო კერა (ფუნდუკი), რომელიც გზაზე გამვლელებს მომსახურებას უწევდა მოწყალების სახით, ე.ი. უსასყიდლოდ. ეს სახელწოდება ამ ადგილმა დღემდე შეინარჩუნა. აქ ერთმანეთს უკავშირდება გზები მანგლის-თრიალეთიდან, წყნეთიდან, კოჯრიდან.⁵

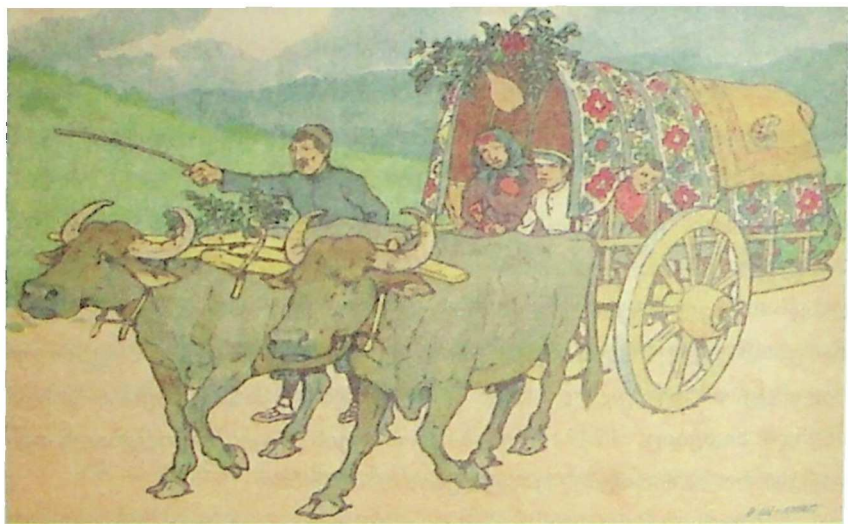
¹ მ. ჯანგიძე, ტაბახმელა-ისტორიული სოფელი, გაზ.: „თბილისი“, 1958 წელი, 30 ივლისი, გვ. 3.

² ნ. კეზერელი-კოპაძე, საქართველოს საგზაო მშენებლობა, თბ., 1978, გვ. 56.

³ ერევნის XIII გრენადერთა პოლკი (Պრიսահայոց 13-ի լեյն-გრენადერთի լուս). განლაგებული იყო მანგლისში, არსებობდა 1918 წლამდე.

⁴ ივანე კონსტანტინეს ძე ბაგრატიონ-მუხრანელი (1812-1895 წწ.) მსხვილი მემამულე, რუსეთის იმპერიის გენერალი. ერევნის პოლკს პოლკოვნიკის ჩინით 1849-1853 წლებში ხელმძღვანელობდა. მონაწილეობდა ყირიმის ომში (1853-1856 წწ.).

⁵ სამადლო იხსენიება ვახუშტისთან „სამადლო იწოდების მუნ ფუნდუკისათვის“. იხ. ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ს. ყაუხჩიშვილის გამოც, თბ., 1973, გვ. 327; სვიმონ მეფეს და დაუდ-ხანს შორის ბრძოლა 1567 წელს ტაბახმელასთან, ვახუშტის ვერსიით აქ მოხდა. იქვე, გვ. 408.

ჩარდახიანი ურემი, ოსკარ შმერლინგის ნახატი

იმ დროს გადაადგილების და ტვირთბრუნვის გავრცელებული სახე ერთლერძა ორბორბლიანი ურემები იყო. ტრანსპორტის ეს საშუალება ვარგისი იყო, როგორც ვაკე ადგილებში, ისე მთის ციცაბო გზებზე. ამასთან იყო კიდევ — ნვრილი ურემი, რომლის ტვირთბრუნვა შეადგენდა 250-270 კილოგრამს და რომელსაც ეწეოდა ერთი წყვილი (უღელი) ადგილობრივი რქოსანი მუშა საქონელი. ასეთი ურემები წარმოადგენდნენ ნამდვილ ყველგანმავალ, სატრანსპორტო საშუალებას და კარგად იყვნენ შეგუებული მთის გზებს.¹

მას იყენებდნენ თივის, ძნების, ბზის, ქვევრების, შეშის, ფიჩხის საზიდად; ჩარდახიან ურემებს სამგზავროდ და სხვ.

თბილისი — კოჯრის გზის მონაკვეთი განსაკუთრებული

¹ ნ. კევერელი-კოპაძე, გზათა მშენებლობა საქართველოში, ნან. I, უძველესი დროიდან მე-18 საუკუნის დამლევამდე, თბ., 1974, გვ. 185-186.

ზრუნვის ობიექტი XIX საუკუნის შუა წლებიდან გახდა, როდესაც კოჯორში თბილისის წარჩინებული საზოგადოების, რუსული ადმინისტრაციის მაღალჩინოსნების და თვით მეფისნაცვლის აგარაკები აშენდა. დაიწყო გზის კეთილმოწყობა, აღნიშნული უბნის მშენებლობა (თბილისი, კოჯორი)¹ 1871 წელს დამთავრდა. დამატებითი გამაგრებითი და უსაფრთხოების სამუშაოები მიმდინარეობდა 1877-1888 წლებშიც.² ღრმა ხევებთან და უფსკრულებთან პარაპეტები, ბოძკინტები და მოაჯირები აიგო.

თბილისი კოჯორის გზის მონაკვეთიდან გადიოდა გზა თეთრინყაროსკენ. ტაბახმელასთან ღრმა ხევის გადაკვეთით ეშვებოდა სოფელ ვაშლოვანში, იქედან კი თეთრინყაროსკენ მიემართებოდა. თბილისი მარნეულის ახალი გზის მშენებლობასთან დაკავშირებით 1899 წელს ტაბახმელა-ვაშლოვნის გზა მთლიანად ლიკვიდირებულ იქნა. ამის შემდეგ თეთრინყაროს გზა სოფ. კოდიდან იწყება.

გზა მიემართებოდა სოლოლაკიდან ტაბახმელამდე, აქ მარცხნივ უხვევდა გაივლიდა სოფლებს ვაშლოვანს, ბორბალოს, ასურეთს, სალირაშენს, გადაჭრიდა მდინარე ალგეთს და 12 ვერსიანი აღმართის შემდეგ თეთრინყაროში შედიოდა (სულ 61,8 კმ.).³

1847 წლიდან თეთრინყაროში მუდმივად დაბანაკდა რუსული ჯარი (საქართველოს გრენადერთა ლეგიონი⁴).

1863 წლის 29 აგვისტოს თბილისიდან ტაბახმელა ასურეთის გავლით თეთრი წყაროს რუსეთის მეფის ტახტის მემკვიდრე ნიკოლოზ

¹ ეს გზა ახლაც დაახლოებით იმავე ადგილას გადის. იმ დროისათვის სოფლები ოქროყანა, შინდისი და ტაბახმელა არ ესაზღვრებოდა გზას, ეს მოგვიანებით სოფლების ზრდამ გამოიწვია, თუმცა გზიდან 0,5 კმ-ზე მეტით დაშორებული არცერთი არ იყო.

² ნ. კეეზერელი-კოპაძე, საქართველოს საგზაო მშენებლობა, თბ., 1978, გვ. 60.

³ იქვე, გვ. 81.

⁴ საქართველოს XIV გრენადერთა პოლკი (14-й гренадерский Грузинский полк). განლაგებული იყო თეთრი წყაროში (Белый Ключ), არსებობდა 1918 წლამდე.

რომანოვი,¹ საქართველოს გრენადერთა ლეგიონის შეფი ენვია, რათა სამხედრო ნაწილი შეემონებინა. 1863 წლიდანვე დაიწყო რეგულარული საფოსტო და სამგზავრო მოძრაობა.² ტაბახმელაში დღესაც შემორჩენილია ტოპონიმი „ფოსტის გზა“, სწორედ გზის იმ მონაკვეთს ეძახიან, რომელიც 1899 წლამდე ტაბახმელა-ვაშლოვანის გზა იყო, სადაც „ფოსტა“ მოძრაობდა. ამ გზით სწორედ ფოსტა და ჯარის ნაწილები სარგებლობდა. თვითონ მოსახლეობას ძალიან უჭირდა ამ გზით სარგებლობა, რადგან მეტად ვიწრო და ციცაბო აღმართიანი იყო. ამიტომ XIX საუკუნის 80-იან წლებში დაისვა საკითხი ამ გზის მიმართულების შეცვლის შესახებ. ტაბახმელის მონაკვეთის ნაცვლად, ინჟინერ იოსებ ანდრონიკაშვილის ხელმძღვანელობით გზა გაიყვანეს ფონიჭალის და კოდის გავლით. რომელიც 1899 წელს ექსპლუატაციაში შევიდა. გაუქმდა ტაბახმელის საფოსტო სადგურიც.

როგორც აღმოჩნდა, ამ გზას მრავალი ნაკლი ჰქონდა. რიგ ადგილებში უსაფრთხოება არ იყო დაცული, ზოგან გრუნტიანი მონაკვეთები, იქ წარმოქმნილი ორმოები და ტალახი საფრთხეს უქმნიდა მგზავრებს და პირუტყვს, წვიმის დროს ხშირი იყო ჩამორეცხვა ან ფერდობებიდან ჩამოსული ნაშალით ჩახერგვა. XIX საუკუნის თბილისის ერთ-ერთი მოქალაქე კოჯრამდე თავის მოგზაურობის აღწერისას აღნიშნავს თუ როგორ განვაღდა გზაზე.³

XIX საუკუნის ბოლოსვე დაიწყეს ამ გზის გამწვანება, ანუ როგორც 1899 წლის გაზეთი „ივერია“ იტყობინება — „აზრად აქვსთ კოჯრის გზას ორივე მხარეს ტფილისიდან კოჯრამდე ხეები გააშენონ“. მართლაც გზის ამ მონაკვეთთან მდებარე სოფლების მემამუ-

¹ დიდი თავადი კონსტანტინე ნიკოლოზის ძე რომანოვი (1827-1892 წწ.), გენერალ ადმირალი. იმპერატორ ნიკოლოზ I-ის (1825-1855 წწ.) ძე.

² ნ. კეეზერელი-კოპაძე, საქართველოს საგზაო მშენებლობა, თბ., 1978, გვ. 61.

³ ორ-ანი [არტემ ახნაზაროვი], ჩემი მოგზაურობა ტფილისიდან კოჯორს და კოჯრიდან ტფილისს, გაზ.: „ივერია“, 1894 წელი, 14 აგვისტო, №174, გვ.2-3; 1 სექტემბერი, №185, გვ. 2-3; 7 სექტემბერი, №191, გვ. 2-3.

ლევმა თავადმა ორბელიანმა, თავადმა ბებუთოვმა, „კნენა“ ბარათა-შეილისამ, მირზოევმა და სხვებმა თავისი ტყიდან ხეები უსასყიდლოდ დათმეს, ხოლო ამ სოფლების მცხოვრებლებმა დარგეს. „ამ გლეხებს 600 კაცს ტაბახმელაში მემამულეებმა დიდი სადილი გაუმართეს“.¹

XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში იყო მცდე-ლობა კოჯორსა და თბილისს შორის, ფუნიკულიორის გაგრძელებაზე გაეყვანათ რკინიგზა.

ინჟინერ ისაევს დაუმუშავებია პროექტი, რომელიც 11 კმ-იან ვიწროლიანდაგიანი რკინიგზის გაყვანას გულისხმობდა, რომელიც 300 ათასი მანეთი ჯდება. როგორც ჩანს თანხები ვერ მოიძიეს.²

XX საუკუნის დასაწყისში ქალაქის გამგეობაში დასამტკიცებ-ლად ინჟინერმა ალფონს რობიმაკ შეიტანა ფუნიკულიორის და კოჯ-ორის რკინიგზის შტოს გაყვანის პროექტი.³

გამოკვლეულ იქნა ელექტრონის გასაყვანი გზაც.⁴ მაგრამ პრო-ექტი რამდენიმეჯერ გადაიდო და საბოლოოდ ვერ განხორცილდა.

XX საუკუნის დასაწყისში წყნეთის მიმართულებით გზის გაყვანაზე დაიწეს ფიქრი. 1903 წელს თბილისის მაზრის უფროსმა გუბერნატორს წარუდგინა დ. ბერიძის თხოვნა, რომელსაც სურდა, რომ წყნეთში გზატკეცილი გაეყვანა. გუბერნატორმა თანხმობა განაცხადა და ამ ახალი გზის ზუსტი გეგმა ითხოვა.⁵

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ინჟინერ ჩიჯავა-ძის ინიციატივით და მისივე პროექტით დაიწყო გზის მშენებლობა ბო-ტანიკური ბალის ზევით. თუმცა გაურკვეველი მიზეზების გამო ეს

¹ გაზ.: „ივერია“, 1899 წელი, 27 მარტი, №66, გვ. 2.

² გაზ.: „ცნობის ფურცელი“, 1896 წელი, 9 დეკემბერი, №57, გვ. 2; 1897 წელი, 3 აპრილი, №161, გვ. 1.

³ გაზ.: „ცნობის ფურცელი“, 1899 წელი, 16 ივნისი, № 843, გვ. 1; გაზ.: „ივერია“, 1900 წელი, 4 მარტი, №46, გვ. 2.

⁴ გაზ.: „ივერია“, 1901 წელი, №107, გვ. 2.

⁵ გაზ.: „ივერია“, 1903 წელი, 11 ივლისი, №150, გვ. 1.

პროექტი შეჩერდა. ამ ტრასის ნიშნები დღესაც ჩანს.¹

XX საუკუნის 20-30-იან წლებში კოჯრის რკინიგზის გაყვანის შესახებ კიდევ ერთხელ დაიწყეს საუბარი. როგორც ჩანს გადანყვეტილება რკინიგზის გაყვანის შესახებ უკვე მიღებული იყო და 1925 წლისათვის რამდენიმე ვარიანტსაც განიხილავდნენ.

I. ვარიანტის მიხედვით სადგური უნდა იქნეს ორთაჭალაში. რკინიგზა გაივლის მცირედ შემალლებულ რაიონებში, თბილისიდან კოჯრამდე.² დიდი ფერდობის გამო ეს გზა გამოყენებული იქნება მხოლოდ ზაფხულში მიმოსვლისთვის.

II. გზა მამადავითის მთის ფერდობით დასავლეთისკენ, შემდეგ ერთბაშად მოუხვევს აღმოსავლეთისკენ სოფელ ოქროყანისკენ. აქედან გზა უხვევს დასავლეთით წყნეთის მხარეზე. შემდეგ გაივლის კოჯრის მაღლობებს და შევა სოფლის ცენტრში.³

III. ვაკედან სოფელ წყნეთამდე მიდის მამადავითის მთის ფერდობზე, აქ პატარ-პატარა ხეებს ხიდების საშუალებით გადასჭრის, შემდეგ ვერსზე, უშუალოდ სოფელში შევა. აქედან გზა მდინარის მახლობლად მიდის და შემდეგ შედის კოჯორში.⁴

1930 წლის ოქტომბერში თბილისის აღმასკომის პრეზიდიუმმა სხვადასხვა პროექტები განიხილა და იმავე სხდომაზე კოჯრის ელექტრო რკინიგზის გაყვანის პროექტი დამტკიცდა.

ამ პროექტის მიხედვით კოჯორის ელექტრო რკინიგზა უნდა გაეყვანათ იმ ვარიანტის მიხედვით. რომელიც გზის გაყვანას გულისხმობდა ტაბახმელის მიმართულებით.

სადგურები მოეწყობა კრწანისში, შინდისში, ტაბახმელაში და ნავკისში, ხოლო მთავარი სადგურები თბილისში, კოჯორში და

¹ ნ. კეზერელი-კოპაძე, საქართველოს საგზაო მშენებლობა, თბ., 1978, გვ. 63.

² ელექტრონის რკინიგზა თბილისიდან კოჯრამდე, გაზ.: „კომუნისტი“, 1925 წელი, 4 ივნისი, № 126, გვ. 3.

³ ელექტრონის რკინიგზა თბილისიდან კოჯრამდე, გვ. 3.

⁴ იქვე.

კიკეთში.¹

გზის გაყვანა ამ დროს უკვე დაწყებული ყოფილა, მთავარი სადგური თბილისში უნდა ყოფილიყო ბოტანიკური ბაღის გვირაბთან. ისე, რომ მატარებელი პირდაპირ გავიდოდა გვირაბიდან, რომლის გაფართოებას გეგმავდნენ. გზა გადაჭრიდა ბოტანიკურ ბაღს, შემდეგ შინდისს, ტაბახმელას, ნავეისს და შევიდოდა კოჯორში.

გზის გაყვანასთან დაკავშირებით განზრახული იყო კოჯრის და სხვა აგარაკების გაფართოება. ამის გარდა რკინიგზის გასწვრივ აიგებოდა ახალი სააგარაკო სახლები, გაშენებოდა ახალშენები, ბაღები და ტყეები.² ასევე თბილისისთვის ამ სოფლებიდან სურსათ-სანოვავის ჩამოტანა უფრო ადვილი გახდებოდა. გზის გაყვანა და დამხმარე შენობების აგება დახლოებით 2 მილიონი მანეთი უნდა დამჯდარიყო.³

პროექტს მაშინვე გამოუჩნდნენ მონინაალმდეგენი. პირველ რიგში მსოფლიოში ერთ-ერთი უნიკალური - თბილისის ბოტანიკური ბაღის დამცველები, რომლებიც შიშობდნენ, რომ ბაღი დაკარგავდა თავის სახეს და რკინიგზისთვის გაფართოებული გვირაბი და იქიდან შემოსული ცივი ქარები კლიმატშიც ცვლილებებს შეიტანდა. ამიტომ სთავაზობენ, სხვა ვარიანტები განეხილათ, რომლებიც ბაღზე არ გაივლდა. „და თუ მაინც და მაინც ამ გზით უნდათ რკინიგზის გაყვანა, ეს შესაძლებელია სოლოლაკის მხრიდანაცო“.⁴

30-იან წლებში რკინიგზის გაყვანის დაჩქარებასაც ცდილობენ,⁵ მაგრამ საბოლოოდ ეს პროექტიც ჩაიშალა.

¹ კოჯრის ელექტრონის რკინის გზა, გაზ.: „კომუნისტი“, 1930 წელი, 21 ოქტომბერი, №246, გვ.3.

² კოჯრის ელექტრო რკინიგზა, გაზ.: „კომუნისტი“, 1930 წელი, 18 ივნისი, №139, გვ. 3.

³ იქვე. თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ პროექტის საბოლოო ხარჯთაღრიცხვის შედგენის შემდეგ ხარჯი 600 ათასი მანეთით განისაზღვრა, იხ. კოჯრის ელექტრონის რკინის გზა, გაზ.: „კომუნისტი“, 1930 წელი, 21 ოქტომბერი, №246, გვ. 3.

⁴ კოჯრის ელექტრო რკინიგზა და ბოტანიკური ბაღი, გაზ.: „კომუნისტი“, 1930 წელი, 16 ნოემბერი, №268, გვ. 3.

⁵ გ. ჭავჭავაძე, დაუჩქაროთ კოჯრის ელექტრო-რკინისგზის გაყვანა, გაზ.: „კომუნისტი“, 1931 წელი, 23 ივლისი, №168 (3123), გვ. 3.

XX საუკუნის სამოციან წლებში კიდევ ერთხელ შეეკეთდა თბილისი—კოჯორი—მანგლისის გზა. ზოგიერთი მიმართულებით მცირე ცვლილებები შეიტანეს¹. გზა საგრძნობლად განტვირთა საბჭოთა ხელისუფლების დროსვე აშენებულმა თბილისი—წყნეთი—სამადლოს მონაკვეთმა.

XIX საუკუნეში თბილისში წარმოიქმნა გარეუბნების სოფლების სახელობის ქუჩები.

კოჯრის ქუჩა — კოჯრის კარიდან² იწყებოდა და კოჯრისაკენ მიემართებოდა. XIX საუკუნის 40-იან წლებში კოჯრის კარიდან ლადო ასათიანის ქუჩის გადაკვეთამდე ველიამინოვის ქუჩა³ ეწოდა. შუა ნაწილს ბალის ქუჩა, ხოლო ბოლო მონაკვეთს ძველი სახელწოდება დღემდე შერჩა. კოჯრის ქუჩაზე XIX საუკუნის სახლებია შემორჩენილი.

XIX საუკუნეში ორთაჭალაში ყარფუხში წარმოიქმნა ტაბახმელის ქუჩა. ამ გზით დადიოდნენ ტაბახმელელები თბილისში. ტაბახმელის ქუჩა 1940-იანი წლებიდან დაერქვა.

XX საუკუნის 60-იან წლებამდე დღევანდელი ჭავჭავაძის გამზირის ადგილას წყნეთის გზა მიემართებოდა, ამიტომ 1867 წელს წყნეთის ქუჩა დაერქვა. XX საუკუნის დასაწყისში უნივერსიტეტის აშენების შემდეგ უნივერსიტეტის ქუჩა დაერქვა, ერთხანს ნიკო მარის სახელი, მერე ისევ უნივერსიტეტის, ხოლო 1957 წლიდან ილია ჭავჭავაძის გამზირი დაერქვა. ვაკის რაიონში XX საუკუნეშივე წარმოქმნილ წყნეთის გზატკეცილს 1965 წელს სახელი შეეცვალა და წყნეთის ქუჩა დაერქვა.

ნავეისის და შინდისის ქუჩები სოლოლაკშია, რომლებიც ასევე XIX საუკუნეში წარმოიქმნა.

¹ ლიახოვის მონაცემებით ძველ გზაზე ცალკეული პუნქტები თბილისიდან დაშორებული იყო: სოფ. ოქროყანა - 5,0 კმ; სოფ. შინდისი - 10,0 კმ; სოფ. ტაბახმელა - 14 კმ; სოფ. ვაშლოვანი 22,7 კმ. *Ляхов, Военно-статистический...*, т. 2, Тиф., 1905, стр. 250-266.

² შალვა დადიანის ქუჩის და თავისუფლების მოედნის კუთხე.

³ დღევანდელი შალვა დადიანის ქუჩა.

1941-1945 წლებში, იმ დროისათვის პატარა სოფლებიდან მეორე მსოფლიო ომში ასობით ადამიანი წავიდა. მაგალითად - წყნეთიდან განწეული 348 მამულიშვილიდან საკუთარ ოჯახს 144 კაცი თნაკლები დაუბრუნდა.¹ ტაბახმელიდან 200-მდე გაიწვიეს, მსგავსი მდგომარეობა იყო სხვა სოფლებშიც. ფრონტზე წასულთა ნახევარზე მეტი დაიღუპა. ბევრი შემთხვევაა, როდესაც ოჯახიდან ოთხი ძმა წავიდა და სამი ან ოთხივე დაიკარგა.²

* * *

აღნიშნული სოფლების ადმინისტრაციული მდგომარეობა ისტორიის მანძილზე სხვადასხვაგვარად იცვლებოდა. თუმცა უმეტესად თბილისზე იყო დამოკიდებული.

დაარსების დღიდან აგარანში, საქართველოს მეფის სააგარაქე ადგილების გართიანებაში ერთიანდებოდა, ცენტრით აგარანის ანუ კოჯრის ციხე.

მოგვიანებით, XV საუკუნიდან, როდესაც აგარანმა თავისი ფუნქცია დაკარგა, სამეფო ხელისუფლებაც დასუსტდა და უამრავი მტერი ესეოდა საქართველოს, ეს ადგილები სხვადასხვა თავადების (სოლალაშვილების, ციციშვილების, ორბელიანების, ბარათაშვილების, ბებუთაშვილების) ხელში გადავიდა და „ქალაქის პირის სოფლები“ ეწოდათ. წყნეთი ხშირად „ვერის ხევის“ ანუ მდინარე ვერეს ხეობის, სოფლად მოიხსენიება.

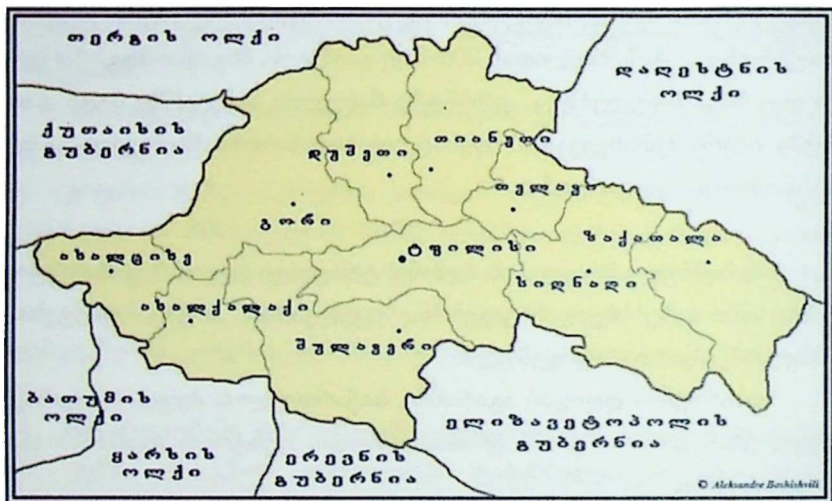
ასე გრძელდებოდა ვიდრე რუსეთის იმპერიის მიერ ანექსირებული ქართლ-კახეთის სამეფოს ტერიტორია ახალ ადმინისტრაციულ ერთეულებად — მაზრებად არ დაყვეს. თბილისის გუბერნიაში (პირველ ეტაპზე საქართველოს გუბერნია), ერთიანდებოდა, კიდევ უფრო მცირე ადმინისტრაციული ერთეულები, მაზრები (რუს. *уезд*),

¹ 1965 წელს ომში წასულ გმირთა მემორიალური კომპლექსი (მარადიული ცეცხლი) გაიხსნა.

² ე. იაშალაშვილი, ტაბახმელა, გვ. 32.

თბილისის გუბერნია და მაზრები

XIX საუკუნის ბოლო

მაზრებში უბნები (რუს. Участка) და ბოლოს სოფლები. თბილისის მაზრა არსებობდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პერიოდშიც (1918-1921 წწ.).

მოგვიანებით საბჭოთა პერიოდში, პირველ ეტაპზე შენარჩუნებული იყო მაზრები, შემდეგ კი ეს სოფლები გაერთიანდა გარეუბნის რაიონში, შემდეგ სამგორის, სსრკ-ს არსებობის ბოლო პერიოდში გარდაბნის რაიონში გადადის, მხოლოდ წყნეთი გარდაბანს გამოეყო და დაბის განსაკუთრებული სტატუსით, თბილისის ეაკის რაიონს დაექვემდებარა. ასეთი ადმინისტრაციული მდგომარეობა იყო 2007 წლამდე. 2007 წელს თბილისში შეიქმნა დიდგორის რაიონი, ცენტრით წყნეთში.¹

გარეუბნების არასანარმოო სფეროს მნიშვნელოვანი შემადგე-

¹ თბილისის ახალ ადმინისტრაციულ საზღვრებში მოექცა, გაზ.: „24 საათი“ ჩანართი, „რეგიონის დროით“, 2007 წელი, 1 იანვარი, №1 (29), გვ. 1.

ნელი ნაწილი საკურორტო მეურნეობაა. მისი მთავარი დანიშნულება დედაქალაქის მოსახლეობის მოკლევადიანი და სეზონური დასვენების უზრუნველყოფაში მდგომარეობს.

თრიალეთის ქედის კალთებზე განლაგებულია სააგარაკედ გამოყენებული სოფლების „ჯაჭვი“ — ოქროყანა, შინდისი, ნაეკისი, ტაბახმელა, ბეთანია და სხვა უფრო წერილი დასახლებული პუნქტები. ყველა ისინი მეტნაკლებად გამოიყენება ზაფხულში თბილისის მცხოვრებთა საოჯახო დასვენების ადგილებად.¹

თბილისის გარეუბნების საკურორტო რეკრეაციული სარტყელის ფორმირება რამდენიმე ეტაპად შეიძლება დაიყოს. პირველი ეტაპია საქართველოს ისტორიის ფეოდალური ხანა, როდესაც სააგარაკედ გამოყენებული იყო მხოლოდ მეფეების, კათალიკოსის ან იშვიათად ვინმე დიდი ფეოდალის მიერ. მეორე ეტაპი, XIX საუკუნიდან იწყება, როდესაც რუსული მმართველობა დამყარდა და კავკასიის მეფისნაცვლები, რუსული ადმინისტრაციის მოხელეები, ქართველი თავადები და დიდვაჭრები იწყებენ აგარაკების მშენებლობას. შემდეგ მოდის საბჭოთა პერიოდი, როდესაც მოხდა აგარაკების ნაციონალიზაცია და სანატორიუმები აშენდა, საბჭოთა პერიოდში გაიყვანეს ელექტროგადამცემი ხაზები, წყალსადენები, მოეწყო ქუჩები, დაინიშნა ავტობუსების რეგულარული მოძრაობა. და ბოლო თანამედროვე პერიოდში, როდესაც სახელმწიფომ მიწის საკუთრება დაუშვა, XX საუკუნის მიწურულიდან, კერძო პირების მიერ აგარაკების მშენებლობის პროცესი ინტენსიურად მიმდინარეობს, კეთილმოეწყო გზები და სხვა კომუნიკაციები.²

¹ თბილისი, ეკონომიკურ-გეოგრაფიული გამოკვლევა, თბ., 1989, გვ. 422.

² თუმცა დედაქალაქის შემოგარენის რეკრეაციულმა ათვისებამ, რიგი ეკოლოგიური პრობლემები წარმოშვა, რაც ბუნებრივ ეკოსისტემაზე გაზრდილ დატვირთვებთან არის დაკავშირებული.

დასახელებული სოფლების მოსახლეობა მთლიანად ქართულია. ტაბახმელაში ძირითად გვარებად ითვლებიან: ყურაშვილები, შერმაზანაშვილები, კოდელაშვილები, ფერიაშვილები, ფარსადანაშვილები, იაშალაშვილები, ღარიბაშვილები, თათულაშვილები, შიოშვილები, ბოშიშვილები, ჯანყულაშვილები, მგალობლიშვილები, ხიზამბარელები, სუქიაშვილები; შინდისში — შინდელიშვილები, მღებრიშვილები, მეზურნიშვილები, პაპიაშვილები, ალაფიშვილები, ბაინდურაშვილები, ჯავახიშვილები, ჯიჯიაშვილები და სხვ.; წავკისში — ქოროღლიშვილები, საზუაშვილები, ფეიქრიშვილები, ბეჟიაშვილები, ლელუაშვილები, იმესაშვილები, გალუაშვილები, გლოველები, გაგნიძეები, ჭუმბურიძეები, დორეულები, ხუციშვილები და სხვ.; წყნეთში — შახულაშვილები, ზალიაშვილები,¹ ოქიტაშვილები, ნენგუაშვილები, ასიტაშვილები, ავაზაშვილები, თათულაშვილები, ხეჩუაშვილები, გალუაშვილები, გოგიაშვილები, მატიაშვილები, ელბაქიძეები, სულაძეები, ლალიძეები, მამუკაშვილები, ჯავახიშვილები, დალაქიშვილები, ოძელაშვილები, კახელიშვილები, ლარიაშვილები, ელიზბარაშვილები, ოქრუაშვილები და სხვ.

¹ გვარი მომდინარეობს ზალია შაჰყულაშვილის სახელიდან.

თავი I

კოჯორი

კოჯორი მდებარეობს ქალაქ თბილისის დიდგორის რაიონში, თრიალეთის ქედის განშტოებაზე, ჩრდ - 41° 39' 39" აღმ - 44° 41' 30". ზღვის დონიდან 1350 მ. სიმაღლეზე.¹

ყველაზე მაღალი წერტილები „ნიშნის მთა“ (ზღვის დონიდან 1495 მ.) და „უძოს მთა“ (ზღვის დონიდან 1420 მ.).

მოსახლეობა: 1900 მუდმივი მოსახლე (2002 წლის მონაცემები).

ჰავა ზომიერად თბილი და ნოტიო, მაქსიმალური +33.5, მინიმალური -26, შეფარდებითი ტენიანობა 75%.²

კოჯორი 1968 წლიდან დაბაა. იგი ადგილობრივი მნიშვნელობის მთის კლიმატური კურორტია.

§ 1. ტოპონიმები

ტოპონიმ „კოჯორის“ წარმომავლობის შესახებ განსხვავებული მოსაზრებები არსებობს.

აკად. ნ. ბერძენიშვილის ვარაუდით, სახელწოდება მოდის კოჟრის მსგავს მთებზე მდებარეობის გამო,³ ამ აზრს იზიარებს პროფ. ზ. ჭუ-

¹ ვ. დოლიძე, გ. უშვერიძე, კოჯორი, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია (ქსე), ტ. VI, თბ., 1983, გვ. 10.

² ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. VI, თბ., 1983, გვ. 10.

³ ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან (აგარანი), საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. I, თბ., 1965, გვ. 329.

მბურძე, მისი თქმით შეიძლება სწორედ კლდოვან და ქვა-ლორლიან, მთაგორიან ადგილთან იყოს კოჯორის წარმოშობა დაკავშირებული.¹ არის კიდევ ვერსია, თითქოს კოჯორი სვანურ „კოჯ“-ს უკავშირდებოდეს, რაც „კლდეს“ ნიშნავს. ტოპონიმის უშუალოდ სვანურთან დაკავშირება საეჭვოდ არის მიჩნეული, მაგრამ გამორიცხული არ არის შესაძლებლობა, რომ ამ სიტყვებს საერთო ძირი ჰქონდეთ.² იქიდან გამომდინარე, რომ კოჯორი მომდინარეობს სვანური სიტყვიდან „კოჯა“ (ქვა, კლდე),³ პროფ. ნ. კეცხოველი აღნიშნავს, რომ — კოჯორზე ბევრს დაობენ, მაგრამ სადავო არაა, სვანურად ქვიან ადგილს, რომელზედაც თანამედროვე კოჯორის ციხეა აშენებული კოჯო ეწოდება და კოჯორიც ამიტომ ეწოდა იმ არემარეს.⁴ თუმცა მეცნიერთა ნაწილი ტოპონიმის სხვაგვარ ახსნას ცდილობს. პროფ. მ. გეგეშიძის აზრით „კოჯორი“ კოჯორის თავდაპირველი ვარიანტი უნდა ყოფილიყო და „კრკოჯვარი“-დან, (კრკო ანუ რკო იგივე მუხა, ჯორი ანუ ჯვა-რი) უნდა მომდინარეობდეს.⁵ მას ეთანხმება პროფ. კ. ხარაძე.⁶ არსებობს კიდევ ვერსია — ტოპონიმის სომხური Վճուր (ჯურ - წყალი) სიტყვიდან წარმოების შესახებ. გადმოცემის მიხედვით, ერთხელ თურმე ვიღაც სომეხი კოჯორის გზაზე მიდიოდა და უთქვამს „სიჯუი“ („კოჯურ!“) - „არის წყალი“. როგორც ჩანს ეს ვერსია ადრინდელია და იგი იმავე სახით 1900-იან წლებში კონსტანტინე ჰანს ჩაუნერია, იგი ტოპონიმ „კოჯორის“ „ხოჯორ“ (խոჯორ - სომხ. დიდი) და „ქოჩორ“

¹ ზ. ჭუმბურიძე, რა გქვია შენ, მესამე შევსებული გამოცემა, თბ., 1982, გვ. 197.

² იქვე, 197-198.

³ Т. Гоннашвили, К истории одного звука в грузинском языке, თურნ.: „ენიმკის მოამბე“, ტ. II, თბ., 1937, გვ. 129.

⁴ ნ. კეცხოველი, მეცხრე მთაც გადავიარეთ, თბ., 1976, გვ. 112.

⁵ მ. გეგეშიძე, კოჯორი (ტოპონიმიკური დაკვირვება), კრებ.: „კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები“, თბ., 1966, გვ. 197.

⁶ კ. ხარაძე, ერთი სახელწოდების დადგენისათვის (კოჯორი), გაზ.: „ლელო“, 1972 წელი, 9 თებერვალი; კ. ხარაძე, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფია (ქვემო ქართლი), თბ., 1991, გვ. 93-94.

სიტყვებით ახსნასაც გვთავაზობს. მ. ნოდიაშვილი ეს უკანასკნელი ვერსია სარწმუნოდაც კი მიიჩნია.¹

ყველა ეს მოსაზრება პროფ. გ. ბედოშვილმა ერთმანეთს შეუჯერა და იგი იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ - კოჯორი მომდინარეობს არა სვანური „კოჯა“, ან „კრკო-ჯვარისაგან“, არამედ ქართული ენის დიალექტებში გავრცელებული „კოჟორ“ სიტყვისგან, რაც საზოგადოდ ქვიან ადგილს, შემალლებულ ბორცვს, გორაკს, ზურგს აღნიშნავს.² იქვე საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში დადასტურებული „კოჟორ“ ტოპონიმების და მიკრო ტოპონიმების უამრავი მაგალითი მოჰყავს. მსგავსი სახელით სოფელი მდებარეობს ახმეტის რაიონში.³

ტოპონიმი „კოჯორი“ ასეთი სახით XIX საუკუნეში დამკვიდრდა. ძველ საბუთებში და ისტორიულ წყაროებში, მხოლოდ „კოჟორის“ ფორმით გვხვდება.

კოჯორის სხვა ტოპონიმებია : *აზარიაშვილის ხევი* // *ალაზიას ხევი*, *ბოლოსაყარი*, *გადასახედი*, *ვანიანცის ფერდა*, *გახეთქილი კლდე*, *გორა*, *დიდებული*, *ვაკის ტყე*, *ვაჟას უბანი*, *ვაშლოვნის უბანი*, *თამარ დედოფლის ტახტი*, *თემურალაღვის ტყე*, *კალო*, *კეჩინების წყარო*, *კლდის უბანი*, *კოტიკის ხევი*, *მალაქნის ფერდა*, *მაცივრები*, *მდივნიშვილის მამული*, *მირანას წყალი*, *მომწყვდეული ხევი*, *მუზიკანტები*, *მუხაძის ტყე*, *მღვდლის ადგილი*, *ნავის წყალი*, *ნაზარელები*, *ნაკოჯრალი* — სათიბი კიკეთს და კოჯორს შორის, *ნაძეები*, *ნიშნის მთა*, *ნეგოს წყარო*, *ორხევშუა*, *პანტნარი*, *სამარილეების ხევი*, *სამწყარო*, *სალორე* // *სალორისი*, *საყდარი*, *საყვირის მთა*, *სოინას წყარო*, *ტირიფანი*, *უძოს ტყე*, *ფინურები*, *ქარალაღი*, *ქიტესაანთ ბაღი* // *სილოვანის ბაღი*,

¹ მ. ნოდია, საქართველოს კურორტები და საკურორტო რესურსები, თბ., 1976.

² გ. ბედოშვილი, ქართულ ტოპონიმთა განმარტებითი ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, I, თბ., 2002, გვ. 206.

³ ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. VI, თბ., 1983, გვ. 10.

ქულანას აღმართი, ქოროღლის უბანი, ქურდის სოფელი, შავი ტყე, შტაფი, შტაფის ფერდა, ჩახრიელა, ძერების ბუდე, ჭიქნას სერი, ჯიგ-რაშენი, ჯიგრაშენის წყარო, ჯიქნაურები და სხვ.¹

დიდებული - სატყეო უბანი.

ვაკის ტყე - ტყიანი ადგილი.

თამარ დედოფლის ტახტი - ადგილი კოჯორთან.²

მალაკნის³ ფერდა - ტყიანი ადგილი, გადმოცემით აქ ვილაც მალაკანს ჰქონდა დუქანი.

მდივნიშვილის მამული - კოჯრის დასავლეთით, ეკუთვნოდა ერეკლე II-ის მდივანს, იესე ოსეს ძეს.

მომწყვდეული ხევი - ხევი და წყარო კოჯრის ჩრდილო აღმოსავლეთით.

მუხაძის ტყე - ტყის ნაკვეთი კოჯრის დასავლეთით.

მღვდლის ადგილი - ტყიანი სერი კოჯრის ჩრდილო დასავლეთით.

ნავისწყალი - წყარო კოჯრის სამხრეთით.

ნიშნის მთა - მთა კოჯრის დასავლეთით (ზღვის დონიდან 1495მ.), გადმოცემით მტრის შემოსევისას, ხალხისათვის შესატყობინებლად ამ ადგილზე ცეცხლს ანთებდნენ.

ორხევშუა - მინდორი კოჯრის სამხრეთ აღმოსავლეთით.

საღორისი - ნასოფლარი, ადგილი კიკეთსა და კოჯორს შორის.

საყარი - ველი კოჯორთან, პირუტყვის დასაყენებელი ადგილი.

¹ ტოპონიმების მოწოდებისათვის მადლობას მოვახსენებთ, თსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ონომასტიკის სამეცნიერო კვლევით ლაბორატორიას, პროფ. რევაზ ძნელაძეს. ტოპონიმების ნაწილი აღებულია გრ. ზარდალიშვილის წიგნიდან, თბილისისა და მისი მიდამოების ტოპონიმია, თბ., 1978, გვ. 20-84.

² იქვე, გვ. 32.

³ *მალაკნები* — ერთ-ერთი ქრისტიანული სექტა, XVIII საუკუნის ბოლოს სემიონ უკლინმა ტაშოვის გუბერნიაში ჩამოაყალიბა, მალაკნები უარყოფენ ეკლასიას, საეკლესიო იერარქიას, მარხვებს და ხატებს. ლოცულობენ სამლოცველო სახლებში. რუსული კოლონიზატორული პოლიტიკის შედეგად საქართველოში XIX საუკუნეში მალაკნების გარკვეული რაოდენობა ჩამოასახლეს.

საყვირის მთა - სატყეო უბანი.

ტირიფანი - ადგილი, სახელი ბევრი ტირიფის ხის გამო.

ქარაღალი - ტყიანი ადგილი.

ქოროლლის უბანი - სოფლის ერთ-ერთი უბანი.

ქურდის სოფელი - კლდე, მინდორი კოჯრის აღმოსავლეთით,
ადრე აქ სახიზნავი ყოფილა.

შტაფი - ადგილი, ადრე აქ სამხედრო შტაბი ყოფილა.

ძერების ბუდე - კლდე.

ჭიქნას სერი - ტყიანი სერი.

ჯიგრაშენი - სატყეო უბანი.

§ 2. აგარანი, კოჯრის ციხე, აზეულა, ქოროღლი

კოჯრის ციხე თრიალეთის ქედის ერთ-ერთ მწვერვალზე

(1200მ.) მდებარეობს. ციხე ოდესღაც ძლიერი სიმაგრის ნანგრევებს წარმოადგენს. ციხე ნაგებია ნატეხი ქვით და აგურით, ყველაზე ძველი ფენა სავარაუდოდ XI საუკუნეს განეკუთვნება, ხოლო დღემდე შემონახული ნაშთები ძირითადად XVI-XVIII საუკუნეების უნდა იყოს. ჩვენამდე მოღწეულია გალავნის და მის სამხრეთ დასავლეთით და ჩრდილო აღმოსავლეთის ბოლოებში აღმართული ორი მრგვალი კოშკის ნანგრევები. თვითონ ციხე რთულ ნაგებობათა ტიპს განეკუთვნება, დაშენებულია ბუნებრივად უკვე სიმაგრედ ქცეულ კლდეზე.

XX საუკუნის 40-იან წლებში აკად. ნ. ბერძენიშვილმა საგანგებო კვლევა ჩაატარა თბილისის შემოგარენის შესასწავლად. მან განსაკუთრებული ყურადღება კოჯორს მიაქცია. 1947 წელს მიზნად დაისახა, აღმოეჩინა, თუ სად იყო XI-XII საუკუნეების საისტორიო ნჲაროებში ხშირად მოხსენიებული „აგარანი“. მასთან არის დაკავშირებული ამ საუკუნეების მნიშვნელოვანი ამბები. სწორედ ამ მიზნით მან იმოგზაურა კოჯრის ციხეზე. დღიურებში დანანებით აღნიშნავს ხოლმე „რამდენი ისტორიული გადმოცემა იქნებოდა შემონახული ამ ციხესთან დაკავშირებით, ეს ახლო-მახლო სოფლები, რომ ათასჯერ არ ამოწყვეტილიყვნენ თურქების, თურქმენების ყიზილბაშების ან სხვა „ველურებისა“ თუ „ტყიურების“ წყალობით“.¹

საბოლოოდ აკად. ნ. ბერძენიშვილმა დაასკვნა, რომ თბილისის გარშემო მრავალი აგარა (სადგური საზაფხულო — სულხან-საბა²) იყო. მათი ცენტრი კი, მთავარი ციხე, აგარათა, მოგვიანებით აზეულას ციხე ყოფილა.³

ბარათაშვილების წინაპრის, ბირიან აბაშის ქართლში დამკვიდრების შესახებ წყაროებში აღნიშნულია, რომ „გააკეთა ბირიან ციხე ორბეთისა და ციხე ანეულისა, ციხე ფარცხისისა, ეყენა რამდენიმე მცველნი ციხისანი... ჰყვანდა შვიდი ჴევისთავი, სხვანი მრავალნი ერნი“.⁴ გადმოცემის მიხედვით ამ საგვარეულოს ჯერ აბაშის შვილებს უწოდებდნენ, შემდეგ ქართველ ქაჩიბაძეს, შემდეგ ბარათიანთ.⁵ პროფ. დ. ბერძენიშვილი ანეულის ციხეს კოჯრის ციხესთან აიგივებს (ანეულისა ე.ი. აზეულა-კოჯრის ციხე) და მას VIII

¹ ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან (აგარანი), გვ. 304.

² სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I, ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილ. აბულაძემ, თბ., 1991, გვ. 38.

³ ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან (აგარანი), გვ. 325.

⁴ დ. ბერძენიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, ქვემო ქართლი, ნაკვ. I, თბ., 1979, გვ. 92.

⁵ იქვე, გვ. 92.

საუკუნეზე ადრინდელ, ანუ ბარათაშვილების წინაპრის — ბირიან აბაშის მოსვლამდე (768 წ.) აშენებულ ციხედ მიიჩნევის. („გაუკეთებია“ დაარსება - აღშენება არ იგულისხმება).¹

როგორც ჩანს, *კოჯრის ციხის* აღსანიშნავად პარალელურად გამოიყენებოდა *აგარანის*, ანუ აგარაკების ცენტრის და ანეულის ანუ *აზეულას ციხე*.

XI საუკუნეში თურქთა სულთანმა ალფ-არსლანმა, საქართველოში ლაშქრობის შემდეგ თბილისის საამირო, სადაც აგარათა ციხეც შედიოდა განძის ამირა ფადლონს ჩააბარა. XI ს-ის 60-იან წლებში ბაგრატ IV-მ (1027-1072 წწ.) ფადლონის ჯარი დაამარცხა და „თავისად აღიხუნა ციხენი რუსთავი, ფარცხისი, აგარანი, გრიგოლწმინდანი, ქავაზინი“.² სულტნის დახმარებით ფადლონმა აგარანი ისევ ხელთ იგდო. ბაგრატ მეფემ დიდი ბრძოლის შემდეგ კვლავ აიღო ეს ციხე.³ ფადლონმა „მოიპარა ქავაზინი, და შემდგომად მისსა მეფე აფხაზეთს იყო, მოვიდა ფადლონ და მოადგა აგარათა; და მისცნა ციხისთავმან აგარანი. და მსწრაფლ აღმოვიდა მეფე, მოვიდა და მოადგა აგარათა და წარიხუნა აგარანი“.⁴ აქ კარგად ჩანს, რომ საქართველოს მეფე აგარანის ციხეს სტრატეგიულ უპირატესობას ანიჭებს.

„დიდი თურქობის“ (1080 წ.) დროს აგარათა ციხე თურქების ხელშია, 1118 წელს კი დავით აღმაშენებელმა (1089-1125 წწ.) ერთ დღეში აიღო.⁵

¹ დ. ბერძენიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, ნაკვ. I, გვ. 92-93.

² მატჩანე ქართლისაჲ, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ., 1955, გვ. 312.

³ მატჩანე ქართლისაჲ, გვ. 307-312.

⁴ იქვე, გვ. 315.

⁵ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ., 1955, გვ. 335.

1123 წელს დავითმა ეს ციხე ორბელებს უბოძა.

1177 წელს საქართველოში დიდი აჯანყება მოხდა. აჯანყებას სათავეში მეფე გიორგი III-ის ძმისშვილი — დემნა იგივე დემეტრე ჩაუდგა.

კოჯრის ციხე

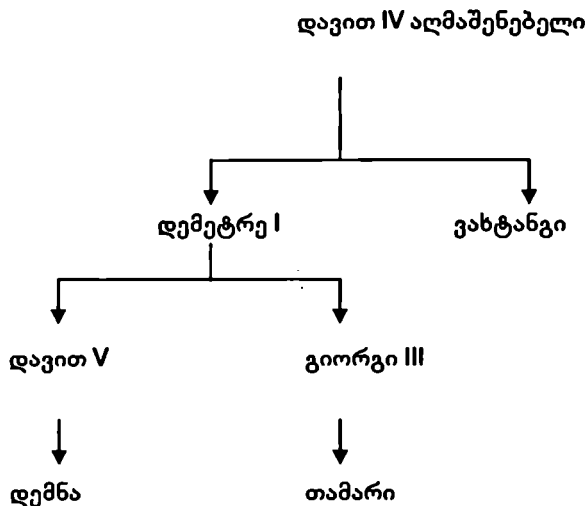
მისი მთავარი მხარდამჭერი და ძალა, აგარანის ციხის მფლობელი, მისი სიმამრი, ივანე ორბელი იყო.¹

დემნა, მამის, დავით V-ის (1155წ.) გარდაცვალების დროს მცირეწლოვანი იყო, როგორც ვარაუდობენ, შესაძლოა დავითის სიკედილში გიორგი III-ის (1156-1184 წწ.) ხელიც ერია.² მცირეწლოვა-

¹ 1177 წლის აჯანყების დამარცხების შემდეგ ორბელები სომხეთში გადადიან და იქ გარკვეულ წარმატებებსაც მიაღწიეს. ამ საგვარეულოს, გეარის მსგავსების გარდა არაფერი აქვს საერთო მოგვიანო ხანის ორბელიანების საგვარეულოსთან, რომლებიც ბარათაშვილების განშტოება არიან.

² ჯ. სტეფანაძე, დემეტრე I, ცხოვრება და მოღვაწეობა, თბ., 1990, გვ. 16.

ნების გამო, დემნამ გიორგის გამეფებას წინააღმდეგობა ვეღარ გაუწია. როდესაც სრულწლოვანი გახდა, თავისი კუთვნილი სამეფო ტახტი მოითხოვა (სავარაუდოდ მას ორბელებიც აქეზებდნენ).

იმ დროინდელ საქართველოში და საერთოდ ფეოდალურ საზოგადოებაში მიღებული მაიორატის წესის მიხედვით, მეფობა მამისგან სწორედ მას ეკუთვნოდა. ერთი წყაროს მიხედვით დავითს ძმისთვის — გიორგისთვის ანდერძი დაუტოვებია, რომ მას მხოლოდ დემნას სრულასაკოვნებამდე უნდა ემეფა,¹ როდესაც დემნა სამეფო ასაკს მიაღწევდა გიორგის ტახტი უნდა დაეთმო.

დემნას მხარეს ფეოდალთა საკმაოდ დიდი და ძლიერი ნაწილი

¹ სტეფანოს ორბელიანის „ცხოვრება ორბელიანთას“ ძველი ქართული თარგმანები, ე. ცაგარეიშვილის გამოც. თბ., 1978, გვ. 40-41.

იბრძოდა. ორბელებმა დემნა აგარათა ციხეში მეფედ გამოაცხადეს. მომხრეთა შორის პირველად კაენის და კაენონის ციხეების მფლობელები გამაგრდნენ. შემდეგ მათ კახეთის, პერეთის და შაქის ხელისუფლებმაც მიბაძეს. აჯანყებულები „ახალი მეფით აქედან გაემართნენ და აილეს სატახტო სოფელი“.¹ გიორგი თბილისში წავიდა და აჯანყების ჩაქრობის გზების ძიება დაიწყო.²

აჯანყებულები აგარათა ციხეში იყვნენ გამაგრებულები.³ გიორგიმ, როგორც მაშინდელი ისტორიკოსები აღნიშნავენ, გარს შემოიკრიბა ყველა, საეჭვოც და ერთგულიც.⁴ ციხეს ალყა შემოარტყა, თითქმის ერთთვიანი ბრძოლების შემდეგ, აგარანის და ამბოხებულთა სხვა ციხეებიც აილეს. აჯანყებულები და მათ შორის დემნაც, სასტიკად დასაჯეს.⁵ ვინც გაქცევა მოახერხა გიორგის რისხვას მხოლოდ ის გადაურჩა. თვითონ დემნა, თუმცა სიკვდილით არ დაუსჯიათ, მაგრამ საბოლოოდ, მაინც სასჯელს გადაჰყვა.

ამის შემდეგ აგარათა ციხე გიორგი მეფის (1156-1184 წწ.) და შემდეგ თამარ მეფის (1184-1210 წწ.) ხელშია.

თამარის ისტორიკოსის ბასილი ეზოსმოძღვარის თანახმად, თამარ მეფე ამ ციხეში გარდაიცვალა, „წამოიყვანეს აგარათა ციხესა და თამარ დაიძინა ძილი იგი მართლითა“.⁶

თამარის დროს აგარანი კიდევ რამდენიმეჯერ მოიხსენიება,

¹ „Исхъаауицъ (პარაპოვ) — მეცნიერთა აზრით (ალ. აბდალაძე, ზ. ალექსიძე, გ. მაისურაძე, ვ. პაკობიანი) სამეფო საჯდომი სოფელი უნდა იყოს. გ. მაისურაძის აზრით იგი შეიძლება ქართული წყაროების აგარანს შეესაბამებოდეს. ჩვენი აზრით სატახტო სოფელში ტაბახმელა უნდა იგულისხმებოდეს.

² ალ. აბდალაძე, სომხურ ხელნაწერთა X-XIII საუკუნეების ანდერძ-მინაწერების ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 2005, გვ. 37.

³ სტეფანოს ორბელიანის „ცხოვრება ორბელიანთას“ ძველი ქართული თარგმანები, ე. ცაგარეიშვილის გამოცემა, თბ., 1978, გვ. 44-47.

⁴ ალ. აბდალაძე, სომხურ ხელნაწერთა..., გვ. 38; სტეფანოს ორბელიანი, ცხოვრება ორბელიანთა, გვ. 47.

⁵ სტეფანოს ორბელიანი, ცხოვრება ორბელიანთა, გვ. 47.

⁶ ბასილი ეზოსმოძღვარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი, ივ. ჯავახიშვილის გამოცემა, თბ., 1944, გვ. 44.

როგორც მეფის სადგომი.

მონღოლების შემოსვლის (XIII საუკუნის დასაწყისი) შესახებ ლაშა გიორგის დროინდელი ისტორიკოსი წერს, რომ მტრის დასახვედრად „შეიყარა სამეფო მისი და მოირთნა კარნუ-ქალაქისა ლაშქარნი, დადგა ლომთაგორასა და აგარათა შუა“.¹ მონღოლთა წინააღმდეგ ლაშა-გიორგის ლაშქარი ბუნებრივად წარმოგვიდგება დაბანაკებული კოჟორ-ვაშლოვან-მარაბდა-მარნეულის ხაზზე.²

აგარანში ერთიანდებოდა რამდენიმე აგარაკი: ტაბახმელა, კოჯორი-ანუ ზემო ტაბახმელა (ნ. ბერძენიშვილი ამ დასკვნამდე მისულა მას შემდეგ, რაც ერთმანეთს შეუჯერა თამარის გარდაცვალების შესახებ ორი წყარო, ბასილი ეზოსმოძღვარის - „დაიძინა ძილი იგი მართლითა აგარათა სომხითისათა“³ - და ისტორიანი და აზმანის - „მიიცვალა წმელსა დგომასა შინა“⁴ - ამ ადგილს ფარსადან გორგიჯანიძე ხომ პირდაპირ ტაბახმელად მოიხსენიებს,⁵ იოანე ბატონიშვილი კი ზემო ტაბახმელად.), შინდღსი, წაგკისი, კრწანისი,⁶ რომელიც „აგარათა ქალა“ უნდა ყოფილიყო. აგარანში იყო დასო (თი დამს - ტევრი, უღრანი, დაბურული. თბილისის მიდამოებში, მთიანი, ტყიანი ადგილი - სადაც მეფე თავისი კარით ზაფხულსა და შემოდგომას ატარებდა, შესაძლებელია ეს კაბენის მიდამოები ყოფილიყო⁷) და სახატეც (ხატის-

¹ ლაშა გიორგის დროინდელი მემკვიდრე, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბ., 1955, გვ. 370.

² ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან (აგარანი), გვ. 317.

³ ბასილი ეზოსმოძღვარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი, ივ. ჯავახიშვილის გამოცემა, გვ. 44.

⁴ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 119.

⁵ რ. კიკნაძე, ფარსადან გორგიჯანიძე და „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, თბ., 1979, გვ. 104.

⁶ კრწანისის აგარანში არსებობის შესახებ აზრს იზიარებს პროფ. თ. ბერიძე, იხ. თ. ბერიძე, ძველი თბილისის გარეუბნების ისტორია, თბ., 1977, გვ. 106-107.

⁷ ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან (აგარანი), გვ. 323-324. აქვე ეკლესიის წარწერაში მოიხსენიება თამარი, აქ ახლოს ნაპოვნია თამარის დროის მონეტაც იხ.

Е. А. Пахомов, Монетныеклады, вып. IV, 1949.

თელეთი¹).

ამრიგად, თბილისის გარშემო ძველ დროს მრავალი აგარა იყო, ამ აგარაებიდან გაჩნდა მათი საერთო სახელი „აგარანი“ იგი აღნიშნავდა ქალაქის სამხრეთით მდებარე სოფლებს, სადაც საზაფხულო სადგურები ჰქონდათ ქალაქის მაღალ საზოგადოებას, ქართველ მეფეს მისი კარით, ამ აგარაებზე დიდი საქარაენო გზა გადიოდა და იქ, სადაც გზაგასაყარი იქმნებოდა, ციხე იყო, რომელსაც აგარათა ციხე ეწოდებოდა. აგარათა ციხე ქართველ მეფეთა საზაფხულო რეზიდენცია იყო. აქვე იყო დასო (ტყე-მალნარი), სადაც მეფე თავისი კარით ზაფხულს ატარებდა.

1986 წელს ჟურნალ „მაცნეს“ მე-4 ნომერში დაიბეჭდა ივ. შაიშმელაშვილის წერილი - „აზუღლა, კოჯრის ციხე, აგარანი“.²

ნაშრომის მიზანია, წერილობითი წყაროებით ცნობილი აგარანის, აგარათა ციხის მდებარეობის და მასთან დაკავშირებული სხვადასხვა საკითხების გარკვევა. იგი იმ დასკვნაზე მისულა, რომ კოჯრის ციხისთვის ნ. ბერძენიშვილის მიერ „აგარანის დარქმევის ცდა აშკარად ხელოვნურობის ბეჭედს ატარებს“ და აგარანი სამშვილდიდან 10 კმ-ზე, მის ჩრდილო-დასავლეთით მდებარე „საზაფხულო ციხე დარბაზია, რომელსაც დღეს ნადარბაზევი ეწოდება“.

ამის საპასუხოდ პროფ. დ. ბერძენიშვილმა ჟურნალ „მნათობის“ 1988 წლის მეორე ნომერში გამოაქვეყნა საპასუხო წერილი, სადაც უარყო ივ. შაიშმელაშვილის აღნიშნული მოსაზრებები და კიდევ ერთხელ დაადასტურა აკად. ნ. ბერძენიშვილის მოსაზრების ჭეშმარიტება³ და, ივ. შაიშმელაშვილის წერილზე აღნიშნავს, რომ „განხილული

¹ ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან (აგარანი), გვ. 330.

² ი. შაიშმელაშვილი, აზუღლა, კოჯრის ციხე, აგარანი, ჟურნ.: „მაცნე“, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია, ისტორიის სერია, 1986, №4, გვ. 137.

³ დ. ბერძენიშვილი, აგარანის საკითხისათვის, ჟურნ.: „მნათობი“, 1988, №2, გვ. 153-168.

წერილი თავიდან ბოლომდე სამწუხარო გაუგებრობებზეა აგებული".¹

აგარათა ციხის აშენების შესახებ არავითარი ცნობა არ გვაქვს, აკად. ნ. ბერძენიშვილი ვარაუდობს, რომ აქ ციხე არაბთა ხანიდან უნდა ყოფილიყო.²

აგარათა ციხეს (აგარანი) უფრო მოგვიანებით „აზეულას ციხე“ ჰქვია (აზეულა - აწეულა, სახელი მაღლა მდებარეობის გამო უნდა იყოს.³). XV საუკუნიდან აგარათა ციხეს კოჭრის ციხე ეწოდება, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სახელწოდება მომდინარეობს კოჭრის მსგავს მთაზე მდებარეობის გამო. ამავე საუკუნიდან, იგი თავად სოღალაშვილთა ხელშია და სათავადოს მთავარი ციხეა, იქვეა მათი საძვალეც კაბენის მონასტერი.

კოჯრის ციხე ფაქტობრივად თბილისის დაცვის სისტემის ბოლო ფორპოსტს წარმოადგენს. თუ ალგეთის ხეობაში განლაგებულ ციხეთა სისტემა თბილისის გალავნის კედელს წარმოადგენდა, კოჯორი თბილისში შემოსასვლელი კარის დამცველი „ციხე-კოშკი“ იყო. ამ ციხის ალებით მტერი ფაქტობრივად თბილისში შემოდიოდა.⁴

თბილისის გარშემო სოფლები, ზოგი წარმოშობისთანავე, ზოგი შემდეგ დაქვემდებარებით ქალაქის აგარაები იყო.

შემდეგ კი უფრო გვიან, ამ დაბებმა დაკარგეს აგარათა ძველი მნიშვნელობა, ქალაქმაც დაკარგა უფლება ამ აგარაებზე. ამიტომაც მათი საერთო სახელი „აგარანი“ გაქრა და ეს დაბებიც ამიერდან მხო-

¹ დ. ბერძენიშვილი, აგარანის საკითხისათვის, გვ. 167.

² თუმცა, იგი ეყრდნობა სტ. ორბელიანის თხზულებას, სადაც თითქოს სტეფანოსი ამ ციხეს ზისარის სახელით მოიხსენიებს, რაც არაბულად შეიძლება ციხეს ნიშნავდეს. მაგრამ სომხურ ტექსტში და ძველ ქართულ თარგმანშიც საუბარია გიორგი მესამის მიერ აგარანის ციხის შეტევანზე და ალყის შემორტყმაზე. სომხურ ტექსტში კი խիսარი (խիսარი) (ზისარი) - ალყის შემოვლებას ნიშნავს, ამიტომ აგარანის ძველი სახელი ჰისარი ვერ იქნებოდა. იხ. სტეფანოს ორბელიანის „ცხოვრება ორბელიანთას“ ძველი ქართული თარგმანები, ე. ცაგარეიშვილის გამოცემა, თბ., 1978, სქოლიო 2, გვ. 47.

³ ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმებიდან (აგარანი), გვ. 329.

⁴ ჯ. კოპალიანი, ქვემო ქართლის თავდაცვითი სისტემა შუა საუკუნეებში, დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 2002, გვ. 164.

ლოდ თავისი სახელებით იხსენიებიან - ტაბახმელა, კოჯორი (ზემო ტაბახმელა), შინდისი, ნავკისი, კრწანისი, („აგარათა ჭალა“), ხატის თელეთი („სახატე“). XV-XVI საუკუნეებიდან „ქალაქის პირის სოფლები“ ეწოდათ.

XV საუკუნის 80-იან წლებში აღ-ყოინლუს¹ თურქმანული სახელმწიფოს მბრძანებელმა იაყუბ ყაენმა საქართველოს დამორჩილება გადანწყვიტა. პირველად სამცხეში შეიჭრა და ახალციხე აიღო, ყვარყვარე ათაბაგმა თურქმანთა სასარგებლოდ ხარკი იკისრა. 1490 წელს საქართველოს იაყუბ ყაენის სარდალი, ირანელი თურქმანი, ხალილ ბეგი ზარბაზნებით აღჭურვილი დიდი ლაშქრით შემოესია. „მოირთო ძალი და წარმოემართა სომხითსა და ორბეთის ძირზედ. მომართა ციხესა კოჟრისასა, მოადგა გარე და დაუწყეს ომი და თოფის სროლა, აწყუდინეს შიგან სოღალაშვილნი“, „იყო ომი დიდხანს და შეაწუხნა მეტმან თოფის სროლამან და ცოტაცა ციხეცა დააქციევსა“.² როგორც ჩანს, სოღალაშვილებმა უთანასწორო ბრძოლაში წინააღმდეგობის გაწევა უაზრობად ჩათვალეს და ციხე ღამით მიატოვეს, დილით კი მტერი ცარიელ ციხეში შევიდა და დაანგრია. მტერი თბილისისაკენ მოიწევდა. მეფე კონსტანტინე II-მ (1478-1505 წწ.) ქართველთა მცირე ჯარით ხალილ ბეგი დაამარცხა და უკუაქცია.

ირანელები ისევ კოჟრის ციხეში დაბანაკდნენ. ქაიხოსრო ციციშვილის, ქაიხოსრო თურმანიძის და სულხან ბარათაშვილის ხელმძღვანელობით ხალილ-ბეგი ქართველებმა ენაგეთთან კიდევ დაამარცხეს.

¹ „აღ-ყოინლუ“ ანუ „თეთრბატკნიანთა“ თურქმანული სახელმწიფო არსებობდა XIV-XV საუკუნეებში. მოიცავდა თანამედროვე ირანს, შუამდინარეთს, სამხრეთ კავკასიის და მცირე აზიის ნაწილს. სახელი „თეთრბატკნიანები“ დროშაზე გამოსახული თეთრი ბატკნის გამო დაერქვათ. არსებობდა „ყარა-ყოინლუც“ ანუ „შავბატკნიანების“ სახელმწიფო. ორივე აღმოცენებული იყო თემურ ლენგის სახელმწიფოს ნაწილებზე. მათ ადგილზე კი 1501 წლიდან სეფიანთა ირანი გამოჩნდა.

² ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 344; ახალი ქართლის ცხოვრება, მესამე ტექსტი, გვ. 484.

ქართლის თავადების ერთმა ნაწილმა ამ ბრძოლას ვერ მოუსწრო და „რამეთუ პირველსა ომსა ველარ მოესწრნეს, ქაიხოსრო ჯავახი და ქავთარ სოღალაშვილი და სხვანი დარბაისელნი“, შემობრუნდნენ ირანელები „დარჩეულნი ჩაღდაულად დიდნი ლაშქარნი“, არც ქართველებმა დათმეს გზა და „შეიბნეს ოცი კაცნი სამასამდი სპა თათრისა“ ნინაალმდეგ, სამასი სპარსელიდან „მცირედნილა გარდაეხვენენ“.¹

იგივე ცნობები დაცულია „ახალი ქართლის ცხოვრების“ მესამე ტექსტში² და ვახუშტი ბატონიშვილის თხზულებაში „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“.³

სავარაუდოდ ამ ცნობაზე დაყრდნობით, აკად. ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავს, რომ აგარათა ციხეს კოჭრის ციხე - XV საუკუნეში ეწოდა და ის ამ დროს სოღალაშვილების ხელთაა.⁴

შემდეგ თურქმანთა გავლენა ისე გაიზარდა, რომ ციხეს მათი ნახევრად ზღაპრული გმირის ქოროღლის⁵ სახელი შეერქვა⁶ და დღესაც ხშირად ამ სახელით მოიხსენიებენ.

XVII-XVIII საუკუნეებში ოსმალობის და ყიზილბაშობის გაძლიერებამ, ასევე თბილისში და საერთოდ საქართველოში მუსლიმი მოსახლეობის რაოდენობის ზრდამ, თურქულენოვანი ეპოსის გავრცელებას შეუწყო ხელი. ამასთან ქოროღლი შაჰ აბასის მიერ დაჩაგრული და

¹ ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, გვ. 345.

² ახალი ქართლის ცხოვრება, მესამე ტექსტი, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 484-485.

³ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა..., გვ. 389.

⁴ ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან (აგარანი), გვ. 326.

⁵ ქოროღლის ეპოსი სავარაუდოდ XVI-XVII საუკუნეებში, თურქულ ენოვან ხალხებში ჩამოყალიბდა, შემდეგ გავრცელდა კავკასიაში და მთელს აღმოსავლეთშიც. არსებობს: აზერბაიჯანული, სომხური, ქართული, ქურთული, თურქული, თურქმენული, უზბეკური, არაბული, ტაჯიკური, ყაზახური, თობორულურთათრული, ყარაყალფაკური ვერსიები, იხ. ლ. ჩლაიძე, ქოროღლის ეპოსის ქართული ვერსია, თბ., 1978, გვ. 21.

⁶ ლ. ჩლაიძე, ქოროღლის ეპოსის ქართული ვერსიები, თბ., 1978, გვ. 46.

ძირითადად უბრალო ხალხზე „მზრუნველი“ ყაჩალი იყო.¹ იმ დროს შაპ აბასისგან განანამები და გაჭირვებაში ჩაგდებული ქართველობისათვის ქოროლლი მისაღები გმირი და ალბათ ახლობელიც იყო. ამ ყველაფერმა ერთად დიდად შეუწყო ხელი უცხო ეპოსის ქართულ სინამდვილეში პოპულარიზაციას. აგარანის ანუ კოჭრის ციხისათვის შეიძლება საამაყოც ყოფილიყო ასეთი „სახელოვანი გმირის“ სახელი რომ ეწოდა. კოჯრის ციხე, მთელი XIX საუკუნის პრესაში ქოროლლის (Керогли) ციხის სახელით იხსენიება. ეპოსის ქართული ვერსიები ახლომახლო სოფლებშიც არის ჩანერილი.² მათი მიხედვით „ქოროლლი იმ ციხეში ცხოვრობდა, კოჯორთან როა“.³

ვახუშტის მიხედვით კოჯრის ციხეს აზეულა ერქვა. „არს ციხე აზეულასი და ან კოჭრისა, თხემსა ზედა კლდისასა“.⁴ აზეულა, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ აზეულა/ანეულა, სახელი მაღლა მდებარეობის გამო უნდა იყოს.

¹ გადმოცემით ქოროლლი 12-15 წლის ყმაწვილი იყო, როდესაც მამამისს თვალები დასთხარეს. მამამისი ერთი მეფის, ზოგიერთი ვერსიით შაპ აბასის მეჯინიბე იყო. ერთხელ მეჯინიბეს ცხენის პოვნა დაავალეს, მან ერთი კვიცი იპოვა და მიუყვანა, მეფეს (შაპს) არ მოეწონა და სასჯელად თვალების დათხრა ბრძანა. სწორედ ამ კაცის შვილი იყო ქოროლლი, ამიტომაც შეერქვა ზედმეტი სახელი *ქორ ოლლი* ანუ *ბრმის შვილი*. სიუჟეტის მიხედვით იგი ყაჩალია, ოღონდ „კეთილშობილი ყაჩალი“, „ღარიბების მამა“, „უქონლეების შემბრალე“, „მდიდრების მტერი“ (ხონთქარის ქარავანს ძარცვავს და ნაძარცვს გამველეშ-გამომელელს ურიგებს), მას კარგი ცხენი (ის კვიცი რომლის გამოც მამამისი დააბრმავეს) და დიდი რაზმი ყავს — დემურჩოლლი, აივაზა, ისა ბალა, ქოსა საფრა, დარიბალთა, მუსტაფა გზიროლლი და სხვები მისი თანამებრძოლები არიან. იხ. ლ. ჩლაიძე, *ქოროლლის ეპოსის ქართული ვერსიები*, თბ., 1978, გვ. 53-80.

² სოფ. ვაშლოვანი — შაპ აბასისაგან ქოროლლის მამის დაბრმავება. მთქმ. გეორქა რაზმაძე, ჩამწერი ლ. ჩლაიძე, 1974; ქოროლლის შვილის ამბავი. მთქმ. გურგენა მიქირტუმაშვილი, ჩამწერი ლ. ჩლაიძე, 1974; სოფ. თონეთი — ქოროლლისაგან ვაჭრის გაძარცვა. მთქმ. მიხა ბროლაძე, ჩამწერი ლ. ჩლაიძე, 1974. ლ. ჩლაიძე, *ქოროლლის ეპოსის ქართული ვერსიები*, თბ., 1978, გვ. 85, 110, 144, 148.

³ ლ. ჩლაიძე, *ქოროლლის ეპოსის ქართული ვერსიები*, თბ., 1978, გვ. 110.

⁴ ვახუშტი ბატონიშვილი, *აღწერა სამეფოსა საქართველოსა...*, გვ. 327.

§ 3. კაბენი¹

კოჯორთან მდ. ასურეთისწყლის ხეობაში მდებარეობს კაბენის მონასტერი.² მის შესახებ წყაროები მწირია, გვაქვს მხოლოდ სამშენებლო ნარჩენები და რამდენიმე გვიანდელი დოკუმანტი.

კაბენი, დიმიტრი ერმაკოვის ფოტო

¹ იხ. ალ. ბოშიშვილი, კაბენის მონასტერი, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია - „ტბელობა“, მასალები, სხალთა, 2008, გვ. 15-17.

² Р. Шмерлинг, В. Долидзе, Т. Барнавели, Окрестности Тбилиси, Архитектурный путеводитель, Тб., 1960, с. 72-73.

სამშენებლო წარწერების მიხედვით, მონასტერი თამარის მეფობის დროს არის აშენებული „გ[იორგ]ის შვილთა“ მიერ. ამასვე იმეორებს ვახუშტი ბაგრატიონიც, „კიკეთს ქუეით, ხევსა შინა, არს მონასტერი,

კაპენი, გრიგორი გაგარინის ნახატი

კაპენისა ყოფილ არს დედათა, გუმბათიანი, შუენიერი, ან არს ხუცის სამარ. აღაშენა მეფემან თამარ. სამხრით; ზემორ არს ციხე აზეულასი

და ან კოურისა, თხემსა ზედა კლდისასა“.¹

თვითონ სახელი „კაბენი“, ალბათ იმ ტრადიციის მიხედვით დაერქვა, რომელიც საქართველოში ქრისტიანობის მიღების შემდეგ გავრცელდა. რაც იმაში გამოიხატებოდა, რომ პალესტინის და საბერძნეთის წმინდა ადგილების სახელებს ქართველები თავის მონასტრებს არქმევდნენ, სიონი, ბეთლემი, გეთსიმანია, თაბორი..., სწორედ ასეთ მოვლენასთან გვაქვს საქმე კაბენის შემთხვევაშიც. ამავე სახელის მონასტერი არსებობდა სირიაში - ანტიოქიაში, აქედანვე არის აღებული მდინარის სახელიც, რომლის ხეობაშიც მდებარეობს მონასტერი, „ასურეთისწყლი“, ასურეთი სირიის ქართული შესატყვისია.

კაბენი - სამონასტრო კომპლექსი. კოჯრის სამხრეთ-დასავლეთით 3 კმ. მანძილზე დგას ძველი მონასტერი, აგებული თამარის ზეობისას (1184-1210 წწ.) შენობები სრულიად განადგურებულია და გადაკეთებულია XIX საუკუნეში, საყურადღებოა აქ შემორჩენილი ვრცელი ასომთავრული წარწერები და ფერწერის კვალიც.²

როგორც პლატონ იოსელიანი აღწერს „ამ მონასტრის ვრცელს ადგილს უჭირავს თითქმის მრთელი მდინარის ხეობა, სრულებით ეს ადგილმდებარეობა დაფარულია ხშირი ტყით, ასე რომ თუთ ის მონასტერიც მართლად ტყეში არის...“.³

კაბენის მონასტრი სამი ეკლესიისგან შედგება, ერთ-ერთი ყველაზე დიდი - მ. ბროსეს აზრით - ფასადის ყველა მხარეს, თავისი შესანიშნავი ორნამენტებით, საქართველოს აყვავების ხანის დროინდელია. მეორე ეკლესია მის დასავლეთით ყოფილა, შედარებით მცირე ზომის, აღმოსავლეთ კედელზე ქართული, თამარის დროის სამშენებლო წარ-

¹ ეახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა..., გვ. 327.

² ი. ციციშვილი, მატერიალური კულტურის ძეგლები ქვემო ქართლის ისტორიულ-არქეოლოგიური ექსპედიციის მიხედვით, ჟურნ.: „ძეგლის მეგობარი“, თბილისი, 1979 წელი, №53, გვ. 9.

³ პლატონ იოსელიანი, კაბენისა მონასტერი, ჟურნ.: „ცისკარი“, 1873 წელი, №1, გვ. 9.

წერებით.¹ მესამე ეკლესია კიდევ უფრო მცირე ზომის არის, მის სიახლოვეს საფლავის ქვებია მიმოხედილი. ყოველ შემთხვევაში 1875 წლამდე ყოფილა, ქვებზე ადამიანის ფიგურებია გამოსახული ეპიტაფიების გარეშე.² ალბათ ეს არის სოლალაშვილების საძვალე. კაბენი თავიდან დედათა მონასტერი იყო, „ყოფილ არს დედათა“,³ მაგრამ მოგვიანებით ვახუშტის დროს უკვე „არს ხუცის სამარ“.⁴

პლატონ იოსელიანის აზრით თამარს მხოლოდ პატარა ეკლესია აუშენებია, დიდი უფრო ადრინდელი უნდა იყოს.⁵ დიდი ეკლესია ღვთისმშობლის მიძინების სახელობის ყოფილა. მასზე შესრულებული ჩუქურთმები ყოველთვის აოცებდა მნახველს, XIX საუკუნის შუა ხანებში გუმბათი უკვე ჩამოქცეული ყოფილა, როგორც ჩანს ეს ლეკების ერთ-ერთი შემოსევის დროს მოხდა. შიგნით კედლები მხატვრობით სავსე ყოფილა „სადაც თითქმის ყველგან ზედწარწერა აქუსთ როგორც ქართულს ისე ბერძნულს ენებზედ“.⁶

მეორე, შედარებით მცირე ზომის ტაძარი წმინდა სვიმეონის სახელობის ყოფილა, სწორედ ამ ტაძარზეა თამარის მეფობის დროინდელი წარწერა.

კაბენის მონასტრის წარწერებმა მკვლევართა ყურადღება თავიდანვე მიიქცია, საინტერესოა პლატონ იოსელიანის 1854 წელს „Кавказский Календарь-ში“ გამოქვეყნებული გამოკვლევა, რომელიც კაბენის წარწერებს ეხება,⁷ საინტერესოა ნარკვევები გამოაქვეყნეს

¹ Д. Бакрадзе, Кавказ в древних памятниках христианства, „Записки Общества любителей Кавказской Археологии“, кн I, изданная под редакцією помещика председателя Общества Ад. Берже и члена комитета общество Дм. Бакрадзе, Тфл., 1875, ст. 79.

² Д. Бакрадзе, Кавказ в древних памятниках христианства, ст. 77.

³ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა..., გვ. 327.

⁴ იქვე, 327.

⁵ პლატონ იოსელიანი, კაბენისა მონასტერი, ჟურნ.: „ცისკარი“ 1873 წელი, №1, გვ. 9.

⁶ იქვე, გვ. 10-11.

⁷ П. Иоселиани, Кабенский монастырь, Журн.: „Кавказский Календарь“, 1854; პლატონ იოსელიანი, კაბენისა მონასტერი, ჟურნ.: „ცისკარი“ 1873 წელი, №1, გვ. 7-12.

ასევე მარი ბროსემ, დიმიტრი ბაქრაძემ¹ და ლეონ მელიქსეთ-ბეგმა,² თუმცა კაბენზე, როგორც სოლალაშვილთა რეზიდენციაზე, არ გაუმახვილებიათ ყურადღება. მათი ნაშრომები კაბენის წარწერებს და მოკლე ისტორიას ეხება. კაბენის სამშენებლო წარწერები შესრულებულია ასომთავრულით, ზოგიერთი სტრიქონი დაზიანებულია, მაგრამ მაინც იკითხება.

კაბენის წარწერები:

წარწერები მოცემულია პროფ. გ. ოთხმეზურის მიხედვით:

1. [სჲჲ] იԾԸ ოԸ [ჰ]ჲჲԾ ԲԾ [იԾს]
2. ԳԾԳԶԶԾ ԸԾԻԸ ԲԾ Դს ԴსԶს
3. ԳԻԹԶს ԾԳԻԾს სԸԸԻԾԻԾ
4. ԴԾს ԾԻԸԾԾ ԶԾ ოԸ Իს ԳԸსԾ
5. ԾԻԾԶს ოԸ Դს Ծ ሱԾ ԾԻ ԻԻ
6. ԸԻԸ ԳԻԶსԻԸ ԸԳს სԾ ԸԻ³

1. [ს(ა)ხ(ელი)თა] ღ(მრთისაი)თა და [მ](ეო)ხ(ე)ბ(ი)თა წ(მიდის)ა
[ღ(მრ)თ(ი)ს]

2. მშობ(ე)ლ(ისაი)თა, ა(ე)შ(ე)ნა წ(მიდა)ი ესე ეკლ(ე)ს(ია)ი
3. მეფ(ო)ბ(ა)სა თ(ა)მ(ა)რ(ი)სასა. ავ(ა)შენეთ

4. გ(იორგ)ის შვილთა: კ(ვირიკ)ე (ან კონსტანტინე) და
ნ(ი)კ(ოლო)ზ, ბას(ი)ლი.

¹ Д. Бакрадзе, Кавказ в древних памятниках христианства, Тфл., 1875.

² П. Иоселiani, Кабесский монастырь, Жур.: „Кавказский Календарь“, 1854.

³ გ. ოთხმეზური, XII-XIII საუკუნეების მიჯნის ქართული ლაპიდარული წარწერები, როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1981, გვ. 93.

5. ოქროპ(ი)რი და ჩგ(აბრიე)ლ_ა (ან გრიგოლ). უ(ფალო)
ლ(მერთ)ო, შ(ეუნდვ)ენ ვ(ი)ნ

6. ც რაი მოიჭ(ი)რვა ამ(ა)სა ზ(ედ)ა, ა(მე)ნ. ¹

1. [† ႠႬႬႠ]
2. [ႠႬႬႬ ႠႬ]
3. ႠႬႬႬ ႠႬ
4. ႠႬႬ ႠႬႬ
5. ႠႬႬႬ ႠႬ

1. ქ. მ, ა(ე)შ(ე)ნა
2. ეკლ(ე)ს(ი)ა ესე
3. დიდ(ი)სა დ(ე)დ(ო)ფ
4. ლისა პ(ა)ტრ(ო)
5. ნობ(ა)სა შ(ინ)ა. ²

მოგვიანებით XV-XVIII საუკუნეებში კაბენიც, ისევე როგორც მისი მიმდებარე ადგილები თავად სოლალაშვილთა მფლობელობაშია.³

1637 წელს თავისი გამზრდელის, ზილტიჯანის გარდაცვალების შემდეგ როსტომ მეფემ (1633-1658 წწ.) ელისბარ სოლალაშვილს უწყალობა „საბარათაშვილოში კაბერეთის მონასტერი“, რომელიც ძველ-

¹ გ. ოთხმეზური, XII-XIII საუკუნეების მიჯნის ქართული ლაპიდარული ნარჩენები, გვ. 94.

² იქვე, გვ. 95.

³ სოლალაშვილების შესახებ ვრცლად იხ. ტაბახელა.

თავანვე მისი მკვიდრი სასაფლაო ყოფილა.¹ 1651 წელს როსტომმა ელიზბარს „უნყალობა [სკანბერის] მონასტრის თარხნობა, ლაშქარ-ნასყიდობის და სათათრო საურის გარდა“.²

1880 წლის 29 ივნისის გაზეთ „დროებაში“ გამოქვეყნდა გიორგი ზალიკანოვის წერილი, სადაც ავტორი სურვილს გამოთქვამს ყურადღება მიექცეს ამ მნიშვნელოვან ძეგლს. აქ მას ერთ პატარა ეკლესიაში (დიდი მონასტრის გვერდით) უნახავს საფლავის ქვები და ერთ-ერთზე ამოკითხულ წარწერას აქვეყნებს:

„აქ განისვენებს გვამი ელიზბარ სოლაღაშვილის მეუღლისა დარეჯანისა. მხილველნო შენდობა მიბძანეთ ქრისტესით 1727“³

ლეკების განუწყვეტელი შემოსევების გამო ქვემო ქართლი თითქმის მთლიანად დაიცალა, ზუსტად ლეკების შემოსევებს შეეწირა დიდებული კაბენი. წყაროებში არ ჩანს, თუ როდის მოხდა ეს. პლატონ იოსელიანი ვარაუდობს, რომ ამ ადგილების აოხრება XVIII საუკუნის I ნახევარში უნდა მომხდარიყო, რასაც 1724 წელს თურქების მთელ საქართველოში გაბატონებამაც შეუნყო ხელი.⁴ მის აზრს იზიარებენ სხვებიც.⁵ ლეკებისგან შეწუხებულმა ქართველმა ბერებმა დაახლოებით XVIII ს-ის II ნახევარში მონასტერი გააუქმეს.

მიტოვებული კაბენის მონასტრის განახლება რუსებმა XX საუკუნის დასაწყისში სცადეს. კერძოდ, 1903 წელს აქ აშენდა სენაკები ბერებისათვის. იმავე წლის ოქტომბერში დაარსდა მამათა რუსული მო-

¹ პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, XI-XVII სს. ისტორიული საბუთების მიხედვით, მასალები შეკრიბეს და გამოსაცემად მოამზადეს, გ. ოთხმეზურმა, გ. მჭედლიძემ, მ. სურგულაძემ, დ. ჟღენტმა, ა. ბაქრაძემ, თ. ენუქიძემ, დ. კლდიაშვილმა. ტ. IV, თბ. 2007, გვ. 183.

² პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, ტ. IV, გვ. 183.

³ გიორგი ზალიკანოვი, ბ. რედაქტორო [V საუკუნის ძეგლი კაბენის მონასტერი], გაზ.: „დროება“, 1880 წელი, 17 აგვისტო, № 137, გვ. 2.

⁴ П. Иоселиани, Кабенский монастырь, „Кавказский Календарь“, 1854. ст. 492.

⁵ Д. Бакрадзе, Кавказ в древних памятниках христианства, Тфл., 1875; Л. Меликсет-Бекоев, Надписи Кабена, Известия кавказского историко-археологического института, Т. III. Тфл., 1925; Русский монастырь в Грузинской епархии, „Духовный вестник Грузинского Экзархата“, Тфл., 1903, N 23-24.

ნასტერი,¹ თუმცა ახალი მონასტრის მშენებლობისას ძველი დიდად დააზიანეს. 1904 წელს გაზეთი „ივერია“ იტყობინება, რომ „ეკლესიას აშენებენ, მაგრამ სრულიად ყურადღებას არ აქცევენ ძველს პატარა ეკლესიებს, ერთი ძველი ეკლესია კიდეც დაუქცევიათ და მისი თლილი ქვები ახლის ასაშენებლად გამოუყენებიათ“. ავტორი სინანულს გამოთქვამს, რომ „მშენებლები იღებენ ძველ წარწერიან ქვებს და ხელახლა სთლიან“. წუხს იმის გამო, რომ „ასეთივე ბედი მოელის მეორე ძველს პატარა ეკლესიას“.² ეკლესია 1914 წელს უკვე განადგურებულია. „ქართული ხელოვნების ერთი საუკეთესო მაჩვენებელი, კაბენის ეკლესია შეუბრალებლად იქნა დანგრეული და მისი საუცხოო ფოთლოსან და წნულ ჩუქურთმოვანი კედლების მაგიერ აღმოცენდა სადა კედლები, თეთრი მონასტრისა. და ის ქვები, რომლებიც საუცხოვოდ გვიხატავდნენ ქართულ ეროვნულ ხელოვნებას და მის ზე-მიწვევით განვითარებაზე ლაღადებდნენ, სამუდამოდ გაქრნენ მეცნიერებისათვის და დაიკარგნენ ჩამომავლობისათვის“.³

რუსული მონასტერი, რომელსაც თვითონ რუსები თეთრ მონასტერს (Белый монастырь), ხოლო ადგილობრივები უბრალოდ მონასტერს ეძახდნენ საქართველოს გასაბჭოებამდე მოქმედებდა და საბოლოოდ XX საუკუნის 30-იანი წლების იმ ანტირელიგიურ ისტერიას შეეწირა, რაც მაშინდელ საქართველოში არსებობდა.

¹ Русский монастырь в Грузинской епархии, ст. 62.

² გაზ.: „ივერია“, 1904 წელი, №199, გვ. 2-3.

³ ი. ანთაძე, საქართველოს შესანიშნავი ადგილები, ჟურნ.: „ნაკადული“ მოზრდილთათვის, 1914 წელი, ივნისი, №6, გვ. 41.

§ 4. ორმოცთა ეკლესია

ორმოცნი, ანუ ორმოცთა ეკლესია კოჯრის ციხის ძირში, მთის გადაღმა მდებარეობს. ამიტომ ხშირად მოიხსენიება, როგორც „კოჯრის ორმოცთა“.¹ ეკლესია ტყით დაფარულ ხეობაში განმარტოებით დგას, ზემოდან კი კოჯრის ციხე დაჰყურებს. მის ირგვლივ ნასოფლარია, ახლა ამ ნასოფლარის სახელი არავის ახსოვს. მოპირდაპირე მხარეს ხევის გაღმა ლოუბანია. სწორედ ამიტომ პროფ. ვ. ბერიძე უფრო მართებულად მიიჩნევს ეს ძეგლი მიეკუთვნოს ლოუბანს, რადგან ხეობაში უახლოესი სოფელი სწორედ ლოუბანია.²

ეკლესია მთლიანად აგურით არის აშენებული. მოგვიანებით მიუშენებიან სამრეკლო და ეგვტერი.

ეკლესიის აღწერილობა და არქიტექტურული სტილი თავის ნაშრომებში შესწავლილი აქვთ აკად. ა. აფაქიძეს³ და პროფ. ვ. ბერიძეს⁴.

ადგილობრივებში გავრცელებული ლეგენდის თანახმად ეკლესია ორმოც ძმას ორმოც დღეში აუშენებიათ. თუმცა ეჭვს არ იწვევს ფაქტი რომ ეკლესია ორმოცი სებასტიელი მონაშის სახელზეა აგებული. აშენების თარიღად პროფ. ვ. ბერიძე XVI საუკუნის ბოლოს, ან XVII საუკუნის პირველ მესამედს ვარაუდობს.⁵ მას XX საუკუნის 50-იან წლებში ამოუკითხავს XVIII საუკუნის წარწერა.⁶ სამხრეთის კარის ხის კოჭზე შემორჩენილი ყოფილა მეორე (ასომთავრული) წარწერაც —

¹ პ. ზაქარაია, კოჯრის „ორმოცთა“ ეკლესია, ჟურნ.: „მაცნე“, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია, ისტორიის სერია, 1993 წელი, გვ. 119-128.

² ვ. ბერიძე, XVI-XVIII საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრება, თბ., 1994, გვ. 18.

³ პ. ზაქარაია, კოჯრის „ორმოცთა“ ეკლესია, ჟურნ.: „მაცნე“, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია, ისტორიის სერია, 1993 წელი, გვ. 119-128.

⁴ ვ. ბერიძე, XVI-XVIII საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრება, თბ., 1994, გვ. 18.

⁵ იქვე, გვ. 26.

⁶ „ქ. ეს არს გა[ნსასვენებელი] ჩემი უკუნისამდე ნ: ამას დავემკიდრო რა მე თუ მონავს ესე საფლავსა შინა გვედრები მონა შენი გივი. ვინც ნაიკითხოთ შენდობა მიბძანეთ. მაისსა ერთ მეტსა (11) კეს უი (1722 წელი)“. ვ. ბერიძე, XVI-XVIII საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრება, თბ., 1994, გვ. 28.

„ღმერთო აცხოვნე შე ამინ ულ (ღმერთო, აცხოვნე, შვეინყალ)ე ამინ, უ(ფა)ლ(ო)“.¹

ეკლესია 1999 წელს აღადგინა პაატა დუშუაშვილმა. მარმარილოს ქვაზე ასეთი წარწერა აქვს — „ღმერთო დალოცე ამ ეკლესიის აღმდგენელი პაატა დუშუაშვილი, 1999“.

§ 5. უძო

უძო მდებარეობს თრიალეთის ქედის სამხრეთ-აღმოსავლეთ განშტოების მთაწმინდის ქედის თხემზე, 1420 მ. სიმაღლეზე. ვახუშტი ბაგრატიონის მიხედვით „არს ახალდაბა და მის დასავლით უძო, ეკლესია წმიდის გიორგისა, მაღალს გორასა ზედა, მჭურეტი კოჟრისა და ტფილისისა“.² უძო მდებარეობს კოჯრის სამხრეთ დასავლეთით, წყნეთის სამხრეთ აღმოსავლეთით და წავკისის დასავლეთით უძოს მთაზე.

უძოს მთა დაფარულია მუხნარით. მთის წვერზე სადაც ეკლესია დგას, აღმოსავლეთის მხარეს ერთ მწკრივად არის მუხის ხეები. უძოს მთას მოიხსენიებს იოანე ბატონიშვილიც.³

შორიდან (წავკისიდან, ტაბახმელიდან, კოჯრიდან) ეს ხეები ეკლესიასთან ერთად თავისებურ იერს აძლევს უძოს მთას.

უძოს, როგორც საკულტო და თაყვანისცემის ადგილის გაჩენა,

¹ პროფ. ვ. სილოგაეას მიხედვით, წარწერა პალეოგრაფიულად VI საუკუნის უნდა იყოს. იხ. პ. ზაქარაია, კოჯრის „ორმოცთა“ ეკლესია, ჟურნ.: „მაცნე“, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია, ისტორიის სერია, თბილისი, 1993, გვ. 121.

² ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973, გვ. 329.

³ იოანე ბაგრატიონი, ქართლ-კახეთის აღწერა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკლევდა და საძიებლები დაურთეს თ. ენუქიძემ და გ. ბედომეილმა, თბ., 1986, გვ. 81.

შესაძლებელია ქრისტიანობამდეც მომხდარიყო. როგორც ჩანს აქ თავდაპირველად მხოლოდ სალოცავი ანუ ხატობის ადგილი იყო. შემდეგ აუგიათ ხის ეკლესია.¹ მოგვიანებით ქვის. ხოლო ჩვენამდე მოღწეული ეკლესია XVIII-XIX საუკუნეებშია აღდგენილი და გადაკეთებული.

უშოს ეკლესია

XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან უშოს ეკლესია მძიმე მდგომარეობაში იყო. ამ დროს მღვდელი ყოფილა წყნეთის მღვდელი მ. მახათაძე. მძიმე მდგომარეობაში იყო გზა და ოთახებიც ისეთ მდგომარეობაში, „როგორც მგონია ასი ან ორასი წლის წინედ ყოფილან“.²

¹ Т. Ходжаминасов, Местечко Коджори (фелетон), газ.: „Кавказ“, №79, 1862, ст. 450.

² გაზ.: „დროება“, 1882 წელი, 21 ოქტომბერი, №219, გვ. 2; გაზ.: „დროება“, 1882 წელი, 21 ნოემბერი, №232, გვ. 2.

უძოზე¹ რამდენიმე მისასვლელია: წყნეთიდან და ნავეკისიდან განიერი ბილიკი, ხოლო კოჯრიდან ტყეზე გავლით საავტომობილო გზა არის გაყვანილი. ადრე ეს საურმე გზები იყო. წინათ ამ გზებზე ჩარდახიანი ურმებით დადიოდნენ. გზაზე, უძოს ძირში ცივი წყაროს წყალი გამოდის. წყარო ქვითკირით არის ნაგები.

უძოს დღეობა „უძოობა“ ყოველწლიურად აღდგომის მომდევნო სამშაბათს იმართება. „უძოობაზე“ მოდის კოჯრის, ნავეკისის, წყნეთის, ტაბახმელის მოსახლეობა.² ზოგიერთისათვის უძო საგვარეულო სალოცავია. ძველად ღამისთევა ორშაბათს იწყებოდა და დღეობა სამშაბათს გრძელდებოდა. ღამისთევაზე ცეცხლს ანთებდნენ. ცეცხლის ასანთებად ტყეში შეგროვილ გამხმარ ტოტებს აგროვებდნენ. უძოს ტყეში ხის მოჭრა ან ტოტების ჩამომტვრევა აკრძალული იყო. ზოგს თან მოჰქონდა დასანავავი ფიჩხი და შეშა.

უძოზე ასული მლოცველები სამჯერ შემოუვლიდნენ სალოცავს, შესაწირსაც სამჯერ შემოატარებდნენ და წმინდა გიორგის თავის სათხოვარს ევედრებოდნენ.

ტოპონიმი „უძო“, „უძეოს“ ანუ „უშვილოს“ უკავშირდება. ადგილობრივ მოსახლეობაში შემონახული ლეგენდის მიხედვით - ვილაც უშვილო კაცს შეუთხოვია წმ. გიორგის სალოცავისთვის შვილის მიცემა. წმ. გიორგისაც კაცის ვედრება შეუსმენია და ვაჟი მიუცია. ამის შემდეგ ეს ამბავი სწრაფად გავრცელებულა მთელს ქვეყანაში და მომლოცველებმა ყველა კუთხიდან იწყეს სიარული. სახელი „უძოც“ აქედან მოდის. როდის მოხდა ეს, ზუსტი თარიღი ცნობილი არ არის. მომლოცველი ქალების მთავარი შესათხოვარი

¹ მოვუაროთ მშობლიურ მხარეს, ჟურნ.: „მეცნიერება და ტექნიკა“, 1968 წელი, №11, გვ. 39; ლ. მარუაშვილი, თბილისის შემოგარენი ობიექტების დახასიათება (ანბანური თან-მიმდევრობით), ჟურნ.: „საქართველოს ბუნება“, 1991 წელი, №4, გვ. 2.

² აგრეთვე თელეთიდან, მანგლისიდან, კუმისიდან. საინტერესოა, რომ ადრე აქ ბერძნებიც მოდიოდნენ, როგორც უძოობაზე, ისე თავიანთ დღეობაზე, რომელიც მარიამობის დღეს უწევდა. (მ. გუგუშვიძე, კოჯორი (ტოპონიმიკური დაკვირვება), კრებ.: „აკაკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები“, თბ., 1966, გვ. 207).

მათთვის შვილიერების მინიჭება იყო.¹ მლოცველები ზოგი ფეხით, ზოგი ურმით, ხოლო უძეო მამედრებლები ფეხშიშველნი მიდიოდნენ.

ვახტანგ კოტეტიშვილის მიხედვით აქ სალოცავად ამოსული უშვილოები ხატს პატარა აკვნებს, არტახებს და ბავშვთან დაკავშირებულ საგნებსა თუ ნივთებს სწირავდნენ.²

§ 6. კოჯრის ისტორია

კოჯორი ისტორიულ საბუთებში „კოჯორის“ ფორმით პირველად 1338 წელს გვხვდება, როდესაც გიორგი V ბრწყინვალე (1299, 1318-1346 წწ.) თავის წყალობის სიგელში წერს, რომ „მოვიდეს წინაშე ჩვე-ნისა, ჩვენი დიდად ერთგული თორელი ივანე, და გუეაჯა და მოგვახ-სენა, რათამცა კოჯორისა ძირისა მონასტერი ათენაგუენი მიგუებოძა“.³ მეფემ შეისმინა თხოვნა და თორელ-ჯავახიშვილს, „კოჯორისა ძირის მონასტერი ათენაგუენი“ უბოძა.⁴

XVII საუკუნეში აქ სასახლე ქართლის კათალიკოზს ნიკოლოზ IX-ს⁵ აუშენებია. იგი ერთ-ერთ შეწირულობის წიგნში აღნიშნავს - „კო-

¹ მ. გეგეშიძე, კოჯორი (ტოპონიმიკური დაკვირვება), კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები, თბ., 1966, გვ. 208.

² ვ. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, მეორე გამოცემა, თბ., 1961, შენიშვნა ლექსზე „ორშაბათობით აშენდა“, გვ. 380.

³ წყალობის წიგნი გიორგი ბრწყინვალისა ივანე თორელ-ჯავახიშვილისადმი, ქართული სამართლის ძეგლები, საერო საკანონმდებლო ძეგლები (X-XIX სს.), ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, ტ. II, თბ., 1965, გვ. 97.

⁴ იქვე.

⁵ ნიკოლოზ იოთამის ძე ამილახვარი ქართლის კათალიკოსი (1678-1688; 1692-1695 წწ.).

ჟორზედ ერთი კარის საყდარი დავდგი და კაი საზაფხულო სასახლე ავაშენე".¹

საქართველოს დაშლის შემდეგ კოჯორში სამეფო სასახლის დიდი ხნის დაკარგული ტრადიცია ქართლის მეფემ როსტომმა (1633-1658 წწ.) აღადგინა და სამეფო სასახლე ააშენა. როგორც ჩანს, მანამდე არსებული რთული პოლიტიკური და ეკონომიკური მდგომარეობა ქართლის მეფეს არ აძლევდა ფუფუნების საშუალებას, მითუმეტეს მუდმივად მტერთან ხელჩართული ბრძოლის პირობებში. ქართლის მეფეები ხშირად თვითონ თბილისსაც ვერ ინარჩუნებდნენ. როსტომის დროს სიტუაცია შედარებით სტაბილური გახდა. ამ დროს დაიწყო სასახლეების, ხიდების, სოფლების და ქალაქების შენება.

კოჯორის „ციხის სამჯრით არს სასახლე მეფისა კოჟორი, აღაშენა 3-თ მეფემან როსტომ“, ქართლის მოდენო მეფეებსაც მიუმატებიათ კოჯორის სასახლისათვის. „უმეტეს 7-ა მეფემან გიორგი და 7-დ მეფემან ვახტანგ². დგებოდნენ ზაფხულს მეფენი“.³

გიორგი XI-მ (მუსლიმობაში შაჰნავაზ II) (1675-1688; 1703-1709 წწ.) მეფობა აქტიური ღონისძიებებით დაიწყო, იგი ქართლის მეფედ ყოფნისას უმეტეს დროს კოჯორში ატარებდა.

გიორგიმ 1687 წელს იმერელი თავადის გოგი მიქელაძის ასულზე, ხორეშანზე იქორწინა და ქორწილი კოჯორის სასახლეში გადაიხადა.⁴ „მოიყვანა კოჟორსა ზედა და 3ყო ქორწილი წარჩინებით დიდებული“.⁵

¹ შენორულების წიგნი ნიკოლოზ კათალიკოზისა სვეტიცხოვლისადმი, 1687 წ. ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, IV, გვ. 64-67. იხ. ასევე ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, თბ., 1970, გვ. 590 (589-592).

² იგულისხმება გიორგი XI, (1675-1688; 1703-1709 წწ.) და მისი ძმისშვილი ვახტანგ VI (1703-1712; 1716-1724 წწ.).

³ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა..., გვ. 327.

⁴ იქვე, გვ. 459; ქრონიკები, და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დანყობილი და ახსნილი თედო ჟორდანიას მიერ, ტ. II, ტფ. 1897, გვ. 506.

⁵ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა..., გვ. 459.

იმავე ხანებში, თავისი ასული ცოლად გააყოლა დათუნა ქსნის ერისთავს და „უქმნა ქორწილი კოჟორსა ზედა“.¹

გიორგი XI-ს რთულ პოლიტიკურ სიტუაციაში მოუწია მეფობა, იგი თავიდანვე ქართლის სპარსეთისგან გათავისუფლებას და კახეთზე (რომელსაც მაშინ სპარსელი ხანები მართავდნენ) თავისი გავლენის დამყარებას ცდილობდა. ამას ირანი ვერ ურიგდებოდა, მას მონინალმდეგეები ჰყავდა ქართველ თავადებშიც. მეფემ ლალატში ამხილა ქართლის თავადთა ნაწილი. ამიტომ დამნაშავეები „პატიმარჰყო“ და „ბრძანებისა მეფისათა ჰკრეს თოფი ქამარბეგს² კოჟორსა ზედა, და მოკუდა იგი“.³ რა თქმა უნდა, ირანი არ აპატიებდა გიორგის ამ „თვითნებობას“, ამიტომ შაჰ სულთან ჰუსეინმა (1688-1726 წწ.) გადააყენა *გურჯისტანის ვალის*⁴ თანამდებობიდან და ქართლში ერეკლე I ანუ ნაზარალი ხანი (1688-1703 წწ.) გამეფდა. გიორგი ერთხანს ხელისუფლების დაბრუნებისათვის იბრძოდა, მაგრამ უშედეგოდ.⁵ 1691 წელს ნაზარალისხანის წინააღმდეგ ჯარით გამოვიდა, „ამისი მცნობელი ნაზარალისხან, კოჟორსა ზედა მყოფი, მსწრაფლ შევიდა ტფილისს“. მეფობის მსურველთა შორის შეტაკებები მუდმივად ხდებოდა. გიორგის რეზიდენცია კოჯორში იყო, რადგან თითქმის ყველა ბრძოლის შემდეგ აღნიშნულია, რომ „მერმე მივიდა და დადგა კოჟორსა ზედა“.⁶ საბოლოოდ იგი ირანში წავიდა, სადაც ყან-

¹ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა..., გვ. 460.

² ქამარბეგი — მელიქიშვილების საგვარეულოს წარმომადგენელი, სომხეთის (ქვემო ქართლის) მელიქი (XVII ს. II ნახევარი), მელიქ ყორხმაზ II-ს ძე (1637-1675 წწ.).

³ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა..., გვ. 460.

⁴ *გურჯისტანის ვალი* - ირანის გავლენის დამყარების შემდეგ, მიუხედავად დიდი მცდელობისა ქართლის სამეფოს მოსპობა და სახანოდ გადაქცევა ვერ მოახერხეს. ამიტომ ქართლისთვის ირანის შაჰმა შემოიღო ქართლის ვალის თანამდებობა. გურჯისტანის ვალი რეალურად ქართლის მეფე იყო, მაგრამ ირანთან სამეფო საგვარეულოდან ინიშნებოდა და აუცილებელი პირობა მუსლიმანობა იყო. 1744 წელს ერეკლე II-ის (კახეთში) და თეიმურაზ II-ის (ქართლში) ქრისტიანულად მეფედ კურთხევის შემდეგ, ქართველ ხელისუფალთა შორის მუსლიმური ხანა დასრულდა.

⁵ გ. ჯაბუღია, საქართველოს პოლიტიკური ვითარება XVII საუკუნის 30-90-იან წლებში, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 351.

⁶ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა..., გვ. 467.

დაარის ბეგლარბეგად დაინიშნა. გიორგი ირანში გურგენ ხანის სახელით იყო ცნობილი. გურგენ ხანი ყანდაარში სასტიკი ღონისძიებებით შაჰის შერყეული ხელისუფლების აღდგენას ცდილობდა.¹ 1703 წელს შაჰ სულთან ჰუსეინმა გიორგი XI-ს კვლავ უბოძა ქართლის მეფობა, მაგრამ ირანში დატოვა, ამავე დროს ირანის სპასალარობა დააეწა და ავღანელებთან საომრად გაგზავნა. ქართლში გიორგის თხოვნით მისი ძმის ლევანის შვილი ვახტანგი დაინიშნა გამგებლად (ჯანიშინად).

კოჯორში ჰქონდა სასახლე ქართლის მეფე იესეს (1711-1716 წწ.). 1716 წელს მისი ბრძანებით თეოდორე ეკალაძის და ლუარსაბ რატიშვილს შორის დავა „გარიგდა კოჯორს“.²

ერეკლე I-ის ანუ ნაზარალი ხანის (1688-1703 წწ.) კოჯორში ყოფნის დროს ბეჟან ფალეენიშვილმა „ჯარის ცხენ იარაღი მოიპარა, აგრეთვე პაპუნა ბებურიშვილის საფარეშო და სტუმარ შინაურის იარაღი“.³

1712 წელს შაჰ სულთან ჰუსეინმა ქართლის ჯანიშინი ვახტანგი ირანში დაიბარა, მაშინ „ქართლის ვალის“ ტიტულის მიღებისათვის აუცილებელი პირობა გამაჰმადიანება იყო. ვახტანგი თავს იკავებდა, თავიდან უარზე იყო, მაგრამ როდესაც სულხან საბა ორბელიანის (1658-1725 წწ.) ელჩობამაც ევროპიდან ვერანაირი დახმარების იმედი ვერ ჩამოიტანა. ამასთან შაჰს სპარსეთში ბევრი მუსლიმი ბაგრატიონი ჰყავდა, რომელთაც საჭიროების შემთხვევაში ქართლის ვალობას უბოძებდა. ვახტანგმა ასეთ სიტუაციაში გადაწყვიტა, ისლამი მიიღო. „მიაქციეს რჯულსა მათსა, მხოლოდ სიტყუთა და არა საქმითაცა, კოჟორსა ზედა მყოფი“. ამის შემდეგ ირანში წავიდა და ქართლი თავის ძეს ბაქარს დაუტოვა. შაჰმა ვახტანგი 1719 წლამდე თავისთან

¹ დ. კაციტაძე, ირანის ისტორია, თბ., 2009, გვ. 472.

² ქრონიკები, ტ. II, ტფ. 1897, გვ. 20, 60.

³ მასალები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკისათვის, წიგნი I (X-XVII სს-ის ისტორიული დოკუმენტების მიხედვით), გამოსაცემად მოამზადეს ზ. ალექსიძემ და შ. ბურჯანაძემ, თბ., 1964, გვ. 127.

დაიტოვა, 1719 წელს კი ქართლში იმ პირობით დააბრუნა, რომ აქაურ არეულ საქმეებს მოაწესრიგებდა და დაღესტნელების შემოსევებს მოსპობდა.

ვახტანგ VI ზაფხულს ყოველთვის კოჯორში ატარებდა. 1722 წლის „აგვისტოს კოჟორს მყოფს მოუვიდა მეფეს ყეენისგან თაჯი და ჯილა, ცრმალი და ხანჯალი მოოჭვილი და სპასპეტობა ადირბეჯანისა“.¹

* * *

XVII-XVIII საუკუნეებში ქართლის მეფის ლეონის მარანი კოჯორში, სამეფო სასახლესთან ახლოს იყო. მარანს ჰყავდა თავისი მემარნე, რომელიც მარნის გამგე იყო და ყველაფერზე, რაც მარანში ინახებოდა, პასუხს აგებდა. უპირველეს ყოვლისა, მას ჭურჭლის სისუფთავეზე უნდა ეზრუნა, რომ ქვევრები კარგად ყოფილიყო გარეცხილი და შეფერვილი.² „მემარნე ქუევერს კარგად გაარეცხინებდეს, შეაფერვინებდეს“.³ ქართველი მეფეები ლეონოს ტკბილით აყენებდნენ.⁴

¹ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა..., გვ. 499.

² ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. V, საქართველოს ეკონომიკური ისტორია, თბ., 1986, გვ. 658.

³ დასტურლამალი [1703-1724], ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, თბ., 1965, გვ. 258.

⁴ ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. V, საქართველოს ეკონომიკური ისტორია, თბ., 1986.

მეფე ვახტანგ VI დასტურლამალში¹ ბრძანებს, რომ ღვინის მოსავლის რიგი ასე იყოს: სამეფო ანუ სახასო სოფლებში, ყველგან გაიგზავნოს მოხელე, რომელიც ადგილობრივ დააყენებს მემარნეს. ეს მემარნეები ჯერ ადგილზე დანურავდნენ, შემდეგ იქედან ამოღებულ ტკბილს „ყოყორზედ გამოგზავნიდნენ“.² ამის გარდა თუ ვინმეს სამეფო ბეგარა ექნება, ამ მემარნეებს ეძლეოდათ უფლება, იმ შემთხვევაში თუ „კაი ვენახი იყოს“ „ჩვენთვის დანურონ და ჩვენთვის წაიღონ“,³ და მერე სხვა მოხელეები გაისტუმრონ.

სამეფო მარანის მოვლაზე პასუხისმგებლობა დაკისრებული ჰქონდა მემარნეს და სხვადასხვა სოფელს (დარუბანელებმა, გომარელებმა, ეგრისელებმა, ზაულის-ტანელებმა, თოფრა-ყალელებმა, სხალნარელებმა, ურცევნელებმა აკურელებმა, რევაშნელებმა, ცხნარელებმა, ნიანრელებმა, საჭელებმა, მაჩქათელებმა, იფნობელებმა, საკეცელებმა, ქციელებმა... უნდა გარეცხონ კოჯრის მარანი.⁴).

ქართლში, სადაც კი ვენახები იყო, ტკბილის გამოსაღები ყველას ევალებოდა, ზოგან კომლზე ერთი კოკა, თუ ბევრი იყო იქ ურმებით.

¹ დასტურლამალი — სახელი მომდინარეობს სპარსული „დასთურ ალ-ამალ“-იდან, რაც გარიგებას და მოქმედების ნებს ნიშნავს. დასტურლამალები აღმოსავლეთში ფართოდ იყო გავრცელებული. საქართველოში პირველად გიორგი XI-მ შეადგინა. ჩვენამდე მოღწეული ვახტანგ VI-ის მიერ არის შედგენილი. ვახტანგის დასტურლამალის მიხედვით, მეფე თავისი ხელისუფლების განმტკიცებას და ერთიანი სამართლებრივი პოლიტიკის გატარებას ცდილობდა. დასახელებული არიან ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობის აპარატის მოხელეები, განსაზღვრულია მათი უფლება მოვალეობანი. მასში მრავალი დეტალია, მათ შორის ისეთი საკითხები როგორიც არის სასახლეში მიღების, ნადირობის და ნადიმობის წესები, იყო მოსაზრება, რომ ქართული დასტურლამალი სპარსულის იდენტური იყო, მაგრამ მოგვიანებით დასაბუთებული იქნა, რომ დასტურლამალი ორიგინალური ქართული სამართლის ძეგლია, იგი ვახტანგ VI-ის მიერ შექმნილი ერთგვარი კონსტიტუცია იყო.

² დასტურლამალი, 1703-1724 წწ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, გვ. 258.

³ იქვე.

⁴ იქვე, გვ. 278.

თრიალეთის სახასო სოფლებს¹ კოჟორზე ტკბილის ასატანად 50 ულაყის² გამოყვანა ევალებოდა.

ქვემო ბოლნისის „ზვარს რაც მუშაობა და სარი მოუნდება, უნდა იმუშაონ“ და „ორმოცდაათი საპალნე ტკბილი კოჟორზედ უნდა აიტანონ“,³ რაც დარჩება, ზოგს „ბატონი ჩამოატანინებს და ზოგი სოფელმა უნდა ჩამოიტანოს ქალაქს“. ჩანს, ბოლნისში ყურძნის საკმაოდ დიდი მოსავალი მოდიოდა და მეფე დარჩენილი ღვინის შემდგომ რეალიზაციაზეც ზრუნავდა.

დასტურლამალის ორმოცდამეორე თავში განსაზღვრულია, ვის რა რაოდენობის ტკბილი უნდა მიეტანა კოჟორის სამეფო მარანში.

კარი 42

კოჟორზე ტკბილის ზიდვის ულაყი ასრე ანერია

დურნუკს ულაყი ათი; ეკლესიას ულაყი რვა; ქუემო ბოლნისს ულაყი ორმოცდაათი, შულავერს ულაყი სამოცი, შულავერმა თავისი მალიდამ უნდა იქირაონ ორმოცდაათი; ტაშირიდამ ულაყი ორმოცი; ჯურორიდამ ულაყი ერთი, დამბლუტიდამ ულაყი ერთი, ხინორკუტიდამ ულაყი ერთი.⁴

კოჯორში მეფის მარნის არსებობას ადასტურებს არა მხოლოდ წერილობითი წყაროები. 1963 წელს სკოლა-ინტერნატის ეზოში მიწის სამუშაოების დროს ღრმად ჩაფლული განძი აღმოჩნდა. იგი შედგებო-

¹ იმავე დასტურლამალის მიხედვით თრიალეთში სულ 17 სოფელი და 4 ნასოფლარი ერთიანდებოდა: კარნახი, ქვემო ანდრაბი, ზემო ანდრაბი, თეთრი წყარო, ზემო ოლთისი, ქვემო ოლთისი, ლოშხი, ბოჟანო, ავლაღისი, მაჩუთასი, ცრისი, სამეხრეო, არწევანი, საბატე, ხუცის ტამალია, ვარდისუბანი, ნასოფლარები ერჯევეანი, ერანი, თურანი, ზაულისტანი. (ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, გვ. 314).

² დასტურლამალი, გვ. 312.

³ იქვე, გვ. 300.

⁴ იქვე, გვ. 315.

და სპილენძის ოთხი თეფშისა და ერთი თასისგან.¹ ჭურჭელზე დატანილია მხედრული წარწერები: „*ეტნგ*“, „*ვახტნგ*“, ერთ თეფშზე „*ქ. მეფე ვახტანგ*“, ასევე „*ქ. მეფე ბაქარ*“. თასზე დატანილია სადღეგრძელო „*ქ. იხარე ვისი ხარ*“.² ამ წარწერებით აშკარა არის, რომ ჭურჭელი ეკუთვნოდათ იმავე დასტურლამალის შემდგენელ მეფე ვახტანგ VI-ს და მის ძეს ბაქარს. ეჭვს არ უნდა იწვევდეს, რომ ეს ჭურჭელი სამეფო მარანში პქონდათ შენახული.

სავარაუდოდ, განძის აღმოჩენის მიდამოებში უნდა ყოფილიყო მარანი, სადაც მთელი ქართლის ვენახებიდან შეგროვილი ტკბილი გროვდებოდა და მეფისათვის ღვინოს აყენებდნენ.

ვახუშტი თავის ცნობაში, კოჯრის სამეფო სასახლესთან დაკავშირებით, მიუხედავად იმისა, რომ მამამისის ვახტანგ VI-ის სასახლეც იქვე იყო, ხაზგასმით წარსულ დროში ლაპარაკობს - „დგებოდნენ ზაფხულს მეფენი“. სამეფო სასახლეების მოშლა ალბათ XVIII საუკუნეში საქართველოში დამდგარმა ძნელბედობამ გამოიწვია. ჯერ „ოსმალობის“, მერე „ყიზილბაშობის“ და ამას დამატებული „ლეკიანობის“ გამო, ეს მიდამოები გაუკაცრიელდა.

1723-1735 წლებში თბილისი და მთლიანად ქართლი ოსმალებმა დაიპყრეს. დასუსტებულმა ირანმა ოსმალებს წინააღმდეგობა ვეღარ გაუწია, ვერც ქართლის მეფე ვახტანგ VI-მ, იგი იძულებული გახდა რუსეთში წასულიყო (1724 წ.).

შეიქმნა ოსმალური ადმინისტრაცია. ქართლს „თბილისის ვილაიეთი“ უწოდეს, მოგვიანებით უფრო მცირე ერთეულებად, ნაპიეებად, ლიეებად და ყაზებად დაყვეს.³ 1728 წელს თბილისის ვი-

¹ გულნარა კიკნაძე, კოჯრის განძი, ჟურნ.: „ძეგლის მეგობარი“, ტ. XV, თბ., 1968, გვ. 55-57.

² იქვე, გვ. 57.

³ ნოდარ შენგელია, 1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი, ოსმალური ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავალით, გამოკვლევითა და ფაქსიმილეებით გამოსაცემად მოამზადეს აკად. ნ. ჯიქიამ და პროფ. ნ. შენგელიამ, ნ. 1, თბ., 2009.

ლაიეთი აღწერეს და მძიმე გადასახადები შეაწერეს. ვილაიეთის გამგებელი ანუ ვალი ისაყ ფაშა¹ იყო. გადასახადებით შეწუხებული ქართლის მოსახლეობა აჯანყდა და ირანელებთან ერთად რამდენიმე მნიშვნელოვანი ბრძოლაც გამართა ოსმალთა წინააღმდეგ, რასაც საბოლოოდ „ოსმალობის“ განდევნა მოჰყვა. მათ შორის ერთ-ერთი ბრძოლა 1734 წელს მოხდა. ოსმალები თბილისის ციხიდან გამოვიდნენ და ქართველებს ეკვეთნენ. ქართველებმა დაამარცხეს და მტერი ისევ ციხეში შეიხიზნა. ქართველები „დადგნენ კოჯორზედ“, ხოლო დარაჯები წავისში დატოვეს. „...და შემდგომად დადგნენ კოჯორზედ ყიზილბაშ-ქართველნი და ტალანი² წავისის“. ვახუშტის მიხედვით ოსმალები თბილისიდან ღამით მოვიდნენ „და მოსრეს ტალანი სრულიად“, ყარაულების შემდეგ კოჯორის ციხეში გამაგრებულ ქართველებს და ყიზილბაშებს შეებრძოლნენ, მაგრამ ამჯერად ქართველებმა გაიმარჯვეს. მტერმა უკან დაიხია.³

* * *

1771-1772 წლებში საქართველოში ცნობილმა გერმანელმა მოგზაურმა და მეცნიერმა, რუსეთის საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა იოჰან გიულდენშტედტმა იმოგზაურა. მან თანმიმდევრულად და საფუძვლიანად შეისწავლა მაშინდელი საქართველო. აღწერის ვრცელი ანგარიში კი რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიას წარუდგინა.

იგი თავის ჩანაწერებში რამდენიმეჯერ მოიხსენიებს კოჯორს

¹ წარმოშობით ჯაყელთა საგვარეულოდან.

² ტალა — დარაჯი - „მოგზაურთ დარაჯი“, „მოდარაჯე ღამით“ — სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, II, ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილ. აბულაძემ, თბ., 1993, გვ. 131.

³ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა..., გვ. 514.

და ყოველთვის აღნიშნავს, რომ კოჯორი წინათ მეფის საზაფხულო რეზიდენცია იყო. მაღლა მთაზე მისი მდებარეობის გამო აქ სიგრილეა და სიცხე ნაკლებად¹ იგრძნობა. თუმცა იქვე ამბობს, რომ მეფე თავის სამყოფელს, ანუ დედაქალაქს, სხვადასხვა მიზეზების გამო ვერ ტოვებს. ამიტომ ეს რეზიდენცია და მისი ირგვლივ მდებარე სოფლები ძალიან გაუკაცრიელებულია.²

ცნობები კოჯორის მაცხოვრებლებზე და მათ საქმიანობაზე თითქმის არ გვხვდება. აქ სულ რამდენიმე კომლი ცხოვრობდა, სავარაუდოდ სამეფო ყმები.³ ანუ ძირითადად სამეფო სასახლის მომსახურე პერსონალი. მაგალითად 1721 წლის მენინავე სადროშოს აღწერის მიხედვით კოჯორში მხოლოდ რამდენიმე კომლია.

ქ. არს საბარათაშვილოში ბატონის მეფის სახასო

<i>კოჯორზედ</i>	<i>მარქარაშვილი</i>	<i>ზურაბა</i>
	<i>ხერკაშვილი</i>	<i>მელქუა</i>
	<i>დოღმა ზაშვილი</i>	<i>გიორგი</i>
	<i>საქუაშვილი</i>	<i>საქუა</i>
	<i>მარქარაშვილი</i>	<i>გასპარა</i>
<i>ქ. კოჯორზედ</i>	<i>ზუბიტაშვილი</i>	<i>შერმა ზანა</i>
<i>ქ. ამისი კაცი</i>	<i>ბადურაშვილი</i>	<i>არაქელა</i>
<i>შინდის⁴</i>		

ამათგან პირველი ხუთი პიროვნება კომლებად არც არის ჩანერილი. ჩანს, ისინი მეფის სასახლის მსახურები არიან. ზუბიტაშვილი

¹ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტომი I, გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკლევა დაურთო გ. გელაშვილმა, თბ., 1962, გვ. 93; ტომი II, თბ., 1964, გვ. 177.

² იქვე, გვ. 239.

³ საქართველოში გლეხობა სხვადასხვა კატეგორიებად იყოფოდა. იყვნენ: სამეფო, სადედოფლო, სათაყვანო, საეკლესიო და სხვ.

⁴ აღწერა მენინავე დროშისა..., გვ. 5; 158.

შერმაზანი კი აზნაურია, რომელსაც ერთი ყმა ჰყოლია შინდისში.

ოსმალობის (1723-1735 წწ.) დროს, 1728 წელს ჩატარებული აღწერის მიხედვით:

„სოფელი კოჯორი, ცარიელია რეაიასაგან, ახლოსაა სოფელ ნავკისთან, ექვემდებარება ხსენებულს.“¹

ჯამი მარცვლეულისა და სხვათაგან 500“.²

მოსახლეობა აღწერაში შეტანილი აღარ არის, მაგრამ გადასახადი მაინც შეწერილია.

ტფილისის მიდამოების სოფლების 1781 წლის ხალხის აღწერის დავთარში,³ კოჯორი საერთოდ არ მოიხსენიება. XVIII საუკუნის ბოლოს იოანე ბატონიშვილის მიერ აღწერილი დასახლებულ პუნქტებს შორის კოჯორზე მითითებულია - „ქ. კოჯორი, სამეფო აგარა ანუ დაჩა“.⁴ კოჯორის დაუსახლებლობის მიზეზი რა თქმა უნდა სამეფო სასახლე არ იქნებოდა, პირიქით მეფე ალბათ ხელსაც უწყობდა აქ დასახლების მსურველებს, მაგრამ მთავარი ალბათ მაინც ზამთარში რთული კლიმატური პირობები, უგზოობა და უმთავრესი მიზეზი ალბათ ის იყო, რომ კოჯორში არ არის სასოფლო სამეურნეო წარმოებისათვის პირობები. მიწა მწირია და მკაცრი ზამთარიც დიდხანს გრძელდება.

1800 წელს გენერალ ივანე ლაზარევის⁵ მიერ, საქართველოს

¹ გულისხმობს საბარათიანოს ნაპიეს.

² ნოდარ შენგელია, 1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი, ოსმალური ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავალით, გამოკვლევითა და ფაქსიმილურებით გამოსაცემად მოამზადეს აკად. ს. ჯიქიამ და პროფ. ნ. შენგელიამ, ნ. II, თბ., 2010. (იხეჭღება)

³ ტფილისის მიდამოების სოფლების 1781 წ. ხალხის აღწერის დავთარი, ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, ნ. I, დემოგრაფიული ძეგლები, აღმოსავლეთ საქართველოს XVIII საუკუნის ხალხის აღწერის დავთრები, თბ., 1967, გვ. 157-182.

⁴ იოანე ბატონიშვილი, ქართლ-კახეთის აღწერა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს თ. ენუქიძემ და გ. ბედომვილმა, თბ., 1986, გვ. 46. ივანე პეტრეს ძე ლაზარევი (1763-1803 წწ.) რუსეთის იმპერიის გენერალი, კავკასიის დაპყრობის ერთ-ერთი მთავარი ფიგურა. იგი გიორგი XII-ის (1798-1800 წწ) მეუღლემ მარიამმა (1768-1850 წწ.) ხანჯლით მოკლა. ლაზარევი მას რუსეთში გადასახლებას უპირებდა.

მთავარმართებელ გენერალ კარლ კნორინგისადმი (1801-1802 წწ.) გაგზავნილ მოხსენებით ბარათში კოჯორი გიორგი XII-ის (1798-1800 წწ.) აგარაკად არის მოხსენიებული. ლაზარევი ნუხილს გამოთქვამს იმის გამო, რომ მეფის სასახლის გარდა არ არის ფაქტობრივად არაფერიო.¹

კოჯორის განაშენიანება, ჯერ სოფლად, ხოლო მოგვიანებით დაბად გადაქცევა სწორედ რუსული ადმინისტრაციის პირობებში განხორციელდა.

კოჯორის განაშენიანება XIX საუკუნის დასაწყისში, რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის შემდეგ დაიწყო. რუსებმა შემოსვლისთანავე, პირველი რაც გააკეთეს, ის იყო, რომ თბილისის მიდამოებში სამხედრო ბაზები მოაწყვეს. რუსული ჯარები სადაც განლაგდა, ერთ-ერთი უპირველესი კოჯორი იყო.

თუმცა როგორც ჩანს, რუსებმა კოჯორი სამხედრო ბაზისთვის თავიდანვე შეარჩიეს. როგორც ცნობილია ალა-მაჰმად ხანის შემოსევის შემდეგ, 1795 წლის ბოლოს საქართველოში რუსები ჩამოვიდნენ. ერთი საბუთიდან გარკვევით ჩანს, რომ ისინი სწორედ კოჯორში დაბანაკდნენ. 1796 წელს რევაზ ეშიკალასბაშს ყმებს ედავება მოლარე გურგენა. გურგენას რევაზის ყმები გაუტაცია და ეხლა „კოჯორზედ რუსებს აბარიათ, ტყეში ყავთ დამალული“.² სხვა პირდაპირი საბუთი რუსების 1795 წელს შემოსული ჯარის კოჯორში დაბანაკების შესახებ არ გვაქვს.

1830-იან წლებში კოჯორში დაასახლეს რუსული ჯარის სამხედროები, ახალმოშენებს მეურნეობის გამართვა გაუჭირდათ, ისინი ხანგრძლივი სამხედრო ცხოვრების გამო გადაჩვეულები იყვნენ სოფ-

¹ Акты собранные Кавказскою археографическою комиссією, Напечатаны под редакцією председателя комиссіи, ст.сов. Ад. Берже, (АКАК), Т. I Тифлис, 1886, с. 105.

² ქართული სამართლის ძეგლები, სასამართლო არზა ოქმები და კერძო-სამართლებრივი აქტები, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, ტ. VIII, თბ., 1985, გვ. 376.

ლის მეურნეობას.

XIX საუკუნის პრესა სავსეა კოჯრის კურორტის შესახებ წერილებით. კოჯორმა განსაკუთრებული პოპულარობა მაინც კავკასიის მეფისნაცვლის სასახლის აშენების შემდეგ მოიპოვა.¹ მეფისნაცვალის შემდეგ თავადებმა და დიდმა ვაჭრებმაც აიშენეს აგარაკები. ამ ყველაფერმა კოჯორში მოსახლეობის ზრდა გამოიწვია. მეფისნაცვალის კოჯორზე განსაკუთრებით ზრუნავდა. აშენდა რუსული ეკლესიაც, მოეწყო ქუჩები და სკვერი. XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან კოჯორი უკვე ქალაქს დაემსგავსა, XX საუკუნის დასაწყისში ქალაქადაც მოიხსენიება.² ამ პერიოდის ქართული და რუსულენოვანი პრესა სავსეა კოჯრის შესახებ ისტორიებით და მეფისნაცვლთან თუ სხვებთან, ცნობილი სტუმრის მიღებით, სასიამოვნოდ დასვენებებით და ა.შ.

კოჯრის დღევანდელი მოსახლეობა ძირითადად XIX-XX საუკუნეებში არის დასახლებული, უმეტესად მეზობელი სოფლების მოსახლეობიდან არის შევსებული. ლოუბანი, ვაშლოვანი, ნავკისი... ამიტომ კოჯრის ძირითადი გვარები მეზობელ სოფლებში გავრცელებული სხვადასხვა ქართული გვარებია. XX საუკუნის შუა წლებიდან და განსაკუთრებით II მსოფლიო ომის შემდეგ. კოჯრის საკურორტო ზონის განვითარებამ კიდევ უფრო შეუწყო მოსახლეობის მიგრაციას როგორც საქართველოდან, ისე მაშინდელი საბჭოთა კავშირის სხვა რესპუბლიკებიდან.

¹ Отчет князя М. С. Воронцова, за 1849-1851 годы, АКАК, Т. XI, ст. 881.

² იხ. სცსა, ფონდი № 2009, კოჯრის საქალაქო სათათბირო.

პირველი სატელეფონო კავშირი

ყოფილ რუსეთის იმპერიაში, პირველი სატელეფონო კავშირი თბილისსა და კოჯორს შორის დამყარდა.

XIX საუკუნის ბოლოს, სპეციალისტები იმ დასკვნამდე მივიდნენ, რომ სატელეგრაფო ხაზი სატელეფონო გადაცემისთვისაც გამოეყენებინათ. ამიტომ ამ იდეის განხორციელებისათვის მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში ერთდროულად დაიწყო მუშაობა.

ამ ურთულესი ტექნიკური საკითხის გადაწყვეტაში რუსეთში პირველმა ე. გვოზდოვმა დაიწყო მუშაობა და პირველმაც სწორედ მან განახორცილა ერთი ხაზით დეპეშების და სატელეფონო ლაპარაკის ერთდროული გადაცემა.¹

რუსულ გამოცემებში ყველგან აღნიშნულია, რომ 1893 წელს 128 ვერსზე ოდესასა და ნიკოლაევს შორის მოეწყო პირველი სატელეფონო კავშირი, სადაც გამოიყენეს ტელეგრაფის ხაზი. ამ უკანასკნელით ერთდროულად გადაიცემოდა დეპეშები და სატელეფონო ლაპარაკი, რომელიც ე. გვოზდოვმა განახორციელაო.²

ა. კარბელაშვილის მიერ ჩატარებული დაკვირვების შედეგად დასტურდება, რომ რუსეთის იმპერიის მასშტაბით პირველი სატელეფონო კავშირი თბილისი კოჯორის ტელეგრაფის ხაზზე განხორციელდა. თუმცა ეს ფაქტი სპეციალურ ლიტერატურაში არსად აღნიშნული არ არის.³

ცნობილი რუსი გამომგონებელი საქართველოს 1893 წელს ეწვია. თბილისში ჩამოსულმა მეცნიერმა ივლისის პირველ რიცხვებში

¹ ა. კარბელაშვილი, პირველად საქართველოში, ჟურნ.: „მეცნიერება და ტექნიკა“, 1973 წელი, №8, გვ. 36.

² იქვე.

³ იქვე.

გადანყვიტა სატელეფონო კავშირი დაემყარებინა თბილისსა და კოჯორს შორის.

1893 წლის 11 ივლისს გაზეთი „ტიფლისსკი ლისტოკი“ წერდა: „ამ დღეებში თბილისი და კოჯორი ერთმანეთს დაუკავშირდა გვოზდოვის ტელეფონით, რომელიც ტელეგრაფთან ერთდროულად და ერთ ხაზში მოქმედებდა“. იგივე „ტიფლისსკი ლისტოკი“ 15 ივლისის ნომერში იტყობინებოდა, რომ „ამ დღეებში, ტფილისში, ტელეფონის ქსელის მშენებლებმა ჩაატარეს თბილისსა და კოჯორს შორის ტელეფონირების ცდები. კოჯრიდან ლაპარაკი სავსებით ნათლად და გარკვევით ისმოდა ცენტრალურ სატელეფონო სადგურში. ტელეგრაფის სადენით ლაპარაკი წარმოებდა ბატონ გვოზდოვის სისტემის ტელეფონის აპარატებით, რომლებიც მოქმედებს ტელეგრაფთან და ერთდროულად და ერთი და იმავე ხაზით“. იმავე დღეს, 1893 წლის 15 ივლისს, გაზეთი „ნოვოე ობოზრენიე“ წერდა: „ამჟამად ცდის სახით თბილისსა და კოჯორს შორის მოქმედებს გვოზდოვის სისტემის ტელეფონი. აპარატი“.¹

1893 წელს იგივე გაზეთი 18 ივლისს წერდა „შესანიშნავად მუშაობს ფოსტა, უფრო უკეთესად ტელეგრაფი. არასოდეს თბილისელებს საზღვარგარეთის კურორტებთანაც არ ჰქონიათ ასეთი გაცხოველებული კავშირი. კარგი სამსახური გასწია ტელეფონმაც, სამი დღეა, რაც ის გაიხსნა კოჯორში და სადგური უკვე გაივსო შეკვეთებით“.²

ამგვარად, პირველად საქართველოში, თბილისი — კოჯორის ტელეგრაფის ხაზზე „აიდგა ფეხი“ იმ დროისათვის მსოფლიო მნიშვნელობის გამოგონებამ

¹ ა. კარბელაშვილი, პირველად საქართველოში, გვ. 37.

² იქვე.

თბილისში ჩატარებული ექსპერიმენტის შედეგებით კმაყოფილი გვოზდოვი, რუსეთში გაემგზავრა, ოდესა-ნიკოლაევის ტელეგრაფის ხაზზეც მსგავსი ცდები ჩაატარა. „ნოვოე ობოზრენიე“ 27 ივლისს წერდა „ამ დღეებში გაუმჯობესებული ტელეფონის გამოგონებული ბატონი გვოზდოვი თბილისიდან ოდესაში გაემგზავრა თავისი ტელეფონების იქ დასადგმელად და ტელეფონების ხაზის გასაყვანად ოდესასა და ნიკოლაევს შორის“.¹

გვოზდოვმა თავისი გამოგონება საქართველოში ა. ბუნგეს რჩევით ჩამოიტანა, რომელიც ნიკო ნიკოლაძესთან მეგობრობდა. ნ. ნიკოლაძე იმხანად კოჯორში ისვენებდა და ექსპერიმენტიც სწორედ ამიტომ ჩატარდა თბილისის და კოჯორის სატელეგრაფო ხაზზე.

* * *

პირველი საფოსტო მარკა

მსოფლიოში ერთ-ერთი უიშვიათესი და ძვირადღირებული საფოსტო მარკა, თბილისის საქალაქო მარკა, ან მას როგორც ეძახიან „ტფილისის უნიკა“ („Тифлисская уника“) 1857 წელს მცირე ტირაჟით დაიბეჭდა. „ტფილისის უნიკა“ რუსეთის იმპერიაში პირველი საფოსტო მარკა იყო. იგი პირველია მსოფლიოში, რომელიც წნეხით დაიბეჭდა და რელიეფური გამოსახულება აქვს.

კავკასიის მეფისნაცვალმა თავადმა ალექსანდრე ბარიატინსკიმ (1856-1862 წწ.) 1856 წელს ტფილისის საქალაქო ფოსტა დაარსა. მომდევნო წლის 20 ივნისს, კავკასიის ოლქის ფოსტის მმართველის ნ. კახანოვის ინიციატივით დაბეჭდილი „ტფილისის უნიკა“ გამოყენებაში გაუშვეს. თვითონ მეფისნაცვალის ბარიატინსკი ზაფხულობით

¹ ა. კარბელაშვილი, პირველად საქართველოში, გვ. 37.

კოჯრის აგარაკში ცხოვრობდა და პირველი მარკა სწორედ ამის გამო თბილისს და კოჯორს შორის საფოსტო გზავნილებისათვის გამოიყენეს. მარკის ნომინალი 6 კაპიკი იყო.¹

„ტფილისის უნიკა“ ხმარებაში მხოლოდ რამდენიმე თვე იყო, 1858 წლის 1 მარტს, ის რუსული მარკებით ჩაანაცვლეს.²

რუსეთის იმპერიას, რა თქმა უნდა, არ მოსწონდა ტფილისის პირველობა, ამიტომაც გადაწყდა მარკები გაენადგურებინათ. მიუხედავად იმისა, რომ ეს მარკები მხოლოდ ტფილისის გუბერნიაში მოქმედებდა, მოიგონეს ვერსიები, თითქოს მარკებდაკრული კონვერტები ეპიდემიის გავრცელებას უწყობდა ხელს, რომელიც მარკის გამოშვების ზაფხულს თბილისში გავრცელდა. ამიტომ მარკების მთლიანი ტირაჟი დაწვეს.

დღეისათვის „ტფილისის უნიკის“ სულ სამი ეგზემპლარი არის შემონახული. XX საუკუნის დასაწყისში სამივე მათგანი ფაბერჟეს კოლექციაში იყო, შემდეგ სხვადასხვა კოლექციონერების ხელში აღმოჩნდა. 2000 წელს, კოლექციონერმა ზბიგნევ მიკულსკიმ ორი ცალი აუქციონზე გაიტანა და გაყიდა. საწყის ფასად ნახევარი მილიონი დოლარი დასახელდა, მყიდველი ანონიმური იყო. მესამე ცალი ლუქსემბურგელი ფილატერისტის კოლექციაში ინახება.³

1997 წელს „საქართველოს ფოსტამ“, „ტფილისის უნიკის“ 140 წლის იუბილეს მიუძღვნა ახალი საფოსტო მარკა.⁴

„ტფილისის უნიკა“ დღეისათვის, მსოფლიოს 40 იშვიათ და 10 ყველაზე უძვირფასეს საფოსტო მარკების რიცხვში შედის.

¹ К. Шмидт, Тифлисская городская почтовая марка, „Советский филателист“, 1924 г., № 7 (23), с. 14—15; О. Н. Бухаров, Марки из старого альбома, М., 1981. с. 35-40.

² Большой филателистический словарь, М., 1988, с. 320.

³ Ев. Сашенков, Еще раз о „тифлисской унике“, газ.: „Независимая Газета“. 16 март, 2002 г. ელ-ვერსია - http://www.ng.ru/collection/2002-03-16/9_marks.html

⁴ საქართველოს საფოსტო მარკების კატალოგი, თბ., 2000.

§ 7. რუსეთ-საქართველოს ომი

1921 წელი

საბჭოთა რუსეთის მიერ 1921 წელს საქართველოს ოკუპაციისათვის წარმოებული ბრძოლის ძირითადი ბატალიები კოჯორთან და ტაბახმელასთან წარმოებდა.

1917 წლის თებერვალ-მარტის რევოლუციამ რუსეთში რომანოვების სამას წლოვანი დინასტია და ხელისუფლება დაამხო.

რევოლუციის გამარჯვების შემდეგ არსებობა დაასრულა კავკასიის მეფისნაცვალმაც, რუსეთის დროებითმა მთავრობამ ამიერკავკასიის მართვა - გამგეობა სამხარეო ხელისუფლების ორგანოს *ამიერკავკასიის განსაკუთრებულ კომიტეტს (Особый Закавказский Комитет - ОЗАКОМ)* ჩააბარა. ოზაკომი ეროვნული და პარტიული პრინციპით დაკომპლექტდა. კომიტეტის ხელმძღვანელად დაინიშნა რუსეთის კონსტიტუციურ - დემოკრატიული პარტიის (კადეტების) წარმომადგენელი ვასილ ხარლამოვი. ოზაკომის ქართველი წევრები იყვნენ სოციალისტ-ფედერალისტი კიტა აბაშიძე და სოციალ-დემოკრატი აკაკი ჩხენკელი, ოზაკომი თბილისში მუშაობას 1917 წლის მარტიდანვე შეუდგა.

იმპერატორის დამხობის შემდეგ არარუს ხალხებს ეროვნული თავისუფლების იმედი გაუჩნდა, პოლონეთში, ფინეთში, უკრაინაში დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრივი მოწყობის საკითხი დააყენეს. რა თქმა უნდა, რუსეთის დროებით მთავრობას არ სურდა სახელმწიფოს დაშლა, ამიტომ ხელისუფლება საკითხის განხილვას მაქსიმალურად აჭიანურებდა.¹

¹ აკ. სურგულაძე, პ. სურგულაძე, საქართველოს ისტორია, საკითხავი წიგნი (1783-1990 66.), თბ., 1991, გვ. 186.

საქართველოს მმართველ ორგანოებში გაბატონებულ *სოციალ - დემოკრატიულ (მენშევიკურ) პარტიას*¹ ეროვნული თვითგამორკვევის საკითხი პრაქტიკულად არც დაუყენებია, თუმცა საამისოდ 1917 წ. მარტ-აპრილში ყველაზე ხელსაყრელი მომენტი იყო. მენშევიზმის ქართველი ლიდერები რუსეთსა და საქართველოში (ნ. ჟორდანია, კ. ჩხეიძე, კ. წერეთელი, ა. ჩხენკელი, ე. გეგეჭკორი) ფიქრობდნენ, რომ იმ დროისთვის ძირითადი ამოცანა არა ეროვნული თვითგამორკვევის, არამედ რუსეთში რევოლუციის მონაპოვრის შენარჩუნება იყო, რაც მთელი ქვეყნის რევოლუციური ძალების ერთიანობით იყო შესაძლებელი.²

ქართველი ერის ისტორიაში უმნიშვნელოვანეს მოვლენას წარმოადგენდა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენა 1917 წლის 12 მარტს. 1917 წლის 17 სექტემბერს საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქად აირჩიეს კირიონ II.³

1917 წლის დამდეგიდან თბილისში ფუნქციონირება დაიწყო ეროვნული ხელისუფლების პირველმა ორგანომ - *„საქართველოს ეროვნულმა ინტერპარტიულმა საბჭომ“* (თავმჯდომარე აკაკი ჩხენკელი). საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენისთვის ბრძოლის სათავეებთან სწორედ ეროვნული ინტერპარტიული საბჭო იდგა. დაისახა ეროვნული მოძრაობის მიზნები და მისი განხორციელების გზები. ეროვნული მოძრაობის მიზნად რუსე-

¹ რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტია (დაარსდა 1898 წელს), მოგვიანებით ორ ნაწილად ბოლშევიკებად (რუს. *Большевикство* - უმრავლესობა) და მენშევიკებად (რუს. *Меньшики* - უმცირესობა) გაიყო. სწორედ რსდმპ მენშევიკების წევრმა ქართველებმა 1917 წელს საქართველოს სოციალ დემოკრატიული პარტია შექმნეს.

² აკ. სურგულაძე, პ. სურგულაძე, საქართველოს ისტორია (1783-1990 წწ.), გვ. 186.

³ კირიონ II (ერისკაცობაში გიორგი იერონიმეს ძე საძაგლოშვილი) (1855 - 1918 წწ.), მეცნიერი, სასულიერო და საზოგადო მოღვაწე. 1917-1918 წლებში სრულიად საქართველოს კათოლიკოს პატრიარქი. კირიონმა სასულიერო განათლება ჯერ თბილისში, შემდეგ კიევში მიიღო. 1918 წლის 26 აგვისტოს მარტყოფის მონასტერში მოკლეს.

ალ. ბენდიანიშვილი, საქართველოს ისტორია, (1801 - 1921 წწ.), თბ., 1999.

თის შემადგენლობაში საქართველოს ფართო ავტონომიის მოპოვება იქნა აღიარებული.

საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭო პოლიტიკურ პარტიათა ნებაყოფლობითი გაერთიანება იყო. მასში შედიოდნენ: სოციალ-დემოკრატები, სოციალისტ-ფედერალისტები, სოციალისტ-რევოლუციონერები. ინტერპარტიული საბჭო ქართველი ერის მიერ არ ყოფილა არჩეული. აუცილებელი იყო ისეთი ორგანოს შექმნა, რომელიც ქართველი ერის სახელით იმოქმედებდა. ასე გაჩნდა *საქართველოს ეროვნული ყრილობის* მოწვევის იდეა.¹

საქართველოს პირველი ეროვნული ყრილობის მოწვევის წინა ხანებში რუსეთში პოლიტიკური სიტუაცია რადიკალურად შეიცვალა, რამაც საკმაოდ რთულ მდგომარეობაში ჩააყენა ქართველი პოლიტიკოსები. 1917 წელს ოქტომბერში რუსეთში ბოლშევიკებმა ვლადიმერ ლენინის მეთაურობით სახელმწიფოს კონტრრევოლუციური გადატრიალება განახორციელეს და დროებითი მთავრობა დაამხეს. საქართველოს გავლენიანმა პოლიტიკურმა ძალებმა (სოციალ-დემოკრატებმა, სოციალისტ-ფედერალისტებმა, ეროვნულ-დემოკრატებმა) არ ცნეს საბჭოთა რუსეთის მთავრობა.

რუსეთის დროებითი მთავრობის დამხობასთან ერთად უფლებამოსილება დაკარგა მის მიერ სამხრეთკავკასიაში დანიშნულმა სამხარეო ხელისუფლების ორგანომ - ოზაკომმა. ცხადი იყო, რომ საბჭოთა რუსეთის მთავრობა შეეცდებოდა თავისი ძალაუფლება გაეგრძელებინა და აქ სამხარეო ხელისუფლების ახალი ორგანოს დანიშვნას მოისურვებდა. ასეთ პირობებში, ქართველი სოციალ-დემოკრატების ინიციატივით სამხრეთკავკასიის პოლიტიკურმა ძალებმა დაასწრეს საბჭოთა ხელისუფლებას - 1917 წლის 15 ნოემბრიდან თბილისში მუშაობა დაიწყო სამხარეო ხელისუფლების ახალმა ორგანომ — *ამიერ-*

¹ ალ. ბენდიანიშვილი, საქართველოს ისტორია, (1801 - 1921 წწ.), თბ., 1999, გვ. 240.

კავკასიის კომისარიატმა. ამიერკავკასიის კომისარიატის შემადგენლობაში შევიდნენ: ევგენი გეგეჭკორი (თავმჯდომარე), აკაკი ჩხენკელი, დიმიტრი დონსკოი და სხვები. ამიერკავკასიის კომისარიატის შექმნით, სამხრეთკავკასია ოფიციალურად გაემიჯნა საბჭოთა რუსეთს¹.

შექმნილ რთულ სამხედრო-პოლიტიკურ ვითარებაში სწორად ორიენტირება საკმაოდ ძნელი იყო. ქართველი პოლიტიკოსები ისევე როგორც ბევრი ცნობილი მოღვაწე მთელ მსოფლიოში, ვარაუდობდნენ, რომ საბჭოთა წყობილება რუსეთში მალე დაემხოვოდა. ყველა დარწმუნებული იყო, რომ დემოკრატიული საარჩევნო კანონის საფუძველზე არჩეული რუსეთის დამფუძნებელი კრება, როგორც რუსი ხალხის ნების გამომხატველი უმაღლესი საკანონმდებლო ორგანო, ძალაუფლებას თავის ხელში აიღებდა და რუსეთიც დემოკრატიზაციის გზას დაადგებოდა. ასეთ ვითარებაში დაიწყო მუშაობა საქართველოს პირველმა ეროვნულმა ყრილობამ.

საქართველოს პირველი ეროვნული ყრილობა გაიხსნა 1917 წლის 19 ნოემბერს თბილისში. ყრილობის დელეგატები შეთანხმდნენ, რომ დემოკრატიული რუსეთის შემადგენლობაში შესაძლებელი იყო საქართველოს ავტონომიური, ფედერაციული ან სხვა რაიმე ფორმით არსებობა. საბჭოთა რუსეთთან კი საქართველოს არ შეიძლებოდა რამე კავშირი ჰქონოდა.

პირველმა ეროვნულმა ყრილობამ აირჩია **საქართველოს ეროვნული საბჭო**. ეროვნული საბჭოს თავმჯდომარედ არჩეულ იქნა ნოე ჟორდანიას. ნოე ჟორდანიას ეროვნული საბჭოს აღმასრულებელი კომიტეტის თავმჯდომარეც გახდა.²

¹ ალ. ბენდიანიშვილი, საქართველოს ისტორია, (1801 - 1921 წწ.), გვ. 242.

² იქვე.

საბჭოთა რუსეთი ვერ ეგუებოდა საქართველოს დაკარგვას და ყველანაირად ცდილობდა აქ თავისი პოზიციების აღდგენას. 1918 წლის იანვარში საბჭოთა რუსეთმა საქართველოს და მთელი სამხრეთკავკასიის ოკუპაცია სცადა. 1918 წლის იანვრის დამდეგს პირველი მსოფლიო ომის კავკასიის ფრონტის ბოლშევიკთა გავლენის ქვეშ მოქცეულმა რუსეთის არმიის დემორალიზებულმა სამხედრო შენაერთებმა, ვითომდა სამშობლოში დაბრუნების საბაბით, ფრონტის ხაზი დატოვეს და თბილისისაკენ დაიძრნენ. საქართველოს ეროვნულმა საბჭომ მანევრი ამოიცნო, სამხედრო ეშელონები თბილისში არ შეუშვა და ბაქოსკენ გაატარა. რუსეთის არმიის ზოგიერთმა სამხედრო ნაწილმა ძალით მოინდომა თბილისისაკენ გაჭრა, მაგრამ ახლად შექმნილმა ქართულმა კორპუსმა და სახალხო გვარდიის ნაწილებმა სადგურ შამქორთან და სხვა ადგილებში ბრძოლები გაუმართეს და დაამარცხეს. საქართველოს ოკუპაციის ცდა ჩაიშალა, თუმცა საბჭოთა რუსეთის გეგმები საქართველოს მიმართ სავსებით ცხადი გახდა.

ამიერკავკასიის კომისარიატმა 1918 წლის 10 თებერვალს *ამიერკავკასიის სეიმი* მოიწვია. იგი რუსეთის დამფუძნებელი კრებისათვის არჩეული ამიერკავკასიელი დეპუტატებისგან შედგებოდა. სეიმის თავმჯდომარედ არჩეულ იქნა ნიკოლოზ (კარლო) ჩხეიძე. ამიერკავკასიის კომისარიატმა სეიმის მონევით ხაზი გაუსვა სამხრეთკავკასიის გამოყოფას საბჭოთა რუსეთისგან, თუმცა იურიდიულად ეს ცოტა მოგვიანებით გაფორმდა.

მძიმე პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და სოციალურ კრიზისის ემატებოდა გახრწნილი დემორალიზებული არმიის უძლურება, რის გამოც საბჭოთა რუსეთმა გერმანიასა და მის მოკავშირეებთან სეპარატული ზავი დადო. ეს მოხდა 1918 წლის 3 მარტს ბრესტ-ლიტოვსკში. ზავის პირობებით, გერმანიის მოკავშირე - თურქეთმა - რუსეთისგან

ბათუმის, ყარსის და არტაანის ოლქები მიიღო. ამიერკავკასიის კომისარიატისათვის ბათუმის, ყარსის და არტაანის ოლქების თურქეთისათვის გადაცემა არავის შეუთანხმებია, რადგან ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობას რუსეთი, გერმანია და თურქეთი არ ცნობდნენ.¹

თურქეთი მაშინვე შეუდგა ბრესტ-ლიტოვსკის ზავით მინიჭებული უფლებების რეალიზებას - მოითხოვა ბათუმის, ყარსის და არტაანის ოლქების გადაცემა. ამიერკავკასიის სეიმმა თურქეთის მოთხოვნა უარყო და დიპლომატიური გზებით ცდილობდა კონფლიქტის მოგვარებას. თუმცა 1918 წლის მარტში ქალაქ ტრაპიზონში მიმდინარე მოლაპარაკებების პარალელურად თურქეთმა დაიკავა ბათუმი, ოზურგეთი, მესხეთი - ბორჯომამდე. 1918 წლის 22 აპრილს ამიერკავკასიის სეიმმა დამოუკიდებლობა გამოაცხადა, შეიქმნა ამიერკავკასიის დემოკრატიული ფედერაციული რესპუბლიკა. მთავრობის თავმჯდომარედ და საგარეო საქმეთა მინისტრად აკ. ჩხენკელი დაინიშნა. მაისში თურქეთთან მოლაპარაკებები განახლდა. გერმანიის დელეგაცია საქართველოს ურჩევდა დამოუკიდებლობა გამოეცხადებინა, ამის შემდეგ გერმანია საქართველოს დაიცავდა. ანგლოფილური სომხეთის და თურქოფილური აზერბაიჯანის დაცვა გერმანიას არ სურდა. საქართველოს დამოუკიდებლობას მოითხოვდა თვითონ თურქეთიც. 1921 წელს 26 მაისს ამიერკავკასიის დემოკრატიული ფედერაციული რესპუბლიკა დაიშალა, იმავე დღეს საქართველომ დამოუკიდებლობა გამოაცხადა.² 1918 წ. 28 მაისს დამოუკიდებლობა გამოაცხადეს აზერბაიჯანმა და სომხეთმაც. ამ დროს რუსეთში სამოქალაქო ომი მიმდინარეობდა და სამხრეთკავკასიის საკითხებისათვის არავის ეცალა.

საქართველოს დემოკრატიულმა რესპუბლიკამ სამი წელი იარ-

¹ აკ. სურგულაძე, პ. სურგულაძე, საქართველოს ისტორია (1783-1990 წწ.). გვ. 192.

² იქვე, გვ. 194.

სება, მისი დამოუკიდებლობის მოსპობა დიდ სახელმწიფოთა ინტერესებს შეენირა, ამასთან მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო წარმოშობით ქართველი ბოლშევიკების - პირველ რიგში სტალინის და ორჯონიკიძის აქტიურობა.

ანტონი დენიკინთან (1872-1947 წწ.)¹ და სამოქალაქო ომში (1917-1922 წწ.) წარმატების შემდეგ, საბჭოთა რუსეთმა სამხრეთკავკასიის დამოუკიდებელი სახელმწიფოების დასაპყრობად დაიწყო აქტიური მზადება. მოსკოვში თავიდანვე გადაწყდა, რომ საქართველოს, სომხეთის და აზერბაიჯანის მიმართ აშკარა აგრესია შენიღბულიყო ვითომდა ამ ქვეყნებში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებით. ამიერკავკასიის დამოუკიდებელი სახელმწიფოების - საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის - დაპყრობის მიზნით განეულ მუშაობას კოორდინაციას ქართველი ბოლშევიკი იმდროს ამიერკავკასიის საქმეების ხელმძღვანელი სერგო ორჯონიკიძე² უწევდა. იგი რუსეთის პოლიტიკური ხელმძღვანელობის, კერძოდ, ვლადიმერ ლენინისა (ულიანოვი) და იოსებ სტალინის (ჯუღაშვილის) სრული ნდობით სარგებლობდა. 1920 წლის აპრილის დამლევს საბჭოთა რუსეთის მე-11 წითელმა არმიამ აზერბაიჯანის რესპუბლიკა დაიპყრო და იქ საბჭოთა ხელისუფლება გამოაცხადა. სერგო ორჯონიკიძე და მე-11 წითელი

¹ ანტონ ივანეს ძე დენიკინი (1872-1947 წწ.) — რუსეთის იმპერიის გენერალი, რუსეთ-იაპონიის და პირველი მსოფლიო ომების გმირი. რუსეთის სამოქალაქო ომის დროს თეთრების მოძრაობის ერთ-ერთი მთავარი ლიდერი. სამოქალაქო ომში დამარცხების შემდეგ იგი აშშ-ში წავიდა ემიგრაციაში. გარდაიცვალა 1947 წელს, დაკრძალულია ნიუ ჯერსის შტატში ქალაქ კესვილში, წმინდა ვლადიმერის სასაფლაოზე.

² გრიგოლ კონსტანტინეს ძე ორჯონიკიძე (1886-1937 წწ.), უფრო ცნობილია პარტიული სახელით სერგო. დაიბადა საქართველოში, ქუთაისის მაზრის სოფ. ლორეშაში. ცნობილი ბოლშევიკი. მის სახელს საბჭოთა რუსეთის მრავალი საქმე მიენერება, სსრკ-ს სადეპორტაციო პოლიტიკის შექმნა, დენიკინის წინააღმდეგ სამოქალაქო ომში აქტიური ბრძოლა, უკრაინის, საქართველოს, სომხეთის და აზერბაიჯანის განთილება, მასვე მიენერება სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკებს შორის მანამდე არსებული საზღვრების შეცვლა. ირანში რევოლუციის მოწყობა და გილანის რესპუბლიკის შექმნა. მის კარიერაში არის სსრკ-ს სხვადასხვა მაღალი საპასუხისმგებლო თანამდებობა და უამრავი ჯილდო. სიცოცხლე თვითმკვლელობით დაასრულა. დაკრძალულია მოსკოვში, კრემლის კედლის ნეკროპოლში.

არმიის სარდლობა შესაძლებლად მიიჩნევდნენ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაპყრობასაც.

საქართველოს გასაბჭოებას განსაკუთრებით ჩქარობდა სერგო ორჯონიკიძე, 1920 წლის 2 მაისს აზერბაიჯანში დაბანაკებულმა რუსეთის მე-11 წითელმა არმიამ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სახელმწიფო საზღვარი გადმოლაზა და თბილისისკენ დაიძრა. ორჯონიკიძემ ლენინს და სტალინს დეპეშა გაუგზავნა, სადაც იმედს გამოთქვამდა, რომ 4 მაისს უკვე თბილისში იქნებოდა,¹ მაგრამ მოსკოვში საკითხი სხვანაირად იდგა, იმ დროისათვის საქართველოსა და რუსეთს შორის ინტენსიური მუშაობა მიდიოდა სამშვიდობო ხელშეკრულების დასადებად. ამიტომ ვ. ლენინმა და ი. სტალინმა ორჯონიკიძეს თავშეკავება და ჯარის უკან გაყვანა მოსთხოვეს.

მოსკოვში მიმდინარე რუსეთ-საქართველოს მოლაპარაკება წარმატებით დამთავრდა. 1920 წლის 7 მაისს რუსეთის საბჭოთა ფედერაციულმა სოციალისტურმა რესპუბლიკამ და საქართველოს დემოკრატიულმა რესპუბლიკამ ხელი მოაწერეს სამშვიდობო ხელშეკრულებას. ხელშეკრულებას ხელი მოაწერეს - რუსეთის მხრიდან რუსეთის საბჭოთა ფედერაციული სოციალისტური რესპუბლიკის სახკომ-საბჭოს თავმჯდომარის ვლადიმერ ლენინის და რსფსრ-ს საგარეო საქმეთა სახალხო კომისრის გიორგი ჩიჩერინის² ნდობით ალექსანდრე მაკაშინმა ლევ კარახანამ³, საქართველოს მხრიდან საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამფუძნებელი კრების წევრმა

¹ ლ. თოიძე, ინტერვენციაც, ოკუპაციაც, ძალდატანებითი გასაბჭოებაც, ფაქტობრივი ანექსიაც, რუსეთ-საქართველოს 1921 წლის თებერვალ-მარტის ომის შეფასებისთვის, თბ., 1991., გვ. 13; იხ. აგრეთვე ლ. თოიძე, რუსეთ-საქართველოს 1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულება, მისი დარღვევა რუსეთის მიერ და საქართველოს ფაქტობრივი ანექსია, ნიგნძი: „ქართული დიპლომატიის ისტორიის წარკვევები“, ნაწ. II, თბ., 1998, გვ. 389.

² გიორგი ვასილის ძე ჩიჩერინი (1872-1936 წწ.) ჯერ საბჭოთა რუსეთის და შემდგომ 1923-1930 წლებში სსრკ-ს საგარეო საქმეთა კომისარი (მინისტრი).

³ ლევ კარახანი (ლევონ კარახანიანი) (1889-1937 წწ.), საქართველოში, ქუთაისის გუბერნიამ დაბადებული ცნობილი რევოლუციონერი.

გრიგოლ ურატაძემ.¹ ხელშეკრულება დაიდო ორ თანასწორ სახელმწიფოს შორის, რუსეთი ცნობდა საქართველოს დამოუკიდებლობას და საზღვრებს.

ნოე ჟორდანია 1920 წლის ხელშეკრულებას ოპტიმისტურად უყურებდა, იგი იმედოვნებდა, რომ მომავალში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა და საბჭოთა რუსეთი მშვიდობიანად და თანხმობით იმუშაებდნენ ცხოვრების სოციალისტურ საფუძველზე გარდასაქმნელად.²

ხელშეკრულების გაფორმების ყველაზე დიდი მოწინააღმდეგეები ქართველი ბოლშევიკები იყვნენ, განსაკუთრებით სტალინი და ორჯონიკიძე, სწორედ ხელშეკრულების ხელმოწერის დღეს გ. ორჯონიკიძე და ს. კიროვი მოსკოვში, ვ. ლენინს, ი. სტალინს და გ. ჩიჩერინს უგზავნიან დეპეშას, სადაც აღნიშნულია რომ საქართველოს გარეშე აზერბაიჯანის შენარჩუნება შეუძლებელია, ის (საქართველო) აგრესიულ ზომებს მიმართავს აზერბაიჯანის წინააღმდეგ, „ხელს გვიშლის კავკასიაში“, ზავს თუ დავდებთ, პირობად უნდა ჩაიდოს საბჭოთა წყობილების გამოცხადება, მენშევიკები ცოტას ივაჭრებენ, მაგრამ დაგვთანხმდებიან.³ თუმცა საბჭოთა რუსეთმა საქართველოს დამოუკიდებლობის საკითხი გარკვეული ხნით გადადო. ცხადია, საბჭოთა რუსეთი საქართველოს დაპყრობის გეგმაზე, ხელს არ იღებდა. აზერბაიჯანის შემდეგ, 1920 წლის ნოემბერში, მე-11 ნითელმა არმიამ სომხეთის რესპუბლიკის ანექსია მოახდინა. საქართველოს მდგომარეობა კიდევ უფრო საგანგაშო გახდა.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის წინააღმდეგ რუსეთის დიპლომატია მარტო სამხედრო პოლიტიკური თვალსაზრისით

¹ ლ. თოიძე, ინტერვენცია, ოკუპაცია..., გვ. 21; იხ. აგრეთვე ლ. თოიძე, რუსეთ-საქართველოს 1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულება, გვ. 389.

² იქვე, გვ. 22.

³ იქვე, გვ. 21.

არ ემზადებოდა. საბჭოთა ხელისუფლება დიდ მუშაობას ეწეოდა საქართველოს საერთაშორისო იზოლაციის მიზნით. ვლადიმერ ლენინს სურდა, საქართველოსთან ომის შემთხვევაში რუსეთის წინააღმდეგ თურქეთისა და ანტანტის¹ სახელმწიფოების გამოსვლა გამოერიცხა. რუსეთის დიპლომატიამ ამ რთულ ამოცანას წარმატებით გაართვა თავი. პირველი მსოფლიო ომისგან გაჩანაგებული ევროპის ქვეყნების ეკონომიკის აღდგენა რუსეთის ნედლეულის წყაროებისა და ბაზრის გარეშე ძალიან გაძნელდებოდა. სწორედ ამიტომ ინგლისმა რუსეთთან მჭიდრო ეკონომიკური ურთიერთობის დამყარების იდეა წამოაყენა, რის სანაცვლოდაც რუსეთმა ინგლისის სხვა საკითხებთან ერთად საქართველოს დათმობა მოსთხოვა. ინგლისი და საერთოდ ანტანტა ამ დათმობაზე წავიდა.²

საბჭოთა რუსეთი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის წინააღმდეგ ომს ყოველმხრივ და გულდასმით ამზადებდა. 1921 წლის 26 იანვარს შეკრებილმა რკპ(ბ) ცეკას პლენუმმა სპეციალურად იმსჯელა საქართველოს საკითხზე, მიიღეს გადაწყვეტილება, რომ შეკრებილიყო მასალები 1920 წლის ხელშეკრულების დარღვევის შესახებ.

რუსეთი საქართველოს ბრალს სდებდა ხელშეკრულების დარღვევაში. რუსეთის ოფიციალური სახელმწიფო ორგანოები ავრცელებდნენ ხმებს იმის შესახებ, რომ საქართველოში თავს იყრიდნენ ისეთი ძალები, რომლებიც საფრთხეს უქმნიდნენ ჩრდილოეთის მეზობელს. თუმცა საქართველოს მთავრობას მაინც არ სჯეროდა, რომ რუსეთი მათაც დაესხმოდა თავს. თბილისის მაშინდელი გენერალ-გუბერნატორი შალვა მაღლაკელიძე აღნიშნავს, რომ „მთლად მიგდებუ-

¹ ანტანტა (ფრანგულად *Entente* - თანხმობა) 1904 - 1907 წლებში ჩამოყალიბდა. ეს იყო ინგლისის, საფრანგეთის და რუსეთის სამხედრო პოლიტიკური ბლოკი, გერმანიის ავსტრო-უნგრეთის და იტალიის წინააღმდეგ. პირველი მსოფლიო ომის მიმდინარეობისას (1914-1918 წწ.) ანტანტას სხვა ქვეყნები, მათ შორის იტალიაც შეუერთდა.

² ვ. გურული, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაპყრობა საბჭოთა რუსეთის მიერ, ნიგნში: „საქართველოს ისტორია, XX საუკუნე“, თბ., 2003, გვ. 82.

ლი იყო საქმე იმის იმედით, რომ ლენინმა გვცნო. ტელეფონით ელაპარაკებიან ერთმანეთს: „ტავარიშჩი ნოე“, „ტავარიშჩი ლენინ“ და ამის იმედზე არიან...“.¹

საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარე ნოე ჟორდანიას მოგვიანებით მემუარებში წერს, რომ მან ყველაფერი იცოდა ბოლშევიკების გეგმის და სცენარის შესახებ, იცოდა ისიც, რომ „შემოტევა ბორჩალოს საზღვრებთან დაიწყებოდა და მას გამოაცხადებდნენ აჯანყებათ?“. ² მიუხედავად ასეთი ცნობებისა მთავრობა ომისთვის აქტიურად არ ემზადებოდა.

გიორგი მაზნიაშვილი თავის მოგონებებში აღნიშნავს, რომ 1920 წლიდან საქართველოს მთავრობას, უკვე მუდმივად მოსდიოდა ცნობები, რომ ბოლშევიკები ემზადებიან საქართველოში შემოჭრისათვის და რომ ომი ბოლშევიკებთან გარდაუვალი იქნებოდა.³

ამავეს ამბობს ეროვნულ-დემოკრატი რევაზ გაბაშვილი — „მოულოდნელობა, სრული და მტკნარი სიცრუე არის, რადგან როსტოვიდან, კავკასიდან⁴, ბაქოდან, ერევნიდან და თითქმის ანალოგიური გაფრთხილება - ოფიციალურ და არაოფიციალურ ჩვენს წარმომადგენელთაგან ჰქონდათ - რომ რუსის ჯარი გროვდება ყველგან ჩვენი საზღვრების გარშემო და ემზადება ჩვენთან საომრად“.⁵

1921 წლის იანვრის დასაწყისში ბაქოდან ჩამოვიდა საქართველოს წარმომადგენელი გაბო ხუნდაძე, რომელმაც მთავრობას მოხსენება წარუდგინა და დაადასტურა, რომ ბაქოში დასრულდა მე-11 არმიის ფორმირება, რომლის მიზანია საქართველოს წინააღმდეგ მოქმე-

¹ შალვა მაღლაკელიძე, მოგონებანი, ჟურნ.: „განთიადი“, ქუთაისი, 1991, გვ. 136.

² ნოე ჟორდანიას, ჩემი წარსული, თბ., 1990, გვ. 120.

³ გიორგი მაზნიაშვილი, მოგონებანი, 1917-1925, ბათუმი, 1990, გვ. 150.

⁴ ელადიკავკაზი.

⁵ რევაზ გაბაშვილი, რაც მახსოვს, წიგნში: „დაბრუნება“, ქართული ემიგრანტული ლიტერატურა, გურამ შარაძის საერთო რედაქციით, ტ. III, თბ., 1992, გვ. 303.

დების დანყება, მაგრამ არც ამას მოუხდენია გავლენა მთავრობაზე.¹

საქართველოში უკვე ყველამ იცოდა, რომ მე-9, მე-11, მე-12 და სხვ. „დივიზიები“ იყრიდნენ თავს, იცოდნენ რომ სარდალი იქნებოდა გენერალი ჰეკერი², და რომ ოსმალეთი ამ ომში ნეიტრალურ პოზიციას დაიკაევდა.³

ქართული შეიარაღებული ძალები რეორგანიზაციის შემდეგ, 9 ქვეით ლეგიონად (თითო ლეგიონი სამი ათასეულისგან შედგებოდა) და 12 ქვეით ათასეულად (დივიზიაში ოთხ-ოთხი ათასეული) გადაკეთდა. ქართული ლაშქრის მებრძოლ ერთეულთა რიცხვი შემცირდა 15 ერთეულით. იმავე ხანებში გაუქმდა „ჩინები“ დამსახურების მიხედვით, ახალი სისტემით „ჩინი“ ეძლეოდათ თანამდებობის მიხედვით.⁴

საქართველოს ჯარი შედგებოდა რეგულარული არმიისა და სახალხო გვარდიისგან შედგებოდა. გვარდია უფრო პრივილეგირებული იყო, უკეთესადაც ეკიპირებული. ფაქტობრივად იგი სოციალ-დემოკრატიული პარტიის მთავარი დასაყრდენი, ანუ პარტიული ჯარი იყო, რომელთაც არც ყაზარმებში ცხოვრება ევალებოდათ და სამსახურიც ნებაყოფლობითი იყო.

1920 წელს საქართველოს ლაშქარი შედგებოდა: სახალხო გვარდიის და მუდმივი ჯარისგან. ერთად: 16 ქვეითი ათასეული, 1 მესანგრე ათასეული, 5 საველე საარტილერიო დივიზიონი, 1 მძიმე საარტილერიო დივიზიონი, 2 ცხენოსანი ლეგიონი, 2 საავტომობილო ასეული, ჯავშნოსანი ავტომობილების 2 გუნდი, საავიაციო რაზმი და 4

¹ გიორგი მაზნიაშვილი, მოგონებანი, გვ. 150.

² ანატოლი ილიას ძე ჰეკერი (Анатолій Ілліч Геккер) (1888-1938 წწ.), დაიბადა თბილისში, სამხედრო სასწავლებელი პეტერბურგში დამთავრა. მონაწილეობდა პირველ მსოფლიო ომში. ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ მე-8 წითელი და მე-13 წითელი არმიების მეთაური. 1920 წლიდან მე-11 არმიას ხელმძღვანელობდა. მოგვიანებით იაპონიაში და შემდეგ თურქეთში საბჭოთა საელჩოს სამხედრო ატაშე. დახვრიტეს 1937 წელს.

³ რევაზ გაბაშვილი, რაც მახსოვს, გვ. 304; გ. მაზნიაშვილი, მოგონებანი, 1917-1925, გვ. 150.

⁴ გიორგი მაზნიაშვილი, მოგონებანი, გვ. 150.

ჯავშნიანი მატარებელი, სულ 21000 კაცი (კმაყოფაზე მყოფი). ამ რიცხვში არ შედის შტაბები, სამმართველოები, უმწყობრო ნაწილები და აგრეთვე სადარაჯო ნაწილები.¹

1921 წლის 11-12 თებერვლის ღამით ბორჩალოს მაზრის რუსულ სოფლებში (ვორონცოვკა, პრივოლნოე, პოკროესკოე) დაიწყო „აჯანყება“, რომელიც საბჭოთა პროპაგანდამ „საქართველოს მშრომელთა აჯანყებად“ მონათლა. ფაქტობრივად კი ეს იყო საბჭოთა რუსეთის არმიის თავდასხმა საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაზე.

იმავე ღამით სახალხო გვარდიის შტაბში შეიკრიბა ქართული ჯარის ხელმძღვანელობა, სადაც ცნობა იყო მოსული, რომ სადახლოს რაიონში ქართულ ჯარს მტერი დასხმია თავს. მაგრამ არ იცოდნენ თუ ვინ დაესხა, რომელ ნაწილს და რა შედეგით დამთავრდა. მხოლოდ დილით გენერალ გედევანიშვილის დეპეშით „გაირკვა“, რომ სომხები დაესხნენ მე-5 და მე-7 ლეგიონს და დაამარცხეს, ზოგი დაატყვევეს, ზოგი დაიხოცა და ზოგი გაიქცა.²

მოგვიანებით ნოე ჟორდანიას აღნიშნავს, რომ „ამ სომხებით დასახლებული მიდამოების შემოერთება დიდი შეცდომა იყო“.³

გაიმართა თათბირები, სადაც ეს მარცხი ჯარების მთავარსარდალს გიორგი ოდიშელიძეს დაბრალდა, როგორც აღინიშნა - ჯარმა შეერთება ვერ მოასწრო და ამ მიზეზით დამარცხდა, ჯარების დანაწევრების ბრძანება კი ოდიშელიძეს ჰქონდა გაცემული, დამფუძნებელი კრების სამხედრო კომისიის თავმჯდომარის აკაკი ჩხენკელის მითითებით. ნოე ჟორდანიას, როგორც თვითონ აღნიშნავს, ამის შესახებ არაფერი სცოდნია.⁴

¹ გიორგი მაზნიაშვილი, მოგონებანი, გვ. 150.

² იქვე, გვ. 156.

³ ნოე ჟორდანია, ჩემი წარსული, გვ. 120.

⁴ იქვე, გვ. 121.

გიორგი ოდიშელიძე გადააყენეს და მთავარსარდლად გენერალი გიორგი კვინიტაძე¹ დანიშნეს, ეს მოხდა 14 თებერვალს, კვინიტაძის მთავრსარდლად დანიშვნას ქართველი საზოგადოება აღტაცებით შეხვდა. მისი მთავარსარდლად დანიშვნა დიდი ხნის სამხედრო კარიერის და საბჭოთა რუსეთთან ბრძოლაში (1920 წელს) წარმატებამ განაპირობა.² მეორე დღესვე საერთო მობილიზაცია გამოცხადდა.

კვინიტაძემ თბილისის დასაცავად, ჯარები სამ ნაწილად გაყო, მარჯვენა ფრთას „კოჯორ-ტაბახმელას“ ფრონტს გენერალი ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი სარდლობდა, შუა ნაწილს ე.წ. „სოლანლულის ფრონტს“ - გენერალი გიორგი მაზნიაშვილი, დანარჩენი ნაწილი მარცხენა ფრთაზე მიენდო სახალხო გვარდიას არტემონ ჯიჯიხიას მეთაურობით.³

თბილისის დაცვაში სავარაუდოდ 12-15 ათასი კაცი მონაწილეობდა.⁴ მათ შორის გვარდიის საგანგებო, თბილისის სამი, დუშეთის, გორის, ხაშურის, ახალციხის, იმერეთის მე-2 და მე-3, სენაკის, ზუგდიდის, ბათუმის ბატალიონები და არმიის პირველი, მე-4, მე-5 (აღდგენილი), მე-7, მე-9, მე-10 ათასეულები. ასევე სადარაჯო და საყარაულო ათასეულების ნაწილები, სამხედრო სკოლა, მოხალისეები, გვარდიისა და არმიის საკავალერიო ნაწილები.⁵

¹ გიორგი კვინიტაძე (1874-1970 წწ.) — რუსეთის იმპერიის ოფიცერი, პირველი მსოფლიო ომის მონაწილე, 1917 წლიდან გენერალ-მაიორი, საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ გენერალი კვინიტაძე სამშობლოში დაბრუნდა და ქართული არმიის მშენებლობას ჩაუდგა სათავეში. 1918-1921 წლებში რამდენიმეჯერ დაინიშნა შეიარაღებული ძალების მთავარსარდლად. საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს ოკუპაციის შემდეგ გენერალი კვინიტაძე საფრანგეთში წავიდა ემიგრაციაში, სადაც ღრმად მოხუცებული 1970 წელს გარდაიცვალა, დაკრძალულია შატუს სასაფლაოზე.

² მ. ბახტაძე, ბრძოლა თბილისის დაცვისათვის, საქართველო-რუსეთის ომის დროს, თბ., 2009, გვ. 16.

³ რეზონ დიუგე, მოსკოვი და წამებული საქართველო, ფრანგულიდან თარგმნეს მზია და აკაკი ბაქრაძეებმა, თბ. 1994, გვ. 78.

⁴ მ. ბახტაძე, ბრძოლა თბილისის დაცვისათვის, გვ. 23.

⁵ იქვე, გვ. 22.

საბჭოთა რუსეთის მე-11 არმიის პირადი შემადგენლობა ასეთი იყო: 40200 ქვეითი და ცხენოსანი, 196 ქვემეხი, 1065 ტყვიამფრქვევი, 7 ჯავშნოსანი მატარებელი, 8 ტანკი, ჯავშანმანქანების რაზმი და 50 თვითმფრინავი.¹

საქართველოს გასაბჭოებისთვის ბრძოლა საიდუმლოდ ხდებოდა. მოსკოვი მაინც ამჯობინებდა დამოუკიდებელი ქვეყნის წინააღმდეგ წარმოებული აშკარა აგრესია შეენილბა. ამიტომ გადანყდა, აჯანყებული საქართველოს მშრომელების სახელით მოსკოვში გაგზავნილიყო თხოვნა დახმარების თხოვნით.

შულავერში შეიქმნა „საქართველოს რევოლუციური კომიტეტი“ (რევკომი), რომელმაც სერგო ორჯონიკიძის ინიციატივით მოსკოვში თხოვნა გაგზავნა „საქართველოს მშრომელების დასახმარებლად“ ჯარების გამოსაგზავნად. თხოვნა მოსკოვში მხოლოდ 1921 წლის 16 თებერვალს, რევკომის შექმნის დღეს გაიგზავნა, მაშინ, როცდესაც 12 თებერვალს რუსეთის მე-11 წითელი არმიის ნაწილები უკვე საქართველოს საზღვრებში იყვნენ შემოჭრილი და ომიც მიმდინარეობდა, ხოლო 15 თებერვალს მოსკოვში მიღებული იყო თბილისის დაკავების გადანყვეტილება.²

15 თებერვალს იოსებ სტალინმა მოსკოვიდან რკპ(ბ) ცეკას კავბიუროს ხელმძღვანელს სერგო ორჯონიკიძეს აცნობა, და რუსული ასოებით ქართულად მისწერა, რომ მე-11 წითელ არმიას დაუყონებლივ უნდა დაეკავებინა თბილისი. „Сейчас передам шифрованный ответ Цеха, а пока предлагаю *Ахлаве шепутие дастуриа аиге калаки. Сталин.* 15. II. 16 час“. სამშობლოს დაპყრობის დასტური კი ლენინისგან ჰქონდათ.

¹ საქართველოს და რუსეთის ჯარის რაოდენობის და შეიარაღების შესახებ იხ. მ. ბახტაძე, ბრძოლა თბილისის დაცვისათვის, გვ. 23.

² ვ. გურული, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაპყრობა საბჭოთა რუსეთის მიერ, გვ. 83.

როგორც ჩანს, „საქართველოს მშრომელების აჯანყება“ სტალინის იდეა იყო, საამისოდ შერჩეული ლორეს ნეიტრალური, სადავო ტერიტორია შესანიშნავი ვარიანტი იყო. საქართველოს და სომხეთის შეთანხმების საფუძველზე, მმართველობა რიგ-რიგობით ქართულ და სომხურ ადმინისტრაციას უნდა ჰქონოდა.¹ 1920 წლის 13 ნოემბრიდან სამი თვით ლორე ქართულმა ჯარმა და ადმინისტრაციამ დაიკავა. ნოემბრის ბოლოს სომხეთში საბჭოთა ხელისუფლება დამყარდა. ახალმა მთავრობამ ლორედან ქართული ჯარის გაყვანა მოითხოვა. საქართველოს მთავრობამ მოლაპარაკება შესთავაზა, მაგრამ მოლაპარაკების დაწყება ჭიანჭურდებოდა.² საბჭოთა სომხეთი ყველაფერს მოსკოვთან ათანხმებდა, მოსკოვი კი „აჯანყების“ შესახებ გეგმას ამუშავებდა. ლორეს ძირითადი მოსახლეობა სომეხი იყო, სწორედ ამიტომ კონფლიქტი თავიდან შეფასდა როგორც სომხებსა და ქართველებს შორის დაპირისპირება.³ ამ ხმების გავრცელებას თვითონ ხელისუფლებაც უწყობდა ხელს.⁴

12 თებერვალს დაწყებული რუსეთ-საქართველოს ომი თავდაპირველად რუსების უპირატესობით წარიმართა, 13 თებერვალს წითელი ხიდიდანაც შემოუტიეს წითლებმა.⁵ მომდევნო დღეებში თებერვალს ქართულმა ჯარმა თბილისის დასაცავად პოზიციები დაიკავა. შემდეგ, რუსებმა სოლანლულის ფრონტს შეუტიეს, მათი მიზანი სოლანლულის ხიდის, სადგურის და გზატკეცილის ხელში ჩაგდება იყო, გზატკეცილით კი თბილისში უნდა შესულიყვნენ, მაგრამ გენერალ გიორგი მაზნიაშვილის ნაწილებმა იერიში მოიგერიეს და მტერი დაამარცხეს,⁶ 17 თებერვალს¹ ახალი საბრძოლო რაიონი გაიხსნა ტაბა-

¹ ლ. თოიძე, ინტერვენციაც, ოკუპაციაც..., გვ. 69.

² იქვე, გვ. 69.

³ ალ. ბენდიანიშვილი, საქართველოს ისტორია, გვ. 288.

⁴ ნოე ყორდანია, ჩემი წარსული, გვ. 123.

⁵ გიორგი მაზნიაშვილი, მოგონებანი, გვ. 157.

⁶ იქვე, გვ. 166-167.

ხმელიდან დანყებული კიკეთამდე.

ეს იყო ომის ყველაზე ცნობილი მონაკვეთი და თუ ვინმე 1921 წლის რუსეთ-საქართველოს ომის ამბებს ახსენებს, მაშინვე ტაბახმელის და კოჯრის ფრონტის და აქ მებრძოლი ახალგაზრდა იუნკერების თავგანწირვის შესახებ აღნიშნავს. აქვე იბრძოდნენ თბილისის უნივერსიტეტის სტუდენტები და თბილისელი მოხალისეები.

თბილისზე შეტევა ყველაზე გაცხოველებით სწორედ ტაბახმელა კოჯრის ფრონტიდან მიმდინარეობდა. 17 თებერვალს არ ყოფილა ისეთი ინტენსიური შემოტევა, 18 და 19 თებერვალს ქართველებს მე-4 ათასეულის ორი ასეული ჰყავდათ განლაგებული პოლკოვნიკ პლატონ ჩიქოვანის მეთაურობით, ტაბახმელაში კი სამხედრო სკოლა იყო განლაგებული. ამ ფრთას ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი ხელმძღვანელობდა. ცენტრში გიორგი მაზნიაშვილის ძალები იყო დისლოცირებული, შავნაბადა მე-9 ათასეულს ჰქონდა დაკავებული.² უფრო მეტი ძალები იყო სოღანლულის მიმართულებით.

სამხედრო სკოლა, ან როგორც ხშირად მოიხსენიებდნენ „იუნკერთა სკოლა“ საქართველოში 1919 წელს გენერალ გიორგი კვინიტაძის ინიციატივით დაარსდა. ეს იყო ოფიცერთა ორ წლიანი სასწავლებელი, რომელიც მთლიანად ქართული კადრებით იყო დაკომპლექტებული, ყოფილი რუსეთის იმპერიის ქართველი გენერლები და ოფიცრები. სტუდენტები ანუ იუნკრები ძირითადად ქართველი წარჩინებული საგვარეულოებიდან იყვნენ. ეს იყო პირველი

¹ გ. მაზნიაშვილის მიხედვით ტაბახმელის ფრონტი 19 თებერვალს გაიხსნა (გ. მაზნიაშვილი, გვ. 161), თუმცა როგორც ჩანს ეს ადრე მოხდა, სამხედრო სკოლის ხელმძღვანელის გენერალ ალ. ანდრონიკაშვილის თანაშემწის პოლკოვნიკ ალ. ჩხეიძის ცნობით, იუნკერთა სკოლა თბილისიდან 17 თებერვალს გამოვიდა და დაახლოებით საღამოს 17 საათზე უკვე ტაბახმელაში იყო (ალ. ჩხეიძე, სამხედრო სკოლა, ჟურნ.: „მხედარი“, №1, 1991 წელი, გვ. 51). თუმცა თვითონ იუნკრები იხსენებენ რომ ეს მოხდა 11 თებერვალს (ნ. მათიკაშვილი, მ. კვალიაშვილი, იუნკრები, ჟურნ.: „მაცნე“, ისტორიის არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის, ხელოვნების ისტორიის სერია“, №1, თბ., 1990. გვ. 11).

² მ. ზახტაძე, ბრძოლა თბილისის დაცვისათვის, გვ. 29.

ქართული ეროვნული სამხედრო სასწავლებელი, რომლის სასწავლო პროგრამა იმდროინდელი ევროპული ქვეყნების გამოცდილებას ითვალისწინებდა. სკოლის უფროსი გენერალი კვინიტაძე იყო. ხელმძღვანელის ენერგიამ და თავდადება შედეგი გამოიღო, იუნკერები ნამდვილ მებრძოლებად ჩამოყალიბდნენ, მათ წარმატებით მოიგერიეს 1920 წლის თავდასხმაც.¹ როდესაც კვინიტაძე საქართველოს ჯარების მთავარსარდლად დაინიშნა, სკოლას სათავეში მისი მოადგილე პოლკოვნიკი ალექსანდრე ჩხეიძე ჩაუდგა. და როგორც გ. კვინიტაძე აღნიშნავს — იუნკერები პროფესიონალი მეომრები იყვნენ, სწორედ ამიტომაც იდგნენ ისინი რამდენიმე თავით მაღლა მაშინდელი ქართული ჯარის სხვა შენაერთებზე. ტაბახმელაზე იგივე ქართველები იდგნენ, მაგრამ ნორმალურად აღზრდილნი, ბრძოლისათვის განსწავლულნი.²

მტერმა თბილისზე პირველი შეტევა სოლანლულის მიმართულებიდან დაიწყო. ქართველებს თავიდან ცოტა გაუჭირდათ შემოტევის მოგერიება. მაგრამ დამხმარე ჯარის დახმარებით მტერი დაამარცხეს და გააქციეს, 1600-მდე წითელარმიელი ტყვედ ჩავარდა.³ გამარჯვებაში დიდი წვლილი ეკუთვნის გოგუაძემ შეიტანა, რომელიც №1 ჯავშან-მატარებლის მეთაური იყო.

როგორც ჩანს მე-11 არმია თბილისის აღებას სწორედ 19 თებერვლისათვის გეგმავდა, თუმცა სოლანლულთან დამარცხების შემდეგ გეგმა შეცვალეს და ტაბახმელა კოჯრის ფრთიდან დაიწყეს ინტენსიური შეტევა.

¹ გ. საითიძე, გენერალი გიორგი კვინიტაძე, თბ., 1998, გვ. 11-15.

² გიორგი კვინიტაძე, მოგონებები, საქართველოს დამოუკიდებლობის წლები 1917-1921 წწ. ტ. II, თბ., 1999.

³ მ. პახტაძე, ბრძოლა თბილისის დაცვისათვის, გვ. 35.

[illegible]

„რას იტყვის მომავალი თაობა? — კრიტიკულ მომენტში სამხედრო სკოლის რაზმმა დააგდო თავისი პოზიციები და დაიხია მამადავითის მთაზე. რის შედეგადაც ბოლშევიკებმა დაიკავეს ტაბახმელა და აქედან შევარდნენ ტფილისში. არა ეს არ იქნება

ისტორიაში ასე დანერგო...“.¹

ფრონტის სარდალ ალექსანდრე ანდრონიკაშვილთან შეთანხმებით და არსებული ძალებით გადაწყდა კონტრშეტევის დაწყება და მოწინააღმდეგის შეჩერება. ქართველთა და განსაკუთრებით იუნკრების სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ ეს შეტევა წარმატებული აღმოჩნდა, მტერმა კიდეე უკან დაიხია. თუმცა კოჯორი მათ ხელში რჩებოდა.

19 თებერვლის ბრძოლების დროს, სანიტარულ ორთვალას, რომელსაც ნავკისში, წითელი ჯვრის პუნქტში დაჭრილები გადაჰყავდა და მოწყალების და მარო მაყაშვილი მიჰყვებოდა, ყუმბარა დაეცა, აფეთქებამ ორთვალა და დაჭრილები გაანადგურა, მარო თავში დაიჭრა და ადგილზე გარდაიცვალა.² ის თბილისის უნივერსიტეტის სტუდენტი იყო. მოწყალების დად 17 თებერვალს ჩაენერა, ბრძოლებისას მრავალ დაჭრილს აღმოუჩინა დახმარება და ბევრიც სიკვდილისგან გადაარჩინა.³

მარო მაყაშვილი პოეტ კოტე მაყაშვილის შვილი და მწერალ ეკატერინე გაბაშვილის შვილიშვილი იყო. იგი 1921 წლის რუსეთ-საქართველოს ომის ერთადერთი მსხვერპლი ქალია.

20 თებერვალს ტაბახმელის პოზიციებზე განლაგებულმა ქართულმა ჯარებმა და სხვადასხვა ფრონტის სარეზერვო ნაწილებმა, რომლებიც წყნეთის და ნავკისის მხრიდან შეუერთდა ქართული ჯარის ნაწილებს, კოჯორის გასათავისუფლებლად იერიში დაიწყეს. თუმცა მტერი ტაბახმელაზე შეტევებს აწარმოებდა, იმ დილით ქართველმა იუნკრებმა მოწინააღმდეგე რამდენიმეჯერ წარმატებით მოიგერიეს. პირველად გენერალ ანდრონიკაშვილის ჯარი ეკვეთა მტერს,⁴ ანდრო-

¹ ალ. ჩხეიძე, სამხედრო სკოლა, ჟურნ.: „მხედარი“ 1991 წელი, №1, გვ. 55; მ. ბახტაძე, ბრძოლა თბილისის დაცვისათვის, გვ. 41.

² ალ. ბოშიშვილი, უმრწემესი და მარადიული გმირი საქართველოსი, გაზ.: „თბილისის უნივერსიტეტი“, 2005 წელი, 28 აპრილი, №13-15(2009), გვ. 20.

³ ნ. ლენინფაძე, შარავანდედი, თბ., 1996.

⁴ რემონ დიუგე, მოსკოვი და წამებული საქართველო, გვ. 80.

ნიკაშვილის განკარგულებაში იყო სამხედრო სკოლის კურსანტები, უნტერ-ოფიცრების სამოსნავლო ათასეული, მე-12 ქვეითი ლეგიონი და სამხედრო გვარდიის რამდენიმე ათასეული, ¹ თბილისის მისამართ-მებთან ქართულმა ჯარმა და სახალხო გვარდიამ მე-11 წითელ არმიას ძლიერი დარტყმა მიაყენა და აიძულა უკან უნესრიგოდ დაეხია. ქართველებმა ათასი ტყვე იგდეს ხელთ. ამასობაში მძიმე ბრძოლები მიმდინარეობდა კოჯრის დასაბრუნებლად, რომელიც შუადღისათვის მარმატებით დასრულდა. ქართველებმა აიღეს კოჯრის ციხე. ² მე-11 წითელი არმიის ნაწილებმა კვლავ მარცხი იწვნის, ბრძოლის ველზე ზარბაზნები და ტყვიამფრქვევები მიატოვეს და უკან დაიხიეს. ³

იმავე დღეს ტაბახმელის და კოჯრის პოზიციები გენერალ გიორგი კვინიტაძემ დაათვალიერა. ქართული სარდლობის სამხედრო შტაბი განლაგებული იყო ტაბახმელაში, გადმოცემის მიხედვით ეს ადგილი დღევანდელი გამგეობის შენობის ადგილას იყო. გადმოცემა დასტურდება ალ. ჩხეიძის მიერ შედგენილი 19 თებერვლის ანაბეჯელი სქემის მიხედვითაც.

სომხეთისა და აზერბაიჯანის ტერიტორიიდან მე-11 წითელი არმიის შეტევის პარალელურად საქართველოს საზღვრები დაარღვია და სოჭის რაიონიდან აფხაზეთში შემოიჭრა საბჭოთა რუსეთის მე-8 არმია. ჩრდილოეთ კავკასიიდან, მამისონის გადასასვლელიდან, რიონის ხეობით ქუთაისისაკენ მოიწევდა წითელი არმიის ორი ბრიგადა. საბჭოთა რუსეთი თბილისის მიმართულებით დარიალის ხეობიდანაც უტევდა. ცხადია, ყოველივე ეს ართულებდა თბილისის დაცვას. ⁴

¹ გიორგი მაზნიაშვილი, მოგონებანი, გვ. 168.

² მ. ბახტაძე, ბრძოლა თბილისის დაცვისათვის, გვ. 45.

³ ვ. გურული, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაპყრობა საბჭოთა რუსეთის მიერ, გვ. 83.

⁴ ლ. თოიძე, რუსეთ-საქართველოს 1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულება, გვ. 501.

1921 წლის თებერვლის ბრძოლების მემორიალი კოჯრის ციხესთან

1921 წლის 20-21 თებერვალს ღამით მტერმა ახალი ძალებით ორჯერ მიიტანა იერიში ქართული ჯარისა და სახალხო გვარდიის ნაწილებზე კოჯრის რაიონში. ორივე შეტევა ხელჩართული მძიმე ბრძოლების შემდეგ ქართველებმა მოიგერიეს და კონტრშეტევაზეც გადავიდნენ.

23 თებერვალს სამხედრო ტაძრის¹ ეზოში, ტაბახმელასთან და კოჯორთან დაღუპული გმირი იუნკრები და მონყალების და მარო მაყაშვილი² დაკრძალეს.

თუმცა ქართული ჯარი და სახალხო გვარდია გმირულად ებრძოდა მომხდურს, მაგრამ მდგომარეობა სულ უფრო უიმედო ხდებოდა. სამხედრო და პოლიტიკური თვალსაზრისით ჩვენს ქვეყანას არავინ ექომაგებოდა. იგი რუსეთის წინააღმდეგ მარტო დარჩა.

1921 წლის 24 თებერვლის საღამოს, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შეიარაღებული ძალების მთავარსარდალმა გენერალმა გიორგი კვინიტაძემ მიიღო გადაწყვეტილება მცხეთის მიმართულებით უკან დახევის და ახალი გამაგრებული ხაზის შექმნის შესახებ. თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ამ გადაწყვეტილებას გიორგი კვინიტაძე ნოე ჟორდანიას მიაწერს, „სხვა გზა არ იყო მთავარსარდლის ბრძანება სისრულეში უნდა მომეყვანა“.³ ნოე ჟორდანია თავის მხრივ კვინიტაძეს აბრალებს „რამდენჯერ მივიდოდი შტაბში, იმდენჯერ კვინიტაძე დაიწყებდა ერთადერთი გამოსავალია უკანდახევა, კვინიტაძეს ვედავებოდი, ვაჩერებდი, არ გადაედგა ეს ნაბიჯი“.⁴ უკან დახევის წინააღმდეგი იყვნენ ფრონტზე მყოფი გენერლები და ჯარისკაცები, განსაკუთრებით გაკვირვებულები იყვნენ იუნკერები.⁵

¹ ალექსანდრე ნეველის სახელობის სამხედრო ტაძარი („სობორი“) 1897 წელს აშენდა, საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ კომუნისტურმა მთავრობამ ტაძარი დაანგრია და მთავრობის სასახლე, ახლანდელი პარლამენტის შენობა (1938 წელს ზემო, 1953 წელს მთავარი კორპუსი) ააშენა.

² გაზ.: „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1921 წელი, 23 თებერვალი, № 41, გვ. 1.

³ გიორგი კვინიტაძე, მოგონებები, საქართველოს დამოუკიდებლობის წლები 1917-1921 წწ. ტ. II, თბ., 1999. გვ. 176.

⁴ ნოე ჟორდანია, ჩემი წარსული, გვ. 122.

⁵ გიორგი კვინიტაძე, მოგონებები გვ. 176; შალვა მაღლაკელიძე, მოგონებანი; რ. გაბაშვილი, რაც მახსოვს, გვ. 329; ნ. მათიკაშვილი, მ. კვალაშვილი, იუნკრები, ჟურნ.: „მაცნე“, ისტორიის არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის, ხელოვნების ისტორიის სერია, თბ., 1990 წელი, № 1, გვ. 18; რემონ დიუგე, მოსკოვი და ნამეხული საქართველო, გვ. 98.

1921 წლის 24 თებერვალს ღამით ქართული ჯარისა და სახალხო გვარდიის ნაწილების უკანდახევა დაიწყო მცხეთის მიმართულებით.

25 თებერვალს თბილისში რუსეთის მე-11 წითელი არმიის ნაწილები შევიდნენ. „თბილისის თავზე ფრიალებს წითელი დროშა... გაუმარჯოს საბჭოთა საქართველოს“ ასეთი დეპეშა გააგზავნა სერგო ორჯონიკიძემ ლენინთან და სტალინთან მოსკოვში, თბილისში გაიმართა საბჭოთა ჯარის აღლუმი.

თბილისის დატოვების შემდეგ ქართულმა ჯარმა და სახალხო გვარდიამ მტერს ძლიერი წინააღმდეგობა ვეღარ გაუწია. შექმნილ სამხედრო პოლიტიკურ ვითარებაში არც სურამის ქედზე და არც ქუთაისის მისადგომებთან ბრძოლების გამართვას აზრი აღარ ჰქონდა. მთავრობა ბათუმში გადავიდა.¹

საქართველოში დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ და დამფუძნებელმა კრებამ ბოლომდე აღასრულეს მოვალეობა და უმძიმესი სამხედრო-პოლიტიკური ვითარების მიუხედავად, საბჭოთა რუსეთის წინაშე კაპიტულაციას არ დათანხმდა. 1921 წლის 17 მარტს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ დამფუძნებელი კრების დადგენილებით ბათუმი დატოვა და ემიგრაციაში გაემგზავრა.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელისუფლებამ გაითვალისწინა ის გარემოება, რომ საბჭოთა რუსეთის მე-11 წითელი არმია და რუსეთის სხვა სამხედრო შენაერთები მოსახლეობაში, ქართულ ჯარსა და სახალხო გვარდიაში სისხლიან ანგარიშსწორებას დაიწყებდნენ. მსხვერპლის თავიდან აცილების მიზნით ნოე ჟორდანიამ საქართველოში მყოფ საბჭოთა რუსეთის წარმომადგენლებთან საომარი მოქმედებების შეწყვეტის თაობაზე მოსალაპარაკებლად ბა-

¹ ვ. გურული, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაპყრობა საბჭოთა რუსეთის მიერ, გვ. 84.

თუმში გრიგოლ ლორთქიფანიძის ხელმძღვანელობით დელეგაცია და-
ტოვა. 1921 წლის 17-18 მარტს ქუთაისში გამართულ მოლაპარაკებე-
ბის შედეგად ხელმოწერილ იქნა შეთანხმება საომარი მოქმედებების
შენწყვეტის შესახებ. საბჭოთა რუსეთის მხრიდან კატეგორიული მოთ-
ხოვნის მიუხედავად, რუსეთის წარმომადგენელი იყო აბელ ენუქიძე¹,
გრიგოლ ლორთქიფანიძემ კაპიტულაციის აქტზე ხელი არ მოაწერა².

თურქებმა შექმნილი ვითარების თავის სასარგებლოდ გამოყე-
ნება სცადეს და ბათუმის დაკავება მოინდომეს. ქართული ჯარისა და
სახალხო გევარდიის ნაწილებმა გენერალ გიორგი მაზნიაშვილის მე-
თაურობით, რუსეთის წითელი არმიის ნაწილების თანადგომით, შეძ-
ლეს თურქების უკუგდება.

1921 წლის თებერვლის რუსეთ-საქართველოს ომში, ქართველე-
ბი, მიუხედავად იმ რთული პირობებისა, რაც ჩვენს ქვეყანას მაშინ
ჰქონდა და რუსეთის ჯარების რიცხოვნობით უპირატესობისა, და იმ
ქართველი ბოლშევიკების აქტიური წადილის და მუშაობისა, საქარ-
თველოს გასაწითლებლად ძალებს რომ არ იშურებდნენ. ქართულმა
მხედრობამ მაინც ბოლომდე გამირულად დაიცვა თავისი დედაქალაქი
თბილისი და სამშობლო.

¹ აბელ ენუქიძე (1877-1937 წწ.), საბჭოთა რევოლუციონერი და პარტიული მოღვაწე, სტალინთან დაახლოებული პირი. მუშაობდა სხვადასხვა თანამდებობებზე. 1937 წელს ანტისაბჭოთა საქმიანობის მუხლით დააპატიმრეს და დახვრიტეს.

² ვ. გურული, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაპყრობა საბჭოთა რუსე-
თის მიერ, გვ. 84.

თავი II

ტაბახმელა

ტაბახმელა მდებარეობს თბილისის დიდგორის რაიონში, თრიალეთის ქედის სამხრეთ-აღმოსავლეთ განშტოებაზე, ჩრდ - 41° 39' 11", აღმ - 44° 45' 29". ზღვის დონიდან 1020 მ. სიმაღლეზე.¹

მოსახლეობა: 2036 მუდმივი მოსახლე (2002 წლის მონაცემები).²

§ 1. ტოპონიმები

ტაბახმელა სიტყვასიტყვით მშრალ ანუ ხმელ ტბას ნიშნავს. „ტაბა“-„ტბა“-ს ძველი ვარიანტია, რომელიც სწორედ ტოპონიმ „ტაბახმელა“-შია შემონახული.³ გადმოცემით - სოფელი უხსოვარი დროიდან ტყით ყოფილა დაფარული, ტყის გაკაფვამ აქ არსებული ტბების დაშრობა გამოიწვია. შესაძლოა ტბა დროთა განმავლობაში თვითონაც დაშრა. სიტყვა ტაბახმელა ნიშნავს „ტბა ხმელს“, ტოპონიმი ამ სახით დასტურდება ფარსადან გორგიჯანიძის „ისტორიაში“ („ლაშა-გიორგის შობა ტბახმელს ქალაქის სიახლეს“, ⁴ „სიკვდილი მეფეთ-მეფისა და ხემწიფე[ე]ბში ნაქების თამარის ტბახმელიქს“, მართალია აქ

¹ ტაბახმელა, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. IX, თბ., 1985, გვ. 634.

² საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის ძირითადი შედეგები, (საქართველოს სოფლების მოსახლეობა), ტ. II, თბ., 2003, გვ. 203.

³ არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბ., 1938, გვ. 184.

⁴ რ. კიკნაძე, ფარსადან გორგიჯანიძე და „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, თბ., 1975, გვ. 37.

ტოპონიმი საკმაოდ შერყვნილია, მაგრამ ჩვენთვის საინტერესო ნაწილი „ტბა“ სრულად არის შემონახული.¹ ეს გეოგრაფიული სახელწოდება მოდის ორი ქართული სიტყვიდან „ტბა“ და „ხმელი“-დან. სახელწოდება მიუთითებს ტბის უწყლობაზე. ტოპონიმის ამგვარ ახსნას ამყარებს ტოპონიმ „ნატბეურის“ არსებობაც.

არსებობს მეორე ლეგენდაც. ცნობილია, რომ თამარ მეფის (1184-1210 წწ.) გარდაცვალების შემდეგ მის სახელს მრავალი ლეგენდა დაუკავშირდა, მათ შორის ლეგენდა ტაბახმელის შესახებ. გადმოცემით, თამარ მეფეს მონადირე ჰყოლია სახელად ტაბახ. ერთხელ თურმე ზუსტად დღევანდელი ტაბახმელის მიდამოებში ნადირობისას თამარს მელია შეუნიშნავს და თავისი მონადირისათვის მიუნიშნებია - *ტაბახ მელიაო*. და ამის შემდეგ დარჩა ეს სახელი სოფელს. ისტორიული წყაროებიდან ცნობილია, რომ ტაბახმელა თამარის ერთ-ერთი საყვარელი სააგარაკე ადგილი იყო². ასეთივე სახელწოდების სოფელი არის აჭარაში, ხულოს რაიონში,³ დიოკნისის თემის საკრებულოში მდინარე აჭარისწყლის ხეობაში. ზღვის დონიდან 1200 მეტრზე, ხულოდან 10 კმ-ის დაშორებით.⁴

ტაბახმელა საქართველოს სოფლებს შორის ერთ-ერთი უძველესი სოფელია.

ვ. იაშალაშვილს თავის ნაშრომში - *ტაბახმელა, ცოტა რამ სოფლის ისტორიიდან* (თბ., 1999) აღნიშნული აქვს, რომ „ნასოფლარში“, სადაც საეარაუდოდ გაშენებული უნდა ყოფილიყო ძველი ტაბახმელა, შენიშნავთ ძველ, დახავსებულ წვეტიან ქვებს, ჩაფლულს ღრმად მიწაში, რომლის შესახებაც ხალხი ამბობს, რომ ეს ადგილი იყო „კერპების

¹ რ. კიკნაძე, ფარსადან გორგიჯანიძე და „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, თბ., 1975, გვ. 104.

² ალ. ბოშიშვილი, ერთიანი საქართველოს მეფეთა რეზიდენციები (ბაგრატ III-დან თამარის ჩათვლით, 975-1213 წწ.), ჟურნ.: „ცისკარი“, 2003 წელი, №9-10, გვ. 150-152.

³ საქართველოს სსრ გეოგრაფიული სახელების ორთოგრაფიული ლექსიკონი, თბ., 1987, გვ. 97.

⁴ ტაბახმელა, ქსე, ტ. IX, გვ. 634.

სასაფლაო". „ჩიჩხინებშიც“, როცა სოფლის ერთი უბანი გაშენდა, სახლის საძირკვლების თუ სარდაფების გათხრის დროს შეხვდათ რამდენიმე ქვის სამარხი. საფლავის გვერდები და ხუფი ბრტყელი ქვით იყო გაკეთებული, ამ ადგილსაც „კერპების სასაფლაო“ ჰქვია.¹

დღემდე თაობიდან თაობას გადაეცემა ტოპონიმები: სატკბილო, უკან ხევი, მიზუანთ ტყე², ფოსტის გზა³, გუდელისი, ბატონიშვილის ხევი, ბატონიშვილის წყარო, ნაურმალი, ტყემლიანი ველი, ცოცხიანი ველი, ნატბეური, აშოტას დაჩები, ნასოფლარი, გიგეას წყალი, ლეკის წყალი, ნაკისის ხევი, ტაბახმელის ხევი, ამ ხევს (ტაბახმელის ხევს) უბნების მიხედვით სხვადასხვა სახელები აქვს (დუქნის ხევი, სარეცხების ხევი, პაპას ხევი, ჩაშხრიალი და სხვა), ორლობე, პატარძლის ხევი, ვაშლოვნის გზა, ნაყიდობა, ლობე, ბერძენი რომ მარხია, თელეთის სერები, ნადარბაზევი, მოსუას მინები, დიდი მუხრანი, პატარა მუხრანი, კალოთხევი, ობის წყალი, დევი-ბურთის გორა, თონეები, გარდი-გარდმო მინები, სამგლე ხევი, არაშოვის მინები, ვაკე, სატკბილოს აღმართი, სისხლი მინები, თელიანგვერდა, თელეთის ხევი, თომას ნაკაფევი,⁴ ზეგელაური, ჩიჩხინები, საყინულე და სხვა.⁵

თითოეულ ამ ტოპონიმს თავისი ისტორია აქვს, მაგალითად: ბატონიშვილის ხევი და წყარო ერეკლე მეფის ასულს, პოეტსა და მწიგნობარს თეკლას (1776-1846 წწ.) ეკუთვნოდა. თეკლას შვილები იყვნენ ცნობილი სამხედრო მოღვაწე და მგოსანი ვახტანგ ვახტანგის ძე ჯამბაკურ ორბელიანი (1812-1890 წწ.) და მწერალი ალექსანდრე ჯამბაკურ-ორბელიანი (1802-1869 წწ.). ორივე დედასთან ერთად 1832 წლის შეთქმულებაში აქტიურ მონაწილეობას იღებდა. სხვათა შორის

¹ ე. იაშაღაშვილი, ტაბახმელა, ცოტა რამ სოფლის ისტორიიდან, თბ., 1999, გვ.5.

² ეს ტყე მირზოევს ეკუთვნოდა. ვაზ.: „ივერია“, 1899 წელი, 27 მარტი, №66, გვ. 2.

³ „ფოსტის გზის“ შესახებ ვრცლად იხ. გუდელისის ნასოფლარი.

⁴ გრ. ზარდალიშვილი, თბილისისა და მისი მიდამოების ტოპონიმია, თბ., 1978, გვ. 34.

⁵ ტოპონიმების ჩამონათვალი, გარდა რამდენიმე გამონაკლისისა აღებულია, ე. იაშაღაშვილის დასახ. წიგნიდან, გვ. 4.

აღსანიშნავია, რომ რუსთაველის პორტრეტული გამოსახულება, რომელიც ამჟამად გავრცელებულია ჩვენში, იმ ხელნაწერიდან მომდინარეობს, რომელიც ადრე თეკლა ბატონიშვილს ეკუთვნოდა.¹

ლექის წყალი „ნასოფლარის ტყეში“, ხევში მდებარეობს და „ლეკიანობის“ პერიოდს შეგვახსენებს, აქ იყო ტაბახმელისკენ მომავალი გზა, რომელიც შემდეგ გრძელდებოდა გუდელისისკენ და გადადიოდა ვაშლოვანისკენ და ლოუზნისკენ (თეთრინყაროს რაიონი), ამიტომ ქვემო ქართლის გასაძარცვად წამოსული ლეკების მოძრაობა ამ მხარეზე ინტენსიური იყო.

ღობეში (დიდი მინდორია), ერთ ადგილას დიდი საფლავის ქვაა, გადმოცემით აქ ვილაც ბერძენი მოგზაურია დაკრძალული. ასეც ეძახიან *ბერძენი რომ მარხია*, საფლავის ქვას აქვს წარწერა, (... *სენასაროვი... გარდ 1837*).²

თონეებიდან (სათესი ადგილი და სერი) თონეების და სხვა სახის ჭურჭლის დასამზადებლად მინას იღებდნენ.³

XX საუკუნის დასაწყისში *თელეთის სერზე* ყოფილა ტოპონიმი „სანდარბაზები“, რაც „სადარბაზოების“ ფონეტიკური სახეცვლილების წყალობით წარმოიქმნა“. ⁴ აკად. ნ. ბერძენიშვილს აღნიშნული აქვს, რომ „დოცენტ გ. ბრეგვაძის ამ ცნობით (ის აქ მეტყვევებს იყო და დიდხანს მუშაობდა) რუსულ რუკაზე ამ პუნქტის სახელად სწორედ „სანდარბაზები“ წერიაო“. ⁵ აკად. ნ. ბერძენიშვილი ამბობს „თუ ეს ასეა, ესეც საინტერესოა, სამწუხაროდ მე ასეთი რუკა არ მინახავს, ხუთ ვერსიიანზე კი ასეთი რამ აღნიშნული არაა“. ⁶

„ნადარბაზევი“ შესანიშნავი ადგილია სააგარაკო, „შეიძლება

¹ მ. ჯანაძე, საიდან, როგორ? გაზ.: „თბილისი“, 1977 წელი, 15 სექტემბერი, გვ. 3.

² ალ. ბოშიშვილი, ტაბახმელა, ისტორიულ-ეთნოლოგიური მიმოხილვა, სტუდენტ ეთნოლოგთა I რესპუბლიკური სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, თბ., 2003, გვ. 81-97.

³ გრ. ზარდალიშვილი, თბილისისა და მისი მიდამოების ტოპონიმია, თბ., 1978, გვ. 34.

⁴ გაზ.: „თბილისი“, 1977 წ. 15 სექტემბერი, გვ. 3.

⁵ ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან (აგარანი), გვ. 330.

⁶ იქვე.

ვამტკიცოთ, რომ თამარის ტაბახმელა აქ ყოფილიყო. უკეთ თამარის სასახლე აქ ყოფილიყო, მაგრამ მაშინ გიორგი მეფის (თამარის მამის) სასახლეს (საზაფხულო) აქ უნდა ვიგულისხმოთ".¹

ტოპონიმი *სანდარბაზები* ტაბახმელაში დღეს აღარ დასტურდება.

აკად. ნ. ბერძენიშვილის ვარაუდით შესაძლებელია ეს „სანდარბაზები“ თამარის დროის ტაბახმელასთან გავაიგივოთ.²

ტაბახმელა დაარსებიდანვე აგარანში³ ყოფილა გაერთიანებული.

¹ ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან (აგარანი), გვ. 330.

² იქვე, გვ. 318-325.

³ აგარანის შესახებ ვრცლად იხ. კოჯორი.

§ 2. გუდელისი

ტაბახმელის ტერიტორიაზე შემორჩენილია გუდელისის ნასოფლარი. იგი ტაბახმელასა და კოჯორს შორის მდებარეობს.¹ ამჟამად ტყით დაფარულ ნასოფლარზე მინასთან გასწორებულ შენობათა შორის შემორჩენილია ორი ეკლესიის ნაშთი. ერთი შედარებით მოზრდილია.

1948 წელს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის და ეთნოლოგიის ინსტიტუტმა წამოიწყო ძველი საქართველოს ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი რაიონის, ისტორიული ქვემო ქართლის ყოველმხრივი და თანმიმდევრობითი შესწავლა.² 1948-1950 წლების მანძილზე ჩატარდა ოთხი ექსპედიცია. სამი წლის მუშაობის შედეგად ექსპედიციამ მოიარა 170 სოფელი, აღრიცხა 296 ისტორიულ-არქეოლოგიური ძეგლი, რომელთა უმრავლესობა უცნობი იყო.³ ექსპედიციის შედეგები ჟურნალ „ძეგლის მეგობარში“ (1979 წელს - №49, 50, 51, 52, 1980 წელს - №53, 54) გამოქვეყნდა. მიუხედავად სამუშაოს გრანდიოზულობისა და დიდი მნიშვნელობისა, გამოქვეყნებულ მასალებში გუდელისის ნასოფლარის შესახებ საუბარი არ არის. ნასოფლარი და მათ შორის ეკლესიის ნანგრევები არქეოლოგიურად შესწავლილი არ არის, მაგრამ კარგად ჩანს, რომ ორივე მათგანი წარმოადგენდა ერთნავიანი დარბაზული ტიპის ნაგებობას, რომელთა აზომვა გაუთხრელადაც მოხერხდა.

¹ იხ. ალ. ბოშიშვილი, ნასოფლარი გუდელისი, შუა საუკუნეთა ხანის ქართული სოფელი არქეოლოგიური მასალების მიხედვით, II კონფერენცია, მოხსენებათა მოკლე შინაარსები, თბ., 2003, გვ. 79-82.

² ი. ციციშვილი, მატერიალური კულტურის ძეგლები ქვემო ქართლის ისტორიულ-არქეოლოგიური ექსპედიციის მასალების მიხედვით, ჟურნ.: „ძეგლის მეგობარი“, №50, თბილისი, 1979.

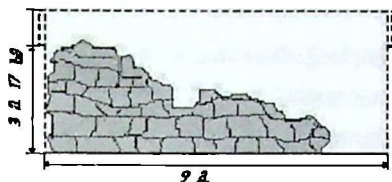
³ იქვე.

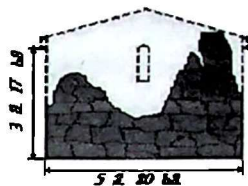
გუდელისის ნასოფლარი, მცირე ეკლესია.

პატარა ეკლესია დღეისათვის ცუდ მდგომარეობაშია, სრულად არც ერთი მხარე არ არის შენარჩუნებული. დასავლეთის კედელი საერთოდ აღარ არის. აღმოსავლეთის ანუ საკურთხევის კედლის შუა ნაწილი ჩამონგრეულია. აქ მხოლოდ აფსიდის ნაპირებია შენარჩუნებული.

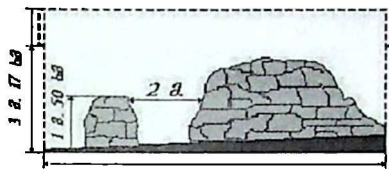
ჩრდილოეთის კედლის აღმოსავლეთი მხარე სიმაღლეში თითქმის მთლიანად არის გადარჩენილი, დანარჩენი ნაწილობრივ.

ხედი პირდაპირ ვეფაიდან

ხედი აღმოსავლეთიდან

ხედი სამხრეთიდან

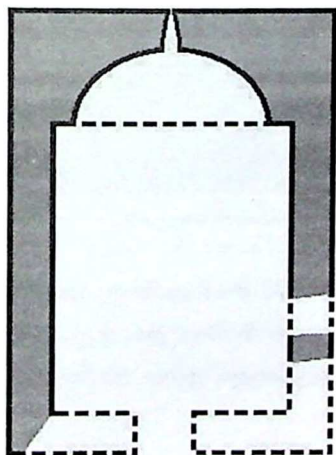

ხედი დასავლეთიდან

გუდელის მცირე ეკლესიის რეკონსტრუქცია და გეგმა.

ეკლესიის სამხრეთი კედელი დანგრეულია, ნანგრევები ორ ნაწილად არის გაყოფილი. ნანგრევებს შორის შესაძლებელია კარებიც არის მოყოლილი.

მცირე ეკლესიის გეგმა

ზომები: სიგრძე გარედან 9 მ., სიგანე 5,8 მ. სიგრძე შიგნიდან 5,4 მ. სიგანე - 3,92 მ. შემორჩენილი სიმაღლე - 3,17 მ. კედლის სისქე 0,8 მ.

ეკლესიის დასავლეთ კედელთან ხეზე მიყუდებულია სტელა, ქვიშაქვა საკმაოდ უხარისხოა, ზედ აქვს ჯერის გამოსახულება, უკანა მხარე საერთოდ დაუშუშა-

ვებელია. სავარაუდოდ, ჯვრის გამოსახულებიანი ქვა ან ძირს იდო, ან ჩაშენებული იყო კედელში.

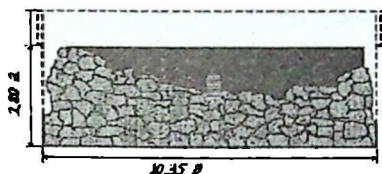
სტელა სიმაღლით ერთი მეტრია, სიგანით კი 0,57 მ. ეკლესიიდან დაახლოებით 80 მეტრის დაშორებით არის 7X8 ნასახლარი ორმო, რომლის ოთხივე მხარეზე ქვებია მიმოხეული. ამ ადგილზე რომ შენობა იყო, ამას ადასტურებს ისიც, რომ აღმოსავლეთ მხარეზე რამდენიმე ქვა არის დანყობილი. თუმცა დულაბი არ ჩანს. მისგან ჩრდილოეთით 10 მეტრზე მეორე, შედარებით მცირე ზომის ნასახლარი ორმოა და ქვაყრილი.

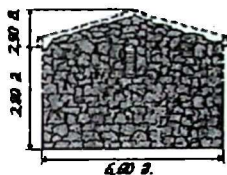
გუდელისის ნასოფლარი, დიდი ეკლესია.

პატარა ეკლესიიდან დაახლოებით 200 მ-ის დაშორებით, სამხრეთ-დასავლეთით, არის შედარებით დიდი ზომის და უკეთესადაც შემონახული ეკლესია. ესეც ნაგებია ფლეთილი ქვით და დულაბით,

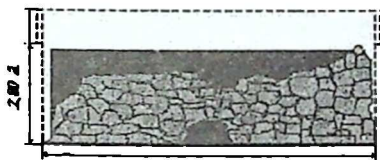
ზოგან სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებში გამოყენებულია თიხის ხსნარიც. ქვის გარდა წყობაში გამოყენებულია ქართული აგურიც. როგორც ჩანს, ეკლესია რამდენიმეჯერ შეუკეთებიათ, ამ ბოლო წლებში კი ნაგებობა თანამედროვე სამშენებლო მასალებით (ბლოკი, ცემენტი....) შეაკეთეს და გადახურეს, რაც ძველ ნაწილს იცავს დაზიანებისგან.

ხედი ჩრდილოეთიდან

ხედი აღმოსავლეთიდან

ხედი სამხრეთიდან

ხედი დასავლეთიდან

გუდელისის დიდი ეკლესიის რეკონსტრუქცია

ზომები: სიგრძე გარედან 10,35 მ; სიგანე - 6,6 მ; სიგრძე შიგნიდან 8,3 მ; სიგანე - 4,6 მ; შემორჩენილი სიმაღლე - 2,7 მ; კედლის სისქე - 1 მ; კარის სიმაღლე - 1 მ.

გუდელისი ისტორიულ საბუთებში პირველად მოხსენიებულია 1581 წელს. სეიმონ I-ის (1556-1569; 1578-1600 წწ.) მიერ ყაფარ სოლა-ლაშვილის შვილებისათვის მიცემულ მამულის და ყმების წყალობის საბუთში. ამ სიგელის მიხედვით მეფემ ყაფარ სოლალაშვილის შვილებს იოანეს, მერაბს და დავითს „ქალაქის პირის და ვერის ხევის“

სხვა სოფლებთან ერთად ორი კომლი და ორი ოხერი გუდელისშიც უბოძა.¹ იგივე საბუთის პირი გადაულია და სპარსული ვარიანტი შეუდგენია ვინმე მოლა ბაბაჯან ჰაჯი ხოდავერდიზადეს.²

ერთ-ერთ სიგელში, რომელიც დათარიღებულია 1662 წლით, მოხსენიებულია ვინმე - გუდელელი - რომლის ვენახიც ფიბუა მჭედლიშვილის მიერ პაპუა წამალაშვილისათვის მიყიდულ სავენახეს ესაზღვრებოდა.³ აქ გუდელელი გუდელისელს უნდა ნიშნავდეს (ქართული ენა მსგავს შემთხვევებს მრავლად იცნობს: თბილისი-თბილელი, ქუთათისი-ქუთათელი, კუმისი-კუმელი, შინდისი-შინდელი..., მითუმეტეს, რომ 1780 წლის აღწერაში გუდელისიდან ტაბახმელაში გადმოსული ოსეფა მოიხსენიება, როგორც „გუდალელი ოსეფა“) სავარაუდოდ იგი (გუდელელი) გუდელისიდან გადასახლდა და ამიტომაც შერჩა სახელი წარმოშობის ადგილის მიხედვით.

გუდელისის მებატონეების და იქ მოსახლე ძირითადი გვარების შესახებ ფასდაუდებელ ცნობებს გვანჯდის „აღწერა მენინავე დროშისა საბარათაშვილოსა და სომხითისა“, შედგენილი ვახტანგ VI-ის ბრძანებით ვახუშტი ბატონიშვილისა და გივი თუმანიშვილის მიერ 1721 წელს.⁵

¹ ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთები, ტექსტი დაადგინა, თარგმანი და შენიშვნები დაურთო ვლ. ფუთურიძემ, თბ., 1955, გვ. 9.

² იქვე, გვ. 10-11.

³ პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, XI-XVII სს. ისტორიული საბუთების მიხედვით, გამოსაცემად მოამზადეს: დ. კლდიაშვილმა, მ. სურგულაძემ, ე. ცაგარეიშვილმა, გ. ჯანდიერმა, ტ. I. თბ., 1991, გვ. 729.

⁴ ტფილისის მიდამოების სოფლების 1781 წ. ხალხის აღწერის დავთარი, ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, წ. I, დემოგრაფიული ძეგლები, აღმოსავლეთ საქართველოს XVIII საუკუნის ხალხის აღწერის დავთრები, თბ., 1967, გვ. 5. I, გვ. 165. ოსეფა გვარად ყურაშვილი იყო.

⁵ აღწერა მენინავე დროშისა საბარათაშვილოსა და სომხითისა, შედგენილი ვახტანგ მეექვსის ბრძანებით ვახუშტი ბატონიშვილის და გივი თუმანიშვილის მიერ 1721 წელს, „მასალანი საქართველოს სტატისტიკურის აღწერილობისა მეთვრამეტე საუკუნეში“, ე. თაყაიშვილის გამოცემა, თბ., 1907.

აღწერის მიხედვით:

სოლალაშვილი ზურაბის ყმები:

შაალაშვილი გასპარა

ჯანყულაშვილი პაპაჯანა

ბაინდურაშვილი ფარსადანა

ესტანჯაშვილი სეხნია

აყრილი ბერუაშვილი არუთინა

პეტრო ზაშვილი არაქელა

ამოვარდნილი ხუროშვილი

სოლალაშვილი გიორგის ყმები:

შაალაშვილი შერმა ზანა

შაალაშვილი ზალუა

ბერიკაშვილი საქუა

ბერიკაშვილი ნასყიდა აყრილი.¹

1728 წელს ოსმალების მიერ ჩატარებული აღწერის მიხედვით, გუდელისში მოიხსენიება.

ფარსადან ბაინდურის ძე და მისი ძმა შაქარა [ბაინდურაშვილები].

ასევე შერმაზან შანკარას ძე [შალაშვილი], მისი შვილი და ძმა.²

სულ ხუთი კაცია დასახელებული, როგორც ჩანს სხვები ან „ოსმალობის“ მსხვერპლი გახდნენ, ან გადასახადების დამალვის მიზნით ნაკლები ხალხი შეიტანეს აღწერაში.

ვახუშტის მიხედვით „...ამის ჩრდილო კერძ არს ტბა კუმისისა, მლაშე, შესდის წყარო კოდისა, კუალად ერთვის კოჟრისა და გუდელისის ხევის წყალი“, (მდინარე უკანხევი ჩაედინება კუმისის ტბაში,

¹ აღწერა მენინავე დროშისა... , გვ. 147.

² ნ. შენგელია, 1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი, ოსმალური ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავალით, გამოკვლევითა და ფაქსიმილეებით გამოსაცემად მოამზადეს აკად. ს. ჯიქიამ და პროფ. ნ. შენგელიამ, ნ. II, თბ., 2010. (იხეჭლება)

სიგრძე 15 კმ. სათავე ზ. დ. 1310 მ. შესართავი 469 მ. სიმაღლეზე).¹ ასევე სოფლების სიები, რომლებიც ვახუშტის „საქართველოს გეოგრაფიას“ აქვს დართული, „ალგეთის ხეობა ტფილისამდე“, ასეთი სათაურით გამოყოფილ სოფლებში 599-ე სოფლად დასახელებულია გუდელისი.²

ვახუშტისავე „საქართველოს ატლასზე“ გუდელისი აღნიშნულია, როგორც „მთაერის სახლი“,³ ამ შემთხვევაში მთავრად, ამ ადგილების მფლობელი თავადი სოლალაშვილი უნდა ვივარაუდოთ.

შესაძლებლად მიგვაჩნია, რომ ზემოთ ნახსენები შენობის ნანგრევი იყოს თავად სოლალაშვილის ნასახლარი, სავარაუდოდ დიდი ეკლესიის მიდამოებში ცხოვრობდნენ გლეხები, იქვე გამოდის წყაროც, ხოლო მცირე ეკლესიასთან (ალბათ თავადის სასახლის კარის ეკლესია) შემორჩენილი ნანგრევების ადგილას სოლალაშვილის სახლი უნდა ყოფილიყო.

ნანგრევებს აშკარად ეტყობა ძალადობის კვალი.

გუდელისი მოხსენიებულია იოანე ბაგრატიონის ქართლ-კახეთის აღწერაში, სამეფო, სათავადო, სააზნაურო და საეკლესიო სოფლებს შორის, დასახელებულია „კუდელისი ანუ გუდელისი“.⁴

როგორც დავინახეთ, გუდელისის ისტორია, ისტორიული წყაროების მიხედვით ძირითადად XVI–XVIII საუკუნეებს მოიცავს. ამ დროისათვის ის და მისი მიმდებარე ადგილები თავად სოლალაშვილთა მფლობელობაშია.

¹ გრ. ზარდალიშვილი, თბილისისა და მისი მიდამოების ტოპონიმია, თბ., 1978, გვ. 67.

² იასე ლორთქიფანიძე, ქვემო ქართლი, XVIII საუკუნის I მეოთხედში, I-II ნაწ. თბ., 1935, გვ. 61.

³ ვახუშტი ბაგრატიონი, საქართველოს ატლასი XVIII ს. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამოცემა, თბ., 1997, გვ. 39.

⁴ იოანე ბაგრატიონი, ქართლ-კახეთის აღწერა, თბ., 1986, გვ. 46.

სოლალაანთ ერთ-ერთი რეზიდენცია გუდელისი, ალგეთის ხეობისაკენ მიმავალ გზაზე იყო, ქვემოთ ასურეთის ხეობაში კი კაბენია, სოლალაანთ საძვალე. აქვეა სოლალაანთ მთავარი ციხე კოჯრის ციხე.

როგორც ჩანს, გზა აქ უძველესი დროიდან გადიოდა, აკად. ნ. ბერძენიშვილი მიხედვით „თბილისიდან ქვემო ქართლისაკენ გზები კოჯრისა და კარის კარით გადიოდა, პირველი კოჯრის კარიდან ტაბახმელამდის თბილის მანგლისის გზა მიჰყვებოდა. ტაბახმელას გაყრილი ის ვაშლოვნისკენ დაუხვევდა და ფარცხისისაკენ მიემართებოდა ასურეთ-ენაგეთზე“, ¹ სწორედ ტაბახმელიდან ვაშლოვნისკენ მიმავალ გზაზე იყო გუდელისი. მის განვითარებისთვის გზას ხელი უნდა შეეწყო, მაგრამ ამ შემთხვევაში პირიქით მოხდა, გზის პირზე მდებარეობის გამო განადგურდა ეს სოფელი (სოლალაშვილთა ერთ-ერთი რეზიდენცია), ასევე კაბენის მონასტერი (სოლალაშვილთა საძვალე), კოჯრის ციხე (სოლალაშვილთა მთავარი ციხე) და მიმდებარე სოფლები. XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში, როდესაც ლეკები ქართლს არბევდნენ, სწორედ ამ გზით სარგებლობდნენ ალგეთის ხეობაზე გადასავლელად.

ქართლ-კახეთში არ დარჩენილა არც ერთი სოფელი, არც ერთი კუთხე, ლეკებს რომ არ აეოხრებინათ, არ გაეძარცვათ. ერთმანეთის დასარბევად ლეკები მოჰყავდათ ქართველ ფეოდალებს. აჯანყებულ ქართველთა დასასჯელად ლეკები მოჰყავდათ ოსმალებს. და ბოლოს, უპატრონოდ ქცეულ ქვეყანაში ლეკები დაუპატიჟებლად მოდიოდნენ. თავს ესხმოდნენ მხარეებს, სოფლებს და თან მიჰყავდათ და მიჰქონდათ ყველაფერი, რასაც კი მოიხელთებდნენ: ადამიანი, ოთხფეხი საქონელი, პური, იარაღი, ავეჯი და სხვ.²

¹ ნ. ბერძენიშვილი, გზები რუსთაველის რუსთაველის ეპოქის საქართველოში, თბ., 1966, გვ. 73.

² ნ. ბერძენიშვილი, XVIII საუკუნის საქართველოს ისტორიიდან, ჟურნ.: „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“ (მსკი), ნაკვ. I, თბ., 1944, გვ. 178.

ლეკების განუწყვეტელი შემოსევების გამო თითქმის დაიცალა ქვემო ქართლი, წერილობით წყაროებში არ გვხვდება თუ როდის განადგურდა სოფელი, მაგრამ, როგორც ჩანს იგი, იმ რთულ პოლიტიკურ ვითარებას შეენირა, რაც საქართველოში XVIII საუკუნეში სუფევდა, კერძოდ „ლეკიანობას“.

„ლეკიანობამ“ არა მხოლოდ სოფლები, არამედ გზაც გაანადგურა. რუსების შემოსვლის შემდეგ XIX საუკუნეში ეს გზა აღდგა და ოსმალეთთან ომების პირობებში მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა, იგი რამდენიმეჯერ შეაკეთეს, საბოლოოდ გზის ეს მონაკვეთი (ტაბახმელა-ვაშლოვანი) და ფოსტის ამ მიმართულებით მოძრაობა გაუქმდა 1899 წელს. როდესაც თეთრინყაროსთან დამაკავშირებელი ახალი გზა თბილისი-კოდა-თეთრინყარო გაიყვანეს,¹ გაუქმებული გზით (ადგილობრივი მოსახლეობა — ტაბახმელელები — ამ ადგილს „ფოსტის გზას“ ეძახის) დღეს მხოლოდ იშვიათათ თუ ისრგებლებს ვინმე.

გუდელისის ეკონომიკური სურათის აღდგენა საკმაოდ რთულია, სოფლის მეურნეობისათვის აქ არ იყო სათანადო პირობები. ამიტომ, ისევე როგორც სხვა სოფლებში მეურნეობის წამყვანი დარგი მესაქონლეობა უნდა ყოფილიყო. როგორც ჩანს, ამზადებდნენ ნახშირსაც. აღმოჩენილია ნახშირის დამზადების კერები.

სოფლის განადგურების შემდეგ აქაურობა გაუკაცრიელდა და ტყემ დაიკავა. მოსახლეობა მეზობელ სოფლებში გადასახლდა. სავარაუდოდ გუდელისიდან არიან გადმოსულები ტაბახმელაში ყურაშვილები და ჯანყულაშვილები, შესაძლებელია შინდისში — ბაინდურაშვილები. შინდისში XIX საუკუნეში ჩანს შალაშვილიც, რომელიც ასევე გუდელისელად შეიძლება ვივარაუდოთ. ზოგიერთი უფრო შორს გადაიხვეწა. 1774 წლის ქსნის ხეობის აღწერით არუთინაშვილი

¹ ნ. კეზერელი-კობაძე, საქართველოს საგზაო მშენებლობა, თბ., 1978, გვ. 82.

ოპანეზა ახლგორში ქსნის ერისთავს შეხიზენია.

ხიზანი სარდალ სალთხუცის ყმა გუდალელი არუთინას შვილი კომლი ა. თავი ა, ოპანეზა.¹

იგი ქსნის 1781 წლის აღწერაშიც ჩანს

ხიზანი დავით სარდალ სალთხუცის ყმა კომლი ა. თავი ა, ოპანეზა.²

წ ტაბახმელის ისტორია

როდესაც გიორგი III-ს (1156-1184 წწ.) ძმისშვილი დემნა აუჯანყდა და კუთვნილი სამეფო ტახტი მოსთხოვა, სომხური წყაროები მოგვითხრობენ სამეფო სოფელზე, რომელიც ამბოხებულებმა აიღეს. გიორგი სამეფო სოფლიდან დედაქალაქში — თბილისში გაიქცა, ამბოხებულები კი აგარათა (კოჯრის) ციხეში გამაგრდნენ.³ სომხურ წყაროებში ნახსენები სამეფო სოფელი სწორედ ტაბახმელა უნდა იყოს. იგი შესაძლოა 1177 წლის ამბებთან დაკავშირებით სტეფანოს ორბელიანთან მოხსენიებულ „აგარაკთან, რომელსაც დარბაზი ეწოდებოდა“ გაიგივდეს.⁴ აკად. ნ. ბერძენიშვილის ვარაუდით სწორედ

¹ ტფილისის მიდამოების სოფლების 1781 წ. ხალხის აღწერის დავთარი, ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, წ. I, დემოგრაფიული ძეგლები, აღმოსავლეთ საქართველოს XVIII საუკუნის ხალხის აღწერის დავთრები, თბ., 1967, გვ. 203.

² იქვე, გვ. 223.

³ ალ. აბდალაძე, სომხურ ხელნაწერთა X-XIII საუკუნეების ანდერძ-მინაწერების ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 2005, გვ. 37; გ. მაისურაძე, ერთი სომხური წყარო დემნა უფლისწულის აჯანყების შესახებ, კრებ.: „საქართველო რუსთაველის ხანაში“, თბ., 1966.

⁴ სტეფანოს ორბელიანის „ცხოვრება ორბელიანთას“ ძველი ქართული თარგმანები, ე. ცაგარეიშვილის გამოცემა, თბ., 1978, გვ. 44.

ეს აგარაკი ანუ დარბაზი უნდა იყოს ტაბახმელა.

ტაბახმელა ისტორიულ ცნობებში 1193 წლის ახლოს ჩანს.¹ როდესაც თამარ მეფემ „მხურვალთა გულითა და განათლებულითა სულითა ტაბაჭმელისა ბეთლემ-მყოფელმან, მუნ შვა ძე, სწორი ძისა ღმრთისა“;² თამარმა მამის პატივსაცემად ძეს გიორგი დაარქვა, „საქართველოსათვის დიდად საზეიმო გახდა ეს ფაქტი, ამ ამბავს სიხარულით შეეგება მთელი ქვეყანა ერი და ბერი, გაიცა დიდძალი მონკალეზა, ამნისტირებულ იქნენ ტყვეები“;³ უფლისწულს ლაშასაც უწოდებდნენ, რაც აფსართა ენაზე „განმანათლებელს სოფლისას“ ნიშნავს.⁴

ლაშას დაბადების შესახებ ცნობა აქვს ფარსადან გორგიჯანიძესაც, თუმცა იგი აშკარად ისტორიათა და აზმათა რომელიღაც ნუსხას ეყრდნობა - „აქა თამარ მეფისაგან ლაშა გიორგის შობა ტაბახმელს ქალაქის სიახლეს“.⁵

ტაბახმელა თამარის ზეობისას ფიგურირებს, როგორც მისი ერთ-ერთი საყვარელი სააგარაკე ადგილი, ვარძიასთან, გეგუთთან, კოლასთან, დურთან, ნაჭარმაგეთთან და ნადარბაზევთან ერთად.

1195 წელს თამარის მეუღლემ დავით სოსლანმა განძის სულტანი აბუბექრი და მისი მოკავშირეები შამქორში სასტიკად დაამარცხა. ძღვევამოსილი გამარჯვების შემდეგ, განძის სულტნის სასახლეში ქართველებმა დიდი დარბაზობა მოინვიეს.

საქართველოში იმავე დღეს მახარობლად მანდატურთუხუცესი ყიაბერი წარმოგზავნეს, „და მოვიდა ტაბაჭმელას და ჰკადრა თამარს

¹ ლაშას დაბადების თარიღის შესახებ იხ. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1983, გვ. 264.

² ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, გვ. 56-57.

³ რ. მეტრეველი, მეფე თამარი, ეპოქის პოლიტიკურ-კულტურული და სოციალურ — ეკონომიკური მიმოხილვა, თბ. 1991, გვ. 167.

⁴ შ. ბადრიძე, საქართველო XII-XIII სს. მიჯნაზე, წიგნში: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, თბ., 1979, გვ. 339.

⁵ რ. კიკნაძე, ფარსადან გორგიჯანიძე და „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, გვ. 37.

საქმე აღსავსე სიხარულითა გამოუთქმელითა“.¹ მახარობლის შემდგომ გამარჯვებული მხედართმთავარი სოსლანიც მოვიდა. დედოფალს ურიცხვი განძი მიართვეს.

1210 წელს² თამარი ნაჭარმაგევში იყო, სათათბიროდ მოეწვია დარბაზი. თავს ცუდად გრძნობდა მეფე ქალი, მაგრამ თათბირი მაინც შედგა.

ნაჭარმაგევიდან ტფილისს ტახტრევანდით გადმოიყვანეს, ქალაქიდან დასოდ (თბილისი - ტეფრი, ულრანი, დაბურული³) გაიყვანეს, მაგრამ უფრო „დიდად გაძნელდა სენი იგი უწყალო და კ-დ ნამოიყუანეს აგრათა ციხესა და თამარ და იძინა ძილი იგი მართლითა, თთუხსა ინვარსა ი-ე [18] და აღესრულა მზე ქართლისა“.⁴

ისტორიანი და აზმანის მიხედვით „მიიცვალა მეფე თამარ ჯმელსა დგომასა შინა“,⁵ აკად. კ. კეკელიძემ სცადა „ჯმელი“ აღედგინა, „მიიცვალა მეფე თამარ ტაბა-ჯმელასა დგომასა შინა“.⁶ ეჭვს არ უნდა იწვევდეს კეკელიძის ვარაუდის ჭეშმარიტება, ისტორიანი და აზმანის „ჯმელი“, აუცილებლად ტაბახმელის შემოკლებული, ან გადანერის დროს შეცვლილი ვარიანტია.

თუმცა თედო ჟორდანიას ფიქრობდა, რომ ეს ჯმელი შესაძლებე-

¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, გვ. 73.

² თამარის გარდაცვალების თარიღთან დაკავშირებით მეცნიერებაში დღემდე აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს (1207, 1210, 1213). ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით თამარ მეფე 1213 წლის შემდეგ არ უნდა გარდაცვლილიყო. იხ. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1983, გვ. 279-280. უფრო გასაზიარებელი მაინც 1210 წელია. 1210 წელს ლაშა გიორგი მხოლოდ თავისი სახელით ჭრის მონეტებს. იხ. თ. ნატროშვილი, გ. ჯაფარიძე, ცდა ერთი თარიღის დადგენისა ჟურნ.: „მაცნე“ ენისა და ლიტერატურის სერია, №1, თბილისი, 1974 წელი, გვ. 151-165; №2 გვ. 168-186; გ. დუნდუა, თ. დუნდუა, ქართული ნუმიზმატიკა, ტ. I, თბ., 2006, გვ. 205.

³ ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან (ავარანი), გვ. 323.

⁴ ბასილი ეზოსმოძღვარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი, ივ. ჯავახიშვილის გამოცემა, თბ., 1944, გვ. 34.

⁵ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, გვ. 112.

⁶ კ. კეკელიძე, „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, ცდა ტექსტის აღდგენისა, თბ., 1941. გვ. 139.

ლია მარხვას უკავშირდებოდეს.¹

ისტორიათა და აზმათა დანარჩენ გამოცემებში, ყველგან, თამარის გარდაცვალების ადგილად დასახელებულია „წმელი“,² თხზულების თავდაპირველ დედანში იქნებოდა არა „წმელსა დგომასა შინა“, არამედ „ტაბაწმელასა დგომასა შინა“, ფარსადან გორგიჯანიძე თავის „ისტორიაში“ მკვლევარის ამ კონიუქტურას ადასტურებს, „სიკვდილი მეფეთ-მეფისა და ხემნიფე[ე]ბში ნაქების თამარის ტაბახმელიქს“.³ იოანე ბატონიშვილის ცნობითაც, თამარი გარდაიცვალა ზემო ტაბახმელას.⁴

ვახტანგის კომისია⁵ თამარის ავადმყოფობისა და გარდაცვალების ამბავს. მეორე ისტორიკოსის (ბასილი ეზოსმოძღვარი) მიხედვით გადმოგვცემს, „ნაჭარმაგევიდან წამოიყვანეს კუბოთი ტფილისს და შემდგომად მცირედთ, დღეთა ენებათ და ისწრაფვიდეს, ჩვეულებისაებრ, რათა დასოდ განვიდნენ, და მუნ წარიყვანეს კუბოთავე და დიდად გაძნელდა სენი იგი უწყალო, და კუალად წამოიყვანეს აგარათა ციხესა“.⁶

როგორც ჩანს, თამარის მემკვიდრეებიც ზაფხულში ტაბახმელის სასახლეში ცხოვრობდნენ.

თამარის შემდეგ, გიორგი IV ლაშა გამეფდა, ლაშას შემდეგ ქვე-

¹ ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დანაწილები და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ, წიგნი I, ტფ., 1892, გვ. 73.

² თუმცა ს. ყაუხჩიშვილი კ. კეკელიძის ვარაუდს იზიარებს, იხ. ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 701.

³ რ. კიკნაძე, ფარსადან გორგიჯანიძე და „ისტორიანი და აზმანი შარავენდელთანი“, გვ. 104.

⁴ ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმებიდან (აგარანი), გვ. 325.

⁵ ვახტანგ VI-მ „სწავლულ კაცთა კომისია“ შეადგინა ბერი ეგნატაშვილის თავმჯდომარეობით, რომელთაც „ქართლის ცხოვრების“ შესწავლა და რედაქტირება დაევა. კომისიამ მართლაც დიდი საქმიანობა გასწია. გაიმართა მრავალჯერ გადანერის შედეგად დამახინჯებული ადგილები. ტექსტი მეფეთა ზეობების მიხედვით დაყვეს, ჩაამატეს მრავალი ახალი წყაროს მონაცემი. კომისიამ შეიმუშავა და ქართლის ცხოვრების ძველ ტექსტს დაემატა XIV-XVII საუკუნეების საქართველოს ისტორია. მას „ახალი ქართლის ცხოვრება“ ეწოდა.

⁶ ქართლის ცხოვრება, მარი ბროსეს გამოცემა, სანკტ-პეტერბურლი, 1849, გვ. 333-335.

ყანაში დამძიმდა საერთო მდგომარეობა, საქართველოს ჯერ ხორეზმ-შაჰი¹ ჯალალ ედ-დინი დაესხა და შემდეგ მალე მონღოლებმა დაიპყრეს. 1245 დან 1249 წლამდე საქართველოში უმეფობა იყო, რუსუდანის (1222-1245 წწ.) გარდაცვალების შემდეგ, საქართველოს სამეფო ტახტზე მეფობის ორი პრედენდენტი იყო. დავით ლაშა გიორგის ძე და დავით რუსუდანის ძე. მონღოლებმა ორივე თანაბარ მეფეებად ცნეს. მონღოლთა დედაქალაქიდან დავით VIII ულუ (უფროსი) (1246-1270 წწ.) და დავით VII ნარინი (უმცროსი) (1246-1293) 1249 წელს დაბრუნდნენ. პირველ ეტაპზე ერთად მეფობდნენ, ერთად მოჭრეს ფულიც, მაგრამ შემდეგ თანდათან ქვეყანა ორ ნაწილად გაიყო. საქართველოსგან ცალკე განდგომას სამცხის სამთავროც ცდილობდა.

1252 წელს თამარის შვილიშვილი, უკვე დამოუკიდებლობა დაკარგული საქართველოს, მესამედი ნაწილის მეფე დავით ულუ, ჩრდილოეთის ყაენმა, „ოქროს ურდოს“ მბრძანებელმა, ბათო ყაენმა დაიბარა.

მეფეც დიდი საჩუქრებით დატვირთული გაემგზავრა. საქართველოდან წასვლის წინ, ქვეყანა საგამგებლოდ დედოფალს და მესტუმრე ჯიქურს დაუტოვა. კახეთი თარღვა პანკელს ჩააბარა. მაგრამ დედოფლის ბრძანებას უნდა დამორჩილებოდა და ჯიქურის ქვეშევრდომად ითვლებოდა. მეფის დაბრუნებამდე მესტუმრემ საქართველო ააღორძინა, მოსპო ყაჩაღობა, ავაზაკობა, მხოლოდ თორღვა პანკელი ვერ დაიმორჩილა.

უკან დაბრუნებულ დავით ულუს მოახსენეს მიმდინარე საქმეები და კახელი ფეოდალის ურჩობაც აუწყეს. მანაც თავისთან დაიბარა თორღვა, მაგრამ იგი მეფესთან არ გამოცხადდა. მის მოსაყვანად დედოფალმა ხორნაბუჯელი ბერი გაგზავნა. „და წამოიყვანა ხორნაბუ-

¹ ხორეზმი - მაშინდელ წინა აზიაში ერთ-ერთი უძლიერესი სახელმწიფო იყო, მოიცავდა თანამედროვე ირანის, თურქმენეთის და უზბეკეთის ტერიტორიების ნაწილს.

ჯელმან ფიცითა მტკიცითა მიერ შეკრულმან, ტაბახმელას" მაგრამ ფიცი გატეხა „შეურაცხყო აღთქმა და ფიცი იგი, და შეიპყრა ჯიქურმან განზრახვითა დედოფლისათა". „ურჩი" ფეოდალი კლდეკარის კლდიდან გადმოაგდეს, ხოლო ფიცის გამტეხი ხორნაბუჯელის ოჯახი ამოწყდა. მას შვილები და შვილიშვილები „მყის დაეხოცნეს".¹

ამ ფაქტის შესახებ აღნიშნავს ვახუშტიც, „ხოლო სცნა რა მეფემან, მრავალგზის მოუწოდა თორღულსა, არამედ მან არა ინება გამოსლვა, ამისთვის ჯიქურმან განზრახვითა დედოფლისათა, თვნიერ მეფისა შეურაცხ-ჰყო ფიცი".²

დემეტრე II თავდადებულის (1271-1289 წწ.) სიკვდილის შემდეგ საქართველოში მრავალმეფობა დაიწყო. მეფე დავით VIII-ს (1293-1311 წწ.) ცუდი ურთიერთობა ჰქონდა მონღოლებთან და მათ მიერ მეფედ ცნობილ ვახტანგ III-სთან (1302-1308 წწ.). მონღოლთა ლაშქრობიდან დაბრუნებულს „ესმა ესე ვახტანგს ტაბახმელას მდგომსა",³ რომ დავითი მახათას მოსულა ჯარით და თბილისს ზეერავსო. ვახტანგმაც „მცირითა, კაცითა, განვლო სახიდი და სახიუდაბელი და განვიდა მახათას".⁴ გაჩაღდა ბრძოლა ქართველებს შორის. ბრძოლა ვახტანგმა მოიგო.

ამის შემდეგ საქართველოში დამძიმდა პოლიტიკური და კულტურული ვითარება.

ქართულ სამეფოებზე ირანის გავლენის დამყარების შემდეგ ტაბახმელა კვლავ გამოჩნდა ისტორიის ასპარეზზე. ამჯერად მხოლოდ და მხოლოდ ბრძოლების ველად.

1490 წელს საქართველოს შემოსეული ირანელი ხალილ ბეგი

¹ ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, თბ, 1959, გვ. 231, აგრეთვე ჟამთააღმწერელი, ასნლოვანი მატჩიანე, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო რ. კიკნაძემ, თბ, 1987, გვ. 112.

² ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა..., გვ. 214..

³ ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 316.

⁴ იქვე.

სწორედ აქ გამოივლიდა სანამ მიაღებოდა „ციხესა კოჟრისასა“.¹

1522 წელს საქართველოში ირანის შაჰმა ისმაილმა (1501-1524 წწ.) ილაშქრა, ბრძოლა თელეთის მიდამოებში მოხდა, ჩვენთვის საინტერესოა, რომ თელეთის მდებარეობის განსაზღვრისთვის წყაროში მითითებულია ტაბახმელა „და ოტებასა ყიზილბაშთასა, აღმოვიდა შაჰ-ისმაილ მთასა თელეთისასა, რომელ არს კერძოთა ტაბაჰმელეთისათა“.² ახალი ქართლის ცხოვრების მეორე ტექსტშიც, თელეთი „არს კერძოთა ტაბაჰმელისათა“.³ აქ საინტერესოა, რომ ავტორებმა თელეთის ლოკალიზებისათვის ტაბახმელის მითითება ჩათვალეს საჭიროდ.

XV საუკუნის ბოლოდან საქართველო დაშლილია და ქართლის სამეფოს მდგომარეობაც უფრო და უფრო რთულდება. ქართლში ხშირად ერთდროულად მეფობს რამდენიმე მეფე. მათ შორის განუწყვეტელი ბრძოლები მიმდინარობს.

სვიმონ I-ის (1556-1569; 1578-1600 წწ.) მეფობისას ტაბახმელა მისი ერთ-ერთი მთავარი სადგომი იყო. ამასთან მტერთან მრავალი შეტაკების ადგილი, სვიმონის მიერ ტაბახმელასთან გადახდილ ბრძოლებს იმ დროის პოლიტიკურ ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია და ბრძოლების ისტორიაში შესულია „ტაბახმელის ბრძოლების“ სახელით. სპარსელები, საქართველოს მაშინდელი დამპყრობლები, სვიმონს მეფედ არ აღიარებდნენ და ქართლის მმართველად გამოგზავნილი ჰყავდათ სვიმონის ძმა, გამაჰმადიანებული დაუდ-ხანი (დავით XI 1569-1578 წწ.), დაუდ-ხანს კი ქართველობა არ აღიარებდა მეფედ. თბილისი ამ დროს სპარსელების ხელში იყო და დაუდ-ხანი მხოლოდ თბილისში და ქვემო ქართლის გარკვეულ ტერიტორიაზე (მუსლიმებით დასახლებულ მხარეებში) ბატონობდა.

¹ ხალილ ბეგის ლაშქრობის შესახებ ვრცლად იხ. კოჯორი.

² ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, გვ. 356.

³ ახალი ქართლის ცხოვრების მეორე ტექსტი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 494.

1567 წელს დიღმის ველზე, გამაჰმადიანებულ დაუდ-ხანზე გამარჯვების შემდეგ „სვიმონ ავიდა ტაბა-ჯმელასა“.¹ დაუდ-ხანმა ძმის წინააღმდეგ შაჰის ამირსპასალარს უსეინ ბეგს სთხოვა შემწეობა. „ამისი მსმენელი უსეინბეგ შემოვიდა ტფილისს უგრძნეულოდ“.² ბერი ეგნატაშვილის მიხედვით, ძმებს შორის ბრძოლა ტაბახმელაში მოხდა. „ენყუნეს ურთიერთს ტაბაჯმელას, შეიქმნა ბრძოლა ძლიერი და გალომდა მეფე სვიმონ და ქართველნი, და მოსრეს სპა დაუდხანისა“.³ ვახუშტის მიხედვით ეს ბრძოლა სამადლოსთან მოხდა, დაუდ-ხანი „გამოვიდა სპითა და ენყუნენ სამადლოსა ზედა ურთიერთს, სძლო კუალად სვიმონ და გაქცეულთა მოსწყუედენ სპანი მეფისანი ქართველნი“. ხოლო ამის შემდეგ სვიმონი „დადგა კუალად ტაბაჯმელს“.⁴ დაუდ-ხანი კი ისევ თბილისში შევიდა.

1569 წელს ქართველებსა და ირანელებს შორის ფარცხისთან დიდი ბრძოლა გაიმართა. ქართველებმა უპირატესობა მოიპოვეს, ბრძოლაში გართული სვიმონ მეფე ისე აღმოჩნდა მტრის გარემოცვაში, რომ მხოლოდ ყორღანაშვილის ხმამ გამოაფხიზლა, რომელიც ყიზილბაშებს მიუთითებდა, სვიმონ მეფე ეს არისო. ყიზილბაშებმა ალყაში მოქცეული მეფე შეიპყრეს და ყაზვინში გაგზავნეს.

1569 წლიდან 1578 წლამდე ქართლს დაუდ-ხანი განაგებდა. თუმცა ქართველები დამპყრობლების წინააღმდეგ ბრძოლას არ წყვეტდნენ. ერთხელ კოჯრის გზაზე მიმავალ ქართლის სპასპეტს, საჩინო ბარათაშვილს მოლაღატი კახაბერ ყორღანაშვილი შემოეყარა „შეიპყრა იგი და ეტყოდა: „უკეთუ კეთილ არს განცემა მეფისა და ქვეყნისა, იხილე ან შენცა“. და გარდაადგო იგი კლდესა გელიყარისასა (მაშინ თემნი იტყოდნენ: „ყორღანასძე ქარაფინდა, ჴელი ჴკრეს და

¹ ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, გვ. 368.

² ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა..., გვ. 408.

³ ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, გვ. 368.

⁴ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა..., გვ. 408.

გადაფრინდა")¹.

1578-1590 წლებში ირან ოსმალეთის ომი მიმდინარეობდა. 1578 წელს ოსმალეთის ლაშქარმა ლალა მუსტაფა ფაშას ხელმძღვანელობით საქართველოში და კავკასიის სხვა ქვეყნებში დიდი ლაშქრობა მოაწყო. დაპყრობილ ტერიტორიებზე აღწერას და გადასახადების შეწერა დაიწყო. ამან მოსახლეობაში დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია დაიწყო ოსმალთა წინააღმდეგ გამოსვლები და აჯანყებები.²

ირანი სწრაფად მიხვდა, რომ სვიმონ მეფე ქართლში ოსმალების წინააღმდეგ უფრო გამოადგებოდა, ვიდრე ციხეში გამომწყვდეული. ამიტომ 1578 წელს გაათავისუფლეს. სვიმონ მეფე ქართლში დაბრუნდა. იგი ენერგიულად იბრძოდა ქართლის გასათავისუფლებლად. სვიმონის მთავარი სადგომი ისევ ტაბახმელა იყო.

როგორც ჩანს, ქართლის მეფემ ოსმალებთან ხელშეკრულება გააფორმა, რომლის მიხედვითაც ოსმალების მიერ დაკავებული ტერიტორიები სვიმონმა მათ საკუთრებაში აღიარა. ეს ნაბიჯი იმიტომ გადადგა, რომ ოსმალებს მისი ძმისთვის გამაჰმადიანებული დაუდხანისათვის არ დაემტკიცებინათ ქართლი. მაგრამ „ვინაიდან სიმონ ხანი მედგარი და დაუყოლიებელი პიროვნება იყო, ოსმალებს თავს ესხმოდა“. თვით სულთანი მურად III-ც (1574-1595 წწ.) მოუწოდებდა, რომ „შენ კიდევ შენს ხელქვეით მყოფი შენი თავადები და აზნაურები და სხვები მტკიცედ გააფრთხილე და მიუთითე, რომ ციხეებში მიმავალ-მომავალ ჩემს ჯარისკაცებს, სურსათისა და ხაზინის დამტარებლებსა და გამვლელ-გამომვლელებს ნურავითარ შემთხვევაში ნუ ერჩიან“. სვიმონი მუდმივად არღვევდა ოსმალების

¹ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა..., გვ. 409; ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 370; ახალი ქართლის ცხოვრება, მესამე ტექსტი, გვ. 515.

² მ. სვანიძე, 1588 წელს ქართლის მეფე სიმონ I-ისა და ოსმალეთის სარდალ ფერაად ფაშას შორის დადებული საზავო ხელშეკრულება, „ქართული დიპლომატია“ (ნელინდეული), ტ. 10, თბ., 2003, გვ. 138.

ხელშეკრულებას და მაინც თავს ესხმოდა მათ ციხეებს ქართლში.¹

1583 წელს სვიმონ მეფემ ლორეს შემოარტყა ალყა, „აღიღო იგი აპრილსა ა (1)“, და „დაიპყრო თავისად, მერმე მოვიდა და დადგა ტაბაჯმელას“.² „და რა სცნა ასან ფაშამან“ თბილისის ბეგლარ-ბეგმა. შეკრიბა ჯარი, გამოვიდა ქალაქიდან და სვიმონზე თავდასხმა სურდა „შეიბნენ და იქმნა ბრძოლა ძლიერი და ღვთით გაიმარჯუა მეფესა სვიმონს“.³

ბრძოლაში ერთი საოცარი ამბავიც მომხდარა, კლდეზე გადაჩეხილი მხედარი თურმე ცხენიანად გადარჩენილა, სვიმონი გამოეკიდა ერთ ოსმალ ბეგს. „ის გაქცეული კაცი გარდავარდა ხევსა მას ტაბაჯმელისასა და ეგრეთ თქმულ არს, ასე ვითარმედ არა მოკუდა კაცი იგი“.⁴ ამ ფაქტს ვახუშტიც აღნიშნავს: „თქმულ არს: კაცი ცხენითურთ გარდაიჭრა კლდესა ტაბახმელისასა და ეგნენ, ცოცხალნი ორნივე“.⁵

ირანის მდგომარეობა XVII საუკუნეში განმტკიცდა, ირანის გაძლიერება აბას I-ის(1587-1629 წწ.), „შაჰ აბას დიდის“, „სპარსეთის ლომის“ მოღვაწეობის შედეგად მოხდა. აღსანიშნავია, რომ მის დანიშაულებაში, ირანის სახელმწიფოს მშენებლობაში და გაძლიერებაში დიდი წვლილი ქართველებს მიუძღვით.

შაჰ აბასმა დაამარცხა ოსმალები, განდევნა კავკასიიდან და ირანის პროვინციებიდან. რამდენიმეჯერ ილაშქრა თავის სამეფოს არასტაბილურ მხარეებში, მათ შორის კახეთში სადაც განსაკუთრებული სისასტიკე გამოიჩინა, ასეულ ათასობით ადამიანი აყარა და ირანში გაასახლა.

¹ მ. სვანიძე, 1588 წელს ქართლის მეფე სიმონ I-ისა და ოსმალეთის სარდალ ფერჰად ფაშას შორის დადებული საზავო ხელშეკრულება, გვ. 149.

² ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა..., გვ. 413.

³ ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, გვ. 374.

⁴ ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, გვ. 374; ახალი ქართლის ცხოვრება, მესამე ტექსტი, გვ. 528.

⁵ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა..., გვ.414

შაჰ აბასის ზეობისას ირანში მრავალი ქართველი იყო გადახვენილი. დედაქალაქ ისფაჰანის ყველა ტარულა, ირანის სარდლები და ბეგლარბეგების დიდი ნაწილი ქართველები იყვნენ. 1612 წლიდან მათ რიგს მოურავი გიორგი სააკაძეც შეუერთდა.

1625 წელს შაჰ აბასმა საქართველოს საკითხის საბოლოოდ მოგვარება გადაწყვიტა. დიდი არმია შეკრიბა და სარდლად ყარჩიხა ხანი დანიშნა, თან რამდენიმე ხანი და ბეგლარბეგი გამოაყოლა, გიორგი სააკაძე კი მრჩეველად დაუნიშნა. მანამდე კახეთის მოსახლეობის დიდი ნაწილი დაახლოებით 100 ათასი კაცი უკვე გასახლებული ჰყავდა ირანის ცენტრალურ პროვინციებში.¹

ამ ლაშქრობის მიზანი კახელების მთლიანი განყვეტა, ხოლო ქართლის მოსახლეობის აყრა და ირანში გასახლება იყო.

მიუხედავად იმისა, რომ გიორგი სააკაძემ ირანს უამრავი გამარჯვება მოუტანა ერაცში, ავღანეთში თუ ინდოეთში. ცბიერ შაჰს მის ერთგულებაში მაინც ეჭვი ეპარებოდა. სხვების დასანახად ყარჩიხა ხანს უბრძანა მოურავის გარეშე არაფერი გაეკეთებინა, მაგრამ გაფრთხილებული ჰყავდა, რომ მისგან საიდუმლო წერილს

შაჰ აბასი

მალკოლმის კოლექციიდან

¹ დ. კაციტაძე, ირანის ისტორია, III-XVIII სს. თბ., 2009, გვ. 417.

დალოდებოდა და იმის შესაბამისად ემოქმედა.¹ ამასთან სააკაძის ვაჟი, პაატა მძევლად დაიტოვა.

ოფიციალურად ირანელები ქორწილში მოდიოდნენ, მათ თან მოჰყავდათ შაჰ აბასის შვილიშვილი ჯაჰანბანუ, რომელიც სიმონ ხანზე (სვიმონ II - 11619-1625 წწ.) უნდა დაექორწინებინათ. ცნობილი

ხანები და ირანში გადახვენილი ქართველი დიდებულებიც საპატიო მაყრებად მოჰყვებოდნენ.

მაგრამ რეალური გეგმის შესახებ მხოლოდ სააკაძემ იცოდა. მან მოახერხა ქართლში ძალების მობილიზება, შეიკრიბა ჯარები და 1625 წელს 25 მარტს ქართველები მარტყოფის ველზე დაბანაკებულ ყიზილბაშებს მოულოდნელად დაესხნენ. ირანის ჯარის ხელმძღვა-

გიორგი სააკაძე
კასტელის ალბომიდან

ნელობა გაანადგურეს. პანიკაში ჩავარდნილი ჯარი ადვილად დაამარცხეს და თითქმის მთლიანად ამონყვიტეს, სპარსელი ისტორიკოსის ცნობით 30 ათასი კაციდან 3 ათასი ძლივს გადაურჩა მოურავს და ქართველებს.²

ამ დროს ირანი სამხედრო ძლიერების ზენიტში იყო. ამიტომ ყარჩიხა ხანის უზარმაზარი არმის განყვეტამ შაჰ აბასი ძალიან შეაშფოთა. რა თქმა უნდა პირველ რიგში ჯავრი მძევლად დატოვებულ სააკაძის შვილზე იყარა, პაატა წამებით მოკლეს და მისი თავი საქართ-

¹ გ. ჯამბურია, ქართლ-კახეთის აჯანყება და მარაბდის ბრძოლა, ბაზალეთის ტრაგედია, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 277.

² გ. ჯამბურია, ქართლ-კახეთის აჯანყება და მარაბდის ბრძოლა..., გვ. 279.

ველოში მამამისს გამოუგზავნეს.

შაჰმა დამსჯელი ჯარი შეკრიბა თავისი სიძის ისა ხანის ხელმძღვანელობით და იმავე წლის მაისში საქართველოში გამოაგზავნა. ქართველებიც ელოდნენ ირანის ჯარების შემოსვლას, ჯარი შეაგროვეს და კოჯორ-ტაბახმელის ტყეში დაბანაკდნენ, მტერი კი ალგეთზე მოვიდა და მარაბდის მიდამოებში გაიშალა.¹

„ის მოვიდა ალგეთზედა, ჩვენ ავედით ტაბახმელას,

მე გიამბობ, თუ მომისმენთ, ომის საქმეს საქებელას“,²

ასე გადმოგვცემს არჩილი ომის დაწყების წინა ეპიზოდებს.

ქართველთა ბანაკში თავი მოიყარეს ქართლ-კახეთის ყველა გამორჩენილმა სარდალმა და მოღვაწემ. თეიმურაზ I (1625-1633 წწ.)³, გიორგი სააკაძე, სამცხის ათაბაგი მანუჩარი.⁴ აქ იყვნენ ბარათა ბარათაშვილი, თეიმურაზ და ქაიხოსრო მუხრანბატონები, იესე ქსნის ერისთავი, ბაადურ ციციშვილი, ალათანგ ხერხეულიძე, დავით ჯანდიერი, ეპისკოპოსები — ალავერდელი, ხარჭაშენი, რუსთაველი, მროველი.⁵ ბრძოლის წინ თათბირი გაიმართა, თათბირზე აზრთა სხვადასხვაობა გამოიკვეთა. გიორგი სააკაძე ამბობდა, რომ აჯობებდა, მტრის იერიშს დალოდებოდნენ, რადგან მცირერიცხოვნობის გამო ქართველებს გაუჭირდებოდათ გაშლილ ველზე შეტაკება,⁶ ამასთან

¹ ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, გვ. 408.

² არჩილი, ამოცანად სათარგმანებელნი, თხზულებათა სრული კრებული, თბ., 1999, გვ. 292.

³ კახეთის მეფის დავით I-ის (1601-1602 წწ.) და ქეთევან მუხრანბატონის (ქეთევან წამებულის) (1561-1624 წწ.) შვილი. კახეთში მეფობდა 1606-1648 წლებში, ქართლ-კახეთის მეფე იყო 1625-1633 წლებში.

⁴ მანუჩარ III (1607-1626) ჯაყელი, სამცხის ათაბაგი, მანუჩარ II-ის ძე, იგი აქტიურად იბრძოდა მესხი ფეოდალების გამუსლიმების წინააღმდეგ, 1624 წელს არზრუმის ფაშამ ახალციხეში ილაშქრა და მანუჩარი იძულებული გახდა თავისი რაზმით ქართლში გადმოსულიყო. მარაბდის ბრძოლაში მონაწილეობის შემდეგ სულთანმა დაუბრუნა ათაბაგობა, თუმცა უკან მიმავალი გზად ბიძამ ბექამ (საფარ ფაშა — 1628-1635 წწ.) მოკლა.

⁵ ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 407-408.

⁶ გ. ჯამბურია, ქართლ-კახეთის აჯანყება და მარაბდის ბრძოლა..., გვ. 283.

ივნისში უკვე ზაფხული იყო და სიცხეში ბრძოლას ნაჩვევი ყოზილბაშე-ბისათვის ეს ფაქტორიც მათ სასარგებლოდ იმუშავებდა.¹

მტერს ტაბახმელის და კოჯრის ვიწროხევიებიან მიდამოებში თავისი ძალების გაშლის და გამოყენების საშუალება ვერ ექნებოდა და ამ უპირატესობით დავამარცხებთო.

სააკაძის გეგმა რეალურად ჩანდა, მაგრამ მას მხოლოდ ბაადურ ციციშვილი იზიარებდა, სხვებმა მხარი არ დაუჭირეს, მეტიც წასვლით იმუქრებოდნენ თუ ქართველთა ჯარი ამ გეგმით იმოქმედებდა.²

ქართველებმა ის ღამე ტაბახმელის ტყეში გაატარეს. თავდასხმა დილით ადრე გადანწყიტეს. მიუხედავად იმისა, რომ მოურავის სიტყვები აფიქრებდათ, ბრძოლა მაინც ველად, მარაბდაში გაიმართა, მთავარსარდლობა მეფე თეიმურაზმა იკისრა.

როგორც ჩანს, ირანელებიც ელოდნენ ქართველებს და ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობით რამდენიმე ათასიანი მეთოფეც მომზადებული ჰყავდათ. მტერი ქართველებზე უკეთესად შეიარაღებული იყო, ბრძოლისას ქართველებმა გასაოცარი თავგანწირვა გამოიჩინეს და უპირატესობა იგდეს ხელთ, მაგრამ ირანელებმაც არ დაიხიეს უკან, ირანელთა დამხმარე ჯარის გამოჩენამ და მათ ბრძოლაში ჩართვამ, უკვე დაღლილი, სიცხისგან შეწუხებული და მტერთან შედარებით გაცილებით მცირერიცხოვანი ქართველები დამარცხდნენ³ და ისევ ტაბახმელის და კოჯრის მაღლობებისაკენ დაიხიეს.⁴ ყველასათვის ნათელი გახდა, რომ სააკაძის გეგმა უფრო მართებული იყო. მიუხედავად დამარცხებისა ქართველთა მსხვერპლი გაცილებით ნაკლები იყო, ვიდრე ირანის და ბრძოლის შეწყვეტასაც არ აპირებდნენ. ეს იცოდა

¹ თუმცა ფარსადან გორგიჯანიძის მიხედვით, მარაბდის ველზე თავდასხმა სააკაძის იდეა ყოფილა. იხ. ს. კაკაბაძე, ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, ამონაბეჭდი ჟურნ.: „საისტორიო მოამბე“-დან, ტფილისი, 1926 წელი, გვ. 26.

² გ. ჯამბურია, ქართლ-კახეთის აჯანყება და მარაბდის ბრძოლა..., გვ. 283.

³ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა..., გვ. 431.

⁴ გ. ჯამბურია, ქართლ-კახეთის აჯანყება და მარაბდის ბრძოლა..., გვ. 285.

მტერმაც, მეორე დღეს სწორედ კოჯრის და ტაბახმელის მიდამოებში გაგრძელდა ბრძოლები. გიორგი სააკაძე პატარ-პატარა რაზმებით პარტიზანული ომი გაუმართა ირანელებს. ქართველებმა მტერი რამდენიმე დღე შეაკავეს, ამასობაში შიდა ქართლის მოსახლეობის გახიზვნა მოხერხდა.

ისა ხანმა თავისი გადარჩენილი ჯარიდან 12 ათასი კაცი შეარჩია და არშის ციხის ასაღებად გაგზავნა, სადაც, გამუსლიმებული ანდუყაფარ ამილახვარი ჰყავდათ ქართველებს დაპატიმრებული. ანდუყაფარის განთავისუფლება მოახერხეს, მაგრამ დიდი ზარალი ნახეს.¹

ქართველების პარტიზანულ ბრძოლებში გამარჯვებებით საბოლოოდ გაქარწყლდა ყიზლიბაშთა ის უპირატესობა, რაც მარაბდის ბრძოლით მოიპოვეს.

როგორც ჩანს, ტაბახმელაში სასახლე ჰქონია ერეკლე II-ს. მისი თანამედროვე და პირადი მდივანბეგი იესე ოსეს ძე ბარათაშვილი იხსენებს, რომ 1763 წელს „ბატონი ტაბაჭმელას ბრძანდებოდა, მეც იქ ვახლდით“.²

XVIII საუკუნეში არსებული ლეკიანობის მსხვერპლი ხშირად გამხდარა ტაბახმელა, ისევე როგორც ქართლ-კახეთის სხვა სოფლებს არც ტაბახმელას ჰქონდა მოსვენება.

1785 წლის 23 მარტს სოფ. დურნუკს დასხმია ლეკ-ოსმალთა ჯარი. 20 მოკლეს და 200 დაატყვევეს. 28 მარტს ტაბახმელას „მოუხდა ჯარი ლეკი და თათარი ცხენოსანი 1000“, რომლებიც ერეკლეს ჯარმა დაამარცხა.³ ამ დამარცხებით განაწყენებულმა ახალციხის ფაშამ უფრო დიდი რაზმი გამოაგზავნა აპრილში, მაგრამ ქართველებმა ეს

¹ გ. ჯამბურია, ქართლ-კახეთის აჯანყება და მარაბდის ბრძოლა..., გვ. 286.

² იესე ბარათაშვილის ცხოვრება ანდერძი, ტექსტი გამოსცა შესავლით, შენიშვნებით, ლექსიკონითა და საძიებლებით ავთანდილ იოსელიანმა, თურნ.: „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“ (მსკი), ნაკვ. 28, თბ., 1950. გვ. 36.

³ ი. ცინცაძე, 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, თბ., 1960; მ. დუმბაძე, პოლიტიკურ წინააღმდეგობათა საზიფათო კვანძი, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 701.

რაზმიც დაამარცხეს.

ტაბახმელა სასოლალაშვილოს სოფელი იყო. როგორც აღვნიშნეთ მოგვიანებით თანდათან ხელში იგდებენ ორბელიანები. 1721 წელს ჩატარებული აღწერის მიხედვით ერთ-ერთი სოლალაშვილი ასლამაზი, უძეოდ ამოვარდნილა და მისი მამულები ქაიხოსრო ორბელიანს უბოძეს - „სარდალი ქაიხოსრო მერმე უშვილო სოლალაშვილი ასლამაზის წილი მამული ან ტაბახმელას... რაც არის ყველა ამისი წილი შენთვის წყალობა გვიქნია, შენ დაიჭირე, სხვას ხელი არავის აქვს. დაინერა იანერის დ. ქ-კს უკვე“.¹

1781 წლის ტფილისის მიდამოების სოფლების აღწერის მიხედვით სოლალაშვილები საერთოდ აღარ ჩანან, ერთადერთ მებატონედ სარდალი დავით ორბელიანი ჩანს. ტაბახმელაში ამ დროს 25 კომლი ცხოვრობდა.

1796 წელს ტაბახმელას 6 ურემი შეშა ევალებოდა. „ქ-კს უბდ იანვარს, კვ. ქალაქის ნაპირის სოფლებ შეშა შესწერდა და ეს იმისი პირია, რომ ვინც იასაულათ წავიდნენ ისინიც აქა სწერიან..., ვ. ქ. ტაბახმელა ურემი“.²

მანუჩარ სოლალაშვილმა 1763 წელს შინდისი და ტაბახმელა რაც თავისი წილი იყო თავის საუფროსოთი, ბიძისგან ელიზბარ სოლალაშვილისგან მამამისის მიერ შეძენილი მამული და სახლიკაცის იორამის გვერდით იესე ოსეს ძეს მიჰყიდა.³

1783 წელს იესე ოსეს ძე დედოფალს თხოვს, რომ ადრე შეძენილი მამულები დაუმტკიცოს, რათა მომავალში მის შვილებს არავინ მოედავოს. სხვა სოფლებთან ერთად იმტკიცებს ტაბახმელის⁴ მეოთ-

¹ სცსა, ფონდი 1450, დავთ, 15, საქმე № 119.

² სცსა, ფონდი 1448, საქმე № 1704.

³ იესე ბარათაშვილის ცხოვრება ანდერძი, გვ. 39.

⁴ ტექსტში „დაბახმელა“.

ხედს, რომელიც ადრე სოლალაშვილებისგან უყიდა.¹ ამათთან ითხოვა სოლალაშვილებისგან გირაოში აღებული სხვა სოფლების დამტკიცებაც. მეფემ მისი თხოვნა შეისმინა და დაამტკიცა „იესესა და ამის შვილებისათვის გვიბოძებია“.²

XVIII საუკუნის II ნახევარში ქართლ-კახეთის სამეფო მუდმივი ჯარის ყოლის აუცილებლობის წინაშე დადგა. სამეფო დარბაზის 1774 წლის „მორიგის ლაშქრობის განაჩენის“ საფუძველზე შეიქმნა რეგულარული ჯარი „მორიგე ლაშქარი“. კანონი მთელი ქართლ-კახეთის მასშტაბით მოქმედებდა და ყველა სათავადოს ყმებს ევალებოდათ ჯარში სამსახური. მეფის მიერ აღწერილი დავთრების მიხედვით ომის შემძლე ყველა მამაკაცს წელიწადში ერთ თვეს ჯარში უნდა ემსახურა. ლაშქარს თავისი იუზბაშები (ასისტანტი) და მინბაშები (ათასისტანტები) ჰყავდა, მათ კი ერეკლეს ვაჟი ლევან ბატონიშვილი (1756-1781 წწ.) ხელმძღვანელობდა. მორიგეობაში არ გამოცხადება ისჯებოდა. საერთო ჯამში, მუდმივი, დაახლოებით 5 ათასიანი ლაშქარი შეგროვდა. ლევან ბატონიშვილის მკვლელობის შემდეგ შესუსტდა მორიგე ჯარის გავლენა შესუსტდა.

ჩვენამდე მოღწეული საბუთების მიხედვით 1788 წელს აგვისტოში მორიგეობაში „ტაბახმელიდამ ვახტანგის ყმა დემურასშვილი დავითას ძმა გოგია“-ს ევალებოდა გასვლა.³

1791 წლის „თიბათვის⁴ მორიგეთა წუსხა“

ქკს უოთ, ამ წლის თიბათვის მორიგე:

ქ. შინდისიდან სარდლის ყმა მღებრისშვილი ავთანდილ

ქ. ტაბახმელიდამ ამისი ყმა აკოფაშვილი ბეჟანა

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VII, 582.

² იქვე.

³ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, წ. II (XIII-XIX სს.), თბ., 1974, გვ. 160.

⁴ იენისი.

ქ. ტაბახმელიდამ' ამისი ყმა გუდალელი ოსეფა

ქ. ტაბახმელიდამ ვახტანგის ყმა დემურაშვილი დავითა

შემდეგ ჩამოთვლილია მორიგეები „ქალაქის პირის სხვა სოფლებიდან“.²

XVIII საუკუნის ბოლოს ერეკლე მეფის შვილიშვილის იოანე ბატონიშვილის (1768-1830 წწ.) მიერ ქართლ-კახეთის პუნქტების აღწერილ სიებში ტფილისის სამხრეთის მხარეს... სამეფო, სათავადო, სააზნაურო და საეკლესიო სოფლებში მოხსენიებულია „ქ. ტაბახმელა, მოსახლე“.³ - მოსახლე ანუ დასახლებული პუნქტი.

1800 წელს მანუჩარ სოლაღაშვილმა „ტაბახმელის მერვედი, თავისი საუფროსოთი“ ორბელიანებს მიჰყიდა.⁴ მანამდე ამ მანუჩარს ტაბახმელის და შინდისი გარდა სხვა მამულებიც ჰქონდა გაყიდული ორბელიანებზე და ბარათაშვილებზე, როგორც ჩანს, მისი დიდი წვლილია, რომ ტაბახმელა და შინდისი ორბელიანების ხელში გადავიდა.

1804 წელს, რუსეთის იმპერიის მიერ ჩატარებული თბილისის და მისი მაზრის კამერალური აღწერის მიხედვით, ტაბახმელაში 48 კომლი ცხოვრობდა. ძირითადი მებატონე სარდალი ივანე ორბელიანი იყო (39 კომლი), რამდენიმე ყმა ჰყავდათ ვახტანგ ბატონიშვილს და აზნაურ როსტომ დურმიშხანოვს. არიან ასევე სახაზინო ყმებიც. ფართობი 195 დესეტინაა, აქედან 105 სოფლის მეურნეობისათვის გამოუსადეგარია.⁵

¹ გამოცემისას შეცდომით შინდისზეა მიწერილი, თუმცა იქვე ნიშანია (sic), რაც იმას ნიშნავს, რომ გამოცემლებს ეს ადგილი გაუგებრად მოეჩვენათ. სხვა საბუთებიდან ჩვენთვის ცნობილია, რომ *გუდალელი ოსეფა* ტაბახმელაში ცხოვრობდა. იგი ჯუდეელისიდან ტაბახმელაში XVIII ს-ის 60-70-იან წლებში გადავიდა და გვარად ყურაშვილი უნდა ყოფილიყო.

² ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, წ. II (XIII-XIX სს.), თბ., 1974, გვ. 160.

³ იოანე ბატონიშვილი, ქართლ-კახეთის აღწერა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს თ. ენუქიძემ და გ. ბედოშვილმა, თბ., 1986, გვ. 46.

⁴ სცსა, ფონდი № 1640, საქმე № 109.

⁵ სცსა, ფონდი № 254, აღწ. 1, საქმე № 74, გვ. 44.

ტაბახმელაში ნაპოვნია ოსმალეთის სულთნის მუსტაფა II-ის (1695-1703 წწ.) ვერცხლის მონეტების დიდი განძი.¹

1801 წლის რუსეთის მიერ ქართლ-კახეთის სამეფოს ანექსიის შემდეგ, ბუნებრივია სხვა ქართული სამეფო სამთავროების შეერთების საკითხი დადგა. თავიდან რუსეთმა ხელშეკრულებებით სცადა, მაგრამ სულ მალე სამეფო სამთავროების გაუქმების და უშუალოდ რუსული ადმინისტრაციისთვის დაქვემდებარება გადაწყვიტა. იმერეთში ამ დროს სოლომონ II (1789-1810 წწ.) მეფობდა. რუსებმა იმერეთში 1810 წელს თავისი ხელისუფლება გამოაცხადეს და სოლომონიც მოტყუებით შეიპყრეს. სოლომონმა თბილისის ციხიდან გაპარვა მოახერხა.

1810 წელს როზენი ატყობინებს კავკასიის მთავარმართებელს ალექსანდრე ტორმასოვს (1809-1811 წწ.), რომ საჭიროა თბილისიდან 16 ვერსზე ტაბახმელასთან მთებზე ყარაული იქნას დაყენებული, რადგან აქ უნახავთ მეფე სოლომონი.² როგორც ჩანს, იგი ტაბახმელის გავლით ახალციხეში გადავიდა, იქიდან იმერეთში, იმავე წელს აჯანყდა, თუმცა დამარცხდა. საბოლოოდ ოსმალეთს შეაფარა თავი. სოლომონი 1815 წელს ქალაქ ტრაპიზონში გარდაიცვალა. ამის შემდეგ იმერეთის სამეფო გაუქმდა და ქუთაისის გუბერნია ჩამოყალიბდა.

* * *

რამდენიმე საუკუნიანი შესვენების შემდეგ XX საუკუნის დასაწყისში დიდი და საქართველოსათვის საბედისწერო ბრძოლა ტაბახმელასთან მოხდა. ეს იყო სრულიად განსხვავებული ბრძოლა, ამჯერად პირველი შემთხვევა იქნებოდა, როდესაც მტერი გამარჯვებული წავიდოდა და თბილისის კარს „ტაბახმელის გმირები“ ვერ დაიცავდნენ.

1921 წლის თებერვალში მე-11 ნითელმა რუსულმა არმიამ

¹ К. А. Пахомов, Монетные клады..., вып. III, 1940.

² АКАК, Т. IV. с. 265.

გენერალ ანატოლი ჰეკერის ხელმძღვანელობით თბილისზე დაიწყო შეტევა.¹ დედაქალაქს ორი მხრიდან სოლანლულისა და კოჯორ-ტაბახ-

1921 წლის თებერვლის ბრძოლების მემორიალი ტაბახმელაში

მელას მხრიდან უტევდნენ. „500 ხიშტიანი კოჯორში იყო დაბანაკებული“² ტაბახმელაში კი თბილისის სამხედრო სკოლა იყო განლაგებული. ეს იყო „ორწლიანი იუნკრების სკოლა, ლექციებს

¹ კოჯორ-ტაბახმელის ბრძოლების შესახებ უფრო ვრცლად იხ. კოჯორი.

² რემონ დიუგე, მოსკოვი და წამებული საქართველო, გვ. 79.

თეორიულ დარგში კითხულობდნენ გენერლები, პრაქტიკულ საქმიანობას ასწავლიდნენ სათანადო დარგის რჩეული ოფიცრები, სკოლის უფროსი თავიდანვე პოლკოვნიკი ალექსანდრე ჩხეიძე იყო.¹

მტრის რიცხვმრავლობამ მაინც თავისი ქნა, მიუხედავად თავგანწირული ბრძოლებისა ქართველები დამარცხდნენ და უკან დაიხიეს. ბრძოლის ველზე დარჩა მრავალი დაჭრილი და დაღუპული, გადარჩენილები კი ევროპაში გაიქცნენ ემიგრაციაში 1990 წელს საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის დღეს 26 მაისს, 1921 წლის თებერვლის ბრძოლებში დაღუპულ პატრიოტთა ხსოვნის მემორიალური კომპლექსი გაიხსნა. სამრეკლო ზარებით და დიდი ლოდი წარწერით „*ცუდად ხომ მაინც არ ჩაივლის ეს განწირულის სულისკვეთება...*“.

* * *

გრიგოლ ორბელიანი და ტაბახმელა

გრიგოლ ორბელიანი² ტაბახმელას თავის ერთ-ერთ საყვარელ ადგილად თვლიდა. თბილისში ყოფნისას, როგორც კი დროს გამონახავდა, ქალაქის ხმაურს და ვიზიტებს გაერიდებოდა და ტაბახმელას მიაშურებდა. აქ ტკებოდა ბუნების სიმშვენიერით. თავის წერილში აღნიშნავს: „*ცხოვრობ წყნარად ქეთევანთანა და ტასოსთან*

¹ ნ. მათიკაშვილი, მ. კვალიაშვილი, იუნკრები, გვ. 5.

² გრიგოლ ორბელიანი (1804-1883 წწ.) ქართლის დიდი თავადების ყაფლანიშვილ-ორბელიანების შთამომავალი, ქართველი რომანტიკოსი პოეტი. რუსეთის იმპერიის სამხედრო მოღვაწე, გენერალი. მონაწილეობდა რუსეთის იმპერიის მიერ ქართველთა მონყობილ 1832 წ. შეთქმულებაში, ამის გამო 1833-1857 წლებში საქართველოდან გაიწვიეს და დაღესტანში გადაიყვანეს, აქ მთიელთა წინააღმდეგ მრავალი ბრძოლა აწარმოა. 1843 წლიდან ავარიის მმართველი გახდა. თბილისში დაბრუნდა 1858 წ. 1859 წელს კავკასიის მთავარმართებლის მოვალეობის შემსრულებელი. შემდეგ 1866 წლამდე თბილისის გენერალ-გუბერნატორი. მრავალი ჯილდოს და ორდენის მფლობელი. გარდაიცვალა თბილისში, დაკრძალულია ქაშუეთის ეკლესიაში.

ერთად ტაბახმელაში და არასა ვწუხვარ, თუ სახლი ჩემზედ უარესად დახაესებულ-მოძველებულია. სამაგიეროდ ჰაერი სამოთხისებურია, წყალი უკედავებისა, ახლა რა სანახაობა და გადასახედებია? თითქმის ნახევარი საქართველო სურათივით ჩემ წინ გადაშლილა. აი, აგერა, თეთრწვერა ყაზბეგსა და მის მის ბუმბერაზ-ძმებს ღრუბლებიდან თავი ამოუყვიათ და პირდაპირ ტაბახმელას დასცქერიან, გრილ ნიავეთან ერთად სუფთა და ცხოვლისმყოფელსა, მშვენიერს ჰაერს მოგვბერვენ; იქ კი საადმირალო ანძალოსავით¹ ამართულა თოვლის ნემსივით ჰაერში თუშეთის მთა ბორბალო; გასწვრივ მოსჩანან შავი მთები საგურამოსი, გომბორისა, ცივი, დედოფლის წყაროსაკენ წრე გაუვლიათ. ვხედავ ყველა მათ და ჩემნი მგონიან!"²

1858 წელს გრიგოლ ორბელიანი ტაბახმელაში ისვენებდა, იგი 28 მაისს, ჯერ კიდევ თბილისში მყოფი წერს — „საშინლად დაცხა, ფანჯრებ დაბურვილი ვზივარ და... ტაბახმელას, პაპაჩემის ეიალალში უნდა წავიდე".³ იგი თავის ნათესავენს ხშირად წერდა წერილებს ტაბახმელიდან და თავის ამბებს უყვებოდა.⁴ იმავე წლის 31 ივლისს გრიგოლ ორბელიანი ტაბახმელიდან ბაბაღე საგინაშვილს წერილს წერს, სადაც აღნიშნავს, რომ მართლაც მშვენიერი საზაფხულო ადგილია, მშვიდად ისვენებს, ხან ნათესავენს სტუმრობს კოჯორში. პეტრე-პავლობა დღეს კი, როგორც ამბობს, „დიდი მეჯლიში მქონდა ტაბახმელასა; მეწვივნენ სტუმრად იაშალაშვილი სოსია, ძალღაანთ ზალიკა,⁵ მგალობლიშვილი, ჯანყულაშვილი პეპანა და სხვანი. სულ

¹ шпиль.

² იონა მეუნარგია, ქართველი მწერლები, I, სოლომონ ცაიშვილის რედაქციით, წინასიტყვაობით და შენიშვნებით, თბ., 1954, გვ. 138.

³ გრ. ორბელიანი, წერილები, ტ. II, 1851-1859 წწ, აკ. განერელიას, რედაქციითა და შენიშვნებით, თბ., 1937, გვ. 241.

⁴ გრ. ორბელიანი, წერილები, ტ. II, გვ. 241, 242, 245, 248.

⁵ შერმაზანაშვილი.

რჩეული გვარისანი¹ გაიშალა სუფრა მწვანეს მინდორზედ; მოერთუათ სათალი, ყველი, არაყი, ზედ მოჰყვა ხაშლამა, ფლავი და მწუადები და ამისთანა დიდროანი ჯამები ღვინითა დიდება ღმერთსა, ღმერთო გაემარჯვე ჩვენს ბატონს და სხუანი, და შეიქმნა ღვინი დიდი ჩვეულებრივი სიმღერა, ღმერთო გვიცოცხლე და კიდევ ბუღბუღმა სთქვა, შემოსძახეს და შემოსძახეს, მერე ფერხული, მერმე კიდევ გადაჰკრეს".² შემდეგ გრიგოლი კოჯორში ასულა, მეორე დღეს კოჯორიდან ესტუმრნენ ნათესავები და ღვინიც განახლდა.

1879 წელს აღტაცებული აღნიშნავს: „ტაბახმელავ! ეჰ, ტაბახმელავ! ლამაზო ტაბახმელავ! ქვეყნად მხოლოდ ერთია ტაბახმელა...“.³

იმავე წერილებში გრიგოლ ორბელიანი აღნიშნავს: „ჰაერი, ჰაერი ტაბახმელისა სასნაულია მშვენიერებისა! მისი ცხოველსმყოფელი, სუფთა და გრილი ჰაერი პირდაპირ მყინვარ ყაზბეგიდამ მოჰქრის და ჩვენც ლოთებივით გაუმაძღრად ვენაფებით და ვგრძნობთ, რომ ვსვამთ ჯანმრთელობას, ძალას, სიხარულსა და სულსა და გულს როგორღაც ეფონება“.⁴

¹ აკ. განერელია მათ ტფილისელ ყარაჩოხელებად მოიხსენიებს. იხ. გრ. ორბელიანი, წერილები, ტ. II, შენიშვნა № 368 წერილზე ბაბაღლე საგინაშვილისადმი, გვ. 375.

² გრ. ორბელიანი, წერილები, ტ. II, გვ. 248.

³ იონა მეუნარგია, ქართველი მწერლები, I, სოლომონ ცაიშვილის რედაქციით, წინასიტყვაობით და შენიშვნებით, თბ., 1954, გვ. 138.

⁴ იონა მეუნარგია, ქართველი მწერლები, I, გვ. 138.

§ 4. ტაბახმელის გვარები

ტაბახმელის მოსახლეობაში გამოყოფენ ადგილობრივ¹ და გვიან მოსულ გვარებს. „მოსული“ ტაბახმელის ტერიტორიაზე არსებული ბიოლოგიურ კომბინატში სხვადასხვა დროს (XX საუკუნის 30-40-იანი წლებიდან) მეზობელი სოფლებიდან და საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებიდან სამუშაოდ მიგრაციის გამო.

ძირითად გვარებად (რომლებიც დღემდე ცხოვრობენ) ითვლება: იაშალაშვილები, შერმაზანაშვილები, კოდელაშვილები, ყურაშვილები, პაპაშვილები, ფერიაშვილები, ფარსადანაშვილები, ლარიბაშვილები, თათულაშვილები, შიოშვილები, ბოშიშვილები, ჯანყულაშვილები, მგალობლიშვილები, ხიზამბარელები, სუქიაშვილები.²

თუმცა ძველ საბუთებში ეს გვარები იშვიათად ან გვიან, XVIII საუკუნის ბოლოს გვხვდება. ტაბახმელაში მოსახლე ძველი გვარებიდან აღსანიშნავია. ყველაზე ადრინდელი ერუმაშვილი, ზოგან აღნიშნულია, როგორც ურუმაშვილი. საინტერესოა 1646 წლით დათარიღებული, როსტომ მეფის (1633-1658 წწ.) ბრძანებით გამოცემული განჩინება სოლაღაშვილების დავის შესახებ, სადაც აღნიშნულია, ტაბახმელის გვარები „ჭრუმაშვილი სუხია და ზოვიაშვილები“.³ 1697 წელს „ქ. ნებითა და შეწვენითა ღმრთისათა“ მეფე ერეკლე პირველი (1688-1703 წწ.), ასლამაზ სოლაღაშვილს, მის მიერ ადრე წართმეულ, ტაბახმელის გლეხებს, ოთხ კომლს უბრუნებს: დასახელებულია მათი გვარები: ეჯუბაშვილი, მამიაშვილი, აკოფაშვილი და ხუციშვილი.⁴

აკოფაშვილი ერთ-ერთი გავრცელებული გვარი ჩანს გვიან შუა

¹ თუმცა როგორც ჩანს, ეს ძირითადი გვარებიც შედარებით გვიან XVIII, საუკუნის II ნახევარში და შემდეგ არიან დამკვიდრებულები.

² იხ. ვ. იაშალაშვილი, ტაბახმელა, ცოტა რამ სოფლის ისტორიიდან, გვ. 8.

³ საქართველოს სიძველენი, ტ. II, ექ. თაყაიშვილის გამოცემა, თბ., 1909, გვ. 413.

⁴ იქვე, გვ. 438.

საუკუნეების საქართველოში.¹ ტაბახმელაში 1721 წლის აღწერაშიც ჩანს აკოფაშვილი დათია,² „ნასოფლარში“³ ერთ ძველ საფლავის ქვაზე იკითხება ეს გვარი. აკოფაშვილი ბეჟანა და დავითა ერთ კომლად მოიხსენიებიან 1781 წლის თბილისის მიდამოების სოფლების აღწერის დავთარშიც.⁴ ტაბახმელიდან ბეჟან აკოფაშვილს, 1791 წლის ივნისში „მორიგე ლაშქარში“ გამოცხადება ევალებოდა.⁵ რუსეთის მიერ 1817 წელს ჩატარებულ აღწერაში ჩანს აკოფაშვილი პეპანა (Пепанъ Якова Швима).⁶ 1831 წელს აკოფაშვილი დათია,⁷ 1860 წლიდან კამერალურ აღწერებში აკოფაშვილები ტაბახმელის გვარებს შორის აღარ ფიგურირებენ.⁸

აქ მოსახლე გვარებს შორის კიდევ ყველაზე ხშირად ჩანან — ეჯუბაშვილი (ეჯუბაანი), მამიაშვილი და ხუციშვილი.⁹ ეჯუბაშვილები 1646 წლის საბუთში მოხსენიებული, დათუნა და თამაზა სოღალაშვილების ყმის ტაბახმელაში მცხოვრები ეჯუბას შთამომავლები არიან.¹⁰ 1623 წელს სოღალაშვილისათვის მიწის ნასყიდობის ნიგნის მონმე ეჯუბაც შეიძლება იგივე პიროვნება იყოს.¹¹ 1728 წლის 9 ნოემბრით დათარიღებულ საბუთში ჩანს ჰეჯუბაშვილი ხახუა, რომელიც ტაბახ-

¹ პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, ტ. I, გვ. 92-94.

² აღწერა მენინავე დროშისა საბარათაშვილოსა და სომხითისა, გვ. 148.

³ ერთ-ერთი სასაფლაო ტაბახმელაში, ვრცლად იხ. ქვემოთ.

⁴ ტფილისის მიდამოების სოფლების 1781 წ. ხალხის აღწერის დავთარი, ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, ნ. I, დემოგრაფიული ძეგლები, აღმოსავლეთ საქართველოს XVIII საუკუნის ხალხის აღწერის დავთრები, თბ., 1967, გვ. 165.

⁵ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, ნ. II (XIII-XIX სს.), თბ., 1974, გვ. 160.

⁶ სცსა, ფონდი №254, საქმე № 477, გვ. 30.

⁷ სცსა, ფონდი № 254, აღწ, I, საქმე № 1274, გვ. 154.

⁸ სცსა, ფონდი № 254, აღწ, 2, საქმე № 242, გვ. 359-370.

⁹ საქართველოს სიძველენი, ტ. II, გვ. 438; პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, XI-XVII სს. ისტორიული საბუთების მიხედვით, გამოსაცემად მოამზადეს: დ. კლდიაშვილმა, მ. ისტრეგულაძემ, ტ. II, თბ., 1993, გვ. 164.

¹⁰ საქართველოს სიძველენი, ტ. II, გვ. 438; პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, ტ. II, თბ., 1993, გვ. 164.

¹¹ პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, ტ. II, თბ., 1993, გვ. 164.

მელაში ზაალიშვილებისგან ადგილს ყიდულობს.¹

1698 წელს ტაბახმელელი დოლმაზაშვილი [სითილ]მიშა უცვლის ვენახს თავის ბიძაშვილს.²

1701 წელს მეფე ერეკლე პირველი შიომ სოლალაშვილს უმკვიდრებს ტაბახმელის გლეხებს. „გიბოძეთ შინდას ტაბახმელას შენი კერძი გლეხნი და მამული თაირიშვილები“.³ თაირიშვილები არც შინდისის და არც ტაბახმელის შესახებ სხვა საბუთებში აღარ გვხვდება.

ტაბახმელაში მოსახლე ძირითადი გვარების შესახებ, ყველაზე მნიშვნელოვან ცნობებს გვანდის „აღწერა მენიწავე დროშისა საბარათაშვილოსა და სომხითისა, შედგენილი ვახტანგ VI ბრძანებით ვახუშტი ბატონიშვილისა და გივი თუმანიშვილის მიერ 1721 წელს“, აღწერის მიხედვით ტაბახმელაში:

სოლალაშვილი ზურაბას ყმები იყვნენ:

აქელაშვილი ზურაბა

დავითაშვილი ბაღდასარა

ქოთუაშვილი ზურაბა

მამაჯანაშვილი მარქარა

ნურუაშვილი მიქელა

სოლალაშვილი გიორგის ყმები:

ნაღდიაშვილი ჯანიბეგა

ფირყულაშვილი ნასყიდა

ნაღდიაშვილი პაპალა ქოსაშვილის მამულზედ

მირიაშვილი ფირყულა ლილოზედ არის.

სოლალაშვილი ასლამაზას ყმები:

აკოფაშვილი დათია

მამიაშვილი ჯანყულა

¹ საქართველოს სიძველენი, ტ. II, გვ. 512.

² იქვე, გვ. 440.

³ იქვე, გვ. 443.

ეგუბაშვილი ხიზუა
 ბოგანო¹ სულხანა
 სოლალაშვილი შიოშის ყმები:
 ურუმაშვილი ოანა
 აქუჩასშვილი პაპუა
 ამისი განაყოფი თამაზა
 საჭუაშვილი გუგულა
 საჭუაშვილი ხოსრუა
 სოლალაშვილი ავთანდილის ყმები:
 გუგულაშვილი პაპუა
 გუგულაშვილი გალუსტა²
 ბატონიშვილის დედოფლის ყმა:
 ხუციშვილი ტერტერა.³

ცნობილია, რომ „ოსმალობის“ დროს (1723-1735 წწ.) ქვეყანა ოსმალური წესით მონაცვეს, ქართლს თბილისის ვილაიეთი უწოდეს. ვილაიეთი კიდევ უფრო პატარა ადმინისტრაციულ ერთეულებად ნაპიეებად დაყვეს.⁴ 1728 წელს ჩატარდა თბილისის ვილაიეთის აღწერა, სადაც მოცემულია თბილისის სანახების სოფლებიც. მათ შორის ტაბახმელა.⁵ დავთარში ჩამოთვლილია თითოეული სოფლის შესახებ სრული ინფორმაცია, მოცემულია ცნობები სოფლებს შორის არსებული საზღვრების შესახებ.⁶

¹ ბოგანო - შეუძლებელი, არაფრის მქონე.

² აღწერა შეწინავე დროშისა საბარათაშვილოსა და სომხითისა, გვ. 146-149.

³ იქვე, გვ. 107.

⁴ ნოდარ შენგელია, 1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი, ოსმალური ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავალით, გამოკვლევითა და ფაქსიმილეებით გამოსაცემად მოამზადეს აკად. ს. ჯიქიამ და პროფ. ნ. შენგელიამ, ნ. I, თბ., 2009.

⁵ ნოდარ შენგელია, 1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი, „ქართული დიპლომატია“ (ნელინდელი), ტ. 7, თბ., 2000, გვ. 347.

⁶ ნოდარ შენგელია, 1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი, „ქართული დიპლომატია“, გვ. 347.

სოფელი ტაბახმელა ექვემდებარება ხსენებულს¹

ბაბუნ ძე აკრიჰასი

გელურ ძე მამაჯანისა

გიორგი ძმა მისი

გასპარ ძე მისი

მანკულა ძე ჯაჯანასი

გიორგი ძმა მისი

ზურაბ ძმა მისი

ნაზარ ძე ბადენასი

მერაბა ძმა მეორე

ბათილა ძე მისი

კაცი 10

მინის თავისუფალი მფლობელობა 40

ჯამი მარცვლეულისა, ისფენჯის გადასახადი, გადასახადი ცხვარზე, მინაზე თაფუს გადასახადი, გადასახადი სკაზე, ერბოზე და სხვა ვალდებულებანი 7000.²

რეალურად, აღწერაში ოთხი კომლია (ბაბუნ აკრიჰას ძე, მანკულ ჯაჯანას ძე, გელურ მამაჯანის ძე და ნაზარ ბადენას ძე). სხვები მათი ოჯახის წევრები არიან. როგორც ჩანს, 1728 წლისათვის 1721 წელთან შედარებით მოსახლეობა შემცირებულია, ან მემამულეებს გადასახადების დამალვის მიზნით დაუფარავთ.

¹ გულისხმობს საბარათიანოს ნაჰიეს.

² ნოდარ შენგელია, 1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი, ოსმალური ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავალით, გამოკვლევითა და ფაქსიმილეებით გამოსაცემად მოამზადეს აკად. ს. ჯიქიამ და პროფ. ნ. შენგელიამ, ნ. II, თბ., 2010, (იბეჭდება).

§ 5. ტაბახმელის ძეგლები

ტაბახმელაში სამი სასაფლაოა: „ნასოფლარი“, „ქართველების სასაფლაო“ და ძველი სასაფლაო, სადაც დღეს დიდი ბაზილიკური ეკლესია დგას.

ბაზილიკის ტიპის, ახლად აშენებული ყოვლადწმინდა ლეთისმშობლის მიძინების სახელობის ეკლესია, 1993 წლის 28 აგვისტოს სრულიად საქართველოს კათოლიკოს პატრიარქმა ილია II-მ აკურთხა.

ლეთისმშობლის მიძინების სახელობის ეკლესია

ტაძარი აშენდა ძველი ეკლესიის საძირკველზე, რომელიც 1936 წელს ბოლშევიკების მიერ იქნა დანგრეული. ხოლო ეს უკანასკნელი აგებული იყო თამარ მეფის (1184-1210 წწ.) დროინდელი ეკლესიის ადგილას, სამშენებლო სამუშაოების დროს აღმოჩნდა ძველი ეკლესიის საძირკველის ნაშთებიც.

ეკლესია აშენდა ტაბახმელის მოსახლეობის ძალისხმევით და თანადგომით. ტაძრის მშენებლობის საქმეს სათავეში ჩაუდგა ამბერკი ჭალელიშვილი. არქიტექტორები არიან გია ცხადაია და მოძღვარი მამა ბესარიონი.¹ ილია პაპაშვილის მიერ 2009 წელს სამრეკლო აშენდა.

ტაბახმელაში სხვადასხვა გვარის ადამიანები, სხვადასხვა სასაფლაოზე იკრძალებიან: „ნასოფლარში“ — იაშალაშვილები, ყურაშვილები, ლარიბაშვილები, თათულაშვილები, ჯანყულაშვილები, სუქიაშვილები. „ქართველების სასაფლაოზე“ — შერმაზანაშვილები, კოდელაშვილები, ფერიაშვილები, ფარსადანაშვილები, ბოშიშვილები, მაგალობლიშვილები, შიოშვილები, ხიზამბარელები, პაპაშვილები. რაც შეეხება ძველ სასაფლაოს, რომელიც სოფლის შუაგულშია და ახალი საფლავებიც იშვიათად იჭრება. დაკრძალულნი არიან, იმ გვარების წარმომადგენლები, რომლებიც „ქართველების სასაფლაოზე“ არიან, როგორც ჩანს სასაფლაოს ახალ ადგილზე გადატანის საკითხი აქ ეკლესიის დანგრევის და „ახალი ცხოვრების“ დაწყების შემდეგ დადგა. ეს დაახლოებით XX საუკუნის 30-იან წლებში უნდა მომხდარიყო.

სამივე სასაფლაოზე აგებულია ეკლესიები. ნასოფლარში დგას გვიან შუა საუკუნეებში აშენებული წმინდა გიორგის სახელობის ერთნავიანი ეკლესია, რომელსაც „კვირაცხოველს“ ეძახიან². 1968 წელს ეკლესია რუბენ სერგოს ძე იაშალაშვილს განუახლებია, შესასვლელში კარების თავზე ჩასმულია თეთრი მარმარილოს ქვა, ჯვრის გამოსახულებით და წარწერით „წმინდა გიორგის აღდგენისათვის სახ-

¹ ნ. ბეჟანიშვილი, დგას ტაბახმელაში ტაძარი, გაზ.: „იბერია სპექტრი“, 2000 წელი, 27 დეკემბერი, გვ. 2.

² აღდგომის მომდევნო კვირა დღეს ანუ „სწორზე“. ტაბახმელა დიდი ზეიმით აღნიშნავდა „კვირაცხოველობას“. დროთა განმავლობაში, უფრო ზუსტად საბჭოთა ხელისუფლების ანტირელიგიური პოლიტიკის გამო, ეს დღესასწაული თანდათან დაიწყებას მიეცა და XX საუკუნის II ნახევარში საერთოდ დაიკარგა. 1998 წელს საფუძველი ჩაეყარა სოფლის ახალ დღესასწაულს - „თამარობას“. თამარის ხსენების დღეს, 14 მაისს იმართება დიდი საზეიმო ღონისძიება.

სოვრად რუბენა სერ-
გოს ძე იაშლაშვილი-
საგან, 1968 წ. XI“.

ნმინდა გიორგის ეკლესიის წყალობით ნასოფლარის ტყემ დღევანდლამდე თავისი პირვანდელი სახით მოაღწია. ეს ტყე „ხატის ტყედ“ ითვლებოდა და ამიტომ ის არ იჩეხებოდა. ტრადიცია თაობიდან თაობებზე გადადის, ტყის ზრდა-განვითარებაში ადამიანის ხელი არ ურევია, ამიტომ იგი დღესაც გეზიბლავს თავისი სილამაზით და ბუნებრივობით.

„ქართველების სასაფლაოზე“ XIX-XX საუკუნეებში აგებული მარიამ ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესია დგას.

„ნასოფლარის“ ნმინდა გიორგი, „კეირაცხოველი“

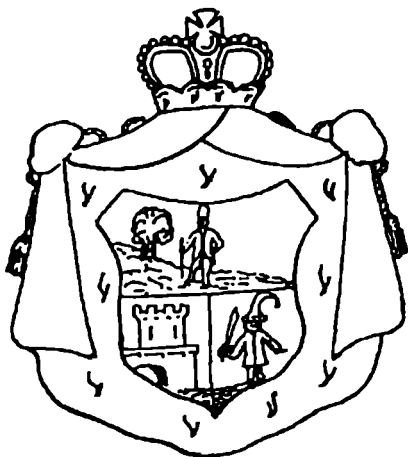
„ქართველების სასაფლაოს“ ეკლესია

ტაბახმელაში დგას ახლად აშენებული ყოვლადწმინდა მარიამ ღმრთისმშობლის მიძინების სახელობის კიდეც ერთი ტაძარი, რომლის მშენებლობას სათავეში როლანდ კოდელაშვილი უდგას, ტაძარის დიდი ნაწილი დასრულებულია და უკვე მოქმედია.

ღმრთისმშობლის მიძინების სახელობის ტაძარი

§ 6. სოლალაშვილების საგვარეულო

სოლალაშვილების გერბი

ტაბახმელის მებატონეები საუკუნეების მანძილზე სოლალაშვილები იყვნენ.

სოლალაშვილები ისტორიის ასპარეზზე როგორც ჩანს XV საუკუნიდან გამოდიან, ქვემო ქართლში აყალიბებენ სათავადოს. აქ მათ თავისი „მამული და სასაფლაონი“ ჰქონდათ.¹

ქვემო ქართლში, სოლალაშვილების საგვარეულო ის იშვიათი შემთხვევაა, რომელიც ბარათაშვილებთან და მათ შტო-გვარებთან ერთად არსებობდა, და ამასთანავე ბარათაანთ განშტოება არ ყო-

¹ სოლალაშვილების შესახებ იხ. ალ. ბოშიშვილი, ქვემო ქართლის მცირე სათავადოები (სოლოლაშვილები), კრებ.: „სტუდენტთა 64-ე სამეცნიერო რესპუბლიკურ კონფერენციაში გამარჯვებულ სტუდენტთა სამეცნიერო შრომები“, თბ., 2004, გვ. 48-55.

ფილა. რანგით ისინი მცირე თავადები იყვნენ.¹

შუა საუკუნეებში ქვემო ქართლი რამდენიმე მხარისგან შედგებოდა (ვერე, ქალაქის პირი, ალგეთი, მტკვრის გაღმა მხარე, ქციის ხრამი, თრიალეთი, ზურტაკეტი, დმანისის ხევი, სომხითი). სოლალაშვილებს სამფლობელო - სასოლალაშვილო ძირითადად ალგეთში, ვერეს ხევი, ქალაქის პირის სოფლებში და ნაწილობრივ სომხითში იყო. სათავადოს ჩამოყალიბების პირველ პერიოდში მათი მფლობელობა შიდა ქართლშიც ვრცელდებოდა (კავთისხევი). საბოლოოდ სათავადოდ XV საუკუნეში ყალიბდება და მოიცავს ზემოთ დასახელებული მხარეების სოფლებს,² მათ ასევე ყმები ჰყავდათ და მამულები ჰქონდათ თბილისშიც. სათავადოს მთავარი ციხეები კოჯრის და ჭაპალას ციხეებია, მოგვიანებით ციხეს აშენებენ ბორბალოშიც. საძვალე კი კაბენის მონასტერია.³

სოლალაშვილებს ქართლის სამეფო კარზე ეკავათ მეფის სახლთუხუცესის, დედოფლის სახლთუხუცესის, ქალაქის პირის სოფლების ტარულას, ბოქაულის, ყეენის მულარიბისა და მუსაიბის და სხვ. თანამდებობები. მათი სამკვიდრო სახელო დედოფლის სახლთუხუცესის თანამდებობა ყოფილა.

ვახუშტის მიხედვით, „სოლალაშვილს იტყუან არა ბარათანობასა, არამედ მამულნი და სასაფლაონი მათნი აჩენენ მასვე ყოფასა“.⁴

¹ საქართველოში არსებობდა თავადთა სამი კატეგორია: დიდი, საშუალო და მცირე თავადები. ეს დაყოფა ძირითადად მათი მამულის რაოდენობის და თანამდებობის მიხედვით იყო განსაზღვრული. მათი სისხლის ფასი განსხვავებული იყო. ხუთი დიდი თავადი — ამილახვარი, მუხრანბატონი, ბარათაშვილი, ქსნის ერისთავი, არაგვის ერისთავი.

² სოლალაშვილების სოფლები: ასურეთი, გუდელისი, დრე, ვეძისი, კუმისი, მამისდაბა, მონასტერი, სალორისი, ტაბახმელა, ტაგნაგეთი, ლოუბანი, შინდისი, ჭაპალა (1721 წ.). გვადსხვა დროს მათი მამულები იყო: კავთისხევი, ბორბალა, შავნი, სყალტუთანი, ტალავერი და სხვ.

³ კაბენის შესახებ ვრცლად იხ. კოჯორი.

⁴ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა..., გვ. 34.

სოლალაშვილების საგვარეულოს წარმომავლობის შესახებ საინტერესო ცნობა აქვს იოანე ბატონიშვილს, „ესენი [სოლალაშვილები] არიან ძველადვე ახალციხელნი, კალმახის ადგილის ერისთავის გვარისანი, ამათ წინაპარი ვინმე გათათრდა და უწოდეს სულალად, ხოლო ამის შთამომავლობისანი, რომელთაც მიიღეს მამადიანობა, მოვიდნენ საქართველოსა შინა მეფობისა ბაგრატიასა ნელს 1375-სა და მეფემან მიიღო თავადობისა ხარისხითა და უბოძა გვარადცა სოლალას შვილობა და არიან მუნიდგან მცხოვრებნი სომხითსა, რომელნიმე გარდმოვიდნენ რუსეთს და დაშთნენ, ხოლო სხვანი ამათნი დაშთნენ ქართლსავე შინა და აწ არიან: 1) იესეს შვილები, 2) ზაზას შვილები და სხვანი ძმანი ამათნი, ხოლო სხვანი სოლალას შვილები რომელნიცა არიან თათრად ჰსცხოვრობენ ახალციხის ნანილსა შინა ჩირდილ კერძო ადგილას“.¹

ალექსანდრე ჯამბაკურ ორბელიანი (1802-1869 წწ.) სოლალანთ თავის „გვარეულობისად“ მიიჩნევს, მან კარგად იცის, რომ მესხეთიდან „მოსულან, მაგრამ გარემოების გამო აქედგან გადასული ისევ აქეთკენ გადმოსულან“.² აქ ჯამბაკურ ორბელიანისეულ სოლალანთ მოძრაობას დამაჯერებლობა აკლია აშკარად. აქ მთავარი ის არის რომ მან კარგად იცის, სოლალაშვილების მესხეთიდან მოსულობა, და ცდილობს ამას მოარგოს თავისი ვერსია.

ჩვენი ვარაუდით, სოლალაშვილები შეიძლება ვიფიქროთ, რომ კალმახის ერისთავის სულას (X საუკუნის ამბებთან დაკავშირებით ხშირად მოხსენიებული...) შთამომავლები იყვნენ. არსებობს წყაროები მათი მესხეთიდან მოსულობის შესახებ. ალბათ სულა საგვარეულო

¹ იოანე ბატონიშვილი, შემოკლებით აღწერა საქართველოს შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა, თბ., 1997, გვ. 35.

² ალექსანდრე ჯამბაკურ-ორბელიანი, ცოტაოდენი ამბავი ყაფლანიდგან ჯამბაკურ-ორბელიანი, ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, H-2490.

სახელის ოსმალური ვარიანტია „სულა ალა“, აქედან „სულალა//სოლალა“.¹

ქართულ ისტორიულ საბუთებში „სოლალაშვილი“ და „სოლოლაშვილი“ ერთმანეთის პარალელურად იხმარება, თუმცა უმეტესად პირველი ფორმით, სოლოლაშვილი, გვარის უფრო გვიანდელი, XIX საუკუნის ფორმაა.

სოლალაშვილები ქართულ ისტორიულ დოკუმენტებში აქტიურად ჩნდებიან XVII საუკუნის საბუთებში, საიდანაც ჩანს, რომ საგვარეულო უფრო ადრე ჩამოყალიბდა და მამულებსაც უკვე მემკვიდრეობით და იმუნიტეტით იღებენ.

ყველაზე წარმატებული ჩანს ელიზბარ სოლალაშვილი (1637-1665). მას ერთროულად „ოხიაყორშჩის“, „ბოქაულთუხუცესის“, „ყეენის მულარიბისა და მუსაიბის“ თანამდებობები ეკავა, ხოლო მისი შვილი ზურაბი (1637-1675) სხვა სახელოებთან ერთად „სამეფო კარის სახლთუხუცესია“.² „ქალაქის პირის სოფლების“ ტარულად მოიხსენიება ყაფარ სოლალაშვილი.³

* * *

1763 წელს ერეკლე მეფე ტაბახმელაში ყოფილა, თან ახლდა თავისი მდივანბეგი იესე ოსეს ძე ბარათაშვილი. როგორც იესე იხსენებს „მანუჩარ სოლალაშვილი ამოვიდა, დიდი საქმის გაჭირვება მიაგმო...

¹ ალ. ბოშიშვილი, სოლოლაშვილების საგვარეულოს წარმომავლობა, თსუ, პუბლიკარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის II სამეცნიერო კონფერენცია, შალვა ნუცუბიძე 120, თეზისები, თბ., 2008, გვ. 176-179; „ო“ და „უ“ სმოვანთა მონაცვლეობის შესახებ იხ. ზ. სარჯველაძე, პროველი თუ მრუველი (ო და უ ნიშანთა ურთიერთმონაცვლეობისათვის ქართულ წერილობით ძეგლებში), „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, II, თბ., 1973, გვ. 5-9.

² პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, XI-XVII სს. ისტორიული საბუთების მიხედვით, მასალები შეკრიბეს და გამოსაცემად მოამზადეს, გ. ოთხმეზურმა, გ. მჭედლიძემ, მ. სურგულაძემ, დ. ჟღენტმა, ა. ბაქრაძემ, თ. ენუქიძემ, დ. კლდიაშვილმა. ტ. IV, თბ. 2007, გვ. 183.

³ ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთები, ტექსტი დაადგინა, თარგმანი და შენიშვნები დაურთო ვლ. ფუთურიძემ, თბ., 1955, გვ. 9.

ელიზბარის¹ წილი ტაგნაგეთი იყიდეთ, მანამდე უკვე მიყიდული ჰქონდა მონასტერის და ასურეთის მამულები.

1783 წელს იესე ოსეს ძე დარეჯან დედოფალს სთხოვს, რომ მისთვის ადრე შეძენილი მამულები დაემტკიცებინა, რადგან ეშინოდა მის შვილებს მომავალში არავინ შედავებოდა. დედოფალმა სხვა სოფლებთან ერთად — ასურეთის ნახევარი, შინდისის ნახევარი, სალორისის ნახევარი, ტაბახმელის² მეოთხედი დაუმტკიცა. რომელიც ადრე სოლალაშვილებისგან უყიდია.³ ამასთან ერთად სოლალაშვილებისგან გირაოში აღებული სხვა სოფლების დამტკიცებაც ითხოვა. მეფემ შეისმინა მისი თხოვნა და ბრძანა ეს სოფლები „იესესა და ამის შვილებისათვის გვიბოძებია“.⁴

მთელი XVIII საუკუნე და განსაკუთრებით ბოლოს სოლალაშვილები თავის მამულებს მასიურად ყიდიან, მათი სამკვიდრო „ქალაქის პირის სოფლები“ ასე აღმოჩნდა ორბელიანების, ბარათაშვილების, მელიქიშვილების და სხვა წვრილი მემამულეების ხელში.

¹ ელიზბარ სოლალაშვილი, მანუჩარის სახლიკაცი.

² ტექსტში „დაბახმელა“.

³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VII, 582.

⁴ იქვე.

თავი III

შინდისი

შინდისი მდებარეობს თბილისის დიდგორის რაიონში, თრიალეთის ქედის სამხრეთ-აღმოსავლეთ განშტოების კალთაზე, ჩრდ - 41° 39' 54" აღმ - 44° 46' 7" ზღვის დონიდან 820 მ. სიმაღლეზე.¹

მოსახლეობა: 1543 მუდმივი მოსახლე (2002 წლის მონაცემები).²

§ 1. ტოპონიმები

დავას არ იწვევს, რომ „შინდისი“ ნიშნავს ადგილს სადაც შინდია. ტოპონიმი ნაწარმოებია *შინდ* მცენარის სახელისგან *ის* სუფიქსის დართვით.³ ძველ საბუთებში „შვინდისის“ ფორმითაც გვხვდება. მსგავსი დასახელების სოფელი არის შიდა ქართლში, გორის რაიონში.⁴

შინდისში დასტურდება ტოპონიმები: შინდიანლელე, ნაშვინდლარი - ანუ სადაც ბევრი შვინდი იყო.

შინდისის სხვა ტოპონიმებია: *კოდის წყალი, დიდი გზის ხევი, მოლტეები, ახო, დახეთქილები, ნასანგრალეები, ნონიას გორა, შუშხუნა წყარო, სარკინეთი, ნაქოხრები, თავბორი//თაბორი, მლაშეების გორა, ფიქრიგორა, ვაშლების წყარო, დიდი აღმართი, ჭოჭინა გორა, ნაქარა-ლლასი, ოლიები, გელაზის თავები, გელაზი, ოქუას ხიდი, სახბორე ვე-*

¹ შინდისი, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. XI, თბ., 1987, გვ. 5.

² საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის ძირითადი შედეგები, (საქართველოს სოფლების მოსახლეობა), ტ. II, თბ., 2003, გვ. 203.

³ ზ. ჭუმბურიძე, რა გქვია შენ, მესამე შეესებული გამოცემა, თბ., 1982, გვ. 256.

⁴ შინდისი, ქსე, ტ. XI, თბ., 1987, გვ. 5.

ლი, მეღის სოროები, ნაპერწკალა, კლდეკარი, დამპალხევი, თათრის ხევი, კლდეები, სადაველი, კუდაველი, ტერტერას ხევი, ტერტერას წყარო, ჩახრილო, გამოფულრული, რკინის ხიდი, ბატონიანთ ბაღი და სხვ.¹

შინდისის ცენტრში არის უბანი „გელაზი“. აქვეა გამოყვანილი „კოდის წყალი“.

გელაზი ძველი ქართული სიტყვაა და საბას განმარტებით, „ზე-თის სახდელი ქვაა“.²

ვახუშტი ბაგრატიონის მიხედვით, ქვემო ქართლში „სელისაგან ხდიან ზეთსა მრავალსა“. წერილობითი წყაროების გარდა მნიშვნელოვანი სწორედ მატერიალური კულტურის ძეგლებია, რომლებიც ადასტურებენ ზეთის გამოხდის ტრადიციებს. სწორედ ასეთი ძეგლია გელაზი.

აკად. გ. ჩიტაიას მიხედვით, გელაზი საქართველოს ტერიტორიაზე ბევრგანაა დამონებული.³

როგორც თრიალეთში, ასევე ჯავახეთში ბოლო დრომდე იყო მოღწეული სელის ზეთის სახდელი სარენაოები. ზეთის სარენი სამი ნაწილისგან შედგებოდა, თითოეული მათგანი განკუთვნილი იყო ზეთის გამოხდის სამი სხვადასხვა საფეხურისათვის: 1. მარცვლის მოხალვა, 2. მოხალულის დანეხვა და 3. დანეხილი მარცვლისგან ზეთის გამონურვა.⁴

გელაზი ზეთის გამოხდის მეორე საფეხურთან არის დაკავშირე-

¹ ტოპონიმების მონოდებისათვის მაღლობას მოვახსენებთ, თსუ პუბლიკატარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის, ონომასტიკის სამეცნიერო კვლევით ლაბორატორიას, პროფ. რევაზ ძნელაძეს.

² სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I, ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილ. აბულაძემ, თბ., 1991, გვ. 155.

³ გ. ჩიტაია, ეთნოგრაფიული ცნობები სამუზეუმო კულტურის ელემენტებზე, გელაზი, შრომები, ტ. III, ტომი გამოსაცემად მოამზადეს ზურაბ წერეთელმა და თამილა ცაგარეი-შვილმა, თბ., 2001, გვ. 150.

⁴ იქვე, გვ. 151.

ბული. იგი მთლიანი ქვისგან გამოთლილი ბორბალია, რომელსაც წისქვილის ზედა ქვის მსგავსად შუაში გამჭოლი ნაჩვრეტი აქვს ამოჭრილი, ხოლო წისქვილის ქვისგან განსხვავებით ნაჩვრეტის ირგვლივ ოთხკუთხი მოყვანილობის ღარია დატანებული. ნაჩვრეტში გაყრილია უღელის ერთი ბოლო; ხოლო უღლის მეორე ბოლოში ტაბიკების შემნობით ხარი და კამეჩია შებმული. გამწვევი ძალა ატრიალებს ფიქალი ქვებისგან აგებულ კალოზე ვერტიკალურად მდგარ გელაზს, რომელიც დაცურებული ძვიდის მეშვეობით წნეხს მოხალულ სელის მარცვალს.¹ არცერთი გელაზი, რომელიც გ. ჩიტაიას აღმოუჩენია, მეტრნახევარზე ნაკლები არ ყოფილა. მისი ვარაუდით გელაზები XIX საუკუნემდელი ნაკეთობა უნდა იყოს.² რომელიც მხოლოდ ჯავახეთში და თრიალეთში ჩანს.

საინტერესოა, რომ გელაზი დასტურდება ტოპონიმის სახით თბილისის მიმდებარე სოფელში. ვარაუდით შეიძლება ითქვას, რომ შინდისში მოსახლეობის ნაწილი ჯავახეთიდან ყოფილიყო მიგრირებული და ტოპონიმი „გელაზიც“ იქიდან იყოს ჩამოტანილი. ცნობილია, რომ ოსმალების ჯავახეთში შესვლის და იქ ოსმალური ადმინისტრაციის და გადასახადების დანესების შემდეგ, ამასთან ქრისტიანობის დევნის გამო ჯავახეთმა ქართული მოსახლეობისგან დაცლა დაიწყო. გამოქცეულები საქართველოს სხვა კუთხეებში გადადიოდნენ. პროფ. რ. თოფჩიშვილს გამორკვეული აქვს ბევრი მაგალითი თუ როდის გამოდიან და სად მკვიდრდებიან. ჯავახების დიდი ნაწილი სწორედ ქართლშია მიგრირებული.³

¹ გ. ჩიტაია, გელაზი, გვ. 151.

² იქვე, 152.

³ ვერცლად იხ. რ. თოფჩიშვილი, სად წავიდა ჯავახეთის ქართული მოსახლეობა (ჯავახეთის მოსახლეობის მიგრაცია XVII-XIX სს.), თბ., 2000.

§ 2. შინდისის ისტორია

შინდისი ისტორიულ წყაროებში პირველად XIV საუკუნის ბოლოს იხსენიება. იგი კათალიკოსის მამული ყოფილა. ალექსანდრე მეფეს 1392 წლის 1 დეკემბერს შინდისი სამეფო გადასახადებისგან გაუთარხნებია¹ და მცხეთის საკათალიკოსოსთვის შეუწირავს.² ალექსანდრე იქვე აღნიშნავს, რომ „ჩვენ გუჯრითა ამით განვაახლეთ და ვათარხნეთ“, ანუ ეს ბრძანება განახლდა და შინდისი მანამდეც საკათალიკოსო მამული ყოფილა, ამიტომ მისი წარმოშობაც უფრო ადრე უნდა ვივარაუდოთ, ვიდრე ეს ამ დოკუმენტიდან ჩანს.

1558 წელს შეწირულობას სვიმონ I (1556-1569; 1578-1600 წწ.) აახლებს. ეს ცნობა დაცულია როგორც მცხეთის, ისე სიონის სიგელებში. „ქალაქის პირთა სოფელი შინდისი. ძველად შეწირული გაგიახლეთ... ჴელითა ფანასკერტელის ციციშვილის სახლთხუცესისა ზაზასითა“.³ სიონის სიგელის მიხედვით სვიმონი აცხადებს, რომ „ხელახლა შემოგწირეთ მეტეხის ღთის მშობელის ტაძარი და მისი შეწირული სოფელი კრწანისი..., ამის მოურაობა და შინდის ჯანყელაშვილი თავის მამულით რისაც დღეს მოხსენებულია სახლთხუცის მალალაძის სახლთხუცის პაპუასათვის გვიბოძებია“.⁴

1578 წელს ოსმალებმა დაიპყრეს ქართლი, ქვეყნის ოსმალურ ყაიდაზე მონყობა დაიწყეს. ჩვენამდე მოღწეულია 1774 წლის ერთი ოსმალური საბუთი. სადაც აღნიშნულია, რომ ქართლის დაპყრობამდე სხვა სოფლებთან ერთად (გორის ციხის 35 სოფელი, თბილისის ციხის

¹ გაუთავისუფლება.

² ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, გვ. 195-198; მასალები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკისათვის I წიგნი (X-XVII სს-ის ისტორიული დოკუმენტების მიხედვით) გამოსაცემად მოამზადეს ზ. ალექსიძემ და პ. ბურჯანაძემ, თბ., 1964, გვ. 243.

³ ქრონიკები, ტ. II, გვ. 399.

⁴ იქვე, გვ. 472-473.

16 სოფელი, დმანისის 34 და ლორეს ციხის 20 სოფელი) ოსმალების მფლობელობაში გადავიდა წყნეთი, შინდისი, წაეკისი და დაბალმელიქი¹ (ტაბახმელა ა.ბ.), კრწანისი, დილომი და სხვ.² ცხადია ასეთ პირობებში შინდისზე უფლებას დაკარგავდა სვეტიცხოველიც.

1695 წელს მეფე ერეკლე I-მა (1688-1703 წწ.) მცხეთის ძველი გუჯრები დაამტკიცა. და თან დაამატა „თუ რამ თქვენზე (მცხეთის ტაძარზე) დავაშავეთ, მის საუბატიოდ და საპასუხოდ შემოგწირეთ კრწანის და ტაბაჭმელას შუა შინდისი³. დაიწერა თებერვალსა ერთსა, ქკს: ტპგ“.⁴

დაახლოებით XV საუკუნის ბოლოდან, ამ მხარეში თავად სოლალაშვილების გაბატონების გამო, შინდისი მათი სათავადო მამული გახდა. ჩვენამდე მოაღწია 1626 წლის სვიმონ მეფის მიერ შიო სოლალაშვილადმი მიცემული სიგელი, რომელშიც ჩანს, რომ მეფემ შიოს სამეკიდროდ უბოძა ეს სოფელი. ამის შემდეგ შინდისი თავად სოლალაშვილების მამულია, თუმცა როგორც ჩანს დიდ ნაწილს ალბათ სვეტიცხოველი ინარჩუნებდა, ამით უნდა აიხსნას 1721 წლის აღწერაში სულ 4 კომლი და ერთი ბოგანოა მოხსენიებული, სხვები ანუ საკათალიკოსო ყმები, აღწერაში არ შეიყვანეს, რადგან ისინი მეფის ბრძანებით გადასახადებისგან თავისუფალნი იყვნენ, მებატონეები კი სოლალაშვილი ასლამაზი და შიო იყვნენ.

სოლალაშვილის ასლამაზისა შინდის:

ხუციშვილი ალავერდა

სარქისაშვილი მამაჯანა

ბოგანო ასლანა⁵

¹ შდრ. ფარსადან გორგიჯანიძესთან მოხსენიებული „ტაბახმელიქი“.

² ნ. შენგელია, 1574 წლის მცირე არტაანისა და ყარსის ლივის დავთარი, „ქართული დიპლომატია“, (წელიწდეული), 13, თბ., 2007, გვ. 374.

³ ტექსტში თედო ჟორდანიას შენიშვნა „განუახლებია და არა ახლად შეუწირავს“.

⁴ ქრონიკები, ტ. II, გვ. 515.

⁵ აღწერა მენინავე დროშისა..., გვ. 147.

სოლალაშვილის შიოშისა შინდის

ქოთუაშვილი მამაჯანა

ბერუაშვილი გასპარა¹

ოსმალობის დროინდელი აღწერის მიხედვით შინდისში ცხოვრობდა: *მახარა ძე ბეროსი, კატისია ძმა მისი, მაკდანა ძე ბერუასი და ჩიკარა ძმა მისი*. გადასახადები ჰქონდათ შენერილი მინაზე, ცხვარზე, თაფლზე, მარცვლეულზე, ერბოზე და სხვ.²

შინდისს, ისევე როგორც მთლიანად საქართველოს, „ოსმალ-ბამ“³ და „ყიზილბაშობამ“⁴ დიდი ზიანი მიაყენა. ყიზილბაშობის შემდეგ სოფელი ძალიან დაზარალებულა და თითქმის განადგურებულა. როგორც იესე ოსეს ძე აღწერს, ყიზილბაშობისას ბარძიმ ერისთავს⁵ იესეს მამისთვის შინდისის სასახლე გირაოში მიეცა. შემდეგ ბარძიმი ანანურში მოუკლავთ და „შინდისი ხარაბა იყო, მერე მეფე ერეკლემ დაიჭირა“.⁶ იესეს მამას ბევრი ვალები დაუტოვებია და საბოლოოდ შინდისის მამული მეფეს დარჩენია, მხოლოდ მოგვიანებით მოახერხებს იესე იყიდოს შინდისი.

¹ აღწერა შენიწავე დროშისა..., გვ. 148.

² ნოდარ მენგელია, 1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი, ნ. II, თბ., 2010, (იხედება).

³ „ოსმალბა“ (1723-1735). 1723 წელს ოსმალებმა თბილისი და მთლიანად ქართლი დაიპყრეს, საკუთარი ადმინისტრაციული აპარატი შექმნეს, გამგებლად ანუ თბილისის ვილაიეთის ვალად ისაყ ფაშა დანიშნეს. 1728 წელს ქვეყანა აღწერეს და თავისი გადასახადები შეაწერეს.

⁴ „ყიზილბაშობა“ (1735-1749). 1735 წელს აჯანყებულმა ქართველებმა ყიზილბაშების დახმარებით ოსმალები დაამარცხეს და განდევნეს, მაგრამ ქვეყნისთვის ბევრი არაფერი შეცვლილა, ყიზილბაშებმა თავის რიგზე მოინდომეს ქვეყნის მოწყობა, ოსმალთა ფაშა ყიზილბაშმა ხანმა შეცვალა.

⁵ ბარძიმ არაგვის ერისთავი — 1724 წელს ვახტანგ VI-ს რუსეთში გააყვია, შემდეგ მალევე დაბრუნდა, „ოსმალბობისას“ ისაყ ფაშამ არაგვის ერისთავად დანიშნა, „ყიზილბაშობის“ წინააღმდეგ ქართველების აჯანყების დროს ყიზილბაშების მხარეს იბრძოდა. 1739 წელს შანშე ქსნის ერისთავი თავს დაესხა და ბარძიმი თავისი სახლიცაებით ამოწყვიტა.

⁶ იესე ბართაშვილი, ცხოვრება ანდერძი, გვ. 3.

XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის შემდეგ, სოლალაშვილები „ქალაქის პირის სოფლებში“ თანდათან პოზიციებს თმობენ. სოლალაშვილები კი ორბელიანები და ბარათაშვილები იკავებენ, მათ შორის შინდისსაც. საინტერესოა, რომ 1795 წელს ერეკლე მეორემ „შინდისი, რომელიც მდებარეობს ტაბახმელასა და კრწანისს შუა“, ძველ მფლობელს სვეტიცხოველს განუახლა.¹

1774 წლის 26 ნოემბერს იოსებ სიმანგულაშვილი მეფეს საჩივრით მიმართავს. იგი აღწერს თავის ისტორიას, რომ წარმოშობით სომხიტიდან სოფ. ჩარგამაშენიდან არის და მისი მამა-პაპა იქაური ყაფლანიშვილების ყმა ყოფილა, ეხლა შინდისში ხიზნათ გადმოსახლებული დავით სარდლის ყმად დამდგარა. მაგრამ ბოლო 4 წელია ჩარგამაშენელი აზნაურები ბერძნიშვილები ედავებოდნენ, ჩვენი ყმები ხართო. ერეკლე მეფემ საჩივარი სწრაფად განიხილა 29 ნოემბერს განაჩენიც გამოიტანა. იგი მკაცრად მიმართავს ბერძნიშვილებს. თუ თქვენი ყმა არის სასამართლოში უნდა გაარკვიოთ და იქვე აფრთხილებს „თუ ეს კაცი თქვენი ყმა არ არის და ტყულათ სამართალში ელაპარაკებით, ესეც იცოდეთ ტყუილათ საჩივრისათვის ავათ მოგეპყრობით“.²

1763 წელს თავადი მანუჩარ სოლალაშვილი ერეკლე მეფის მდივანბეგს იესე ოსეს ძეს თხოვს „შინდისი და ტაბაჭმელა, რაც ჩემი წილი არის ჩემის საუფროსოთი, ესენი იყიდეთ და მამის ჩემის ნასყიდობითაო, რომ ბიძის ჩემის ელიზბარისგან გვიყიდიო და კიდე განაყოფებისგან ჩვენის მამა პაპათ სამკვიდრო მამული ესენი არისო“.³ იესემ, როგორც თვითონ ამბობს დიდი შრომით, „ზოგი ვალით და ზოგი ნაღლით“ ეს მამულები შეისყიდა.⁴

¹ მასალები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკისათვის I წიგნი (X-XVII სს-ის ისტორიული დოკუმენტების მიხედვით), გვ. 243; ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, ტ. IV, გვ. 70-71.

² ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VII, გვ. 268.

³ იესე ბარათაშვილის ცხოვრება ანდერძი, გვ. 39.

⁴ იქვე, გვ. 39-41.

1783 წელს იესე ოსეს ძე დედოფალს თხოვს, რომ დაუმტკიცოს მამულები, რომლებიც მას ადრე შეუძენია, რადგან ეშინია მომავალში მოდავე არ გამოუჩნდეს მის შვილებს. და სხვა სოფლებთან ერთად ასურეთის ნახევარი, შინდისის ნახევარი, სალორისის ნახევარი, ტაბახმელის¹ მეოთხედი. რომელიც სოლალაშვილებისგან უყიდა.² ამათთან ითხოვა სოლალაშვილებისგან გირაოში აღებული სხვა სოფლების დამტკიცებაც. მეფემ შეისმინა მისი თხოვნა და ბრძანა, ეს სოფლები „იესესა და ამის შვილებისათვის გვიბოძებია“.³

იოანე ბატონიშვილის აღწერილ ტფილისის სამხრეთის მხარეს მდებარე სოფლების სიებში აღნიშნულია „ქ. შინდისი - მოსახლე“.⁴

1804 წელს რუსეთის იმპერიის მიერ ჩატარებული აღწერის დროს შინდისის ფართობი 205 დესეტინა იყო.⁵ 13 კომლი ცხოვრობდა, მემამულეები ორბელიანი და აზნაური ბაკულოვი იყვნენ.⁶

* * *

XVIII საუკუნის ბოლოს შინდისი ალა-მაჰმად ხანთან ბრძოლის ველად იქცა. სწორედ აქ გაიმარჯვეს ქართველებმა ბრძოლის პირველ დღეს. არის ვერსიები, რომ დამარცხებული დამპყრობელი უკან გაბრუნებასაც კი აპირებდაო.

¹ ტექსტში „დაბახმელა“.

² ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VII, 582.

³ იქვე.

⁴ იოანე ბაგრატიონი, ქართლ-კახეთის აღწერა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკლევა და საძიებლები დაურთეს თ. ენუქიძემ და გ. ბედომეილმა, თბ., 1986, გვ. 46. ამავე აღწერაში „სურამის წყალზედ და მის ხეობაზედ“ მოიხსენიება „შინდისი“ (გვ. 44), ასევე ლიახვის ხეობის სავახტანგოს სოფლებში „საარაგო შინდისი“ (გვ. 38), „ტფილისის ჩრდილოეთის კერძ და დასავლეთის“ მხარეს „მცხეთის შინდისი“ (გვ. 30).

⁵ მინის საზომი ერთეული ძველ რუსეთში, მოქმედებდა მეტრული სისტემის შემოღებამდე. ერთი დესეტინა 2400 კვ. საუენს ანუ 1.09 ჰექტარს უდრის.

⁶ სცსა, ფონდი 254, აღწ. №1, საქმე №74, გვ. 44.

XVIII საუკუნის II ნახევარში ირანში ამტყდარი დიდი შინაომები, ხელისუფლების სათავეში ყაჯართა დინასტიის მოსვლით დასრულდა. ირანის ახალმა მბრძანებელმა ალა-მაჰმად ხანმა (1794-1797 წწ.) მაშინვე საქართველოს საკითხის მოგვარებაზე დაიწყო ფიქრი. ამას კი მხოლოდ დიდი ლაშქრობით თუ მოახერხებდა. ალა-მაჰმად ხანი ერეკლეზე თავდასხმის წინ სამზადისის დროს დიდ სიფრთხილეს იჩენდა. ეს არ იყო სიუზერენის მიერ ურჩი ვასალის წინააღმდეგ დამსჯელი ჩვეულებრივი ლაშქრობა. ეს იყო სამხრეთკავკასიაში ჰეგემონობისათვის მებრძოლი ერეკლე II-ის (1744-1798 წწ.) წინააღმდეგ ლაშქრობა, რომელიც უკვე თვით ირანის სხვა სახანოებზეც ავრცელებდა თავის მბრძანებლობას, ლაშქრობებს აწყობდა ოსმალეთის გავლენის ტერიტორიებზე (ასპინძის ბრძოლა) და გავლენა ჰქონდა ასევე იმერეთის სამეფოზე (ქუთაისის სამეფო ტახტზე თავისი შვილიშვილი სოლომონ II გაამეფა). ამასთან ერთად აქტუალური იყო რუსეთის გამოჩენა სამხრეთ კავკასიაში. როგორც ცნობილია 1783 წელს ერეკლემ რუსეთთან გააფორმა მფარველობითი ტრაქტატი. იგი რუსეთის დახმარების წყალობით იმედოვნებდა, რომ საქართველოდან ირანელებს და ოსმალებს საბოლოოდ განდევნიდა, აღკვეთავდა ჩრდილო კავკასიელთა თავდასხმებს.

ერეკლე II

საქართველოს საკითხის საბოლოო მოგვარება ალა-მაჰმად ხანს გადაწყვეტილი კი ჰქონდა, მაგრამ როგორც ჩანს რუსეთთან და ოსმალეთთან ურთიერთობის გამწვავების შიშით ცოტა ხანს გადადო.¹

თუმცა მალევე გადაიფიქრა და 1795 წლის აპრილ-მაისში საქართველოს წინააღმდეგ ჯარების შეგროვება დაიწყო.² ქართლ-კახეთის სამეფო კარი ალა-მაჰმად ხანის აქტიურობამ ძალიან შეაშფოთა. გარსევან ჭავჭავაძე³ თავის მოხსენებით ბარათში, რომელიც საგარეო საქმეთა კოლეგიას მიართვა — აღნიშნავს, რომ „ვინაიდან ცვლილებებისაგან ჟამისა განძლიერდა ალა-მაჰმად ხანი და დაუახლოვდა უკვე სამზღვართა ჩვენთა, რომელიც იმყოფება ახლა არდაველს და აქვს განზრახვა, რათა საქართველო მოიყვანოს იმ მდგომარეობაში, ვითარცა ყოფილა ჟამსა სპარსეთის ყაენებისა მძლავრობით“. „ქართველ დიპლომატებს და სახელმწიფო მესვეურთ ეჭვი არ ეპარებოდათ, რომ ირანის შაჰი საქართველოზე მოდიოდა და რუსეთს 1783 წლის ტრაქტატის პირობების შესრულებას ითხოვდნენ.

ირანელთა უზარმაზარი არმია შეგროვდა ქალაქ არდებილში. ალა-მაჰმად ხანის არმია სამ კოლონად დაიძრა. მარჯვენა კოლონა მულანზე გავლით შირვანსა და დაღესტანზე გაემართა, მარცხენამ მიმართულება ერევანზე აიღო, ხოლო ცენტრის კორპუსი, რომელსაც თვით ალა-მაჰმად ხანი სარდლობდა, ყარაბაღში, შუშის ციხე-სიმაგრეზე წამოვიდა. აგვისტოს ბოლოსათვის ალა-მაჰმად ხანმა

¹ П. Г. Бутков, Материалы для новой истории Кавказа, сь 1722 по 1803 годъ, част II, СПб., 1869, ст. 330-331.

² ი. ცინცაძე, ალა-მაჰმად ხანის თავდასხმა საქართველოზე, 1795 წელი, თბ., 1969, გვ. 141.

³ გარსევან ჭავჭავაძე (1757-1811 წწ.) — ქართლ-კახეთის სამეფო კარის პოლიტიკური მოღვაწე, დიპლომატი, მეფის ემიკალასბაში, ყაზახის მოურავი. აქტიურად მონაწილეობდა გეორგიევსკის ტრაქტატის მომზადებაში, 1801 წელს გადასახლდა რუსეთში და იქვე გარდაიცვალა.

⁴ А. Цагарели, Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия, относящиеся к Грузии. Т. II, Выпуск II, 1902, ст. 117, ნიგზში: ი. ცინცაძე, ალა-მაჰმად-ხანის თავდასხმა საქართველოზე, 1795 წელი, თბ., 1969, გვ. 141-142.

ძირითადად, ბრძოლის გარეშე შუშის (ანუ ყარაბაღის სახანო, ყარაბაღის ხანი ამ დროს ერეკლეს მოკავშირე იბრეიმი იყო) და ერევნის ციხეებს მოაღწია. თვითონ შუშას, ხოლო მისმა ძმებმა ერევანს ალყა შემოარტყეს.

ერეკლემ თავისი ვასალი სახანოების დასახმარებლად შუშაში ლაშქარი გაგზავნა ალექსანდრე ბატონიშვილის¹ მეთაურობით. შემდეგ იმერეთის მეფე სოლომონთან ერთად თვითონაც გაემართა ერევნის ციხის დასახმარებლად. ალა-შაჰმად ხანმა კი გადანყვიტა პირდაპირ თბილისზე ელაშქრა. მან ორივე ციხის ალყის გასაგრძელებლად ჯარის მცირე რაოდენობა დატოვა. თვითონ კი 30-35 ათასიანი² ჯარით საქართველოზე წამოვიდა. თან ძალიან ჩქარობდა, ფიქრობდა, რომ შუშის ალყა შეიძლებოდა დიდხანს გაგრძელებულიყო, ამასობაში ერეკლე ჯარს შეაგროვებდა, დაიქირავებდა ჩრდილო კავკასიელებს, დახმარება მოუვიდოდა რუსეთიდანაც. ან შეიძლება ზამთარს მოესწრო და მოგვიანებით უფრო გაუჭირდებოდა ლაშქრობა. სექტემბრის დამდეგს დაძრულმა, სწრაფი მარშით მომავალმა შაჰმა, 7 სექტემბერს საქართველოს მოაღწია. ერევნის დასახმარებლად წასული ერეკლე II, სოლომონ II იმერთა მეფესთან ერთად, ყაზახიდან თბილისისაკენ 4 სექტემბერს გამობრუნდა. ქართული ჯარი ჯერ კიდევ თბილისისაკენ მომავალ გზაზე იყო, როდესაც საქართველო - განჯის სახანოს საზღვარზე „გატეხილ ხიდთან“ ერეკლეს მიერ დატოვებულ მცირე რაზმთან მოუხდათ სპარსელებს პირველი შეტაკება.

ქართველებმა ომის წინ მოსამზადებელ თათბირზე გადანყვიტეს ყველა მხარიდან მეომრების განწევვა, მაგრამ როგორც ჩანს,

¹ ალექსანდრე ბატონიშვილი (1770-1844 წწ.) ერეკლე II-ის ძე, აქტიურად მონაწილეობდა ალა-შაჰმად ხანის წინააღმდეგ ბრძოლებში, შემდეგ თბილისის აღდგენაში. მოგვიანებით რუსეთის იმპერიის წინააღმდეგ დაუღალავი მებრძოლი, 1812 წლის კახეთის აჯანყების მეთაური, 1832 წლის შეთქმულების გეგმის მიხედვით წარმატების შემთხვევაში ალექსანდრე უნდა გამეფებულიყო. გარდაიცვალა ირანში, დაკრძალულია იქვე.

² ალა-შაჰმად ხანის ჯარის რაოდენობის შესახებ ვრცლად იხ. ი. ცინცაძე, ალა-შაჰმად ხანის თავდასხმა საქართველოზე, 1795 წელი, თბ., 1969, გვ. 153-155.

დროის მცირე მონაკვეთში მხოლოდ მახლობელი პროვინციების მეომრებმა მოასწრეს თბილისში გამოცხადება. არსებობდა დაზვერვის ცნობები, რომ ირანელების თბილისში შემოსვლის შემდეგ დალესტნელები კახეთის სოფლების დარბევა-ანოიკებას აპირებდნენ, ამიტომ კახეთის ლაშქარს დარჩენა და მოსალოდნელი თავდასხმისგან თავდაცვა დაევალა.

ალა-მაჰმად ხანმა მცირე შეტაკებების შემდეგ 8 სექტემბერს სოღანლული დაიკავა და ბანაკიც იქ მოაწყო.

თბილისი ამ დროს ციხე-გალავნით გამაგრებული ქალაქი იყო. გარშემო აგურის კედელი ჰქონდა შემოვლებული, კედლებს ქონგურებით და სათოფურებით ბურჯები ამაგრებდა.

ალა-მაჰმად ხანმა ჯარი კრწანისის მოპირდაპირე მხარეს განალაგა. მთელი ჯარი თოთხმეტ რაზმად დაყო და სათანადო ადგილები მიუჩინა შავნაბადას, თელეთის და კრწანისის მიდამოებში „გორათა კლდიერთა“.¹

ქართველ მეფეს თავისი ლაშქარი დაახლოებით 5 ათასი კაცი საეიდაბადის ბაღების ბოლოს დაუბანაკებია. მთელი ლაშქარი ხუთ ნაწილად დაუყვია. ბრძოლის ველის მარჯვენა ფრთას სარდლობდა ერეკლე მეფის შვილიშვილი დავით გიორგის ძე², მარჯვენა ფრთაზე განლაგებულ ქართველთა რაზმებს უნდა დაეცვა თბილისში შემოშვებული გზების შესაყარი, „რომელიცა ზემოთ გზით ტფილისად შევალს და გზასა მას შეეყრებიან გზანი სოლოლაკისა და ტაბახმელისანი, და ეგრეთვე სეიდაბათსა საშვალცა გარდმოვლის ყორჩაყალასა კერძ. მუნით გზად იწრო და შეეყრების იგიცა ქვემოსა გზასა ტფილისისასა. ხო-

¹ თეიმურაზ ბაგრატიონი, დავით ბაგრატიონის ისტორია, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და სამიუბლები დაურთო თ. ენუქიძემ, თბ., 1972, გვ. 34. იხ. ი. ცინცაძე, ალა-მაჰმად-ხანის თავდასხმა საქართველოზე, გვ. 185.

² დავით ბატონიშვილი (1767-1819 წწ.) უკანასკნელი მეფის გიორგი XII-ის ძე. ტახტის მემკვიდრე, ქართლ-კახეთის სამეფოს გამგებელი (1800-1801 წლებში), მწერალი, მეცნიერი, რუსეთის იმპერიის გენერალ-ლეიტენანტი.

ლო ყოველთა ამათ გზათა ადგილთა მიდამონი ყოველნივე კლდიერნი. მთიურნი და იწრონი არიან". აქ მტრის პირისპირ დამდგარა სარდალი დავით ბატონიშვილი¹ და განკარგულების თანახმად, თბილისზე მისასვლელ გზებს იცავდა. დავით ბატონიშვილის რაზმს საშუალო და მცირე ყალიბის ექვსი ზარბაზანი ჰქონდა, რომლებიც შინდისის ჩრდილო აღმოსავლეთით განალაგეს.

ბრძოლის ველის მარცხენა ფრთა იოანე მუხრან-ბატონს ჩააბარეს. ბრძოლის ველის ცენტრს და მთელ ფრონტს თვით მეფე ხელმძღვანელობდა.

ცენტრის მეომრების უკან მეფის განკარგულებაში ორი რაზმი ყოფილა, ერთს ერეკლეს შვილი ვახტანგ ბატონიშვილი მეთაურობდა, ხოლო მეორეს ოთარ ამილახვარი - „დადგინა იგინი მახლობელ თუსსა რათა, რომელსაცა კერძოსა საჭირო იყოს ბრძოლასა შინა მიაშველოს მუნ იგინი".² მაშასადამე, ეს ორი რაზმი მეფის განკარგულებაში მყოფი „რეზერვი" იყო.³

ალა-მაჰმად ხანმა შეტევა 10 სექტემბერს დაიწყო, თვითონ შავნაბადას მთის მაღლობებიდან უყურებდა, საომრად კი ერთი ცხენოსანი რაზმი გამოაგზავნა, რომელსაც ბუტკოვის⁴ ცნობით ყარაბაღელი მელიქი⁵ მეჯლუმი მეთაურობდა.⁶ მეჯლუმი, განჯის მმართველი ჯავად ხანი და მათი ჯარი დავით ბატონიშვილმა შინდისის თავზე განლა-

¹ თეიმურაზ ბაგრატიონი, დავით ბაგრატიონის ისტორია, გვ. 34.

² იქვე, გვ. 34.

³ იხ. ი. ცინცაძე, ალა-მაჰმად-ხანის თავდასხმა საქართველოზე, გვ. 181.

⁴ პეტრე გრიგორის ძე ბუტკოვი (1775-1857 წწ.) — რუსეთის იმპერიის სამხედრო მოღვაწე. რუსეთის იმპერიისათვის კავკასიის და სპარსეთის შესახებ მონაცემების შემგროვებელი. კავკასიაში რუსეთის იმპერიის პირველი მთავარსარდლის კარლ კნორინგის კანცელარიის უფროსი.

⁵ მელიქის ტიტული ოსმალეთთან ომში ყარაბაღელების მხრიდან დახმარების სანაცვლოდ, შაჰ აბასმა შემოიღო. რის შემდეგ „მელიქობა" მემკვიდრეობით გადადიოდა, თვითოეულ მელიქს საკუთარი სამფლობელო და არმია ჰყავდა. ყარაბაღში იყო მელიქების ხუთი დიდი საგვარეულო მათ შორის მელიქ მეჯლუმიანები, მელიქის ტიტულის შესახებ ვრცლად იხ. თავადი ბებუთაშვილი.

⁶ П. Г. Бутков., Материалы для новой истории Кавказа, сь 1722 по 1803 годъ, част II, ст. 338.

გებული არტილერიით გაანადგურა.

როგორც ჩანს, შავნაბადის ქედის ჩრდილო ფერდობზე გაშლილი ფრონტით დაშვებულ ირანელთა ჯარს, რომელთა დიდი

უმრავლესობა ქვეითად მოქმედებდა, მდ. ტაბახმელის (კრწანისის ხევის) ვიწრო და ღრმა ხევი უნდა გადმოელახა და კრწანისის მეტად უსწორმასწორო დაფერდებაზე გადმოსულიყო. მაგრამ ამ ხევიდან რამდენიმე ასეული მეტრიც არ ექნებოდათ გამოვლილი ირანელებს, როცა მათ ნინ მეორე, არანაკლებ ძნელად გადასასვლელი შინდისის ხევი (ოხრახევი) გამოჩნდებოდა.¹

დავით ბატონიშვილი

ამ ორ ხრამს შუა აღმოჩნდა მელიქ მეჯლუმის ლაშქარი, რომლის წინააღმდეგ ზემოდან, შინდისის მხრიდან, ჯერ დავით

ბატონიშვილის არტილერიამ გახსნა ცეცხლი, ხოლო შემდეგ მისი მხედრობაც ელვისებური სისწრაფით გადმოვიდა კონტრიერიშზე.² მტერი შინდისისაკენ შებრუნდა, რათა ფრთიდან მომდგარ ქართველებს ცალ-ცალკე არ გაენადგურებინათ მათი დიდ მანძილზე გაფანტული ცალკე რაზმეულები,³ პ. ბუტკოვი აღტაცებული ნერს დავით ბატონიშვილის ამ კონტრიერიშის შესახებ.⁴

ამავე დროს ბრძოლაში ჩაერთო ქართველთა სხვა რაზმიც და

¹ ივ. შაიშველაშვილი, კრწანისის ომი, თბ., 1965, გვ. 95.

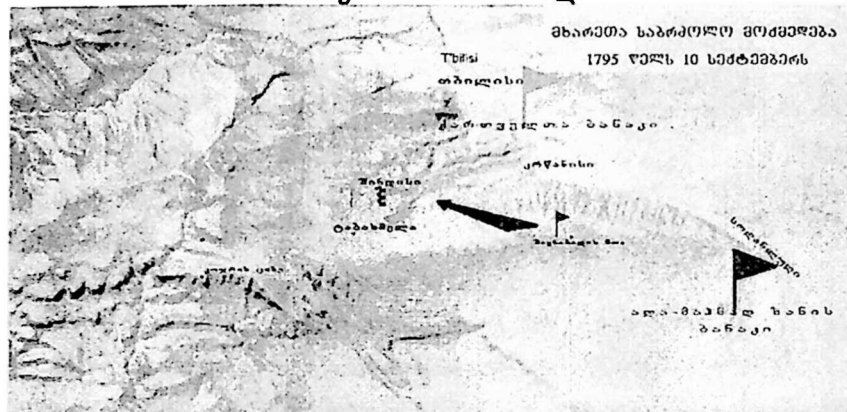
² ამ ბრძოლას, ძირითადად სომხურ წყაროებზე დაყრდნობით, აღწერს ს. კაკაბაძეც, იხ. სარგის კაკაბაძე, კრწანისის ომი, თბ., 1991, გვ. 110; ივ. შაიშველაშვილი, კრწანისის ომი, გვ. 95.

³ ივ. შაიშველაშვილი, კრწანისის ომი, გვ. 95; მ. დუმბაძე, ზ. ცქიტიშვილი, საქართველო-ირანის ურთიერთობის გამწვანება. ირანელთა შემოსევა 1795 წ. საქართველოს ისტორიის წარკეწევები, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 761.

⁴ П. Г. Бутков., Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 годъ, част II, ст. 338.

მტერი შინდისის და ტაბახმელის ხეეებს შორის ალყაში მოაქცია. ცხარე ბრძოლაში თვითონ მელიქ მეჯლუმი¹ და ჯავად ხანი ძლივს გადაურჩნენ სიკვდილს.

კონანისის ბრძოლა

არსებობს მოსაზრება, რომ ამ ბრძოლის ნახვის შემდეგ თითქოს ალა-მაჰმად ხანი გაბრუნებასაც აპირებდა,² რადგან ქართული ჯარის რაოდენობა არ იცოდა და ქართველთა მთავარი ძალები ამ ბრძოლაშიც არ გამოჩნდა, ამასთან ზურგში დატოვილი შუშის ციხე ჯერ კიდევ არ იყო აღებული, ამიტომ არსებობდა საფრთხე, რომ ერეკლესა და ერევნის და შუშის ხანებს შორის ალყაში მოქცეულიყო. მაგრამ მოლალატეებს თბილისის ციხიდან „კოჯრის ქვემოთ დაბალ მთებზე“ თელეთისაკენ და შემდგომ ალა-მაჰმად ხანის ბანაკში მიუყვანიათ შაჰის მიერ ადრე ჯაშუშად გამოგზავნილი ელჩი, რომელმაც ერეკლეს ომისათვის მოუმზადებლობის და ჯარის მცირერიცხოვნობის შესახებ აცნობა მტერს.

¹ მეჯლუმი მოკლული იქნა 1796 წელს, ერეკლე II-ის მიერ განჯაზე ლაშქრობისას.

² ეს ცნობა მომდინარეობს ალექსანდრე ჯამბაკურ ორბელიანისაგან. იხ. ალ. ჯამბაკურ ორბელიანი, ალა-მაჰმად-ხანის შემოსულა ქ. ტფილისში, ტფ., 1895.

მეორე დღეს, 11 სექტემბერს, გულმოცემული და თავის ჯარის უპირატესობაში დარწმუნებული ალა-მაჰმად ხანი მთელი თავისი მხედრობით თბილისზე წამოვიდა.

ბრძოლა დილით ადრინად დაიწყო. ქართველები მედგრად დახვდნენ მტერს და დიდი სიმტკიცეც გამოიჩინეს, მაგრამ მოწინააღმდეგე ახალი ძალებით შეტევაზე გადმოდიოდა და მეფემ მენინავეებს ვახტანგ ბატონიშვილის რაზმი მიაშველა.

ალა-მაჰმად ხანი კრწანისის ველზე საღამომდე იმყოფებოდა. მან ჯარი სამ ნაწილად გაყო, მარჯვენა და მარცხენას სარდლებად სხვები დაუნიშნა ცენტრს თვითონ მეთაურობდა.

თუმცა პირველი იერიშები უშედეგო აღმოჩნდა, ქართველები მედგრად წინააღმდეგობას უწევდნენ. ცენტრალური მიმართულებით რომ ვერაფერი გააწყვეს, ირანელებმა ქართული ჯარის ზურგიდან შემოვლა და უკან დასახევი გზის მოჭრა გადანწყვიტეს. მართლაც შინდისის მხრიდან ქართველებს რამდენიმე ასეულმა ცხენოსანმა ისე შემოუარა, რომ ვერაფერი შენიშნეს. თითქოს მათ მხარეზე იყო ბუნებაც, ხეობაში ჩამონოლილი ბურუსის გამო, ქართველებმა მოწინააღმდეგე გვიან შენიშნეს.¹ მარჯვენა ფრთის შესუსტების შემდეგ ირანელებს უფრო გაუადვილდათ ქალაქში შეღწევა. თუმცა ქართველობა ბოლომდე თავდაუზოგავად იბრძოდა.

ალა-მაჰმად ხანი
მალკოლმის კოლექციიდან

¹ მ. დუმბაძე, ზ. ციციტიშვილი, საქართველო-ირანის ურთიერთობის გამწვავება. ირანელთა შემოსევა 1795 წ., გვ. 762.

თეიმურაზ ბატონიშვილის თქმით, ქართველების თავგანწირვამ სასტიკი მტერიც კი განცვიფრებაში მოიყვანა, „იხილა რა ალა მაჰმად ხანმან სიმხნე ესევეითარი ქართველთა მხედრობისა, განუკრდა ფრიად და იტყოდა: სიყრმიტგან ჩემით ვიდრე აქამომდე დამიყოფიეს ბრძოლასა შინა და არა სადა მიხილავს მე წინააღმდეგნი ვითარ ესე კაცნი ჩემდა მიმართ ჰყოფდენ ბრძოლასა“.¹

ირანელთა ლაშქარში მყოფი იაკობ ბებუთოვის², სიტყვითაც გამარჯვების შემდეგ შაჰმა ბრძანა - „მე ვიდრე ორმოცდაათის გამიმარჯვნია, მაგრამ ყველაზე დიდი ეს არის“.³

მთელი ომის განმავლობაში სპარსელებს ქართველების დიდი შიში ჰქონდათ. მუდმივად ელოდნენ ქართველთა თავდასხმას, მათ ჯარს ყველა მხარეს ყარაულები ჰყავდათ განლაგებული. ეს შიში საქართველოს საზღვრის გადმოლახვისთანავე დაენწყოთ, მიუხედავად იმის, რომ მათ ბანაკში ერეკლეს კარზე აღზრდილი და დანიშნაურებული ბევრი მოღალატე იყო. როგორც ჩანს ალა-მაჰმად ხანს საქართველოს სამხედრო მონაცემების ზუსტი ცნობები არ ჰქონდა. სპარსელები ვარაუდობდნენ რომ, ერეკლეს ჯარი მათი თანაბარი რაოდენობის თუ არა მცირედ განსხვავებული თუ იქნებოდა.

ბრძოლის დროს ერეკლემ მეფე თავისი რაზმით დიდ საფრთხეში ჩაეარდა ცოტაც და „მოჰყვლიდეს მეფესა ანუ შეიპყრობდეს უკეთუ“ შვილიშვილს იოანე ბატონიშვილს არ ემარჯვა და ტყვედ ჩაეარდნისგან არ გამოეხსნა.⁴

¹ თეიმურაზ ბაგრატიონი, დავით ბაგრატიონის ისტორია, გვ. 36.

² იაკობ ბებუთოვი — სომხური წარმომავლობის ქართული ფეოდალური საგვარეულოს წარმომადგენელი, კრწანისის ომის მონაწილე, ალა-მაჰმად ხანის ცხენოსანი ნაწილების ერთ-ერთი ქვედანაყოფის მეთაური, მოგვიანებით რუსეთის არმიის ოფიცერი. თავისი ამბავი 1842 წელს გალუსტ შერმაზანიანისთვის უამბია, მას 1853 წელს გამოუქვეყნებია ჟურნ.: „კრუნკ ჰაიასტანის“ XXI (სარგის კაკაბაძე.) ნომერში, 1885 წელს მისი არასრული თარგმანი გამოქვეყნდა გაზ.: „ივერიაში“ (№ 2. 94-106).

³ იხ. ი. ცინცაძე, ალა-მაჰმად-ხანის თავდასხმა საქართველოზე, გვ. 192.

⁴ თეიმურაზ ბაგრატიონი, დავით ბაგრატიონის ისტორია, გვ. 37.

ალა-მაჰმად ხანმა¹ მთლიანად გადაწვა და მიწასთან გაასწორა სამეფო სასახლე, გაანადგურა ყველაფერი რაზედაც ხელი მიუწედა, თბილისში მის სისასტიკეს ცოტა რამ თუ გადაურჩა.²

რუსეთის დამხმარე კორპუსი კი საქართველოში 1795 წლის დეკემბერში მოვიდა.³

1795-1796 წლებში ირანის სისასტიკის და რუსეთის დახმარებისგან იმედგაცრუებულმა ერეკლე II-მ, ოსმალეთთან დაკავშირება და საიდუმლო მოლაპარაკებების წარმოება დაიწყო.

¹ ალა-მაჰმად ხანი 1797 წელს შუშაში მოკლეს, ქართველი და ირანელი ისტორიკოსების ცნობით იგი მსახურებმა მოკლეს, ერთ-ერთი ყველაზე აქტიური ამ საქმეში წარმომობით ქართველი მსახური სადეჟ გურჯი ყოფილა. სადეჟი მცხეთელი ყოფილა და ნამდვილი სახელი ანდრია ერქვა იხ. ზ. შარაშენიძე, ირანი XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში, თბ., 1970, გვ. 195-196.

² თეიმურაზ ბაგრატიონი, დავით ბაგრატიონის ისტორია, გვ. 38-40; ი. ცინცაძე, ალა-მაჰმად-ხანის თავდასხმა საქართველოზე, გვ. 213.

³ ი. ცინცაძე, ალა-მაჰმად-ხანის თავდასხმა საქართველოზე, გვ. 234.

§ 3. ქართველთა გასომხება¹

ცნობილია, რომ ყველა დამპყრობელი რომაული კანონით „გათიშე და იბატონე“-თი მოქმედებს. საქართველოს ისტორიაში ხშირია მომენტები, როდესაც უცხოური ძალა ცდილობს ქართველებს შორის გათიშულობის და დაქსაქსულობის დათესვის გზით მოახდინოს გავლენა. საქართველოს სხვადასხვა კუთხეების გათიშვის გარდა არსებობდა კიდევ ერთი, უფრო მძიმე საფრთხეც. ანუ ის შემთხვევები, როდესაც ქართველები იძულებულნი იყვნენ, ძირითადად გარეშე ძალის მიერ შექმნილი მძიმე პირობების გამო, თავისი ეროვნება დაეტოვებინათ და სხვა ეროვნებას მიჰყვებოდნენ. ასეთ შემთხვევებს XV-XIX საუკუნეებში სხვადასხვა სიხშირით და სხვადასხვა ეროვნებაზე მიწერას, მასობრივი ხასიათი ჰქონდა. ქართველთა გათათრების, გაფრანგების (კათოლიკურ სარწმუნოებაზე გადასვლა), გაოსების, გააფხაზების, გასომხების უამრავი შემთხვევა იყო. თვითონ პროცესი თითქოს უწყინარ ხასიათს ატარებდა, მხოლოდ სარწმუნოებას იცვლიდა და ადათის შეცვლას არაეინ აიძულებდათ, სამაგიეროდ დევნა-შევიწროვებას აღარ განიცდიდნენ. მაგრამ შემდგომ თაობებში გაუცხოვება უფრო გამოიკვეთა და საქართველო ახალი საფრთხის ქვეშ აღმოჩნდა. თვითონ ქართული წარმომავლობის „უცხოელების“ გამო.

გასომხების საკითხი, გამაჰმადიანებულ და გაკათოლიკებულ ქართველებთან ერთად მწვავედ ედგა ქართველ ერს.

გასომხება ამათგან ერთ-ერთი საინტერესო საკითხია და დიდი ხნის მანძილზე ქართველ ხალხში გაურკვევლობას იწვევდა.

არსებობდა კითხვა თუ რატომ იყო ერთი ძმა სომეხი და მეორე ქართველი? ორივე ხომ ქართულად საუბრობდა და ქართული ადათ-

¹ იხ. ალ. ბოშიშვილი, გრ. კობიაშვილი, ქართველთა გასომხება (XVI-XVIII სს.), საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „დიდაჭარობა“, მასალები, ხულო-დიდაჭარა 2009, გვ. 498-502.

ნესებით სარგებლობდა.¹

ისტორიულად ცნობილია, რომ ქართველებში ქრისტიანობის მართლმადიდებლობის დაცვა ეროვნულობის დაცვას ნიშნავდა. ამიტომ მტერი პირველ რიგში ქართველთა ქრისტიანობისგან ჩამოცილებას ცდილობდა, რათა ამით ქართველთა ერთობა დაესუსტებინათ, რასაც ნაწილობრივ აღწევდნენ კიდეც. „ქრისტიანობას მიქცეული“ ე.ი. ქრისტიანობის დამთმობი, ქართველი აღარ იყო, რადგან საქართველოში გარკვეულ ეპოქებში სამწუხაროდ ეროვნება და სარწმუნოება ფაქტობრივად ერთმანეთთან იყო გაიგივებული.² ამ გზით არაერთი ქართველი უცხო ეროვნებას იქნა მიკუთვნებული.

გასომხებული ქართველების შესახებ საუბარი და პოლემიკა პირველად XIX საუკუნის ბოლოს დაიწყო გაზეთ „ივერიაში“, სადაც „დამწერი საფუძვლიან და სამართლიანად სჯიდა ქუთათურ ქართველ გრიგორიანთა შესახებ“,³ ხოლო 1891 წ. სომხურ ჟურნალ „მურჭში“ გამოქვეყნდა საპასუხო წერილი, ავტორი საუბრობს, რომ „ქართველებს ძლიერ უყვარსთ სხვა და სხვა სარწმუნოების მექონ ხალხში ქართველ მაჰმადიანთა არსებობა, ქართველ ებრაელთა, ქართველ კათოლიკეთა და ეხლა მათ ქართველი გრიგორიანებიც გააჩინეს, დღეის შემდეგ ქართველებში, უეჭველია ქართველი სომხები ანუ გრიგორიანებიც გაჩნდებიან“.⁴

1906 წელს ზაქარია ჭიჭინაძე შავშელის ფსევდონიმით აქვეყნებს ნაშრომს „ქართველი გრიგორიანები (სომხის სარწმუნოების ქართველები)“, სადაც ეს პრობლემა მწვავედ დასვა და მისი გადაჭრის

¹ აქ რა თქმა უნდა არ იგულისხმება ის სომხური წარმომავლობის ხალხი, რომელთაც პირიქით, გაქართველება განიცადეს — უნდა აღინიშნოს, რომ ასეთები ძალიან მცირე, მაგრამ არიან.

² რ. თოფჩიშვილი, ქართველი მაჰმადიანები, ქართველი კათოლიკეები, ქართველი გრიგორიანები, ეთნოისტორიული ეტიუდები, წ. I, თბ., 2005, გვ. 155.

³ ზ. ჭიჭინაძე, ქართველი გრიგორიანები (სომხის სარწმუნოების ქართველები), თბ., 1906, გვ. 5.

⁴ ზ. ჭიჭინაძე, ქართველი გრიგორიანები, გვ. 5.

გზებს ეძებდა, იქვე აღნიშნავდა, რომ ამ ნაშრომის გამო მას შეიძლება უსიამოვნება შეხვედროდა არა მარტო სომხებთან, არამედ გრიგორიან და მართლმადიდებელ ქართველებთანაც. მიუხედავად ამისა იგი თავს ვალდებულად თვლის, ამ თემაზე აქტიურად საუბარი დაიწყოს.¹

XX საუკუნეში ამ პრობლემის გაშუქება მოხდა პროფ. გ. მაისურაძის,² პროფ. ბ. არველაძის,³ პროფ. ალ. აბდალაძის, პროფ. რ. თოფჩიშვილის,⁴ მანგლის-ნალკის ეპისკოპოსის მთავარეპისკოპოს ანანიას (ჯაფარიძე)⁵ და სხვათა ნაშრომებში.

პრობლემა გაცილებით ადრე ე. წ. სომეხთა გადმოსახლების მეორე ეტაპის დროს (XV-XVIII სს.) იწყება, ამ ეტაპზე მკვეთრად გაუარესებული საგარეო პირობების გამო, იცვლება სომეხი და ქართველი ხალხების ურთიერთობის ხასიათი და ფორმები. საქართველოში სომეხი მოსახლეობის ჩამოსახლებას უმთავრესად სავაჭრო-ეკონომიკური მნიშვნელობა ჰქონდა.⁶ ამ დროს ქვემო ქართლში მკვეთრად გაიზარდა სომეხი მოსახლეობის რიცხვი. XVI საუკუნეში ქართველების მიერ გრიგორიანობის მიღების ფაქტები მცირეა. მაგრამ იგი XVII და XVIII საუკუნეში ინტენსიურ ხასიათს იღებს.

XVII საუკუნეში უკვე საგანგაშო მდგომარეობა ყოფილა შექმნილი.

ამის შესახებ საუბრობს XVII ს-ის ევროპელი მოგზაური დონ პიეტრო ავიტაბილე, იგი აღნიშნავს, რომ 1634 წ. ნიკოლოზ ირუბახს,⁷

¹ ზ. ჭიჭინაძე, ქართველი გრიგორიანები.

² გ. მაისურაძე, ქართველი და სომეხი ხალხების ურთიერთობა (XIII-XVIII სს-ებში), თბ., 1982; გ. მაისურაძე, საქართველოს სომხური მოსახლეობის ისტორიის საკითხები (IV-XVIII სს.), თბ., 1999.

³ ბ. არველაძე, „სომხური“ თუ ქართული ეკლესიები, თბ., 1982.

⁴ რ. თოფჩიშვილი, ეთნოისტორიული ეტიუდები, წ. I, თბ., 2005.

⁵ ანანია ჯაფარიძე, ქართველთა გასომხება, თბ., 1999.

⁶ შ. თეთვაძე, ო. თეთვაძე, სომხები საქართველოში, თბ., 1998, გვ. 31.

⁷ ცნობილი ქართველი სწავლული, დიპლომატი და მოგზაური, ნიკოლოზ ირუბაქიძე-ჩოლოყაშვილი (ნიკიფორე ირუბახი) (დაახლ. 1585-1658 წწ.), ქართული კულტურის დიდი მოამბა. მის სახელს უკავშირდება პირველი ქართული ნაბეჭდი წიგნი, იტალიურ-ქართული ლექსიკონი, რომელიც 1629 წელს გამოიცა იტალიაში.

როდესაც მას კათოლიკური სარწმუნოების ანუ „გაფრანგების“ გამო ხშირად კიცხავდნენ. სასამართლო დარბაზში წარმოუთქვამს სიტყვა, რომელსაც ყველა დაეთანხმა — ჩემი საქმე აქ რა მოსატანია, როდესაც „ყოველდღივ ჩვენის თვალთ ვხედავთ, რომ მრავალნი ქართველნი სომხდებიანო“.¹

ქართველების დევნა არამარტო საქართველოში ხდებოდა, არამედ თვითონ ირანშიც. ეს თითქოს არ უნდა იყოს გასაკვირი, მაგრამ სომხებისადმი მხარდაჭერა კიდევ ერთი ხელშემწყობი ფაქტორი იყო ქართველებს მართლმადიდებლობა რომ დაეტოვებინათ. XVII საუკუნისვე მოგზაური ფრედერიკო დიებუა ირანში შაჰ აბასის დროზე წერს, რომ „საოცარი ისაა, რომ მარტო ქართველებს სდევნიდნენ და არა სომხებს...“.²

XIX საუკუნის ევროპელი მოგზაური კოხიცი შენიშნავს, რომ მას გაუცვნია „ერთი გასომხებული ქართველი, რომელსაც ბოლომდე ვერ უარეყო ქართველობა“.³

ასე რომ, გასომხებულ ქართველებს, ანუ ქართველებს, რომლებიც სომხურ სარწმუნოებაზე გადადიან ამჩნევენ უცხოელი, თანადროული მოგზაურებიც.

ვახუშტი ამბობს, რომ „სომხითში“ (ქვემო ქართლში ა.ბ.) ვახტანგ VI-ის დროს „მოსახლენი არიან სარწმუნოებით სომეხი და მცირედად ქართულის სარწმუნოებისა, არამედ ქცევა ზნითა ქართულითა“-ო.⁴

ე. ი. სომხითში ქართველები მცირენი ყოფილან, ხოლო ქართული ქცევა ზნის სომხები გასომხებული ქართველები უნდა იყვნენ.

¹ დონ პიეტრო ავიტაბილე, ცნობები საქართველოზე, ბ. გიორგაძის გამ. თბ., 1977, გვ. 66.

² მ. თამარაშვილი, პასუხად სომხის მწერლების, თბ., 1902, გვ. 205.

³ კ. კოხისა და ო. სპენსერის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, ლ. მამაცაშვილის გამ. თბ., 1981, გვ. 193.

⁴ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა..., გვ. 312.

ქართველთა გრიგორიანულ სარწმუნოებაზე მასიურ გადასვლას ხელს ის უწყობდა, რომ მაშინ დამკვიდრებული წესის თანახმად - „ვაჭარი“, „მედუქნე“, „ხელოსანი“, „ამქარი“, „მოქალაქე“ სომეხი უნდა ყოფილიყო. ქართველისათვის ეს პროფესიები სამარცხვინოდ ითვლებოდა. უფრო მეტიც, სხვადასხვა ხელობის მოსაქმენი ქმნიდნენ გაერთიანებებს (ამქრები), რომელშიც შესვლისათვის აუცილებლად საჭირო იყო გრიგორიანობის მიღება.¹

როგორც ცნობილია თბილისის ტარულას XVII საუკუნეში გადასახადების შეგროვებისათვის ხელის შეწყობა ევალებოდა. ამასთან განსაკუთრებულად დავალებული ჰქონდა თვალყური ედევნებინა, რომ გადასახადებისგან გათავისუფლებული სომხური ეკლესიამონასტრებისათვის ვინმეს უკანონოდ არ გამოერთმია გადასახადი.²

ქართველი მოსახლეობის ერთი ნაწილის სომხურ სარწმუნოებაზე გადასვლა სხვა გზითაც ხდებოდა, ჯერ კიდევ 1902 წელს მიხეილ თამარაშვილმა³ ვატიკანის არქივის მასალების საფუძველზე გამოთქვა მოსაზრება, რომ „სომეხთა მიერ სოფლის, ე. ი. ყმა-მამულის შეძენის შემდეგ იქ მოსახლე ქართველთა ნაწილი სომხურ სარწმუნოებაზე გადადიოდა“.⁴

დიდი გავლენა ჰქონდა ერმიადინის კათოლიკოსსაც, იმდენად დიდი, „რომ მას, თვით მართლმადიდებელი ქართველი მეფეებიც კი ყმებსა და სოფლებს ჩუქნიდნენ“.⁵ ყველა ასეთი სოფლის მოსახლეობა სომხდებოდა.

მიუხედავად იმისა, რომ ქვემო ქართლის ქართული მოსახლეობა

¹ ანანია ჯაფარიძე, ქართველთა გასომხება, გვ. 32.

² კ. კუცია, აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის ქალაქები XVI-XVIII საუკუნეებში, თბ., 1976, გვ. 35.

³ მიხეილ თამარაშვილი (1858-1911 წწ), დაიბადა ახალციხეში, მეცნიერი და საზოგადო მოღვაწე, თეოლოგიის დოქტორი, პროფესორი, მრავალი საყურადღებო ნაშრომის ავტორი. ძირითადად მოღვაწეობდა იტალიაში. ცნობილია მიქელ თამარაშის სახელით.

⁴ მ. თამარაშვილი, პასუხად სომხის მწერლების, თბ., 1902, გვ. 238.

⁵ ანანია ჯაფარიძე, ქართველთა გასომხება, გვ. 31.

მასობრივად იღებდა გრიგორიანობას, ისინი არ უარყოფდნენ ქართულ ენას, წეს ჩვეულებებს, ქართულ ხასიათს, რის შესახებაც ვახუშტიც აღნიშნავდა.

რატომ იღებდნენ ქართველები გრიგორიანობას?

პირველი მიზეზი იყო სოციალური მოვლენა — მაჰმადიანური აგრესიით, გაუთავებელი შინაომებით, ლეკიანობით შეწუხებული ხალხი გრიგორიანულ სარწმუნოებას ისე ხედებოდა, როგორც სილატაკისა და ომებისგან განმათავისუფლებელს. მართლაც ეს სარწმუნოება გლეხებს და ხელოსნებს ომის ბეგარისგან ათავისუფლებდა. მათი მფარველი ხდებოდა ძლიერი და მდიდარი სომხური ეკლესია, რომელიც სამაგიეროდ არაფერს ითხოვდა გარდა ეჩმიაძინის რელიგიური უპირატესობის აღიარებისა. ეკონომიკურად დასუსტებული და ამით ავტორიტეტმეღაბულ მცხეთის ქართულ მართლმადიდებლურ ეკლესიასთან შედარებით მდიდარ ეჩმიაძინს დიდი გარეგნული ბრწყინვალეობა ჰქონდა.

საქართველოში XVIII ს-ში „სომეხი“ აღნიშნავდა არა ეროვნებას, არამედ სოციალურ ფენას, სოციალურ კატეგორიას. ქვეყანაში არსებობდა „ქართველი“ ანუ - ყმა, გლეხი, მებატონე და „სომეხი“ ანუ ვაჭარ-ხელოსანი.

„სომეხი“ როგორც წესი, ნიშნავს გრიგორიან ადამიანს, განურჩევლად მისი ეროვნებისა და წარმოშობისა, მის საპირისპიროდ არსებობდა ასევე სოციალური კატეგორია „ქართველი“. მიუხედავად იმისა, რომ როგორც ერთ, ისე მეორე სოციალურ წრეში ორივე ხალხის წარმომადგენლები საკმაოდ იყვნენ, ყველა ვაჭარი და ხელოსანი „სომეხად“ იქცა, ყველა ფეოდალი კი „ქართველად“ ითვლებოდა, თუმცა

ზოგიერთი მათგანი (ბებუთაშვილი, არღუთაშვილი...) ბოლომდე თავს სომხებად აღიარებდა.¹

საერთო ვითარება XVIII საუკუნის ბოლოს გაუარესდა, ქვემო ქართლის ეკლესიები გაუთავებელი შემოსევების შედეგად ქართველი სასულიერო პირებისგან დაიცალა.

ძირითადად ეს ეკლესიები იყო კაბენის მონასტერი კოჯორთან, ახტალა, ბოლნისის სიონი, შავნაბადა, თელეთი, კრწანისი...²

ზ. ჭიჭინაძეც აღნიშნავს, რომ ამ ეკლესიების და განსაკუთრებით „თელეთის წყალობა არის, რომ მის გარშემო მთელი ქართველთა გრიგორიანები დღეს თავიანთ თავებს ნამდვილ სომხათ აღიარებენ“.³

ეს ეკლესიები სომეხ ტერტერებს ჩაუვარდათ ხელში. აღსანიშნავია მათი გულმოდგინებაც, ისინი „მოგზაურობდნენ სოფლიდან სოფელს“, საიდანაც ქართველები არ მიდიოდნენ იქ თვითონ მიდიოდნენ. მაგალითად XVII საუკუნეში მოღვაწე მეფე პოეტი არჩილი ამბობს, რომ „ტაბახმელას ტაგნაგელი ტერტერაჲ ტერტერაობს“.⁴

ეს ტერტერები ქართველებს, ხშირად შვილებს სომხურად უნათლავდნენ, აქორწინებდნენ სომხური წესით, ხოლო „ამის მოდავე მათ წინაშე აღარავინ იყო, რადგანაც ქართველთა მისი შეგნების ძალა აღარ შესწევდათ. მათთვის სულ ერთი იყო, ოღონდ ქართველი მოუნათლავად არ დარჩენილიყო, დაუსაფლავებელი, თორემ იგი ვისაც უნდა დაესაფლავებინა, გინდ ქართველს, გინდ სომეხს, ორივე ხომ ქრისტიანები იყვნენ“.⁵

¹ გ. მაისურაძე, ქართველი და სომეხი ხალხების ურთიერთობა (XIII-XVIII სს-ებში), გვ. 306.

² ზ. ჭიჭინაძე, ქართველი გრიგორიანები.

³ იქვე, გვ. 46.

⁴ არჩილი, თხზულებათა სრული კრებული, თბ., 1999, გვ. 295.

⁵ ზ. ჭიჭინაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 46-47. თვით ალექსანდრე ბატონიშვილი ირანში, სომხურ ეკლესიაშია დაკრძალული.

ამის შემდეგ მოხდა ისე, რომ ქვემო ქართლის ყველა სოფელში 3-5 გასომხებული ქართული კომლი მაინც ცხოვრობდა. თუმცა ეს მცირე რიცხვიც ვერ ცვლიდა ეთნიკურ სურათს.

ძალიან დიდი და ალბათ ყველაზე რთული პრობლემა იყო სომხური სახელები, რომლებიც სწორედ სომხურად მონათვლის დროს ვრცელდებოდა ქართველებში. ნათლობის დროს სომეხი მღვდლები სომხურ სახელს არქმევდნენ, შემდეგ ხშირად მის შთამომავალს გვარს ამ სახელიდან აწარმოებდნენ, რაც სრულ გაუგებრობას იწვევდა. მაგალითად კაზაროვები — მათიშვილები ყოფილან, ოხანაშვილები — ორკოდაშვილები, სარქისაშვილები - კიკუაშვილები და სხვ.¹

გრიგორიანმა ქართველებმა არ იციან სომხური ენა და ადათები. ენის უცოდინარობა, სომეხი პროფ. პ. მურადიანის აზრით, გამოიწვია იმან, რომ არ არსებობდა სომხური სკოლები, სადაც ისწავლიდნენ ყველაფერს.² პროფ. გ. მაისურაძე კი აღნიშნავს, რომ სომხური სკოლები არსებობდა და ამ სასწავლებლებს „სასწავლო საგნების შერჩევაც“ კი თვითონ შეეძლოთ.³

მათ სომხური, რომ არ იცოდნენ, ამას შენიშნავენ უცხოელი მოგზაურებიც. 1876 წ. რუსი მოხელე დ. კობიაკოვი ამბობს, რომ „თბილისში მცხოვრებმა ბევრმა სომეხმა სომხური ენა თითქმის სრულებით არ იცის და თავის მშობლიურ ენად ქართულს თვლის. ზოგიერთი კი, ვინც სომხური ენა იცის, მაინც უმთავრესად ქართულ ენაზე ლაპარაკობს, რომელიც თბილისში ძირითადი სალაპარაკო ენაა ყოველდღიურ ცხოვრებაში“.⁴

ამას თვითონ სომეხებიც ადასტურებენ. არტემ არარატელი

¹ ზ. ჭიჭინაძე, ქართველი გრიგორიანები.

² გ. მაისურაძე, ქართველი და სომეხი ხალხების ურთიერთობა (XIII-XVIII სს-ებში), გვ. 304.

³ იქვე, გვ. 314.

⁴ ა. თოთაძე, სომეხი ვაიმეცნიერების ანტიქართული ისტერია, თბ., 2005, გვ. 13.

ამბობს, რომ „აქაური (თბილისელი ა.ბ.) სომხების უმრავლესობამ სრულებით არ იცის სომხური და ქართულად ლაპარაკობს“.¹

ამ ცნობას ეთანხმება ვენეციის მხითარისტი მინას ვარდაპეტ ბუიშკინი (ბუიშკიანცი), რომელსაც XIX ს-ის 20-იან წლებში მოუვლია ეს მხარე და მისი დაკვირვებითაც საქართველოში მოსახლე სომხები სომხურის უცოდინარნი იყვნენ და ქართულად ლაპარაკობდნენ.²

უნდა აღინიშნოს, რომ არამარტო ქართველები სომხდებოდნენ, იყო პირიქითაც, სომხები ქართველდებოდნენ, მაგალითისათვის თავადი მარტიროზიშვილები, თუმანიშვილები, ბებუთაშვილები, მელიქიშვილები და სხვ.

ქვემო ქართლში გასომხებას მასიური სახე აღა-მაჰმად ხანის შემოსევის შემდეგ მიუღია. არის ვერსიები, რომ მტერი მხოლოდ ქართველებს ზოცავდა განსაკუთრებით სასულიერო პირებს, სომხებს კი ინდობდა. დოსითეოზ ფიცხელაურის გადმოცემით, ჩულურეთში, კუკიაში, შავსოფელში, ვერაზე და ავლაბარში ბევრმა ქართველმა მიიღო სომეხთა რჯული... მტრის უკან მობრუნების შიში ძლიერი იყო. ხმა იყო დარხეული, რომ მტერი უკან მობრუნებას აპირებს და ქართველებს დახოცავსო, ამიტომ მასობრივად იწყეს სომხურ სარწმუნოებაზე მონათვლა, ამ დროს გასომხდნენ მაისურაძეები, ლაზარაშვილები, მერაბაშვილები, ნიკულაშვილები და სხვ.³

XVIII საუკუნის საბუთებში და აღწერებში ხშირად გვხვდება სომხური სახელის და ან სომხური სახელიდან ნაწარმოების გვარები. თუმცა აქ სომხური პირობითად შეიძლება ჩაითვალოს, რადგან სომხური ონომასტიკა თითქმის მთლიანად სპარსულიდან მომდინარეობს. ადვილი შესაძლებელია საქართველოში პირდაპირ სპარსეთიდანაც იყოს

¹ Артемий Арапатский, Жизнь Артемия Арапатского, Т. II. СПб., 1813, с. 14.

² გ. მაისურაძე, ქართველი და სომეხი ხალხების ურთიერთობა (XIII-XVIII სს-ებში), გვ. 312.

³ გაზ. „სამშობლო“, 1915 წელი, №178, გვ. 2.

შემოსული. როგორც პროფ. რ. თოფჩიშვილი აღნიშნავს - გვარებით, სწორედ რომ გრიგორიანი ქართველები უნდა იყვნენ ჩანერილო, სომხები მხოლოდ სახელებით გვარების გარეშე, რადგან სომხებს გვარები XIX საუკუნის მეორე ნახევრამდე არ ჰქონდათ მაშინ, როდესაც ქართველებში ადრეული ხანიდანვე მომდინარეობს გვარის და სახელის ტრადიცია.¹

XIX საუკუნეში რუსული მმართველობის დამყარების შემდეგ კიდევ უფრო დამძიმდა საერთო სიტუაცია. გაუქმდა ქართული ეკლესიის ავტოკეფალია, ხოლო სომხურ ეკლესიას ხელი არ ახლეს და დატოვეს საკათალიკოსო წყობა. სომეხთა პატრიარქი მეფის რუსეთის დროს თბილისში იჯდა. რუსების მიერ ქართული ეკლესიის მიზანმიმართული დევნის გამო. XIX საუკუნეში ქართველთა გასომხების პროცესი არა თუ შეწყდა, არამედ უფრო გაიზარდა. ქართული ეკლესიის ქონება ხაზინას გადაეცა, ხოლო სომხურმა ეკლესიამ თავისი ქონების გამოყენებით თბილისში გახსნა სომხური სემინარიები და სასწავლებლები. ქართველებს უკვე არა მარტო სარწმუნოებით, არამედ ენით გადაგვარებაც ემუქრებოდათ.

1804 წლის რუსეთის იმპერიის მიერ ქართლ-კახეთის სოფლების აღწერის შედეგად ჩანს, რომ ქვემო ქართლის სოფლების უმეტესობაში „ქართველებთან“ ერთად „სომხებიც“ ცხოვრობენ. დილომი, წყნეთი, ავლაბრის ობა, კუკია, დიდუბე, ლილო, ნათლუხი, შინდისი, ტაბახმელა, ხატის თელეთი, წალასყური, მუხრანის თელეთი, კუმისი, ვაშლოვანი, ერტისი, ლოუბანი, ბორბალა, მუხათი, კოდა, მარაბდა, მარნეული, ქოლაგირი² და კიდევ 20 სოფელი სადაც მხოლოდ თათრები და ცოტაც სომხები ცხოვრობდნენ. დანარჩენ მხარეებში - ყაზახი,

¹ რ. თოფჩიშვილი, ქართველი მაჰმადიანები, ქართველი კათოლიკეები, ქართველი გრიგორიანები, ეთნოისტორიული ეტიუდები, წ. I, თბ., 2005, გვ. 161-162; მისივე, ქართული გვარსახელები, ეთნოისტორიული ეტიუდები, წ. I, გვ. 273-281; ა. სილაგაძე, ა. თოთაძე, გვარსახელები საქართველოში, თბ., 1997, გვ. 11.

² АКАК, Т. I. Тиф., 1886, с. 461.

ბორჩალო, შულავერი, პამბაკი, შამშადილო, მხოლოდ თათრები და მცირეც სომხები ცხოვრობდნენ.¹

მთლიანად ქართული სოფლები ყოფილა ზემო ავჭალა, ქვემო ავჭალა და წავკისი,² თუმცა ლეონ მელიქსეთ ბეგი ნაშრომში „სომხური სიძველენი ტფილისის ახლო მიდამოებში“ წავკისის ეკლესიასაც სომხურად მიიჩნევს და იქ აღმოჩენილ სომხური წარწერასაც 1493 წლით ათარილებს.³

მთლიანად „სომხურ“ სოფლებად არის აღნიშნული თელეთი, სოლანლული და კრწანისი.

XIX საუკუნეში რუსული მმართველობის დროს წარმოებულ მოსახლეობის აღწერებში („კამერალური აღწერები“) კარგად ჩანს, თუ როგორ თანდათანობით იცვლება მდგომარეობა ქართველების საწინააღმდეგოდ. ამ ყველაფერს ხელს რუსული მმართველობა უწყობდა. ასევე აქტიურობდნენ თვითონ სომხებიც. აღწერებს ძირითადად რუსულის მცოდნე ხალხი აწარმოებდა, რომლებიც უმეტეს შემთხვევაში სომხური წარმოშობისანი იყვნენ. მოსახლეობის სიის ბოლოს, თითქმის ყველა სოფელში, სომეხი აღმწერის რუსული და ხშირად ქართული დამონშება აქვს „ვინაიდან ამათ წერა არ იცოდნენ“.⁴

1896 წელს გაზეთ „ივერიაში“ აღნიშნულია, რომ ბორჩალო, ვაშლოვანი ლოუბანი და სხვა სოფლები მძიმე მდგომარეობაშია ჩავარდნილი, მიუხედავად ქალაქთან სიახლოვისა მძიმე ეკონომიკური ვითარება ყოფილა. აღწერილია სოფლები სადაც 400 კომლი წოდებით გლეხნი ტომით ქართველნი ცხოვრობენ. „ამ სოფლებში სომხებიც ცხოვრობენ, მაგრამ მათი რიცხვი ისე ცოტა არის, რომ მათზე ლაპა-

¹ АКАК, Т. I Тиф., 1886, с. 461-466.

² იქვე, გვ. 461.

³ ლ. მელიქსეთ-ბეგი, სომხური სიძველენი ტფილისის ახლო მიდამოებში, ტფ., 1922, გვ. 100: წარწერის შესახებ ვრცლად იხ. წავკისის ძეგლები.

⁴ იხ. სცსა, ფონდი № 254. აღწ. № 1, 2, 3.

სომხურს სომხურად და ა.შ.

ჩვენთვის საინტერესო სოფლებზე მითითებულია, რომ იგი მთლიანად ქართული სოფლებია.

საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივის ფონდებში. დაცულია საბუთები მმართველობის და ადგილობრივი მდგომარეობის შესახებ. განსაკუთრებით საინტერესოა ფონდი №254 (თბილისის სახაზინო პალატა), სადაც სწორედ მოსახლეობის კამერალური აღწერებია დაცული. აქ არის მეტად საინტერესო ცნობები და საბუთები ქართველთა გასომხების ფაქტებით. ეს პროცესი უფრო ადრე იწყება. საბუთებზე დაყრდნობით შეგვიძლია თვალი მივადევნოთ, თუ როგორ თანდათანობით ხდება ჩვეულებრივი ქართველი „სომეხი“. მაგალითად ერეკლე II-ის მიერ 1781 წელს ჩატარებული ტფილისის და მისი მიდამოების აღწერის დროს სოფ. შინდისში ცხოვრობდა - *მღებრიშვილი აბაზა და ამისი ძმა ავთანდილა კომლი ა. თავი ბ.*¹ ავთანდილ მღებრიშვილს 1791 წელს ივნისში მორიგე ლაშქარშიც ევალებოდა გასვლა.² 1817 წელს რუსული ადმინისტრაციის აღწერაში ჩანს გიგოლა მღებრიშვილი (Гигола Мгебра Швили).³ მის შვიდ სულიან ოჯახში სამი კაცი და ოთხი ქალია. 1823 წლიდან გიგოლას დათია გამოეყო. სწორედ 1823 წლის აღწერაში ორივე მღებრიშვილს სახელსა და გვარს შორის ჩამატებული აქვს კარახანი//ყარახანი. დათია კარახანა⁴ მღებრიშვილი (Датиа Карахана Мгебришвили) და გიგოლა კარახანა მღებრიშვილი (Гигола Карахана Мгебришвили),⁵ 1843 წ-დან

¹ ტფილისის მიდამოების სოფლების 1781 წ. ხალხის აღწერის დავთარი, ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, წ. I, დემოგრაფიული ძეგლები, აღმოსავლეთ საქართველოს XVIII საუკუნის ხალხის აღწერის დავთრები, თბ., 1967, გვ. 165.

² ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, წ. II (XIII-XIX სს.), თბ., 1974, გვ. 160.

³ სცსა, ფონდი №254. საქმე № 477, გვ. 31.

⁴ Kara (ყარა) — შავი, ძლიერი, დიდი. Khan (ხანი) — ბატონი.

⁵ სცსა, ფონდი №254. აღწ. №2, საქმე № 802, გვ. 149.

მღებრიშვილი საერთოდ გაქრა და მხოლოდ კარახანაშვილი (Караханашвили),¹ და ეროვნებაც რალა თქმა უნდა სომეხია მითითებული, ეს გვარი დარჩა მთელი შემდეგი აღწერების დროსაც (1860, 1873, 1886), აქ გამოვეყოფდი კიდევ ერთ მომენტს. 1873 წლის აღწერაში მოხსენიებული მღებრიშვილები ყველა გადაშლილია და სხვა ფერის ფანქრით „ჩასწორებულია“ Караханашвили-ით.² ხოლო საბჭოთა პერიოდში გვარი კარახანოვის ფორმით მოგვევლინა.

შინდისში მცხოვრები შინდელიშვილების გვარის ფორმირების ისტორია დიდად ემსგავსება ზემოთ ნახსენებ საგვარეულოს ისტორიას. XIX საუკუნის კამერალური აღწერა გვიდასტურებს, რომ შინდელიშვილები ტერტეროვებად დაუწერიათ. ისევე როგორც ალაფიშვილები ავეტიკოვებად, ბაინდურაშვილები ბაინდუროვებად და ა.შ.

კიდევ ერთი 1843 წ. ტაბახმელა ყურაშვილი - ეროვნება ქართველი, 1873 წლის აღწერით სოფ. ტაბახმელაში ყურაშვილების ორი ოჯახი ცხოვრობდა, ორივეს შესაბამის გრაფაში ეროვნება ქართველი, და სარწმუნოება მართლმადიდებელი უწერია.³ 1886 წლის აღწერაში კი სამი კომლია და ერთი უკვე სომხის სარწმუნოების და ეროვნებაც სომეხია მითითებული,⁴ ხოლო 1897 წლიდან ყველა „სომეხია“.

მეტი სიცხადისათვის კიდევ ერთ საინტერესო საბუთს მოვიტანთ უცვლელი ფორმით.

¹ სცსა, ფონდი №254, აღწ. №3, საქმე № 133. Камеральные Списки Тифлисского уезда и Губернии селении на букву „Ш“. ст. 502.

² სცსა, ფონდი № 254, აღწ. №3, საქმე № 133. ჩვ. 501-502.

³ სცსა, ფონდი №254, აღწ. №3, საქმე №127, გვ. 98-100.

⁴ სცსა, ფონდი №254, აღწ. №3, საქმე №1634, გვ. 11-13.

გიორგი ივანეს ძე ამილახვრის ყმების სია.¹

ჩყი (1860) წლის საბუთი

№	სახელი გვარი	ასაკი	
5	<i>თევდორე დიმიტრის ძე ბათილაშვილი</i>	45	<i>სომეხი სარნმუნოების</i>
	<i>ძმები თევდორესი</i>	24	<i>სომეხი სარნმუნოების</i>
	<i>პაპუა</i>	16	<i>სომეხი სარნმუნოების</i>
	<i>დავითა</i>	35	<i>მართლმადიდებელი</i>
	<i>ძმა ამათი ქართველთაგანი ივანე</i>		<i>ქართველი</i>

ეს უკვე კონკრეტული ფაქტი, რომ ძმებს შორის რელიგიური განსხვავებამ ეროვნული განსხვავებაც გამოიწვია. თან აქ პირდაპირ არის აღნიშნული, რომ - ორი ძმა „სომეხია“ და ერთი - „ძმა ამათი — ქართველთაგანი“.

მსგავსი მაგალითების მოყვანა უმარავი შეიძლება.

საინტერესო ფაქტს წაგვწყდით პერეთშიც სოფ ყორალანში,² სადაც ძველ მიტოვებულ ქართულ სასაფლაოზე წარწერები ჯერ კიდევ იკითხება, იქ მოსახლე სხვა ქართულ გვარებთან (ლარიბაშვილი, დარეჯანაშვილი, ბერიკაშვილი....) ერთად ჩანან ხუციშვილებიც, XIX საუკუნის ერთ-ერთ საფლავზე ქართულ ენაზე *კონსტანტინე ტერტეროვი* იკითხება. როგორც ჩანს ეს კონსტანტინე წარმოშობით ხუციშვილი უნდა ყოფილიყო (ტერტერა ხუცის სომხური თარგმანია). ადვილი შესაძლებელია კონსტანტინე ხუციშვილი სავაჭრო ურთიერ-

¹ სცსა, ფონდი №254, აღნ. №2, საქმე №387, გვ. 586.

² ყორალანი აზერბაიჯანში, კახის რაიონში მდებარეობს. სოფელში სულ რამდენიმე ქართული ოჯახია შემორჩენილი, დღეისათვის მოსახლეობის უმრავლესობა აზერბაიჯანელები არიან. ცნობები ჩანწერილია 2009 წლის მაისში.

თობებში ყოფილიყო ჩართული და ამიტომ დასჭირდა ამის გაკეთება. სომხურად მონათვლის შემდეგ გვარიც სომხური ვარიანტით შეიცვალა.

მოსახლეობის დასახლებასა და ეროვნულ მდგომარეობაში დიდ როლს მათი მფლობელი ფენა თამაშობდა. მაგალითად წყნეთის მფლობელი თავადის, ბებუთაშვილის ყმები სომხები უნდა ყოფილიყვნენ მიუხედავად იმისა, რომ ისინი ქართული წარმოშობისანი იყვნენ. წყნეთი მანამდე ქვემო-ციციშვილების მამული იყო. მაგრამ როგორც ცნობილია XVIII საუკუნეში წავკისთან ერთად ბებუთაშვილების, თბილისის მელიქ-მამასახლისების ხელში გადადის. თავადმა თუმანიშვილებმა შიდა ქართლში თავის სამფლობელო სოფლებში (ბერბუკი, ხელთუბანი, ზერტი, სვენეთი) მოსახლე გვარები XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში მონათლეს გრიგორიანულ სარწმუნოებაზე.¹

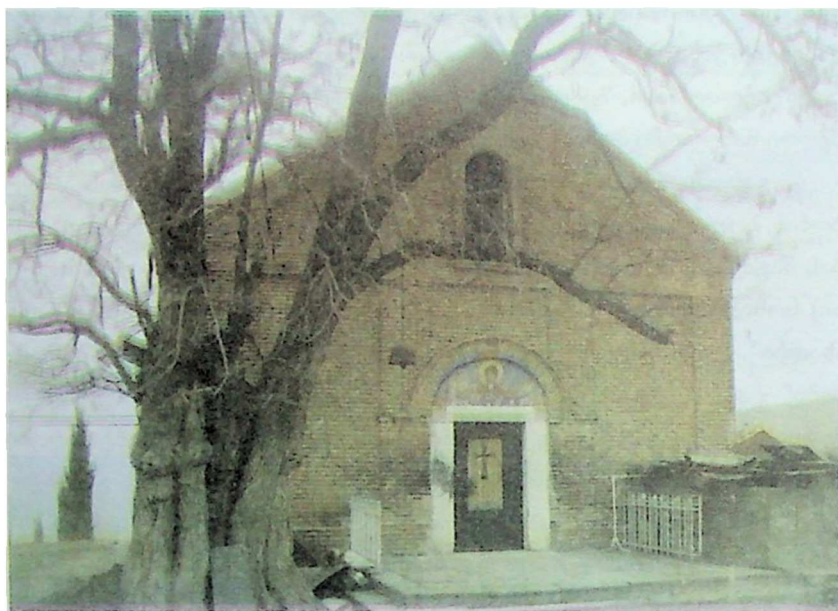
გასომხების პროცესი XX საუკუნეში საბჭოთა კავშირის არსებობის ბოლომდე გრძელდება. მოსახლეობა ზემოთ ნახსენები გვარების მსგავსად თანდათანობით (ზოგმა უფრო ადრე დაიწყო ეს პროცესი) სომხდებიან და საბოლოოდ ყველა სოფელში ჩამოყალიბდა, ორი „ხალხი“, „ქართველები“ - მართლმადიდებელი ქართველები და „სომხები“ - გრიგორიანი ქართველები. ამ კუთხით მძიმე ვითარება იყო შინდისში, წყნეთში სადაც ძირითადად „სომხებად“ იყვნენ ჩანერილები და „ქართველები“ ძალიან მცირედ იყვნენ. ტაბახმელაში ეს განსხვავება ისე გამოიკვეთა, რომ ორი, „ქართველების“ და „სომხების“ სასაფლაოებიც კი ცალ-ცალკე გაჩნდა.

გარეუბნებში გასომხებულ გვართა უმეტესობა ჩვეულებრივ *შვილ* — ზე ბოლოვდება, თუმცა ხშირად მათი სომხური სახელის მატარებელი წინაპრის სახელიდან ხელოვნურად ნაწარმოები, როგორც

¹ რ. თოფჩიშვილი, ქართველი მაჰმადიანები, ქართველი კათოლიკეები, ქართველი გრიგორიანები, ეთნოისტორიული ეტიუდები, ნ. 1, თბ., 2005, გვ. 162.

*შვილ ისე ოვ — ზე დაბოლოვებული გეარებიც გეხვდება. მათი სალა-
პარაკო ენა ქართულია, სომხური მხოლოდ სახელები და რელიგია იყო,
რომელიც პრინციპში ყოფის დონეზე ქართული მართლმადიდებლუ-
რისგან არ განსხვავდებოდა.*

§ 4. შინდისის ძეგლები

შინდისის ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესია, „წინანაური“.

შინდისში სასაფლაოზე დგას ღვთისმშობლის სახელობის, გვიან
შუა საუკუნეების ეკლესია. მას „წინანაურის“ სახელითაც მოიხსენიე-
ბენ, ეკლესია აგურით არის აგებული. შესასვლელი კარიბჭე მოჩუქურ-

თმებულია, კარის თავზე ღვთისმშობლის ხატია გამოსახული. ყოველ წელს შინდისში, ეკლესიასთან და მთლიანად სოფელში იმართება სოფლის დღეობა „წინანაურობა“ - „შინდისობა“, ამ დღესასწაულზე შინდისს უამრავი სტუმარი ჰყავს. ყველა ერთმანეთს ულოცავს, იმართება სხვადასხვა ღონისძიებები.

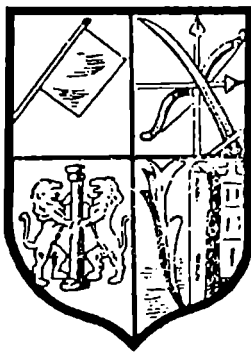
შინდისში დგას წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესია.

ასევე შენდება წმინდა თამარ მეფის სახელობის დიდი სამონასტრო კომპლექსი. ამჟამად მიმდინარეობს უფლის მირქმის სახელობის გუმბათოვანი ეკლესიის მშენებლობა, საძირკველი 2007 წელს 5 ივლისს ეკურთხა. დაგეგმილია თამარ მეფის სახელობის ეკლესიის და სამრეკლოს მშენებლობა.¹

შინდისში არის პოეტ ნიკოლოზ ბარათაშვილის სახლ-მუზეუმი, სოფელი ყოველ წელს აღნიშნავს ტატიობას.

¹ ჟურნ.: „საპატრიარქოს უწყებანი“, 2007 წელი, 19-25 ივლისი, № 25 (425), გვ. 5.

§ 5. ბარათაშვილების და ყაფლანიშვილ-ორბელიანების საგვარეულო

ბარათაშვილების გერბი

ბარათაშვილების საგვარეულო XV საუკუნეში ჩამოყალიბდა. ამ დროს ქართლის სამეფოში ჩნდება ხუთი დიდი საგვარეულო — ბარათაშვილი, მუხრანბატონი, ამილახვარი, ქსნის ერისთავი, არაგვის ერისთავი. ამათან ერთად ყალიბდება ციციშვილების საგვარეულო, რომელიც ასევე დიდ საგვარეულოდ ითვლებოდა მანამ, სანამ ზემო და ქვემო ციციშვილებად არ გაიყო. ამ საგვარეულოებს შორის ყველაზე ძლიერი და მრავალრიცხოვანი ბარათაშვილები იყვნენ.

წყაროებიდან ცნობილია, რომ ბარათაშვილების საგვარეულოს სათავე ბარათა ქაჩიბაძემ დაუდო.

იგი წარმოშობით აფხაზეთიდან უნდა ყოფილიყო, ვახუშტის მიხედვით „იტყვან ესენი ჩამომავლობასა ქაჩიბაძისასა, რომელსა აცხადებს გუჯარნი და სიგელნი მათნი მეფეთაგან წყალობისანი“.¹ ბარათა-

¹ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა ..., გვ. 40.

თაშვილების ჩამოშვების შესახებ მნიშვნელოვანი ნაშრომი აქვს აკად. ს. ჯანაშიას, სადაც ასაბუთებს ვახუშტის ამ ცნობას.¹

ქაჩიბაძეთა გვარმა XV საუკუნეში ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე შექმნა დიდი სათავადო, რომელიც რამდენიმე გაყრის შედეგად რიგ სათავადოებად დაიშალა. მათი სამფლობელო XV ს. ბოლოს და XVI საუკუნის დასაწყისში მოიცავდა მდინარეების — მაშავერის, ქციის და ალგეთის აუზებს.

ბარათაშვილებს ეკუთვნოდათ ასობით სოფელი, ჰყავდათ დაახლოებით 300 აზნაური და 2500-3000 კომლი გლეხი. სამფლობელოს ცენტრი სამშვილდე იყო. მათი საგვარეულო მონასტრები და სასაფლაოები ფიტარეთის და გუდარეხის მონასტრები იყო.

ბარათაი ქართლში ერთ-ერთი უმთავრესი პოლიტიკური ძალა და მენინავე სადროშოს² სარდლები იყვნენ. ხშირად მეფისათვის მათ აზრს გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა. ამ ყველაფრიდან გამომდინარე, წყაროებში ქვემო ქართლს საბარათიანოდ მოიხსენიებენ.

სათავადო სახლში რამდენიმე ოჯახია. სახლის ქონება ერთმანეთში (საუფლისწულოს სახით) აქვთ გაყოფილი, მაგრამ ერთად ცხოვრობენ ერთი უფროსი (სახლის ბატონი) ჰყავთ, რომელსაც ყველა ემორჩილება. როცა გაყრა მოხდება, ახალი გვარსახელიც ჩნდება.³

საბარათიანოს ჩამოყალიბებიდან სულ მალე, სათავადოს დაშლის

¹ ს. ჯანაშია, ბარათაშვილთა გენეალოგიისათვის, ნ. ბარათაშვილის აკადემიური გამოცემა, თბ., 1939. გვ. 144.

² სადროშო — საქართველოში სამხედრო ადმინისტრაციული ერთეული იყო. სადროშოს ჯარი ბრძოლის დროს ერთ შენაერთს წარმოადგენდა, რომელიც სადროშოს სარდალს ემორჩილებოდა. გვიან შუა საუკუნეების ქართლის სამეფოში იყო: მენინავე (ქვემო ქართლი — სადროშოს სარდალი ბარათაშვილი, მოგვიანებით ორბელიანი), მეზარჯენე (შიდა ანუ ზემო ქართლი — სადროშოს სარდალი ამილახვარი), მეზარცხენე (მუხრანი, ქსნის და არაგვის ხეობები — სარდალი მუხრანბატონი) და მეფის (მტკვრის მარჯვენა სანაპირო თბილისიდან ტაშისკარამდე — სარდალს მეფე ნიშნავდა, ძირითადად ციციშვილს) სადროშოები. ოთხ-ოთხი სადროშო იყო კახეთის და იმერეთის სამეფოებშიც.

³ გ. ჯამბურია, ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან (სომხით-საბარათიანოს სათავადოები), თბ., 1955, გვ. 40.

ნიშნები შეიმჩნევა. ჩვენამდე მოაღწია 1523 წელს შედგენილმა სიგელმა, სადაც საუბარია ბარათაშვილების გაყრაზე. ქვეთარ ბარათაშვილის შვილები გერმანოზი, თაყა, გოსტაშაბ და ფალავანხოსრო ეყრებიან ძმებს გუგუნასა და ქუმსის და ქონებას ორად ანაწილებენ.¹

საბარათიანოს ტერიტორიაზე გაჩენილ სათავადოთა შორის ყველაზე ძლიერი, გავლენიანი და წამყვანი სოციალურ-ეკონომიკური ერთეული ყაფლანიშვილების სათავადო² იყო, რომელიც 1536 წლიდან იღებს სათავეს. როდესაც ბარათაშვილ-ორბელისშვილი³ იოთამი და ყაფლანი ერთმანეთს ეყრებიან.

მათი მამულები გაყო და გაყრა „გაარიგა მლთივ დადგინებულმან მეფეთ-მეფემან ლუარსაბ“ I-მა (1527-1556 წწ.).

გაყრის წიგნში, რომ ეს ორი პირია მოხსენიებული, მოწმობს იმას, რომ ორივე, ცალკე ოჯახების მეთაურები იყვნენ, რომელთაც შემდეგ დასაბამი იოთამიშვილების და ყაფლანიშვილების ორ ფეოდალურ საგვარეულოს მისცეს. ისინი ორივე იყვნენ „ერთგულნი და თანამკვიდრნი პალატისა, მეფე ლუარსაბ პირველისა“.

გაყრის შედეგად ჩამოყალიბდა ორი დიდი სათავადო. თავიდან იოთამიშვილები უფრო ძლიერი საგვარეულოა, მამულიც მეტი აქვთ და გავლენაც, მაგრამ შემდეგ უპირატესობა ყაფლანიშვილებმა იგდეს ხელთ. ყაფლანაანთ სათავადოს პოლიტიკური ცენტრი სამშვილდეა, ჰყავთ ათობით აზნაური, ასობით ყმა გლეხი, თავისი მოხელეები, საგ-

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის გამოცემა, ტ. IV, სასამართლო განჩინებანი (XVI-XVIII სს.), თბ., 1972, გვ. 132; პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, ტ. I, თბ., 1991, გვ. 400-402.

² საყაფლანიშვილოს სოციალურ ეკონომიკური და პოლიტიკური ისტორია მონოგრაფიულად შესწავლი აქვს პროფ. გ. ჯამბურიას. იხ. *ჯამბურია, ქართული ფეოდალური ერთეულობის ისტორიიდან (სომხით-საბარათიანოს სათავადოები)*, თბ., 1955.

³ ორბელიშვილად პაპის, დიდი ორბელის გამო იწოდებიან. თუმცა ორბელიშვილობა ყაფლანიშვილებს დარჩათ. ყაფლანიშვილები მოგვიანებით ორბელიანები ხდებიან, XIX საუკუნეში მათი წაწილი ჯამბაკურ-ორბელიანის (ჩინეთიდან მოსული მათი ლეგენდარული წინაპრის სახელის გამო) ფორმითაც არის აღნიშნული. იოთამის შთამომავლები კი მხოლოდ ბარათაშვილ-იოთამიშვილებად იწოდებიან.

ვარეულო ციხეები და კოშკები, სასახლეები და ეკლესია მონასტრები.

საყაფლანიშვილო საბარათიანოს მემკვიდრე იყო და სწორედ მან შეცვალა, არცთუ ისე დიდი ხნის წინანდელი ძლევამოსილი საბარათიანო. ყაფლანიშვილების პარალელურად ბარათაანთ სხვა შტოებიც არსებობდა, რომლებიც თანდათან გამოეყო ბარათაშვილების სათავადოს, მაგრამ ისინი მცირე სათავადოებად ყალიბდებიან.

1671 წელს ყაფლანის გარდაცვალების შემდეგ საყაფლანიშვილოს ბატონად (ყაფლანაანთ სახლის უფროსად) მისი მემკვიდრე პაპუნა არის. იგი სომხითის მოურავი, საორბელოს პატრონი და საბარათიანოს დიდი თავადია. პაპუნა ქართლის მეფე გიორგი XI-ის (1675-1709 წწ.) დედის ძმაა.¹ პაპუნამ თავისი ძმისშვილი ერასტი ვახტანგის ძე იშვილა. გარდაიცვალა 1689 წელს. სათავადოს „ბატონი“ პაპუნას ძმა ასლანი გახდა.²

ბარათაშვილებს სხვა სათავადოებიც გამოეყო.

საიოთამიშვილო - 1536 წელს ჩამოყალიბდა. თავიდან 80-მდე სოფელი და 663 კომლი გლეხი ჰყავდათ, მათ ჰქონდათ „სრულიად ლოქის მთის ნახევარი და საუზბუცესო“. იოთამის სახლის საგვარეულო ციხეები დმანისის და აღუმარეს ციხე იყო. ეკლესია „ფიტარეთის თავსაყდრის ნახევარი ზეით მხარე“, გარეთ ორმოცთ ეკლესია და სხვ.³

იოთამიშვილები XVI საუკუნისათვის მთელს სომხით-საბარათიანოში ყველაზე ძლიერი მფლობელები უნდა ყოფილიყვნენ, მაგრამ შემდეგ თანდათან თავის უპირატეს მდგომარეობას კარგავენ, გამუდმებული სამამულე დავები აქვთ სხვა მეზობელ სათავადოებთან. XVIII საუკუნის დასაწყისისათვის მხოლოდ 80 კომლის მფლობელებილა არიან.⁴

¹ ვახტანგ V-ის (1658-1675 წწ.) მეუღლე როდამი ყაფლანის ასული იყო.

² გ. ჯამბურია, ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1955, გვ. 156.

³ იქვე, გვ. 72.

⁴ გ. ჯამბურია, ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან, გვ. 73.

ამის პარალელურად ბარათაანთ სხვა შტოების გამოყოფაც მიდის. ბარათაშვილ ქავთარ ბარათაშვილის შვილების გერმანოზის, გოსტაშაბის და ფალავანხოსროს შთამომავლები ცალკე სათავადოებს და საგვარეულოებს აყალიბებენ.

გერმანოზიშვილების¹ წინაპარი გერმანოზ ქავთარის ძე ბარათაშვილია,² ისინი მხოლოდ XVII საუკუნიდან ჩნდებიან, მანამდე მხოლოდ ბარათაშვილებად მოიხსენიებიან. მათი სამფლობელო ალგეთის ხეობაში იყო, ალგეთის ხეობაშივე ჰქონდათ სასაფლაო მონასტერი გუდარეხიც.³

ქავთარის მეორე ძემ გოსტაშაბმა იმავე ხანებში გოსტაშაბიშვილების ფეოდალურ სახლს დაუდო სათავე. იასე ლორთქიფანიძის და პროფ. გ. ჯამბურიას ამ მოსაზრებას ჩვენც ვიზიარებთ. მართლაც გოსტაშაბ ბარათაშვილის შვილები უნდა იყვნენ იოანე და ამილლამბარ ბარათაშვილები, სვიმონ I-ის დროის მოღვაწენი რომელნიც 1591 და 1635 წ. საბუთებში მოიხსენიებიან.⁴

იოანეს შვილი არის გოსტაშაბი XVII ს-ის I ნახევრის მოღვაწე ამ გოსტაშაბის შთამომავლები ყველანი უკვე გოსტაშაბიშვილებად იწოდებიან. ამილლამბარი 1626 წელს გარდაიცვალა იოვანე კი 1627 წელს. ამილლამბარის შვილი ყაფარბეგიც 1628 წელს გარდაიცვალა.⁵

ფალავანხოსროშვილების გვარი ოფიციალურ საბუთებში უკვე XVII საუკუნიდან გვხვდება.⁶ ისინი ქავთარ ბარათაშვილის მესამე ძის ფალავანხოსროს შთამომავლები უნდა ყოფილიყვნენ. ესენი თავა ფალავანხოსროშვილის შემდეგ თავაშვილის გვარსაც ატარებენ. 1684

¹ გერმანოზიშვილების შესახებ ვრცლად იხ. გ. მჭედლიძე, ქვემო ქართლის სამონასტრო სენიორიების ისტორიიდან (გუდარეხი, ფიტარეთი), დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 2004.

² იას. ლორთქიფანიძე, ქვემო ქართლი, XVIII საუკუნის I მეოთხედში, III-IV ნაწ. თბ., 1938, გვ. 332.

³ გ. ჯამბურია, ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან, გვ. 56.

⁴ საქართველოს სიძველენი, ტ. I, გვ. 308.

⁵ გ. ჯამბურია, ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან, გვ. 56.

⁶ პირთა ანოტირებული ლექსიკონი ტ. I, თბ., 1991, გვ. 398.

წლის ერთ საბუთში ვკითხულობთ „ესე ნასყიდობის წიგნი და სიგელი მოგეცით ჩვენ, ბარათაშვილმან, ფალავანხოსროშვილმა თაყაშვილმა ბარათამა და იოთამ და ზურაბ, თქვენ ბარათანთ დიდის ორბელის-შვილსა მდივანბეგს ვახტანგს...“.¹

საზურაბიშვილოს და ზურაბიშვილების საგვარეულოს დამაარსებელი საბარათიანოს (მენინავე სადროშოს) სარდალი - ზურაბ ბარათაშვილია, იგი სიმონ II-ის (1619-1625 წწ.) და როსტომის (1633-1638 წწ.) დროის მოღვაწეა, ზურაბს სარდლობა უნდა მიეღო მისივე სახლიკაცის ქაიხოსრო ბარათაშვილის შემდეგ. სიმონ II-სვე მეფობაში, სარდალია იგი როსტომის მეფობაშიც. „ზურაბ სარდალს... უშოვნია ახპატი“,² რომელიც შემდეგ ზურაბის შვილს პაპუნას ბოძებია „წელმწიფის ბრძანებისა და ფარვენისამებრ ლორის ახპატის სოფელი თვისის სამძღვრებითა და ასევე ეკლესიითა, რომელიც არის იმ სოფელში“.³

ბარათაშვილებისგან ყველაზე ადრე გამოყოფილ შტოდ აბაშიშვილები ითვლებიან.

ვახუშტი ბატონიშვილი აბაშიშვილებს XV საუკუნეში ჩამოყალიბებულ გვარად მიიჩნევს და მათ ქაჩიბაძე ბარათაშვილთა მეორე შტოდ თვლის⁴. „მეორე შტოს ჩამომავლობა არა ჩანს — წერს თ. ყორდანი — მაგრამ თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ აბაშ იყო ძმა ბარათა დიდისა მაშინ დაახლოებით ეს შტო ასე დაგვესახება —

აბაშ XIV ს. დამლევი

აბაშ აბაშიშვილი და სხვა.⁵

¹ საქართველოს სიძველენი, ტ. II, ტფ., 1909, გვ. 142.

² საქართველოს სიძველენი, ტ. I, გვ. 231.

³ იქვე, გვ. 233.

⁴ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა ..., გვ. 33.

⁵ თედო ყორდანი, ქრონიკები, ტ. II, ტფ. 1897, გვ. 353-354.

აბაშიშვილების სასაფლაო ქციის ხეობაში, პირღებულის მონასტერი იყო.¹

1523 წელს დაეით X-ის (1505-1525 წწ.) მიერ ბარათაანთ გაყრის განჩინებაში მოხსენიებული იარალ ბარათაშვილი² იარალიშვილების წინაპრად ითვლება.³

დაახლოებით XVII საუკუნეში გამოეყო ასევე ქავთარიშვილები. სხვების მსგავსად მათაც ცალკე სათავადო შექმნეს.

XVIII საუკუნიდან ორბელიანები თანდათან „ქალაქის პირის სოფლებს“. საუკუნის ბოლოსათვის ორბელიანებს ეკუთვნით შინდისი, ტაბახმელა და სხვა სოფლები, რომლებიც მანამდე სოლალაშვილებს ან სხვა თავადებს ეკუთვნოდათ.

1800 წელს მანუჩარმა ტაბახმელის მერვედი, თავისი საუფროსოთი ორბელიანებს მიჰყიდა.⁴

ამ მანუჩარს ტაბახმელის და შინდისის მამულები იქამდეც ჰქონდა გაყიდული ორბელიანებზე და ბარათაშვილებზე, როგორც ჩანს, მისი დიდი წვლილია, რომ ტაბახმელა და შინდისი მთლიანად ორბელიანების ხელში გადავიდა.

¹ გ. ჯამბურია, ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1955, გვ. 64.

² ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. IV, გვ. 132.

³ გ. ჯამბურია, ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან.

⁴ სცსა, ფონდი № 1640, საქმე № 109.

თავი IV

წაკისი

წაკისი მდებარეობს თბილისის დიდგორის რაიონში, თრიალეთის ქედის სამხრეთ-აღმოსავლეთ განშტოების კალთაზე, ჩრდ - 41° 40' 12" აღმ - 44° 44' 20" ზღვის დონიდან 900 მ. სიმაღლეზე.¹

მოსახლეობა: 1199 მუდმივი მოსახლე (2002 წლის მონაცემები).²

§ 1. ტოპონიმები

წაკისის ტოპონიმებია: *ავაზნები, ამაღლება, ბოინის ხევი — ხევი სოფ. ტაბახმელასა და წაკისს შორის, დიდველები, დოდოურები, ედიშერას ბაღი, თეთროლები, კიტიას ადგილი, კვრინჩხიან გორა, კომშების წყარო, ლადოს ბაღი, მაჟალობევი*³ — სათავეს უძოს მთის ძირში იღებს და მდ. ლელვთახევს//წაკისის წყალს მარცხენა მხრიდან ერთვის, აქვე გამოდის *მაჟალობევის წყარო, ნავიმინები, ნაცხვარა, ორთახევი, სანახირო კლდე, საყარაულოს გორა, საყდრიმინები, უღელტეხილი, ქვაბისხევი, ძირობა, წაკისის ტბა, წვრილველები, თევდორანთ გორა, ტაბახმელური, კოჯრის ყელი, ქალბატონის ბაღები, კაკაბლიანთ გორა, წრიპას ნაბალარი, ჩიტრეკიას დაბალი, ხოდაბუნები, წისქვილიმინები, ხატიმინა და სხვა.*⁴

¹ გ. გიგინეიშვილი, წაკისი, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. XI, თბ., 1987. გვ. 285.

² საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის ძირითადი შედეგები (საქართველოს სოფლების მოსახლეობა), ტ. II, თბ., 2003, გვ. 203.

³ მაჟალო ტყის ვაშლია.

⁴ ტოპონიმების მონოდებისათვის მაღლობას მოეხსენებთ, თსუ უზმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის, ონომასტიკის სამეცნიერო კვლევით ლაბორატორიას, პროფ. რევაზ ძნელაძეს.

§ 2. წავკისის ისტორია

წავკისი ისტორიულ წყაროებში პირველად 1398 წლის სვეტიცხოველის შეწირულობის სიგელში მოიხსენიება, როდესაც ალექსანდრე მეფემ სვეტიცხოველს მისი შეწირულობა „მახრალაჯითა და ხეკორძითურთ“ განუახლა.¹

1578 წელს ქართლში ოსმალების გაბატონების გამო სვეტიცხოველმა წავკისის მფლობელობა დაკარგა. მოგვიანებით 1595 წელს სვიმონ მეფემ წავკისი მეტეხის ტაძარს შესწირა. თუმცა 1677 წლის 7 მაისს ლევან და გიორგი ბატონიშვილებმა იგი სვეტიცხოველს განუახლეს და ხელახლა შესწირეს.²

ქართლის მეფე სვიმონ I-ს (1556-1569; 1578-1600 წწ.) საქართველოს მაშინდელი დამპყრობლები, სპარსელები ერთხანს მეფედ არ აღიარებდნენ და ქართლის მმართველად გამოგზავნილი ჰყავდათ სვიმონის ძმა, გამაჰმადიანებული დაუდ-ხანი (დავით XI 1569-1578 წწ.), დაუდ-ხანს კი ქართველობა არ აღიარებდა მეფედ. თბილისი ამ დროს სპარსელების ხელში იყო და დაუდ-ხანი მხოლოდ თბილისში და ქვემო ქართლის გარკვეულ ტერიტორიაზე (მუსლიმებით დასახლებულ მხარეებში) ბატონობდა. მათ შორის განუწყვეტელი ბრძოლები იყო. ბრძოლები ძირითადად თბილისის მიდამოებში მიმდინარეობდა.

როდესაც დაუდ-ხანი ირანში მიდიოდა „მაშინ წარიყვანა წავკისადამე ქალი ერთი“. წავკისელმა „ქალმა დავითის მიერ, შვა ძე და უწოდა სახელად ხოსრო მირზა“. ხოლო, როდესაც დაუდ-ხანი საქართველოში წამოვიდა მცირეწლოვანი ხოსრომირზა და დედამისი წავკისელი გლეხის ქალი „მუნ დაშთა“.

¹ მასალები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკისათვის I ნიგნი (X-XVII სს-ის ისტორიული დოკუმენტების მიხედვით), გვ. 257; ქრონიკები, ტ. II, გვ. 195.

² მასალები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკისათვის I ნიგნი, 1964, გვ. 257; ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, IV, თბ., 1913, გვ. 53-54.

ერთხელ „მოვიდა ესე ხოსრო მირზა მოურავთანა და მცირედი რამე მოართუა“. როგორც მაშინდელი ისტორიკოსი წერს — სწორედ გიორგი სააკაძის დახმარებით, ხოსრო მირზამ მალე ირანის დედაქალაქის ისფაჰანის ტარულობამდეც კი მიაღწია. თვითონ ყიზილბაშებშიც „უპყრობდენ დიდსა პატივსა“.¹ 1633 წელს ხოსრო მირზა საქართველოში დაბრუნდა და 1658 წლამდე ქართლის მეფე იყო როსტომის სახელით.

1721 წლის აღწერით წაეკისის მებატონეები არიან შაჰნავაზხანის „დარბაისელი“ ციციშვილი უთრუთი, ციციშვილი სარდლიშვილი პაპუნა, ციციშვილი სარდლიშვილი ზაზა. ამ დროს წაეკისში მათ ბევრი ყმა და აზნაურები ჰყავთ.

ვახუშტის აღწერაში „ტფილისდან, ვიდრე ტაშისკარამდე“, ანუ მეოთხე სასპასპეტოს საზღვრის ერთი მონაკვეთი „შინდისისა და წაეკისის გორა, და წყნეთის გორა“-ზე გადის.²

ხოლო მდინარე სოლოლაკის წყალი („სალალაკის წყალი“) „გამოსდის წაეკისისა და კოყრის მთებსა“.³

1781 წლის მოსახლეობის აღწერის შიხედვით წაეკისის მებატონეებად გივი და თეიმურაზ ციციშვილები არიან. წაეკისი ქვემო ციციშვილების მამული იყო, სწორედ ამიტომ ხშირად მოსახლეობის მიგრაცია წაეკისში ხდება ქვემო ციციშვილების სხვა სოფლებიდან (ნიჩბისი, ყინწვისი, ქვენაფლაზი...).⁴

XVIII საუკუნეში აქტიურად მიმდინარეობდა გლეხების ერთი მხარიდან მეორეში გადასვლა, რასაც ბუნებრივია მათი მებატონეები ეწინააღმდეგებოდნენ, და თუ მოძებნიდნენ უკან აბრუნებდნენ. თუმცა მოსახლეობის გაქცევის მთავარი მიზეზი თავადების მხრიდან

¹ ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება.

² ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა..., გვ. 333.

³ იქვე, გვ. 334.

⁴ ტფილისის მიდამოების სოფლების 1781 წ. ხალხის აღწერის დავთარი, გვ. 165.

ჩაგვრა არ ყოფილა, უფრო ხშირად ისინი სიღარიბეს და მომხდურ მტერს, ირანელებს და ოსმალოებს გაურბოდნენ. ყველაზე მეტად კი ლეკიანობას.

ვინმე შავერდას მშობლები, ოთხი შვილით, ვახტანგ VI-ის (1703-1712; 1716-1724 წწ.) დროს ბაღბიანში ჩასულან და უდაბნოს ნათლის-მცემლის მონასტერს შესწირვიან. ოსმალთა დროს (1723-1735 წწ.) მონასტრის წინამძღვარს კახეთში, ხაშმში გადაუყვანია და იქ დაუსახლებია, ამ დროს შავერდას დედა გარდაცვლილი ყოფილა და ბაღბიანში დაუკრძალავთ.¹ მერე ხაშმის ლეკებისგან აოხრების შიშით შავერდა თბილისში ჩამოსულა, ცოლი შეურთავს და მეფის მამულში დამდგარა. აქაც მონასტრის ყმად ითვლებოდა.

თუმცა 1778 წელს, ერეკლე მეფის კანცელარიაში გივი ფარეშთ-უხუცესის საჩივარი შევიდა. შავერდას შესახებ. გივი² მეფეს მიმართავდა და აცხადებდა, რომ შავერდა მისი ყმა არის, წავკისელია და უკან უნდა დაბრუნებულიყო.

შეიყარნენ მონაშენები, „მოხუცებულნი ან კრებულნი და ან გლეხნი არიან, ესენიც მნახავნი არიან ამ შავერდის მონასტრის ყმობისაო, რომელსაც მღუდელ-მონაზონი დანიელ დიდის ფიცით სწერდა, სერაპიონ წინამძღვრის დროს ამ შავერდას მონასტრის მსახურებასა და ხარჯის ძლევისა“. „აგრეთვე დავით გარეჯის ყმა გიორგი მონაშობდა ზემო სიტყვებსა და ბაბლიანში სასლობასა“, „კიდევ ოქროა გლეხი მონაშობდა“.

თავისი მომხრეები ჰყავდა გივი ფარეშთუხუცესსაც. „მოსდევდნენ მრავალნი მონაშენი წავკისზე ხარჯის ძლევისა და წავკელობასა“.

იმავე წლის 1 მაისს, მეფის სასამართლომ ასე გადაწყვიტა ვინაიდან „მრავალნი მონაშენი იყვნენ“, მონასტრის კრებულთ მონაშობა

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. V, გვ. 55.

² ციციშვილი.

უფრო, რომ ძლიერი იყო და სარწმუნოდ შესარაცხი, ამისთვის ფიცი უდაბნოს კრებულთ მხარეს მივაგდევით". გიორგის და ოქროას დაევა-
ლათ დაიფიცონ „ბაბლიანში სახლობა, იქიდან ხაშმზე მისვლა, და ხაშ-
მის ნახდენის ცოტაც უნინ წინამძღვრის დასტურით ქალაქს ჩამოს-
ვლა“.

„თუ ესენი ასე იფიცონ, ეს შავერდა თავისის შვილებითა დარ-
ჩება უდაბნოს ნათლისმცემლის მონასტერს. და თუ ვერ იფიცა და
გივის ყმა ყოფილა“.

„ეს ფიცი უდაბნოს მონსატერში უნდა აღსრულდეს“.¹ შემდეგ
ალარ ჩანს თუ როგორ განვითარდა მოვლენები, და უფრო სავარაუ-
დოა, რომ ეს საქმე გივიმ წააგო.

მალე გივისთან „ნაეკისის მამულზედ გლეხის ნასახლარებზედ“
დავა მოუვიდათ სხვა თავადებს. 1780 წელს მეფეს არზით² მიმართა
თეიმურაზ მდივანბეგმა.³ იგი ითხოვდა ადგილები, რომლებიც მას ერ-
გო, გივიმ დაუცალოს, ხე-ტყე წაიღოს და დაანებოს, თუ უნდოდეს და
სადაც მდივანბეგმა იმისი სამუქაფო⁴ მიწა სთხოოს, იქ მოუზომოს და
მისცეს“.⁵ გივი თავის მხრივ ამბობდა, რომ „ერეკლეს წიგნში რომ მი-
წერია, ფრიდონაშვილისა და ბეგლუაშვილის გარდა ნახევარი წაეკისი
უბოძებიაო, ეს ორი საკომლო ნახევარზედ მეტი უნდა მეჭიროსო“. მე-
ფემ საქმე განსახილველად ზაზა თარხნიშვილს გადასცა.

„დავსხედით მე, თარხნიშვილი ყორიასაულბაში⁶ ზაზა და მსა-

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, სასამართლო განჩინებანი (XVIII ს.), ტექსტები გამოს-
ცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, ტ. V, თბ., 1974. ტ. V, გვ. 56.
² საჩივარი.

³ თეიმურაზ მდივანბეგი, ეპიკალატაში ანუ საპოლიციო ადმინისტრაციული აპარატის
უფროსი.

⁴ სანაცვლო.

⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. V, გვ. 119.

⁶ გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოში გაერცელებული მოხელეების იასაულების
ანუ აღმასრულებლების ხელმძღვანელი. იასაულებს ჰქონდათ სასამართლოს უფლება
და გადასახადების აკრეფაც ვეალებოდათ.

ჯული იესე¹ და ასე გაეგარიგეთ" - „მდივანბეგმა თეიმურაზ წაეკისში ოთხმოცის დღის მინა საერთოს მამულიდამ ნახევარზედ მეტი მისცა და ამაზედ გაშველდნენ. ნახევარს გარდა ოთხმოცის დღის მინა მეტი უნდა ეჭიროს გივს ფარეშთხუცესს“. „ეს ოთხმოცის დღის მინა რვას ადგილს უნდა მისცეს“.

მსაჯულების ამ გადაწყვეტილებას ორივე მომჩივანიც და მოპასუხეც დაეთანხმა.²

1788 წელს გივის სახლიკაცს კიკოლა ციციშვილს თეიმურაზ მდივანბეგის „საუპატიო“ გადასახადი 250 თუმანი დაეკისრა. აქედან 100 თუმანი დედოფალმა აპატია, დანარჩენი 150 თუმანი კიკოლას უნდა გადაეხადა, მაგრამ არ ჩქარობდა. ამიტომ „წაეკისის მოსახლე ასლამაზა, აქავა ბაბოშაშვილი, აქავ ალიყულა - ეს სამი კომლი კაცი და წაეკისის რომ თეიმურაზ მდივანბეგიდამ წაეკისის მეოთხედი ერგო, გირაოთ უნდა ყუანდეს, ოცი თვე“.³ ამ ოცი თვის განმავლობაში თუ გადაიხადა 150 თუმანი „ეს მამული და ის კაცნი უნდა უკლებლივ მიაბაროს კიკოლას“.⁴ თუმცა იქვე ვადა მომატებული აქვს და კიკოლას დახსნა სამი წლის განმავლობაში შეუძლია „სამი წელიწადი ვადა დაგვიცს. თუ ამ სამ წელიწადზე დაიხსნა კაცი და მამული, ხომ ის არის. და თუ ამა ვადაზე ვერ დაიხსნა, მერე ველარ დაიხსნის“.⁵ ეს საქმე, როგორ დასრულდა არ ჩანს.

1788 წელსვე ზაზა ციციშვილი კათალიკოს ანტონ II-ს (1762-1828 წწ.) სთხოვს დახმარებას, მისი ერთი ყმა წაეკისიდან აყრილა და ხაშმში წასულა, იქ საყდარში შესულა და იქური მღვდლები არ ანებებენ. პატრიარქმა - ახლავე აქ ჩამოასხით. და თუ სიტყვა გაქვსთ რამე, ან თქვენ და ან მაგ კაცს, ჩვენ წინ ელაპარაკეთ, თორე ჩვენი

¹ იესე ოსეს ძე ბარათაშვილი (1728-1786 წწ.), ერეკლე მეფის მდივანბეგი.

² ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. V, გვ. 119.

³ იქვე, გვ. 416.

⁴ იქვე, გვ. 417.

⁵ იქვე.

იასაულებით ჩამოგიყვანთ.

1799 წელს ზაზა ციციშვილს უჩივის თავისი წავეისელი აზნაურის ალიყულას ქვრივი - „ერთი კომლი ყმა გვეყვანდა, კონხურას დასახლდა და თვითონ იმსახურებდა. რაც წავეისში მამული გვაქვს, იმისი ღალაც იმან აიღო და ახლა თორმეტი წლის ობოლი მომტაცა და მსახურად წაიყვანაო“.¹

სასამართლომ გადაწყვიტა, რომ ზაზა ციციშვილს შეუძლია აპყაროს თავისი აზნაურის ალიყულაშვილი ყმა ბაბაშაშვილი კონახურადან და წავეისში დააბრუნოს. ის ობოლი კი თავის შვილს დავითს აახლოს და როგორც აზნაურიშვილს ეკადრება ისე იმსახუროს. აეკრძალოს ალიყულაანთ მამულში ღალას აღება. და თუ ასე არ მოიქცევა „ეს ალიყულას შვილის ობლები თავიანთი ნასყიდის მამულით სახასონი შეიქნებიან“.²

* * *

1700 წელს ციციშვილების მამულის საქმის განჩინების საბუთი ეხება მამულების განაწილებას. ციციშვილები და ქართლის სხვა თავადები: ამილახვარი ავთანდილი, ეშიკაშასბაში ქაიხოსრო, ეშიკალასბაში ამილახვრის შვილი რევაზი, არქიმანდრიტი ნიკოლოზი, წინამძღვარი ეფთიმე, ბაზიერთუხუცესი ბეჟანი. ციციშვილი ზაზა, ფარსადანიშვილი ზაზა,³ ნაზირი ედიშერი, მდივანი გივი⁴ - სარდლის-შვილ ზაალ ციციშვილის და მისი ძმის შვილს უთრუთ ზაზას ძეს შორის მამულის გაყოფაში მონაწილეობენ.

საციციანოს სხვა მამულებთან (წერაქვი, ნიჩბისი, ქვახვრელი)

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VI, გვ. 84.

² იქვე.

³ ფარსადან ციციშვილის ძე.

⁴ ედიშერი და გივიც ციციშვილები არიან.

ერთად „თამაზა ფრიდონაშვილისა და მის შვილებს გარდაისად,¹ ნახევარი წაეკისი“ უთრუთ ციციშვილს ეჭირა.

აქვე ვიგებთ, რომ უთრუთისათვის ფრიდონაშვილი მეფეს სხვადასხვა დამსახურებებისათვის, მათ შორის ტყვეების გამოხსნაში თავის გამოჩენისათვის უბოძებია. ასევე აზნაურები თამაზა და მიხაკა ბეგლიაშვილებიც თავისი ყმებით და მამულებით უთრუთს დარჩა.²

საერთო მამულები თანაბრად განაწილდა. და რაც უთრუთს თვითონ ქონდა შეძენილი ის უთრუთსავე დარჩა. საქმე როგორც ჩანს ძალიან მნიშვნელოვანი იყო. რადგან მას ხელს აწერენ ქართლის მეფე ნაზარალი ხანი (1658-1675 წწ.), ვახტანგ ბატონიშვილი, ბაქარ ბატონიშვილი, ქართლის კათალიკოსი კოზმან იოვანე და სარდალი ლუარსაბი.³

ქართლის მეფე ლუარსაბ II-მ (1606-1614 წწ.) 1611 წელს ქართლის მოურავის გიორგი სააკაძის და ცოლად შეირთო. ამის გამო შედარებით დაბალი სოციალურ წარმოშობის სააკაძეს ქართლის თავადებთან მანამდე არსებული რთული ურთიერთობები კიდევ უფრო გაუფუჭდა. საბოლოოდ საქმე იქამდე მივიდა, რომ დიდებულებმა სააკაძის მოშორება გადაწყვიტეს. 1612 წელს 20 მაისს შეთქმულებმა სააკაძე ნადირობის საბაბით, მეფის საზაფხულო სადგომში წაეკისი დაიბარეს, „ვითარმედ ყარაიას ვინადირებთო“ თავდები მოურავს მოკვლას უპირებდნენ,⁴ მაგრამ ერთმა მომხრემ, ბააკა ხერხეულიძემ გააფრთხილა. გიორგი იძულებული გახდა სამშობლოდან გადახვეწილიყო. მან თავი ირანს შეაფარა.⁵

ამის შემდეგ 1792 წლამდე წაეკისი სამეფო სასახლის შესახებ

¹ გარდა.

² ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VI, გვ. 608.

³ იქვე, გვ. 609.

⁴ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა..., გვ. 423; ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, გვ. 390.

⁵ გ. ჯამბურია, ტაშისკარის ბრძოლა, გიორგი სააკაძე, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1972, გვ. 261.

ცნობები აღარ არ გვაქვს, სწორედ ამ დროის ერთ-ერთ საბუთში ჩანს, რომ ერეკლე წავეკის მდგარა.¹

1723-1735 წლებში ოსმალების მიერ დაპყრობილი და გადასახადებით შეწუხებული ქართლის მოსახლეობა აჯანყდა და ირანელებთან ერთად ოსმალთა წინააღმდეგ რამდენიმე მნიშვნელოვანი ბრძოლაც გაიმართა, რასაც საბოლოოდ „ოსმალთა ქართლიდან განდევნა მოჰყვა. მათ შორის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ბრძოლა სწორედ წავეკისში მოხდა. „...და შემდგომად დადგნენ კოჟორზედ ყიზილბაშ-ქართველნი და ტალანი² წავეკისს“. ოსმალები თბილისში იყვენენ გამაგრებულნი. ვახუშტის მიხედვით, ოსმალები ქალაქიდან ლამით მოვიდნენ „და მოსრეს ტალანი სრულიად“.³ შემდეგ კოჯორის ციხეში გამაგრებულ ქართველებს შეებრძოლნენ, მაგრამ ამჯერად ქართველებმა გაიმარჯვეს. მტერმა უკან დაიხია.

* * *

ლეკიანობა და ხალხის გატაცება, ისევე როგორც მთელს საქართველოში. თბილისის შემოგარენშიც აქტუალური იყო. ლეკებს მთელი ქართლ-კახეთის მოსახლეობა შეწუხებული ჰყავდათ. ჩვენამდე მოაღწეულია ცნობები წავეკისში მათი შემოსევების შესახებ.

1774 წელს წავეკისში ერეკლეს ციხის⁴ მღვდლის იოსების ძმამ აბრამამ შვილი დაკარგა. ეს დაკარგული ბელაქანში უპოვია და გამოსასყიდად დახმარებას ითხოვს. ერეკლემ მაშინვე ბრძანა სალაროდან გაეღოთ თხუთმეტი მინალთუნი, თან მსახურებს დააეღო

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VIII, თბ., 1985.

² ტალა — დარაჯი. „მოგზაურთ დარაჯი“, „მოდარაჯე ლამით“ — სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, II, ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილ. აბულაძემ, თბ., 1993, გვ. 131.

³ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა..., გვ. 514.

⁴ ერეკლეს ციხე ერქვა წავთლულს. ციხის ნაშთებს ჩვენამდე არ მოუღწევია.

„მართალი კი შეიტყვე, მართლა ტყვე ყავს დასახსნელი, თუ არა.¹

ლეკიანობასთან ერთად საქართველოს ხშირად ახალციხის საფაშოდან² ესხმოდნენ. ეს პროცესი XIX საუკუნეშიც გრძელდებოდა. 1808 წელს 21 ივლისს საქართველოს მმართველი გენერალი თევდორე ახვერდოვი კავკასიის მთავარმართებელს ივანე გუდოვიჩს (1806-1809 წწ.) მოხსენებას უგზავნის, სადაც აღნიშნულია, რომ 15 ივლისს ახალციხის საფაშოდან 200 თათარი გადმოსულა, წავეკის თავს დასხმია და 1200 ცხვარი, 103 მსხვილფეხა პირუტყვი, 5 ვირი და 1 ცხენი გაუტაციათ.

სამაზრო მარშალი თავადი ბარათაშვილი ქართველების შეიარაღებული რაზმით გამოსდევნებია, მაგრამ ველარ დასწევია.³

მოხსენებიდან კარგად ჩანს, თუ რა მძიმე მდგომარეობაში იყო ქართველი კაცი. თავდამსხმელთა მიერ განანამები, მაინც ახერხებდა ამდენი ქონების დაგროვებას.

იოანე ბატონიშვილის აღწერილ ტფილისის სამხრეთის მხარეს მდებარე სოფლების სიებში აღნიშნულია „ქ. წავეკისი, მოსახლე“.⁴

1801 წელს გამოცემული მოხსენება გიორგი XII-ის ძის დავით ბატონიშვილის ყმების შესახებ, რომლებიც ადრე თავად გივი ციციშვილისთვის ჩამოურთმევია ხაზინას გადაეცა.⁵

1804 წელს რუსეთის იმპერიის აღწერით წავეკისი 302 დესეტინა ფართობზეა, მებატონეებად არიან ფარსადან, ზაზა და უთრუთ

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VII, გვ. 249-250.

² როდესაც ოსმალებმა სამცხე საათაბაგო დაიპყრეს, 1579 წელს შექმნეს ახალციხის საფაშო, ხშირად ჩილდირის საფაშოდაც მოიხსენიებენ. მოცავდა თანამედროვე ადიგენის, ახალციხის, ასპინძის, ახალქალაქის, წინწმინდის, ბორჯომის რაიონებს და თურქეთის რესპუბლიკის ქართული პროვინციების (შავშეთი, კლარჯეთი, არტაანი, ჩილდირი და სხვ.) ნაწილს. ფაშებად ჯაყელთა გამუსლიმანებული საგვარეულოს წარმომადგენლები იყვნენ. 1828-1829 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის შედეგად ახალციხე რუსეთის ხელში გადადის, XIX საუკუნის შუა ხანებში საბოლოოდ გაუქმდა ახალციხის საფაშო.

³ AKAK, ტ. III, c. 588.

⁴ იოანე ბაგრატიონი, ქართლ-კახეთის აღწერა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს თ. ენუქიძემ და გ. ბედომვილმა, თბ., 1986, გვ. 46.

⁵ AKAK, T. I Тш., 1886, c. 302.

ციციშვილები. გლეხების სულ 9 კომლია დასახელებული.¹ ყმების სხვადასხვა გზით ჩამორთმევა და ხაზინისთვის გადაცემა ამ პერიოდში დაწყებული პროცესია, მაგრამ ჯერ დასრულებული არ არის. ყველა მონაცემით მოსახლეობის რიცხვი მეტი უნდა ჩანდეს.

ადვილი შესაძლებელია ნავეკისის აღწერისას შეცდომა იყოს დაშვებული, რადგან ცნობილია, რომ 1781 წელს 16 კომლი² და 1817 წელს 27 კომლი ცხოვრობს.³ შუაში სულ 9 კომლი ეჭვს იწვევს. ამავე დროს მემამულეთა შორის საეჭვოდ არ ჩანს თავადი ბებუთაშვილი. ცნობილია, რომ ამ პერიოდში თბილისის მიდამოების სოფლებში წყნეთში და ნავეკისში ციციშვილების მამულები უკვე მთლიანად თუ არა, დიდი ნაწილი სწორედ ბებუთაშვილებს აქვთ. შესაძლებელია მეპატონეების მხრიდან გადასახადების შემცირების მიზნით ყმების დამალვასთან გვაქვს საქმე.

¹ სცსა, ფონდი № 254, აღწ. № 1, საქმე № 74, გვ. 43.

² ტფილისის მიდამოების სოფლების 1781 წ. ხალხის აღწერის დავთარი, ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, წ. I, დემოგრაფიული ძეგლები, აღმოსავლეთ საქართველოს XVIII საუკუნის ხალხის აღწერის დავთრები, თბ., 1967, გვ. 165.

³ სცსა, ფონდი № 254, აღწ. I, საქმე № 477, გვ. 27-28.

§ 3. ნავკისის ძეგლები

ნავკისიის სასაფლაოზე მდებარეობს პატარა ბაზილიკის ტიპის ეკლესია, მაღალი საკურთხევლით. კარი დასავლეთის მხარეზე აქვს. ეკლესია ნაგებია ქვით. მშენებლობაში გამოყენებულია ქართული წითელი აგური. კარებთან ორივე მხარეზე ჩასმული იყო „ხაჩქარები“.¹ აქვეა სომხურ ენაზე შესრულებული სამშენებლო წარწერა. წარწერა ქართულად ასე ითარგმნება — „წელსა 942 [+551=1493] მე, მამა ავეტის მღვდელმა, აღვაშენე წმინდა ესე ეკლესია. უფალო იესო,

¹ ქაყყაყი — ხაჩქარი (ქვაჯვარი). სომხური არქიტექტურისათვის დამახასიათებელი, სტელაზე გამოსახულია ჯვარი და ჩუქურთმები. ხაჩქარები მთელი სომხეთის ტერიტორიაზეა გავრცელებული გზებზე ეკლესიებზე. საცხოვრებელი ადგილის შეცვლისას, ახალ საცხოვრებელზე გადააქვთ.

მიიღე ხელთაგან ჩემთა".¹

პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგს ეჭვიც არ ეპარება, რომ ეს ეკლესია სომეხმა მღვდელმა/ტერტერამ ააშენა 1493 წელს.² თუმცა ამ აზრს ვერ გავიზიარებთ, რიგი მიზეზების გამო. ცნობილია, რომ წავეისი მეზობელ შინდისთან ერთად XIV საუკუნიდან (შეიძლება უფრო ადრეც) მცხეთის ეკლესიის მამულის წარმოადგენდა. ამასთან ერთად, იგი ნაკლებად იყო „გასომხების“ ან სომეხთა დასახლების პროცესში ჩართული. უფრო მეტიც, შეიძლება თამამად ვამტკიცოთ, რომ წავეისი მეზობელი სოფლებისგან განსხვავებით ერთადერთი სოფელია, სადაც XVIII საუკუნის 80-90-იანი წლებამდე სომეხთა არანაირი გავლენა არ ყოფილა, ანუ მანამ, სანამ თავადი ციციშვილის მამული თანდათან თბილისის მელიქ მამასახლისების - სომხური წარმომავლობის თავად ბებუთაშვილების, ხელში არ გადავიდა. ბებუთაშვილი ყველანაირად ცდილობდა სოფლის „გასომხებას“.³ თუმცა, რუსული ადმინისტრაციის დამყარების შემდგომ, 1804 წელს წავეისი მაინც მთლიანად ქართულ სოფლად არის აღნიშნული.⁴ ჩანს, ბებუთაშვილს „შრომა“ „არ დაუფასდა“.

როგორ აღმოჩნდა წარწერა და „ხაჩქარები“ ქართულ სოფელ წავეისში?

ცნობილია, რომ სომხურ მოსახლეობას საცხოვრებელი ადგილის შეცვლისას თან მიაქვთ თავისი სალოცავებიდან სამშენებლო წარწერები, „ხაჩქარები“, ხშირად ტოპონიმებიც. დღევანდელი ჯავახეთის მაგალითზე ამის თქმა თამამად შეგვიძლია.

საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ სამშენებლო წარწერაზე, არ

¹ ლეონ მელიქსეთ-ბეგი, სიძველენი ტფილისის ახლო მიდამოებში, შავნაბად-თელეთ-წავეისი, ჟურნ.: „საქართველოს მუზეუმის მოამბე“, №1, ტფილისი, 1922, გვ. 100.

² ლეონ მელიქსეთ-ბეგი, სიძველენი ტფილისის ახლო მიდამოებში, გვ. 100; იხ აგრეთვე P. Шмерлинго, В. Долгих, Т. Барнавели, Окрестности Тбилиси, Тб., 1960, с. 67.

³ წყნეთის „გასომხება“-ში უდიდესი წვლილი სწორედ თავად დარჩია ბებუთაშვილს მიუძღვის. მის შემდეგ ეს საქმე მისმა სახლიკაცებმა გააგრძელეს.

⁴ АКАК, Т. I. Тиф., 1886, с. 461.

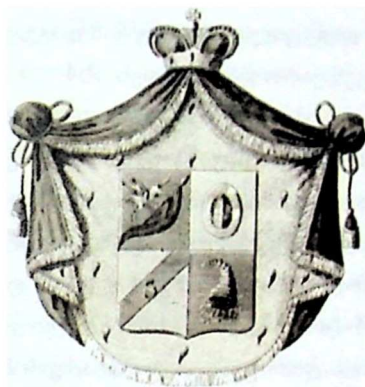
არის მოხსენიებული არც მეფე და არც მთავარი (თუნდაც სომეხი), თუ ვის დროს შესრულდა წარწერა. არ არის ნახსენები წავკისიცი. ყოველივე ეს ერთგვარ ეჭვს ბადებს. ეს წარწერა თუ გვიანდელი ნაყალბევი არ არის და მართლაც 1493 წელს არის შესრულებული, მაშინ წავკისში XVIII საუკუნის ბოლოს უნდა იყოს მოხვედრილი. ჩანს, რამდენიმე კომლის დასახლების შემდეგ, მათთვის ხელშეწყობის მიზნით, მანამდე ქართული ეკლესია ჩაუვარდათ ხელში, სადაც ახალმოსულებმა თან მოტანილი წარწერა და ხაჩქარები ჩასვეს. მსგავსი ქვა, რომელზეც შესრულებულია წარწერა, მშენებლობაში არ არის გამოყენებული, აშკარად ეტყობა გვიანდელი ჩარევის კვალი.

სოფლის შუაგულშივე არის წმინდა მარინეს სახელობის ეკლესია, იგი დარბაზული ეკლესიაა, როგორც ჩანს, აღდგენილია უფრო ძველი ეკლესიიდან. შესასვლელში კარის თავზე არის წარწერა. *წმინდა მარინეს ტაძარი შეაკეთა მარგო გლოველმა, 1971 წ.* იქვე ახლოს ადრე კოშკიც ყოფილა.¹ კოშკი წავკისში ცნობილია თინა წავკისელის ამბებთან დაკავშირებითაც.

სოფელთან ახლოს გორაკზე ასევე ღვთისმშობლის სახელზე აშენებული კიდევ ერთი ეკლესია მდებარეობს. ეკლესია გუმბათოვანია, აგებულია ფლეთილი ქვით და აგურით. შიგნით შემონახულია ჩუქურთმებიანი კანკელი. გამოყენებულია სხვადასხვა ორნამენტები. არქიტექტურული სტილით ეკლესია XVI საუკუნეში უნდა იყოს აგებული.

¹ Р. Шмерлинг, В. Долидзе, Т. Барнавели, Окрестности Тбилиси, Тб., 1960, с. 69; ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. XI, თბ., 1987, გვ. 285.

§ 4. ციციშვილების საგვარეულო

ციციშვილების გერბი

ნაეკისი საუკუნეთა მანძილზე საციციანოს მამულს წარმოადგენდა.

ციციშვილების საგვარეულოს წარმოშობას თავისი საინტერესო ისტორია აქვს. ჩვენამდე მოაღწია ამ საგვარეულოს ქართლში დაფუძნების შესახებ კონსტანტინე მეფის მიერ 1467 წელს გაცემულმა საბუთმა.

„ჩუენ ლ~თისგან შეწყალებულმან და პატივცემულმან იესიენ დავითიან, სოლომონიან, ბაგრატიონიანმან პატრონმან კონსტანტინე ესე სიმტკიცე და სიგელი დაგინერეთ, მოგეცით და მოგაჴსენეთ თქვენ ჩუენისა ამაოდ ყოფისა მეცადე-მომჭირნესა და სახლის ჩუენისა თავადსა ფანასკერტელსა ზაზას და თქვენთა შვილთა ქაიხოსროს, გიორგის, სიაოშს, მერაბს და ზაქარიას, მას ჟამს ოდეს ჩუენის სიყვარულისათვის შავშეთს თქვენი მკვიდრი მამული დასთმეთ და ჩუენად საერთგულოდ მოხვედით და ჩუენ მოგახსენეთ ხვედურეთის

ორბოძელისეული მამული... ამას გარეთ მოგაქსენეთ და დაგიმტკიცეთ... მამული ქვაკვრელი, უფლისციხე, კარალეთი...

აგრე ვერავინ დაგეცილოს და თუ ვინ დაგეცილოს მისი პირი და პასუხის გამცემნი ჩვენ ვართ და გქონდეს...".¹

ციციშვილები, საბუთიდანაც ჩანს, ტაოდან არიან („შავშეთს თქვენი მკვიდრი მამული დასთმეთ“). ისინი სამცხე საათაბაგოში ერთ-ერთი ძლიერი და გავლენიანი, ფანასკერტელების სახელით ცნობილი ფეოდალები იყვნენ. ფანასკერტელთა ფეოდალური სახლის ქართლში გადმოსვლის მიზეზი ზაზა ფანასკერტელსა და სამცხის ათაბაგ ყვარყვარე II-ს (1451-1498 წწ.) შორის არსებული დაპირისპირება უნდა გამხდარიყო. ამ დროს დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლი ათაბაგები მეფის მომხრეებს ხშირად აძევებდნენ და მათ მამულებს თვითონ იკავებდნენ. როგორც ჩანს ზაზაც, არ ემორჩილებოდა განდგომილ მთავარს და მეფის ერთგული იყო.

ზაზას მამა თაყა ალექსანდრე I-ის (1412-1442 წწ.) თანამედროვეა.² მისი და სითიხათუნი ვახტანგ IV-ის (1442-1446 წწ.) მეუღლე იყო.³ როგორც ჩანს ციციშვილები ამ დროს უკვე დანიშნულებულები არიან.

ციციშვილების ქართლში მოსვლა და დამკვიდრება სხვა თავადების შევიწროვების ხარჯზე ხდება და ამიტომ მოსულსა და დამხვდურს შორის ქიშპობა დიდხანს გაგრძელდა. მათ ძირითადად ორბოძელ/საზუერელ/ჩიჯავაძეები და ჯავახიშვილები ჯერ შეავიწროვეს, ხოლო შემდგომ მთლიანად განდევნეს მდ. ძამას ხეობიდან.

ამრიგად ციციშვილები XV საუკუნის II ნახევარში ფანასკერტიდან მოდიან ქართლში და მდინარე მტკვრის მარჯვენა

¹ დ. გვრიტიშვილი, ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან (ქართლის სათავადოები), თბ., 1955, გვ. 121-122.

² ქრონიკები, ტ. II, გვ. 223.

³ იქვე, გვ. 222.

ნაპირზე (ახლანდელი ხაშურის და ქარელის რაიონი) ძამის ხეობაში მკვიდრდებიან. მათი სათავადოს საზღვრები თანდათან გაიზარდა და XVIII საუკუნისათვის მასში 70-მდე სოფელი შედიოდა.¹ მოგვიანებით მდინარე ვერეს ხეობის სოფლებზეც ვრცელდებოდა მათი მფლობელობა. ყმები თბილისშიც ჰყავდათ.

საციციანო XVIII საუკუნის შუა ხანებამდე ერთ-ერთ მძლავრ სათავადოს წარმოადგენდა. თუმცა „ოსმალბა-ყიზილბაშობამ“ და „ლეკიანობამ“ საციციანოს მოსახლეობისგან დაცლა და გაპარტახება გამოიწვია. ისინი ქართლის დიდ სათავადოების რიცხვში² ითვლებოდნენ, სანამ ორად გაიყოფოდნენ. ვახტანგ VI-ის (1703-1712; 1716-1724 წწ) სამართალში ვკითხულობთ, რომ „დიდებული თავადი ეს არის: გაუყრელი ერთი თავი თვითონ არაგვის ერისთავი, გაუყრელი ერთი თავი თვითონ ქსნის ერისთავი, გაუყრელი ერთი თავი თვითონ ამილახორი, გაუყრელი ერთი თავი თვითონ ორბელიშვილი, როცა გაუყრელი ყოფილა ციციშვილიც“.³ საციციანო XVI საუკუნეში გაიყო ზემო და ქვემო ციციშვილებად. დროთა განმავლობაში სათავადოში ჩამოყალიბდა სხვადასხვა სახლები. იოანე ბატონიშვილის ცნობით, „ზემო ციციანნი არიან, რომელნიც მძოვრეთის ხეობას მცხოვრები არიან. ხოლო ქვემო ციციანნი ნიჩბისის ხეობაში სახლობენ და ზემო

¹ საციციანოს სოფლები - წყნეთი, ნაეკისი, ნიჩბისი, დოესი, აუკეთი, ვერე, იისციხე, ბარამეთი, ხვედურეთი, ლუისხევი, თრელვი, სამწვერისი, სანებელი, კაროზანი, მძოვრეთი, გვეძინეთი, ბოსლეთი, ყელეთი, ცუქითი, მინობი, თავოეთი, ქვეწაფლაზი, ყინცვისი, არადეთი, თვალთუბანი, კოდმანი, ახალსოფელი, აენისი, გუერდისძირი, გორგა, ბაგანეთი, კუჭათუბანი, გომარეთი, დამლანაური, სამწყურაძო, ბისი, თხილნარა, იფნევი, კლდე, გარდატენი, ატენი, რუისი, აფნისი, ქარელი, ლეთეთი, კეხიჯვარი, ქორაზანი, იმერხევი, ძამის მონასტერი, ოსთუბანი, ძამა, ტამიკაური, ყელეთი, წრომი, მიანეთი, ჭალისუბანი, აგარა, თვალთუბანი, რეხა, საპონაური დაღალული, საქათმე, წუნეთი, დაღეთი, ნინწყარო - დ. გვრიტიშვილი, ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, გვ. 128.

² ქართლის დიდი თავადები იყვნენ _ ბარათაშვილი (მოგვიანებით ორბელიანი), მუხრან-ბატონი, ამილახვარი, ქსნის ერისთავი და არაგვის ერისთავი.

³ ვახტანგ VI-ის სამართლის ნიგნთა კრებული, ქართული სამართლის ძეგლები, ტექსტები გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, ტ. I, თბ., 1967, გვ. 520.

ციციანნი არიან ან მოსახლედ: 1) მოურავის შვილები, მეორე ნიკოლაოზისა, 3) ამილბარის შვილებად, 4) გლახას შვილებად, 5) პაატას შვილებად, 6) გიორგის შვილებად, 7) ზაქარიას შვილებად და სხვანი. ხოლო ქვემო ციციანნი დიმიტრის შვილებად და ან ცხოვრობენ ესენი მოსკოვს, 2) მდივან-ბეგის შვილებად, 3) ზაზას შვილებად და 4) კიდევ ზაზას შვილებად".¹

ნავკისი და წყნეთი ქვემო ციციშვილების მამული იყო.

თითოეულ სოფელში თუ საშუალოდ 20 კომლს ვიანგარიშებით, საციციანოს საერთო ყმა-გლეხთა საერთო რიცხვი დაახლოებით 1400-მდე უნდა ყოფილიყო.²

პროფ. დავით გვრიტიშვილი აღნიშნავს, რომ ციციშვილები არა თავისი მამულით (სათავადოთი) იყვნენ ცნობილნი, არამედ სამეფო კარის მოხელეობით.³

მაშინ, როდესაც სხვა სათავადოები ცდილობენ ერთიანობა შეინარჩუნონ, საციციანოს სათავადოში მამულები სახლისკაცებს შორის დაუსრულებლად ნაწილდება. მოვიყვანთ რამდენიმე მათგანს:

განჩინება ზაქარია და დიმიტრი ციციშვილების მამულის

საქმეზე. 1777 წ. 24 აგვისტო.

„ციციშვილი ზაქარია სახლთუხუცესი და ამის ბიძაშვილი დიმიტრი პატარა ქარელზე რომ ცილობდნენ, დიმიტრისაც განაჩენი ეჭირა ამ ალაგისა და ზაქარია სახლთუხუცესსაც ჰქონოდა და დაჰკარგოდა...“. საბოლოოდ „მსაჯულთშეკრებულობამ“ პატარა ქა-

¹ იოანე ბაგრატიონი, შემოკლებით აღწერა საქართველოს შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა, მასალა ისტორიისათვის, რედაქტორი და გამომცემელი ზ. კაცელაშვილი, თბ., 1997, გვ. 26.

² დ. გვრიტიშვილი, ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, გვ. 130.

³ დ. გვრიტიშვილი, ფეოდალური საქართველოს..., გვ. 144.

რელი დიმიტრის არგუნა.¹

ანალოგიური შინაარსის არის 1780 წლის 1 ივლისით დათარიღებული „განჩინება თეიმურაზ მდივანბეგისა და გივი ფარეშთუხუცესის მამულის საქმეზე“.²

1783 წლის 1 აპრილის მდივანბეგთა განჩინებაში ნათქვამია:

„მძოვრეთის ციხე რომ ქაიხოსროს შვილს ციციშვილს ზაქარიას დაეჭირა და შიგ თავისი კაცნი შეეყენებინა, ამაზედ ნოდარის შვილი სარდალ-ქალაქის მოურავი დავით ძალგამოლებით ლაპარაკობდა: მძოვრეთის ციხე ჩვენი — ნოდარის შვილების საკუთარია, რომ არც ქაიხოსროს შვილებს და არც პაპუნაშვილებს წილი არა აქვს...“ საბოლოოდ ციხე სასამართლომ დავით მოურავს არგუნა.³

საბუთი ჩვენთვის საინტერესოა იქიდან გამომდინარე, რომ აქაც საუბარია კერძო საკუთრებაზე და არა საერთო მამულზე, ანუ საგვარეულო გაყრილია მათ საერთო ქონება აღარ აქვთ.

დოკუმენტებიდან ირკვევა, რომ არათუ აღარ არსებობდა ერთიანი მამულები, არამედ პატარა სახლებს შორისაც ხშირი იყო გაყრის ფაქტები. ამის დამადასტურებელია 1783 წლის 19 ოქტომბრის განჩინება გივი ფარეშთუხუცესის და მისი ბიძაშვილის გიორგის შვილის ურთიერთის გაყრის საქმეზე; 1785 წლის 12 მაისის განჩინება თეიმურაზ მდივანბეგისა და ზაზა უზბაშის გაყრის საქმეზე⁴ და სხვა.

XVIII საუკუნის 70-90-იან წლებში ყოფილი დიდი სათავადოს, საციციანოს ტერიტორია მრავალ მამულად დაიყო, ძველი სათავადოს სახლის წევრები კი რიგით მემამულეებად გადაიქცნენ.

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, სასამართლო განჩინებანი (XVIII ს.), ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, ტ. V, თბ., 1974. გვ. 41-43.

² ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. V, გვ. 119.

³ იქვე, გვ. 109.

⁴ იქვე, გვ. 236-238; 297.

§ 5. თინა ნავკისელი

თინა ნავკისელი¹ XVIII საუკუნეში მოღვაწე სახალხო გმირი ქალი ნავკისიდან იყო. თინა - ნავკისელი გლეხის ფეიქრიშვილის² ასული და თავად გაბაშვილის ყმა ყოფილა. გლეხებისადმი ისეთივე გმირობა და გულშემატკივრობა გამოუჩენია, როგორც მაია წყნეთელს. სიყმანვილეშივე შეურაცხყოფისათვის მოუკლავს თავისი ბატონი, მაგრამ თინაზე ეჭვი არავის მიუტანია.

ამის შემდეგ გასულა ხანი. თინა და კიდევ სხვა გოგო-ბიჭები ბატონის ნათესავებს მიუყიდიათ სპარსელებისათვის. გზაზე მყიდველთ მოუნდომებიათ მათზე ძალადობა. თინას შეუტყვია მათი განზრახვა, თავისი თანასოფლელები დაურიგებია, სპარსელებისათვის ხანჯლები წაურთმევიათ და ყველანი დაუხოცავთ, შემსხდარან მათსავე ცხენებზე, წამოსულან მეფე ერეკლესთან და ყველაფერი დანვრილებით უამბიათ. მეფეს გაჰყვირებია მათი მხნეობა. სხვები დაითხოვა, თინა კი სასახლეში დატოვა. სასახლეში ყოფნისას თინამ კარგად შეისწავლა თოფის სროლა, ხმლისა და ხანჯლის ხმარება და ცხენზე ჯდომა. ამის შემდეგ ერეკლეს გვერდით იდგა ყოველთვის. მამაკაცური სამოსი სცმია და არა ერთხელ უსახელებია თავი მამაცობით, მხნეობითა და ხმლის ხმარებით.

¹ თინა ნავკისელის შესახებ საყურადღებო წერილი აქვს გამოქვეყნებული დიმიტრი ჯანაშვილს 1882 წლის გაზ.: „ივერიამი“, სათაურით — „ქართველი ქალი“, სადაც აღწერს მაია წყნეთელის, თამარ ვაშლიშვილის და თინა ნავკისელის გმირობებს (გაზ.: „ივერია“, 1882, №12, გვ. 76-81), ყველა გამოკვლევა, რომელიც XVIII საუკუნის გმირი ქალების შესახებ დაიწერა, სწორედ ამ წერილიდან მომდინარეობს (იხ. დ. ჯანაშვილი, ქართული ეკლესიის გამოყოფა საბერძნეთის ეკლესიიდან და ქართველი ქალი, გორი, 1914, გვ. 271-273; დავით ქორიძე, ქართველი ქალები უძველესი დროიდან XIX ს-მდე, თბ., 1976; ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება, II, ტექსტის მომზადება, რედაქცია, შესავალი და შენიშვნები ქსენია სიხარულიძის, თბ., 1964, გვ. 113-115). თინა ნავკისელის შესახებ დ. ჯანაშვილისათვის ასლან ბებუთოვს მოუყვლია.

² გვარის შესახებ 1950-იანი წლების ბოლოს 108 წლის მოხუცის ყაზარ დოდალაშვილის (სოფ. შინდისი) მონათხრობი ჩაიწერა მასწავლებელმა მ. ჯანგიძემ. (გაზ.: „სამგორი“, 1959 წელი, 22 იანვარი).

ერთ ომში თინას და ერთ გლეხს ისე მამაცურად უომიათ, რომ მეფეს ძლიერ მოსწონებია ისინი, ორივე თავისთან მიუწვევია და მათთვის შეუღლება უბრძანებია. მათ მეფის ბრძანება შეუსრულებიათ და წაეკისს დასახლებულან. თინას შესძენია ორი ვაჟი, მაგრამ მაინც არ მოუკლია ქვეყნისათვის სამსახური: ის თავისი სოფლის, წაეკისის მტრებისგან მცველი ყოფილა.

ერთხელ ერეკლე მეფეს წაეკისის ყველა გლეხი მდევრად გაუყვანია, სოფელს კი თათრები უპირებდნენ დარბევას. თინას მაშინვე ქალები, ბავშვები და მოხუცები დიდ კოშკში შეუხიზნავს. კოშკის კიბის სათოფეებზე ფუტკრის სკები დაუწყვია, ორივე მხარეს კარები შიგნიდან ჩაუკეტავს და თან უთქვამს, რომ თბილისში მიდიოდა, რათა მეფისთვის შეეტყობინებინა მტრის თავდასხმა. თუ მტერი კოშკს მიაღგებოდა, მათ სკიდან ფუტკრები უნდა გაეშვათ და ამით შეეჩერებინათ. ასეც მოხდა და მტერი სასტიკად დამარცხდა. ამ გამარჯვების შემდეგ თინა წაეკისელის მეუღლე მალევე გარდაიცვალა. თინას დარჩა ორი ვაჟი. ერთს გიორგი ერქვა.

თინას კრწანისის ბრძოლაშიც (1795 წ.) მიუღია მონაწილეობა. ალა-მაჰმად ხანის მოსვლის წინ თინა ტყვედ ჩავარდნილა და მეფისთვის შემოუთვლია:

შენ გენაცვალე, მეფეო
შენ გენაცვალე, შენაო
გიორგი არ მომიშო,
სულ შეიჯერე თემიო.
მეც მალე დაგეხმარები,
თუ რომ გამიხსნეს ხელიო,
თუ არადა მომაშველეთ
ნახშირფორელი მღვდელიო

მეფეს გამოუხსნია ტყვეობიდან,
თინიავ რამ შეგაშინა,
ნუ შეგეცვალა ფერიო!
შენ დაგვეკარგე, მაგრამა
არვინ არის შენი ფერიო.¹

მაგრამ, უკან გაბრუნებისას მტრებს ისევ ჩაუგდიათ ხელში და ბოლნისის მხარეს მოუკლავთ. ერეკლემ იქვე, ბოლნისის სიონთან, დაასაფლავებინა ქმრის გვერდით, საფლავის ქვაზე მათი სახე ამოაჭრევინა, მათ ობლებს კი სასახლეში ზრდიდა.

¹ ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება, II, ტექსტის მომზადება, რედაქცია, შესავალი და შენიშვნები ქსენია სიხარულიძის, თბ., 1964, გვ. 113.

თავი V

წყნეთი

წყნეთი მდებარეობს თბილისის დიდგორის რაიონში, თრიალეთის ქედის აღმოსავლეთ კალთაზე, მდ. ვერეს ხეობაში. ჩრდ - 41 41' აღმ — 44 41'. ზღვის დონიდან 950 მ. სიმაღლეზე.¹

მოსახლეობა — 8,2 ათასი (2002 წლის მონაცემები).²

ზომიერად თბილი მთის ჰავა.

წყნეთი 1967 წლიდან დაბაა. იგი ადგილობრივი მნიშვნელობის მთის კლიმატური კურორტია. წყნეთი თავიდანვე ცნობილია, როგორც სააგარაკო ადგილი. ინტენსიური სააგარაკო განაშენიანება ქვემო წყნეთში XIX საუკუნის II ნახევარში დაიწყო, ზემო წყნეთში XX საუკუნეში.

§ 1. ტოპონიმები

ტოპონიმ „წყნეთის“ განმარტების საინტერესო ვერსიას გვთავაზობს აკად. არნ. ჩიქობავა. მისი აზრით მეგრული ჭყონი (მუხა), ლაზური ჭკონი და ქართულში ალბათ იქნებოდა წყანი.³ იგი შესაძლებლად მიიჩნევს ტოპონიმის ამგვარ წარმოებას: წყანი-ეთ-ი→წყნე-

¹ გ. უშვერიძე, ჯ. გეასალია, წყნეთი, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. XI, თბ., 1987, გვ. 372.

² მათ შორის 4,4 ათასი აფხაზეთიდან დევნილი. ივ. ჯავახიშვილი, ენციკლოპედიური ლექსიკონი, თბ., 2002, გვ. 748.

³ არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, გვ. 184. ზ. ჭუმბურიძე, რა გქვია შენ, მესამე შეესებული გამოცემა, თბ., 1982, გვ. 267.

თი→ე.ი. მუხნარი.¹ არნ. ჩიქობავას ვარაუდს იზიარებს პროფ. ზ. ჭუმბურიძე.²

წყნეთის მუხასთან დაკავშირება ალბათ ნაკლებად გასაზიარებელია. აქ საქმე უფრო მარტივად ჩანს და შუა საუკუნეების სოფელის სახელი ქართული ენის ძალიან ადრინდელ ფორმებში არ უნდა ვეძიოთ. ძველ საბუთებში წყნეთი ძირითადად „მწყნეთის“ ფორმით გვხვდება. ამიტომ იგი უფრო შეიძლება აღნიშნავდეს „მწყრეთს/მწყერეთს“ — ანუ ადგილს სადაც მწყერია. წყნეთის წარმოშობის ადგილობრივი ლეგენდაც სწორედ მწყერს უკავშირდება.

წყნეთის ტოპონიმებია: *აგურხანა, არსენას ტყე, ანანიას წყარო, ბარონის ტყე, გაბუაანთ ტყე, გეგას წყარო, გიშერაკლდე, დავითურების სერი, დათვის სოროების მიწები, ძლეთი, თავამთა, თხილანველი, იფნის ბაღი, ლარიანთ ველი, მიხასწყარო, ნამწვინისწვერი, პატარა ვანი, საირმე, საირმის ფერდობი, უძო, უძოს ნიში, ავაზნები, სანკა ანუ სრიალა წყარო, ქაცობანი, შავშავები, შოლტეები, ციხითკარა, ცხენისზურგი, თეთრმინდვრის ველი, შარვალა მინა, ლეკასფერდა, ბიზანზალის ველი, ხევისწყალა.*³

აგურხანა - ადგილი წყნეთის დასავლეთით, სამადლოს სამხრეთით აქ ადრე სააგურე ყოფილა, ანუ ადგილი სადაც აგურს ამზადებდნენ.

არსენას ტყე - ეკუთვნოდათ არსენიშვილებს და აქედან არის სახელიც.

წყნეთის ტბა ან ახალდაბის ტბა - მდებარეობს წყნეთის დასავლეთით.

¹ არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, გვ. 184.

² იქვე.

³ ტოპონიმების ჩამონათვალი, რამდენიმე გამონაკლისის გარდა აღებულია, გრ. ზარდალიშვილის დასახ. წიგნიდან, გვ. 9-83.

ბაგები - დღეს თბილისის ცენტრია, XX საუკუნეში სოფელი იყო. დაარსებულია წყნეთელების მიერ. ძირითადი, ძველი მოსახლეობის ნაწილი წარმოშობით წყნეთელები არიან (ბატატუნაშვილი, ოქიტაშვილი, შახულაშვილი...), ბაგები წყნეთელებისათვის XX საუკუნემდე, მხოლოდ ბალები, ბოსტნები და საქონლის დასაყენებელი ადგილი იყო, აქედან არის სახელი ბაგებიც.

ბარონის ტყე - წყნეთის და სამადლოს დასავლეთით. ეს ადგილები მეფისნაცვლის კანცელარიის უფროსს ბარონ ნიკოლაის¹ ეკუთვნოდა.

გაბუაანთ ტყე - ტყე *სარიკლდის* მიდამოებში.

გეგას წყარო - წყნეთის სამხრეთით, გეგა კაცის სახელია.

გიშერაკლდე - მთა წყნეთთან მდინარე ვერეს ხეობაში, გიშრისფერის გამო.

დავითურების სერი - ადგილი წყნეთთან.

დათვის სოროების მიწები - ადგილი წყნეთთან.

ძლეთი - მთა წყნეთში (ზ. დ. 891 მ.), სახელი მომდინარეობს ძლევადან და ქართველების მტერზე ერთ-ერთ გამარჯვებას უკავშირდება. ძლეთის მთაზე არის მონასტერი.

თავამთა - საძოვარი ადგილი.

თხილანგელი - მინდორი წყნეთის და სამადლოს დასავლეთით, ბევრი თხილის გამო.

იფნის ბაღი - ადგილი და უბანი, სახელი ბევრი იფანის გამო.

ლარიაანთველი - მინდორი, ეკუთვნოდათ ლარიაშვილებს.

მიხასწყარო - პატარა მდინარე და ხევი, წყნეთის ტყეში.

¹ ალექსანდრე პავლეს ძე ნოკოლაი (1821-1899 წწ.), წარმოშობით შვედი ბარონი. მისი წინაპრები ჯერ საფრანგეთის და შემდეგ რუსეთის მეფის სამსახურში გადადიან. რუსეთის იმპერიის სახელმწიფო მოღვაწე. კავკასიის მეფისნაცვლის ადმინისტრაციაში მაღალი თანამდებობები ეკავა. მისი მეუღლე იყო ალექსანდრე ჭაჭავაძის ასული სოფიო (1833-1862 წწ.).

პატარა ვანი - წყარო წყნეთის ტყეში.

საირმე - ტბა წყნეთის სამხრეთ აღმოსავლეთით, დაფარულია ლელით. XX საუკუნის დამდეგამდე მის მიდამოებში ბინადრობდა ირემი და სახელიც ამას უკავშირდება, ამ ტბას **წვეკისის ტბის** სახელითაც მოიხსენიებენ.

სამადლო - ადგილი სადაც ერთიანდება წყნეთის და კოჯრის გზები და მანგლისისკენ მიემართება (ზ. დ. 1400 მ.). ვახუშტის მიხედვით სამადლოს სახელი „მუნ ფუნდუკისათვის“ ეწოდა. მისივე ცნობით სამადლოს ადრე **რკინის ციხე** ერქვა.

სანკა ან სრიალა - წყარო.

უძოს ნიში - ადგილი წყნეთის დასავლეთით.

უძოს ფერდობი - ადგილი და მთა წყნეთის სამხრეთ დასავლეთით, თრიალეთის ქედზე.

ქაცობანი - ადგილი და უბანი.

ქეთქეთები - ადგილი და უბანი.

შავშავეები - ადგილი ძლეთის ქედის დასავლეთით, მდ. ვერეს მარცხენა ნაპირზე.

შავშავა - წყარო.

ციხითკარა - მთა წყნეთის მახლობლად.

ცხენისზურგი - ადგილი შავშავეებთან.

ხევისწყალა - მდინარე და წყარო წყნეთის ჩრდილო დასავლეთით.

სატყეო უბნები: მდ. ვერეს ხევი, ჯოხონას ხევი, უძოსწყალი, ხიზანზალის ხევი, მიხასწყარო, წყარო სრიალა (სანკა), პატარა ვანი, შავწყალა, თეთრმინდვრის ველი, ლეკასფერდა, მშრალი ტბა, და სხვ.

§ 2. წყნეთის ისტორია

წყნეთის მიდამოებში, ადგილ „შოლტეებში“ 1967 წელს მინის სამუშაოების დროს. სამი ქვის სამარხი გამოვლინდა, მიცვალებულები ქრისტიანული წესით იყვნენ დაკრძალული. სამაროვანი VI-VIII საუკუნეებით თარიღდება.

1980 წელს წყნეთის სამკერვალო ფაბრიკის ტერიტორიაზეც აღმოჩნდა ადრინდელი შუა საუკუნეების ქვის სამარხები, აქაც სხვადასხვა სამკაულები გამოვლინდა.¹

წყნეთი ისტორიულ წყაროებში, შედარებით გვიან, XVII საუკუნიდან ჩნდება. პირველად 1665 წელს გაცემული სიგელში მოწმედ მოიხსენიება წყნეთელი მახარა მუქაფაშვილი.²

* * *

1701-1703 წლებში ერთმანეთს ეყრებიან ედიშერ და პაპუნა ციციშვილები. ჩვენამდე მოაღწია ამ გაყრის განჩინებამ. აქედან კარგად ჩანს, რომ რამდენიმე ხნის წინ არსებული ერთიანი და ძლიერი ციციშვილების სათაეადო, საციციანო, თანდათან იშლება. ამის მთავარი მიზეზი სწორედ გვარის გაყოფა არის, ვახტანგის სამართალშიც აღნიშნულია, რომ ქართლის ხუთ დიდ თავადთან (ბარათაშვილი, მუხრანბატონი, ამილახვარი, ქსნის ერისთავი, არაგვის ერისთავი) ერთად ციციშვილებიც ითვლებოდნენ, სანამ გაიყოფოდნენო. 1701-1703 წლის გაყრის საბუთის მიხედვით ედიშერი და პაპუნა მთელს

¹ ბ. ჯორბენაძე, არქეოლოგიური მასალები აღმოსავლეთ საქართველოში შემთხვევით აღმოჩენილი სამაროვნებიდან, კრებ.: „ფეოდალური საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები“, ტ. VI, თბ., 1998.

² მახარა გამაზი დათიშვილის მიერ ქალაქის მელიქ ენალასთვის მიცემული ყმობის ნიგნის მოწმეა. დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიისათვის, I, გვ. 38; მასალები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკისათვის I ნიგნი (X-XVII საუკუნეების ისტორიული დოკუმენტების მიხედვით) გამოსაცემად მოამზადეს ზ. ალექსიძემ და შ. ბურჯანაძემ, თბ., 1964, გვ. 264.

მამულებს, აზნაურებს და ყმებს იყოფენ.

საბუთი მეტად საინტერესო წყაროა, აქ დასახელებული გვარების ნაწილი დღემდე ცხოვრობს წყნეთში.

[წყნეთს]

ქ. ერთ წილათ წყნეთს გულიასშვილი ბეროა, ამაზე აძეს შემაზასშვილის მამული, რისაც მქონებელი იყოს, ერგო ედიშერს.

ქ. ერთ წილათ ადოასშვილი მიქელას მამული, რისაც მქონებელი იყოს, ერგო პაპუნას.

ქ. ერთ წილათ წყნეთს ნადირასშვილი მუქაფა და ხოსიტა, რისაც მქონებელი იყოს, ერგო ედიშერს.¹

ქ. ერთ წილათ წყნეთს ასიტასშვილი თამაზა, მისი ძმა შემაზა ერგო პაპუნას.

ქ. ერთ წილათ წყნეთს ოქიტასშვილი მიქელა, ამაზე აძეს კახიშვილის მამული, რისაც მქონებელი იყოს, ერგო ედიშერს.

ქ. ერთ წილათ წყნეთს ზაქარა, ამაზე აძეს მამუკასშვილის მამული, რისაც მქონებელი იყოს ერგო პაპუნას.

ქ. ერთ წილათ წყნეთს ბერიკასშვილი ქიტია, ამაზე აძეს ბარათას² მამული, რისაც მქონებელი იყოს, ერგო ედიშერს.

ქ. ერთ წილათ წყნეთს თამარასშვილი თანდილა, ამაზე აძეს იმის განაყოფი შერმაზანა, რისაც მქონებელი იყოს, ერგო პაპუნას.

ქ. ერთ წილათ წყნეთს რომანუზას მამული, ამაზე აძეს ლებრისშვილის ნაქონითა და ადოასშვილის ნაქონი წისქვილი, ერგო ედიშერს.

ქ. ერთ წილათ წყნეთს შავერდასშვილი ნადირა, ამაზე აძეს უმამულოდ გულისადები, ერგო პაპუნას.³

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VI, გვ. 613.

² შუა საუკუნეების საქართველოში ბარათა საკმაოდ გავრცელებული სახელი იყო და ამ სახელიდან შესაბამისად გვარიც იწარმოებოდა. ამის გამო, ხშირად შეცდომით დაბალი სოციალური წარმომავლობის ბარათაშვილის გაიგივება ხდება თავად ბარათაშვილთა საგვარეულოსთან.

³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VI, გვ. 614, იხ. ასევე, მასალები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკისათვის I ნიგნი, გვ. 264-265.

XVIII საუკუნეში მთელს ქართლ-კახეთს ჩრდილო კავკასიიდან გადმოსული დაღესტნელების შემოსევები აწუხებდა, რაც საქართველოს ისტორიაში - ლეკიანობის სახელით არის ცნობილი. გამონაკლისი ვერც წყნეთი იქნებოდა. 1757 წელს ქართლის მეფე თეიმურაზ II (1744-1762 წწ.) მოლარეთუხუცეს იესე ოსეს ძეს ავალებს, რომ „მწყნეთს ლეკი უნახავთ ყარაულები იყოლიეთ ცხენებს ბალახზედ ნუ გაიყვანთ, ბალახი მოუთიბეთ შინ აჭამეთ“. სამი დღე ასე გაუფრთხილდით, რომ „არა წახდეს რა“.¹

დასტურლამალის მიხედვით ათი დღე მეფის თავლის მოვლა წყნეთს ევალებოდა.²

იოანე ბატონიშვილის აღწერილ „ტფილისის ჩრდილოეთის კერძო და დასავლეთის“ მხარეს მდებარე სოფლების სიებში აღნიშნულია - „ქ. მწყნეთი — მოსახლენი“.³

1804 წელს რუსეთის იმპერიის მიერ ჩატარებული მოსახლეობის აღწერის მიხედვით წყნეთის ფართობი 300 დესეტინა იყო⁴ (აქედან 160 გამოუსადეგარი). 24 კომლი ცხოვრობდა და მეზობლად მხოლოდ ბებუ-თოვი ჩანს.⁵

1801 წელს რუსეთის მიერ ქართლ-კახეთის სამეფოს ანექსიის შემდეგ, რუსული ჯარი საქართველოს სხვადასხვა ქალაქებსა თუ დასახლებულ პუნქტებში განალაგეს, მათ შორის წყნეთში. „საქართველოში ჯარის განლაგების შესახებ უწყების“ მიხედვით ქართლ-კახეთში სულ ოთხი პოლკი (კავკასიის გრენადერთა, თბილი-

¹ სცსა, ფონდი № 1448, აღწერა I, საქმე № 1276.

² დასტურლამალი [1703-1724], ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, თბ., 1965, გვ. 316.

³ იოანე ბაგრატიონი, ქართლ-კახეთის აღწერა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს თ. ენუქიძემ და გ. ბედოშვილმა, თბ., 1986, გვ. 30. ამავე აღწერაში მაშავერის ხეობაში მოიხსენიება „წყნეთი“ (გვ. 54) და ტაშირის ხეობაში „მწყნეთი“ (გვ. 55).

⁴ მიწის საზომი ერთეული ძველ რუსეთში, მოქმედებდა მეტრული სისტემის შემოღებამდე. ერთი დესეტინა 2400 კვ. საყენს ანუ 1.09 ჰექტარს უდრის.

⁵ სცსა, ფონდი № 254, აღწ. № 1, საქმე № 74, გვ. 43.

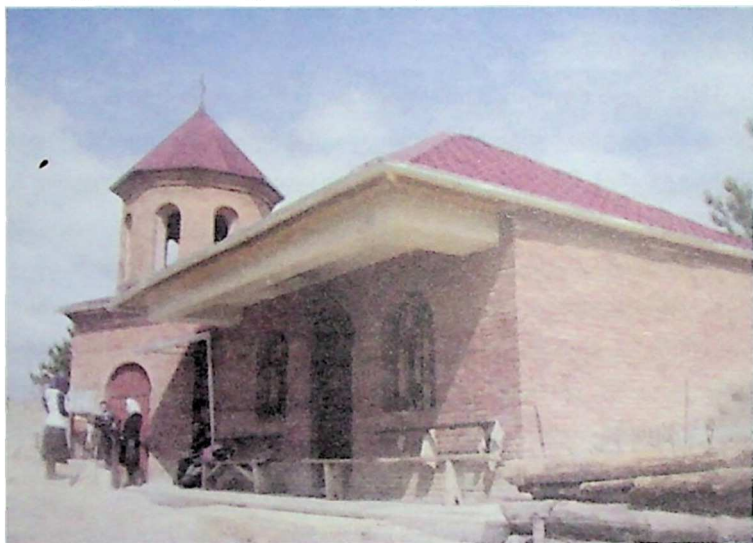
სის, ყაბარდოსი და ეგერთა მე-17 პოლკები) განალაგეს, თბილისის პოლკის ერთი როტა დააყენეს წყნეთში, რომელიც მეორე პოსტიდან (კოდას პოსტი) 14, ხოლო ტფილისიდან 7 ვერსით იყო დაშორებული.¹

გენერალ ლაზარევის 1802 წლის წერილშიც უფრო დეტალურად არის აღწერილი, თუ როგორ უნდა განლაგდეს რუსული ჯარი. აღნიშნულია ერთი როტის წყნეთში ჩაყენება.²

ტ.3. წყნეთის ძეგლები

წყნეთში არის ოთხი მოქმედი და ერთი უმოქმედო ეკლესია.

„ძლეთი“ ანუ „მძლეთა“ წმინდა გიორგის სახელობის ტაძარი.

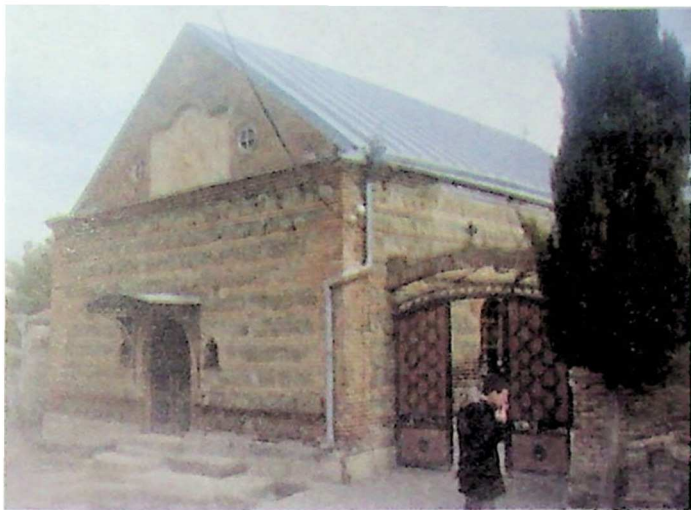
ძლეთის წმინდა გიორგი სახელობის ეკლესია

¹ АКАК, Т. I, Тиф., 1886, с. 287.

² იქვე, გვ. 763.

სახელი ქართველების მიერ მტერზე ძლევის და გამარჯვების აღსანიშნავად დაერქვა. ეკლესია განახლებულია XX საუკუნის ბოლოს, მას ბევრი მომლოცველი ჰყავს.

ძლეთის მთაზევე არის წმინდა მეფე დავით აღმაშენებლის სახელობის ეკლესია. აშენებულია XX საუკუნის ბოლოს.

ღვთისმშობლის მიძინების მონასტერი

ქვემო წყნეთში XVI საუკუნეში აშენებული წმინდა მარიამ ღვთისმშობლის (მიძინების) მონასტერი, რომელიც XVIII საუკუნეში განახლდა. საბჭოთა პერიოდში გაუქმებული ტაძარი წყნეთელებმა 1986 წელს აღადგინეს და ამავე წლიდან მოქმედი ტაძარია.

წმ. ნინოს სახელობის ეკლესია, ზემო წყნეთში აშენდა 2002-2003 წლებში და 2004 წლიდან მოქმედი ტაძარია

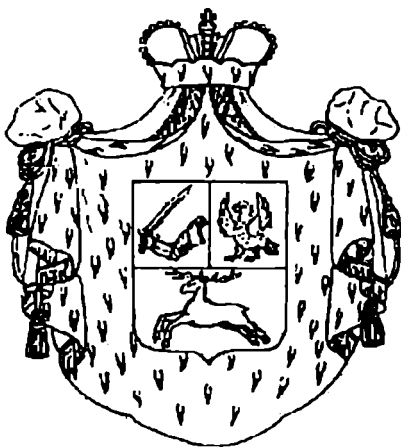

წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესია

წყნეთის წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესია, მდებარეობს ქვემო წყნეთში. შუა საუკუნეების ძეგლი. XIX საუკუნის დასაწყისში ჩიტაძის ხელმძღვანელობით განახლდა. ძველი, შედარებით მცირე ზომის ეკლესიას დასავლეთის მხარეს აგურით მიაშენეს და ხის გუმბათი გაუკეთეს. ძველი ნაწილი ნაგებია ქართული წითელი აგურით და ადგილობრივი ქვიშაქვით. რესტავრაციის დროს იგი საკურთხეველში მოქცეულა. XX საუკუნის 30 წლებში საბჭოთა სახელმწიფოს ანტირელიგიური პოლიტიკის გამო ეკლესია გაუქმდა. გასული საუკუნის 90-იან წლებამდე ეკლესიაში საცხოვრი იყო მონაწილეები.

ეკლესია დღეისათვის სავალალო მდგომარეობაშია. ჩამოშლილია სახურავი, მნიშვნელოვნად არის დაზიანებული კედლები.

§ 4. ბებუთაშვილების საგვარეულო

ბებუთაშვილების გერბი

ბებუთაშვილების საგვარეულო შედარებით გვიან XVII საუკუნეში დანიშნაურდა. მათ დანიშნაურებას როსტომ მეფემ (1633-1658 წწ.) შეუწყო ხელი.

ბებუთაშვილების წინაპრად ბეჰბუდა ითვლება, რომელიც XVII საუკუნის შუა ხანებში მოღვაწეობდა. იგი 1646-1662 წლების საბუთებში მოიხსენიება, ბეჰბუდას/ბეჰბუთას/ბებუთას სახელის ვარიანტებით. 1654 წელს როსტომ მეფემ ავლაბარში, მახათას ქვეშ, სასაფლაოზე საყდრის აშენების უფლება უწყალობა¹ და სასაფლაოს გვერდით ბაღი მისცა. სადაც მან ხევიდან და მახათას ძირიდან წყალი გამოიყვა-

¹ დოკუმენტები თბილისის ისტორიისათვის, XVI-XIX სს. ნ. I, შეადგინეს მ. ბერძენიშვილმა და მ. ბერძენიშვილმა, თბ., 1962, გვ. 17

ნა. როსტომმა უბოძა ხოჯას თანმდებობაც.¹ ხოჯა ბეჰბუდას მიერ აშენებულმა ეკლესიამ და მის ირგვლივ მდებარე სასაფლაომ ხოჯევანქის სახელით XX საუკუნემდე მიაღწია.² ხოჯა ბეჰბუდას საყდარი (ხოჯავანქი) დატანილია ვახუშტი ბატონიშვილის მიერ შედგენილ თბილისის გეგმაზე მელიქის საყდრის სახელით.³

ხოჯა ბებუთა სხვადასხვა დროს ქალაქის სხვადასხვა მოხელედ — ზარაფი//ზარაფთუხუცესი, მამასახლისი (1646-1661 წწ.) და ქალაქის მელიქადაც (1661 წელს) მოიხსენიება.⁴

მელიქი არაბული სიტყვაა (*არაბ. كس — მალიქ*) და მფლობელს, მეფეს, გამგებელს ნიშნავს, იგი აღმოსავლეთის ქვეყნებში იხმარებოდა ძირითადად არამუსლიმი მფლობელების მიმართ. XVI-XVII საუკუნეებში კი სამხრეთკავკასიაში მელიქის სახელოს აღორძინება-დამკვიდრებას ძირითადად ისევ არამუსლიმ მფლობელებში ირანის შაჰების და განსაკუთრებით შაჰ-აბას I-ის (1587-1629 წწ.) პოლიტიკამ შეუწყო ხელი. მელიქის სახელო საქართველოს სამოხელეო წყობაში მაჰმადიანური აღმოსავლეთის გავლენით არის შემოსული და ჩანს, ეს თბილისის უკანასკნელმა მელიქმა დარჩია ბებუთაშვილმაც კარგად იცოდა, „მელიქობა აზიელთაგან არის დანესებული“-ო.⁵ აღნიშნავს იგი.

არსებობდა მელიქების დიდი სახლები ყარაბაღის ტერიტორიაზე. საქართველოში კი ქვემო ქართლში — მელიქიშვილების და

¹ თანამდებობასთან ერთად ბეჰბუდას როსტომმა დღევანდელი ავლაბარიც უბოძა და ტოპონიმი „ხოჯევანქიც“ სწორედ მის სახელს უკავშირდება. ბებუთას მამულები პქონდა ქალაქის სხვა მხარესაც - დღევანდელი გმირთა მოედანის ტერიტორია, მან გადადო პირველი ხიდი მდინარე ვერეზე, ზოოპარკის მიდამოებში.

² თბილისის ისტორია, თბილისი უძველესი დროიდან XVIII საუკუნის ბოლომდე, ტ. I, თბ., 1990, გვ. 247.

³ ვახუშტი ბაგრატიონი, საქართველოს ატლასი (XVIII ს.), თბ., 1997.

⁴ პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, XI-XVII სს. ისტორიული საბუთების მიხედვით, გამოსაცემად მოამზადეს: დ. კლდიაშვილმა, მ. სურგულაძემ, ე. ცაგარეიშვილმა, გ. ჯანდიერმა, ტ. I, თბ., 1991, გვ. 541.

⁵ შ. მესხია, საისტორიო ძიებანი, ტ. II, თბ., 1983, გვ. 427.

ლორის-მელიქიშვილების, თბილისში ბებუთაშვილების საგვარეულოები. ბებუთაანთ დანიანურებას დიდნილად თბილისის მელიქის სახელოს ფლობამ შეუნყო ხელი.¹

თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ თბილისის მელიქის თანამდებობაზე ბებუთას შვილებს სხვებიც ეცილებოდნენ (მელიქიშვილები, იავანგულაშვილები).

მელიქი როგორც თბილისის მოხელე, პირველად მხოლოდ 1552 წლის სიგელში იხსენიება. ამ დროს ახალი ჩანს. მაგალითისათვის: 1546 წლის ლუარსაბ I-ის (1527-1556 წწ.) სიგელში ჩამოთვლილია თბილისის ყველა მოხელე: ამირთამირა, მამასახლისი, ნაცვალი, მუშარიბი.² ამ დროისათვის ჯერ კიდევ არ ჩანს მელიქის თანამდებობა. ამავე მეფის 1552 წ. სიგელში კი უკვე მელიქიც ჩნდება: „ქალაქის მოურავო, მამასახლისო, მელიქო და ნაცვალო და სხვანო მოსაქმენო თქუენცა... დაუმტკიცეთ“ — ბრძანებდა ლუარსაბ მეფე.³ ამ საბუთების გათვალისწინებით პროფ. შ. მესხია ვარაუდობს, რომ თბილისის მელიქის თანამდებობა ლუარსაბ მეფის დროს, კერძოდ, 1546-1552 წწ. შორის უნდა იყოს დაწესებული,⁴ მაგრამ ცვლილებები თბილისის სამოხელეო წყობაში ამით არ დამთავრებულა. მელიქი თბილისის მოხელეთა შორის მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს და მოურავის შემდეგ უპირველეს მოხელედ იქცევა, თუ ლუარსაბ I-ის დროს თბილისის მამასახლისი იერარქიულად მაღლა იდგა მელიქზე. სვიმონ I-ის (1556-1569; 1578-1600 წწ.) დროს, XVI საუკუნის 80-იანი წლებიდან, მელიქი თბილისის მოხელეთა შორის მეორე ადგილს იკავებს, მამასახლისი კი

¹ ალ. ბოშიშვილი, ყარაბაღის სამელიქოები, სამეცნიერო კონფერენცია „საქართველო და გარესსამყარო“, თეზისები, 17-18 დეკემბერი, 2007 წელი, გვ. 34.

² ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, (საბუთები XV-XVI საუკუნეებისა), ტ. II, თბ., 1913, გვ. 61.

³ იქვე, გვ. 41.

⁴ შ. მესხია, საისტორიო ძიებანი, ტ. II, თბ., 1983, გვ. 426.

მესამე ადგილზე იწაცვლებს.¹

პირველ მელიქად წყაროებში (1634 წ.) მოიხსენიება ეინალა, 1667 წელს ვახტანგ V-მ ანუ შაჰნავაზმა (1658-1675 წწ.) მელიქობა შერმაზან იავანგულაშვილს უბოძა, შემდეგ მელიქებად სხვადასხვა საგვარეულოდან ინიშნებოდნენ. 1712 წელს კი თბილისის მელიქად აშხარბეგი, ბებუთაშვილთა საგვარეულოს წარმომადგენელი დაინიშნა.²

ბებუთას გარდაცვალების შემდეგ (დაახლ. XVII საუკუნის 60-იანი წწ. 1662/1668 წწ.) მამულების მფლობელობას ანახლებს მისი ძე ასლან ბებუთაშვილი.³ ასლანის მამულებიც, ისევე როგორც მისი მემკვიდრეების აშხარბეგის და ალასი, თბილისით შემოიფარგლება.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ბებუთაანთგან პირველ მელიქად აშხარბეგი ჩანს,⁴ იგი პირველად 1712 წელს ერთი წლით ამ თანამდებობის მფლობელი გახდა. 1725 წლიდან ხელმეორედ დაიკავა მელიქის თანამდებობა, იგი უკვე არამარტო მელიქად არამედ მელიქ-მამასახლისადაც იწოდება. საგარაუდოდ სწორედ ამ დროიდან იწყება ამ ორი თანამდებობის გაერთიანება. აშხარბეგი 1735 წლამდე იყო თბილისის მელიქ-მამასახლისი. ოსმალობის დროს 1735 წელს „მელიქი აშხარბეგ ურუმებმა⁵ მოკლეს“.¹

¹ შ. მესხია, საისტორიო ძიებანი, ტ. II, თბ., 1983, გვ. 427.

² თბილისის მელიქები და მელიქ-მამასახლისები: ... ეინალა — მელიქი 1634-1666 წწ. 1672-1679 წწ. 1689 წ.; შირიშანი — მელიქი 1634წ.; შერმაზან იავანგულაშვილი — მელიქი 1667-1672 წწ.; ავთანდილი — მელიქი 1679-1686 წწ., 1696 წ.; მანუჩარი — მელიქი 1699 წ.; გიორგი — მელიქი 1699-1711 წწ.; აშხარბეგ ბებუთაშვილი — მელიქი 1712 წ. 1715-1718 წწ. 1725 წლიდან 1735 წლამდე მელიქ-მამასახლისი; ზურაბი — მელიქი 1712-1713 წწ.; ასლამაზი — მელიქი 1719-1721 წწ.; ოსეფა — მელიქი 1725 წ.; ალა აშხარბეგის ძე ბებუთაშვილი — მელიქ მამასახლისი 1735-1747 წწ. მელიქ-მამასახლისი და ქალაქის ნაცვალე 1760-1768 წწ.; ანტონი — მელიქი 1747-1751 წწ.; საპაქა — მელიქი 1751-1760 წწ.; ავეტიქა ალას ძე ბებუთაშვილი — მელიქ მამასახლისი 1770-1795 წწ.; დარჩა ავეტიქას ძე ბებუთაშვილი — მელიქ მამასახლისი 1795-1801 წწ.

³ პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, XI-XVII სს. ისტორიული საბუთების მიხედვით, გამოსაცემად მოამზადეს: დ. კლდიაშვილმა, მ. სურგულაძემ, ე. ცაგარეიშვილმა, გ. ჯან-დიერმა, ტ. I, თბ., 1991, გვ. 187.

⁴ შ. მესხია, საისტორიო ძიებანი, ტ. II, გვ. 429.

⁵ ოსმალებმა.

1735-1747 წლებში მელიქ-მამასახლისი იყო აშხარბეგის ძე ალა,² ერეკლე II-ის (1744-1798 წწ) ისტორიკოსის პაპუნა ორბელიანის ცნობის მიხედვით, „შესწამეს ქალაქის მელიქს ალას ღალატი... დაიჭირა მეფემ ერეკლემ პატიმარ-ჰყო... წაართვა მელიქობა და 1000 თუმანი ჯარიმა... მელიქობა უბოძა ანტონას ხოლო მამასახლისობა პაპას“.³ ალამ XVIII საუკუნის 60-იან წლებში მოახერხა ერეკლესთან ურთიერთობის მოგვარება და არამარტო მელიქ-მამასახლისის თანამდებობა დაიბრუნა, არამედ მასვე უბოძეს ქალაქის ნაცვალის სახელოც.⁴

ალას გარდაცვალების შემდეგ მოკლე ხანში ერეკლე II-ის სიგელით მამის სახელოები ავეტიქა ალას ძეს ებოძა, რომელსაც გარდაცვალებამდე, 1795 წლამდე ეკავა. 1795-1801 წწ. მელიქ-მამასახლისობა მემკვიდრეობით ჰქონდა ავეტიქას შვილს დარჩია ბებუთაშვილს.⁵ მელიქი თბილისში იმავე უფლებით სარგებლობდა,⁶ რითაც მამასახლისი. ალბათ ამანაც შეუწყო ხელი ამ ორი თანამდებობის საბოლოო გაერთიანებას.

მელიქი ან მელიქ-მამასახლისი მთლიანად მეფეზე იყო დამოკიდებული. მეფეს შეეძლო თანამდებობიდან გადაეყენებინა ან დაესაჯა, რასაც ხშირად აკეთებდა კიდეც.

წყნეთი ბებუთაშვილების ხელში ავეტიქ ალას ძე და დარჩია

¹ შ. მესხია, საისტორიო ძიებანი, ტ. II, თბ., 1983, გვ. 429.

² იქვე, გვ. 430.

³ იქვე.

⁴ მასალები ქართლ-კახეთის სამეფოს სამოხელეო წყობის ისტორიისათვის, შესავალი წერილი, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო შ. მესხიამ, ჟურნ.: „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“ (მსკი), ნაკვ. I(26), თბილისი, 1948 წელი, გვ. 96-97.

⁵ შ. მესხია, საისტორიო ძიებანი, ტ. II, გვ. 430.

⁶ არის მოსაზრება, თითქოს მელიქის თანამდებობა თბილისის სომხური მოსახლეობის საქმეების სამართავად არსებობდა, მამასახლისის კი ქართველების, პროფ. შ. მესხია, რომელმაც ამ საკითხის კვლევას საგანგებო ნაშრომი მიუძღვნა, აღნიშნავს, რომ — მელიქის ხელისუფლება არ შეიძლება გაგებულ იქნეს, როგორც სომეხ მოქალაქეთა ცალკე ხელისუფლისა. XVII-XVIII სს. მელიქი მარტო სომეხ მოქალაქეთა ხელისუფალი კი არ იყო, არამედ საერთოდ ქალაქში მეფის მიერ დანიშნული მოხელე, რომელიც XVIII საუკუნიდან, მაინც თანაბრად განაგებდა ქალაქის მოსახლეობის ყველა ნაციის წარმომადგენელთა საქმეებს, იხ. შ. მესხია, საისტორიო ძიებანი, ტ. II, თბ., 1983, გვ. 431.

ავეტიქას ძე ბებუთაშვილების დროს აღმოჩნდა. დარჩია ბებუთაშვილ-
მა რუსული ადმინისტრაციის დამყარებისთანავე მელიქ-მამასახლი-
სის თანამდებობა დატოვა. იგი XIX საუკუნეში ერთ-ერთი ძლიერი
მემამულე იყო. მისი მამულების და გლეხების დიდი ნაწილი
საციციანოს ყოფილი ტერიტორიებზე, მათ შორის განსაკუთრებით
წყნეთში და წავკისში იყო.

§ 5. მაია წყნეთელი

გლეხის ქალი, მაია წყნეთელი¹ XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში,
მეფე ერეკლეს დროს ცხოვრობდა. იგი სავარუდოდ XVIII საუკუნის 40-
იან წლებში დაიბადა. გვარად ოძელაშვილი² იყო. უასაკო ყოფილა,
როცა ბატონს ძალით მიუყვანია სახლში და ნამუსი აუხდია. მაიას
მშობლებმა ეს მწუხარება ვერ აიტანეს და მალე გამოესალმნენ
წუთისოფელს. მამამ ტყეში ჩამოიხრჩო თავი, დედამ შიმშილით თავი
მოიკლა.

ადრე მოუკვდა მას დედა,
სოფელ მცხეთაში გაზრდილი,
მამამაც თავი მოიკლა,
ვერ აიტანა ქადილი...

მაიამ ერთ ლამეს მამამისის ტანსაცმელი ჩაიცვა, შემოირტყა

¹ ის დ. ჯანაშვილი - „ქართველი ქალი“ სადაც აღწერს მაია წყნეთელის, თამარ ვაშლივ-
ნელის და თინა წაყისელის გმირობებს, გაზ.: „ივერია“, 1882, № 12, გვ. 76-81; დ. ჯანაშ-
ვილი, ქართული ეკლესიის გამოყოფა საბერძნეთის ეკლესიიდან და ქართველი ქალი,
გორი, 1914, გვ. 265-270; დავით ქორიძე, ქართველი ქალები უძველესი დროიდან XIX ს-
მდე, თბ., 1976, გვ. 185; ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება, II, ტექსტის
მომზადება, რედაქცია, შესავალი და შენიშვნები ქსენია სიხარულიძის, თბ., 1964,
გვ. 101-108.

² დ. ქორიძე თავის ნაშრომში აღნიშნავს, რომ მაია - ოძელაშვილი იყო, მაგრამ წყაროს
არ უთითებს. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ოძელაშვილები მაია წყნეთელის დროის
ისტორიულ საბუთების მიხედვით წყნეთში არ ჩანან.

ხმალი, ხანჯალი, მხარზე მამის თოფი გადაიკიდა და თბილისში წავი-
და. ასე ვაჟურად გამონყობილი მისულა მეფე ერეკლეს კარზე
შავთვალა, ტანით ბრგე გოგომ
ჩაიცვა ვაჟკაცურადა,
თოფ იარაღი აისხა,
იქცევა მამაცურადა,
პატარა კახსა ეახლა

მეფისათვის უთქვამს - ობოლი ვარ, არც ბატონი მყავსო და
მფარველობა უთხოვია. მეფეს მიუღია იგი. მაიამ თავისი ქალობა და-
მალა და სახელად მათე დაირქვა. ამ ამბებიდან სულ მალე კახეთის
მხარეს ლეკები დასცემიან. მეფემ საჩქაროდ ჯარი შეაგროვა და თან
სასახლიდანაც ხალხი გააყოლა. მათ რიცხვში იყო მაიაც.

მტერთან ბრძოლაში ყველა კარგად გაისარჯა, მაგრამ მათე ბი-
ჭის მსგავსი ვაჟკაცობა ვერაფერს გამოიჩინა. იგი ამ დროს ოცი წლის
იქნებოდა. მისმა მხნეობამ, სიმარდემ და ვაჟკაცობამ მეფე განცვიფ-
რებაში მოიყვანა. გახარებული გადაეხვია, გადაკოცნა და უთქვამს:

- ახ, შენ კი გენაცვალე! კაციც შენა ყოფილხარ და ქუდიც შენ
გხურებიანო!

თბილისში რომ დაბრუნდნენ, მეფეს ქვემო ქართლში თათრის
ჯარების შემოსევის ამბავი მოუვიდა. მაშინვე მდევარი შეაგროვეს.
რჩეული ვაჟკაცებისგან შემდგარ რაზმში, რომელიც მტერს პირველად
უნდა შებრძოლებოდა მათეც იყო. ომი სოღანლულთან მოხდა.

მიახლოებისთანავე ხმალამოღებულ მაიას ცხენი მტრის ჯარში
შეუჭენებია და მეთაურისათვის მოულოდნელად თავი გაუგდებინებია.
მტრის ჯარი არეულა და ქართველებს ისე დაუმარცხებიათ, რომ ამბის
წამლები კაციც აღარ დარჩენილა.

მაია თურმე თავზარს სცემდა როგორც გარე, ისე შინაურ
მტერს. ერთხელ ქართველ მოღალატეებს თორმეტი გოგო-ბიჭი სპარ-
სელებისათვის მიუყიდათ. ამ ამბის შესატყობინებლად მეფესთან ერ-
თი მოხუცებული კაცი მივიდა. მეფის კარზე მაია დახვდა, მოხუცმა

თავისი გასაჭირი უამბო, მაიამ მაშინვე თავისი ამხანაგები შეკრიბა, შესხდნენ ცხენებზე და ყიზილბაშებს გამოედევნენ. ლილოსთან დაენივნენ, დახოცეს და გაყიდულები გაათავისუფლეს. მეფის კარზე მობრუნების შემდეგ, მაია მეფის წინაშე წარდგა და გლეხობის მძიმე მდგომარეობის შესახებ უთქვამს:

- გლეხობა განადგურდა და განყდა, ბოროტმოქმედ კაცთაგან აოხრდა სოფლები. ბატონებმა დაპყიდეს მთელი სოფლის გლეხობა; ვინც გადარჩა, იმათ კიდევ გუთანში, ურემში და კალოში სულს აძრობენ. მეფევე გთხოვთ, მოსპოთ ასეთი ავკაცობა და ბოროტმოქმედებო.

მეფეს მეორე დღესვე მოუწვევია სასახლეში მღვდელმთავრები და ჯვართა და სახარებით შეუჩვენებიათ. ასეთი საჩივრებით მაიამ ბოროტმოქმედები ისე შეაწუხა, რომ მათ მისი მოკვლა გადაწყვიტეს.

ერთ დღეს მეფემ მათე ბიჭი სადღაც გააგზავნა. ეს შეიტყვეს მისმა მტრებმა და უკან გამოედევნენ, მაგრამ მან მდევარი დახოცა. ერთ მათგანს მოუტყუებია: ერეკლეს ნებავე შენი სიკვდილიო. მაიას თავზარი დაეცა, ეჭვი გაუჩნდა, იქნებ მათლა უნდა მეფეს ჩემი სიკვდილიო. გადაუწყვეტია, გავეცლები და ყაჩაღად გავალო. თრიალეთისაკენ გადავიდა და იქ დაბინავდა ერთ ტყეში, რომელსაც ხალხმა „მაიას საბუდარი“ დაარქვა. ბოლოს, მტრებმა მისი ბინა შეიტყვეს და დევნა დაუწყეს. მაშინ მაიამ თავისი საბუდარი დატოვა და სომხითისაკენ წავიდა. სოფლად დასახლდა და თავისი ვინაობა კიდევ ერთხელ დაფარა. მაგრამ თუ მტერი შემოესეოდა ამ მხარეს, ის ხალხს ისევ წინ მიუძლოდა და ამარცხებდა.

ერთ დღეს იმ სოფელში, სადაც მაია იყო, ერეკლე მეფე მივიდა. ერთი სოფლიდან მეორეში აცილებდნენ თურმე მეფეს სოფლელები, მაიაც გაპყოლია. იმ დროს უკვე მოხუცებული ყოფილა და მეფეს ველარ უცვნია. ხმა იყო გავარდნილი, რომ მაია დიდი ხანია რაც მოკვდაო. გზაში მეფეს მტერი შემოხვდა. თურმე მაიას მეტს თოფ-იარაღი მზად არავის ჰქონდა. მან ჯერ თოფი ესროლა მტერს, მერე კი ხმალი

იშიშვლა. ამის მხილველთ, სხვებსაც გული მიეცათ, გამხნევდნენ, შეებნენ მტერს და გაიმარჯვეს. მეფეს უკითხავს მაიასათვის: შენ ძმო-ბილო, ვინა ხარ ეგეთი გმირიო?

- ბატონისგან გამოდევნილი მათე გახლავარო. მე ბატონები დავხოცე და თავი გადავირჩინე, ჩემი ბრალია თრიალეთში ხალხი, რომ იძარცვებოდა. ამასთანავე ვაცხადებ დიდებული მეფის წინაშე, რომ მე ვარ დედაკაცი და არა მამაკაციო.

ამის შემდეგ, მაიამ გაიხდა კაცური ტანისამოსი და ქალური ჩაიცვა; მაგრამ დიდხანს აღარ დასცალდა სიცოცხლე. სპარსელები შემოსევიან საქართველოს, მაიაც გარევია ქართველების ლაშქარში, ქალური ტანსაცმელი სცმია. სპარსელებს გაჰკვირვებიათ მისი მამაცობა და ხანებს უბრძანებიათ ცოცხლად მისი დაჭერა. მართლაც, დაუტყვევებიათ და თან წაუყვანიათ; მაგრამ მაია გზიდან გამოპარულა და ერევნის ბოლოს მოუკლავთ.

ომი მოგვიხდა თათრებთან
სულ გასწყდნენ წყნეთელებიო,
აღარა დარჩნენ გმირები,
ატირდნენ კლდე და მთებიო
მეც ტყვეთა მიპყრეს, შემოჭეს,
სპარსეთში ვიხსენ თავიო,
მაგრამა ერევნის ბოლოს
დავკარგე თავი - ვაიო.¹

ასე შემოგვინახა ხალხურმა პოეზიამ, მაია წყნეთელის ამბავი. წყნეთში, სახალხო გმირის საპატივსაცემოდ, აღმართულია მაია წყნეთელის ძეგლი.

¹ თინა წავკისელის და მაია წყნეთელის დროს იყო კიდევ მესამე სახალხო გმირი ქალი თამარ ვაშლოვნელი. ისიც თავისი სოფლის ვაშლოვანის (თეთრინწყაროს რაიონი) დამცველი იყო და დაუღალავად ებრძოდა მტერს. „ვაშლოვნელებს ვილა მისცემს საყვარელს მათსა ქალსაო მეომარსა ფალავანსა და გმირებისა ცალსაო...“.

History of Tbilisi Suburbs

Kojori, Tabakhmela, Shindisi, Tsavkisi, Tskneti

The work „the History of Tbilisi suburbs“ recounts account of Kojori, Tabakhmela, Shindisi, Tsavkisi, Tskneti. Those settlements are united in Didgori area of Tbilisi and located to the south from a city from 800 (Tskneti) to 1495 (Kojori - „Nishnis Mta“) metres above sea level.

In the introduction it is noticed, that the history of Tbilisi suburbs begins with occurrence of the Tbilisi. The villages surrounding a city, some from the very beginning, others - gradually, have got the country status; therefore the general name located to the south from a city of villages was „Agarani“ („summer residences“). Here there were summer residences of the Georgian king and the top of city. Through Agarani roads of caravans laid and on them their crossroads was a fortress named Agarani Fortress (later names - Azeula, Kojori, Qoroghli).

Because of the difficult political and economic situation which has developed in Georgia throughout 15-18 centuries, these places have lost the old appointment of summer residences, accordingly, and the city has lost the power over them. Their general name („Agarani“) has disappeared and since this period each of villages is mentioned on their own name - Kojori (Zemo Tabakhmela), Tabakhmela, Shindisi, Tsavkisi, Krtsanisi („Agarata Tchala“), Khatis Teleti („Sakhate“). These settlements have been united in „suburban villages“ which, according to the document of XVI century, had the „Tarugha“ - i.e. the mayor of the city.

Suburbs of medieval Tbilisi (Garetubani, Vere-Vera, Vedzisi, Seiydabad,

Tabori Fortress, Krtsanisi, Kurkuta (Soghanlugh), Avlabari, Ghomelauri, Dirsitchala, Navtlughi, Chughureti, Elya-Makhata, Kukya, Dudube) in process of city growth became directly its areas. In a residential suburb there were new territories. The given process with especial intensity proceeded through 19-20 centuries.

Special toponyms are presented in work by separate paragraph. The origin of toponym „Kojori“ is found out; in connection with it the author shares opinion of scientists which consider, that *Kojori*, i.e. *Kojhori*, occurs from a village site on mountains similar to a kozhri (callosity). *Tabakhmela* means Khmell Tba (dry lake). *Shindisi* means the place where shindi (cornel) grows. This toponym is made by addition to the plant name *Shind* a suffix *is*. There is a hypothesis, that name *Tskneti* goes back to old Georgian Tskan that can mean an oak. Tskneti – the place where an oak grows. On the second, possibly, more authentic version, Tskneti follows from word Mtskreti/Mtskereti, i.e. a place where mtskeri (quail) lives.

We pay the big attention to the Middle Ages monuments located on the territory of Tbilisi suburbs.

Fortress Kojori (Agarani, Azeula, Qorogli) was constructed in 11th century. Since this period, Kojori becomes one of most important fortresses for the Georgian kings. From 15th century Kojori fortress is a family fortress of Solaghashvili noble family. Throughout centuries the fortress was the main obstacle for the enemies marching towards the roads of Kvemo Kartli region.

Kabeni - church and monastery constructed in days of Queen Tamar (1184-1210). In Middle Ages Kabeni was a tomb of prince Solaghashvili. Since 2nd half of 18th century, as a result of incessant attacks to Georgia from North Caucasians (mostly people from Dagestan), these places have become empty.

In 19th century the church was restored by Russian monks, in 1903 the monastery here has been opened. In 30-s' years of the 20th century, in connection with an antireligious policy of the Soviet state, Kabeni has been definitively destroyed.

The Gudelsi heath village which is between Tabakhmela and Kojori represents territory where in days of the Middle Ages there was a village. Here there are ruins of church and ancient constructions which, presumably, are ruins of a palace of prince Solaghashvili. On ruins there was a violence trace. The village became a victim of attack from people of Dagestan in 2nd half 18th centuries. The population has left the village, some have moved in Tabakhmela and Shindisi.

On the bottom of Kojori fortress *Ormocta* („Forty“) church had been constructed in 16-17th centuries which carries the name in memory for forty Sebastian saints.

Udzo Saint George church is located on a mountain carrying the same name. Udzo as the cult place, probably, existed even before Christianity occurrence. In the beginning here there was a chapel, and then the church has been erected. The temple which has reached us is dated 17-18 centuries, altered in 19th century. For the second week after revival here, there passes holiday *Udzooba*. Pilgrims gather for a holiday from all ends of Georgia. Toponym „Udzo“, i.e. „Udzo“ means „childless“. According to a legend, one childless person has begged to St. George to give him a child. St. George has given to him „dze“ - „son“. The message about it has quickly passed on to entire country and the pilgrimage to this place has begun.

In work contains the study of the local princely families. Their sovereignty can be divided into two stages are considered. At the first stage

there were princes from Solaghashvili noble family (Kojori, Tabakhmela, Gudelisi, and Shindisi) and Tsitsishvili (Tsavkisi, Tskneti). Later these families have conceded the positions in favour of Orbeliani noble kin (Kojori, Tabakhmela and Shindisi) and Bebutashvili (Tsavkisi, Tskneti). Therefore It is appreciable also common possession over those lands. E.g. In Tsavkisi In 19th century simultaneously had manors nobles like Tsitsishvili, Orbeliani and Bebutashvili.

In our research we discuss the history of the most influential family of Kvemo Kartli - Baratashvili. Particular attention is made on their origin, family branches and posts. Baratashvili are descendants of Barata Qachibadze - the figure from 15th century. During later period, because of the division of property among the family members, Baratashvili was also divided, into smaller feudal possession (Kaphlanishvili, Germanozishvili, Yotamishvili, Gostabashvili, Zurabishvili, Abashishvili, Qavtarishvili, etc.). Among them Kaphlan Baratashvili's descendants, i.e. Kaplanishvili were the strongest. Subsequently, under the influence of a name Great Orbeli Kaphlanishvili began to carry surname Orbellani. Orbellani owned hundreds of villages, thousand souls of serfs, family fortresses and towers, palaces and churches. They were hereditary commanders of the armies located in Kvemo Kartli. Their influence over the state affairs was huge. They gradually oppressed other, smaller principedoms and attached their lands. In 18th century, because of easing of Solaghashvili kin, Orbeliani have purchased the lands adjoining to Tbilisi.

Solaghashvili concerns to smaller princely family of Kvemo Kartli. Approximately in 15th century representatives of this kin have passed here from Samtskhe. At the royal court they held a post „Sakhlutkhutzesi“ - headed retinue of the Queen. Their main fortresses were Kojori and Tchapala, their

family tomb was in Kaben, palaces - in Gudelis and in Tagnageti, later in Borbalo. In the end of 18th century Solaghashvili moved in Tbilisi, though reserved some villages (Kumisi, Borbalo, Goubani) along river Algeti gorge.

Tsitsishvili, like Solaghashvili, also has passed in Kvemo Kartli from Samtskhe. In Tao Tsitsishvili were owners of fortress Phanaskerti. Because of opposition with Atabegs of (the sovereign prince) Samtskhe - Kverkvara II (1451-1498) - Zaza Phanasketeli passes in Kartli here again, in river Dzama gorge, bases a principedom. Surname Tsitsishvili is made during later period and connected with name Tsitsi Phanaskerteli. Tsitsishvili kin was numerous before has divided between two branches – Zemo (Upper) and Kvemo (Lower) Tsitsishvili clan. Tskneti and Tsavkisi belonged to Kvemo Tsitsishvili dynasty. In military actions Tsitsishvili were commanders of royal Sadrosho which, basically, gathered from the villages belonging to their kin.

In 19th century a part of the lands belonging to Tsitsishvili family was taken over by Bebutashvili noble family whose representatives held in Tbilisi a post of „Melik Mamasakhlisi“. Surname Bebutashvili began to succeed in 17th century when the king Rostom (1633-1658) has welcomed Khodja Bebuta a post and manors in Tbilisi. After that offspring's of Bebuta gradually were more and more put forward, though they had no own principedom - the feudal organisation which other noble families possessed. After establishment of Russian administration (1801) Bebutashvili by right of succession held a post of Melik - heads of Tbilisi.

On the basis of the analysis of existing sources each of the given villages are studied in our book. It is told about the fights which had happened in those places with overseas conquerors. Churches and other sights are studied and described, work on a lay-out and reconstruction of some of them is made. The

history of roads passing here is considered, the agricultural and economic picture is illustrated, the basic folks living here in the past and until now is reproduced. As a result of studying of sources dates and the resettlement reasons here some local surnames are found out. The attention is given to natives of these places and national heroines of 18th century - Mala Tskneteli and Tina Tsavkisel, with huge courage struggling against the enemy.

The separate paragraph, presents the Russian-Georgian war of 1921. Work contains not only description of operations, but also the political reasons and war preconditions.

In the end of research has an appendix relating population census of Russian empire at 1817 year, and also an outline of origin and history of some family names living in suburban areas of Tbilisi are offered.

История пригородов Тбилиси Коджори, Табахмела, Шиндиси, Цавкиси, Цкнети

В работе «История пригородов Тбилиси» рассматривается хроника Коджори, Табахмела, Шиндиси, Цавкиси, Цкнети. Данные населенные пункты объединены в Дидгорский район Тбилиси и расположены к югу от города от 800 (Цкнети) до 1495 (Коджори – «Гора Знака») метров над уровнем моря.

Во вступлении отмечается, что история пригородов Тбилиси начинается с возникновения самого Тбилиси. Села, окружающие город, некоторые с самого начала, другие – постепенно, приобрели дачный статус, поэтому общим названием расположенных к югу от города сел было «Агарани» («Дачи»). Здесь находились летние резиденции грузинского царя и городской верхушки. Через Агарани лежали пути караванов, а на их скрещении стояла крепость, называемая Крепостью Агарани (более поздние названия – Азеула, Коджори, Короглы).

Из-за сложной политической и экономической ситуации, сложившейся в Грузии в XV-XVIII веках, эти места утратили свое старое назначение дач, соответственно, и город утратил власть над ними. Исчезло их общее название («Агарани») и с этого периода каждое из сел упоминается по собственному имени – Коджори (Земо Табахмела), Табахмела, Шиндиси, Цавкиси, Крцаниси («Агарата Чала»), Хатис Телети («Сахате»). Эти населенные пункты были объединены в «пригородные села», которые, согласно документу XVI столетия, имели своего «таруга», т.е. управляющего.

Пригороды средневекового Тбилиси (Гаретубани, Вере-Вера, Ведзиси, Сейдабад, Крепость Табор, Крцаниси, Куркута (Соганлуги),

Авлабари, Гомелаури, Дирсичала, Навтлуги, Чугурети, Элиа-Махата, Кукиа, Дидубе) по мере роста города стали непосредственно его районами. В пригородной зоне оказались новые территории. Данный процесс с особенной интенсивностью протекал в XIX-XX веках.

Отдельными параграфами представлены в работе топонимы. Выяснено происхождение топонима «Коджори». В связи с ним автор разделяет мнение ученых, которые считают, что *Коджори*, т.е. Кожори, происходит от местоположения села на подобных кожри-мозоли горах. *Табахмела* означает сухое озеро (тба-озеро, хмели-сухое). *Шиндису* значит место, где растет шинди-кизил. Топоним произведен путем добавления к названию растения шинд суффикса ис. Есть версия, что название *Цкнети* восходит к древнегрузинскому цкан, что может означать дуб. Цкнети, т.е. Дубрава. По второй, вероятно, более достоверной версии, Цкнети вытекает из слова Мцкрети/Мцкерети, т.е. место, где обитает мцкери-перепел.

В работе большое внимание уделяется находящимся на территории пригородов памятникам Средневековья.

Крепость Коджори (Агарани, Азеула, Короглы) построена в XI веке. Начиная с этого периода, Коджори становится одной из крупнейших крепостей для грузинских царей. С XV столетия коджорская крепость является фамильной крепостью рода Солагашвили. На протяжении веков крепость являлась главным препятствием для подступающего к городу со стороны Квемо Картли врага.

Кабени - церковь и монастырь, построенные во времена царицы Тамар (1184-1210). В средние века Кабени являлась усыпальницей князей Солагашвили. Со II-ой половины XVIII века, в результате непрерывных набегов на Грузию северокавказцев (дагестанцев), эти места опустели. В XIX столетии церковь восстановили русские монахи, в 1903 году здесь

был открыт монастырь. В 30-ых годах XX века, в связи с антирелигиозной политикой советского государства, Кабени был окончательно уничтожен.

Гуделисская пустошь, находящаяся между Табахмела и Коджори, представляет собой территорию, где во времена средневековья была деревня. Здесь находятся развалины церкви и древних построек, которые, предположительно, являются руинами дворца князей Солагашвили. На руинах остался след насилия. Деревня стала жертвой набега дагестанцев во II-ой половине XVIII века. Население покинуло село, некоторые переселились в Табахмела и Шиндиси.

У подножия коджорской крепости стоит построенная в XVI-XVII веках церковь Ормоцта («Сорока»), которая носит имя Сорока Себастианских Святых.

Церковь Святого Георгия Удзо расположена на горе, носящей то же название. Удзо, как культовое место, возможно, существовало еще до возникновения христианства. Вначале здесь стояла молебеня, затем была возведена церковь. Дошедший до нас храм датируется XVII-XVIII веками, переделан в XIX веке. На вторую неделю после Воскресения тут проходит праздник Удзооба. Паломники съезжаются на праздник со всех концов Грузии. Топоним «удзо», т.е. «удзео» означает «бездетный». Согласно легенде, один бездетный человек взмолился Святому Георгию дать ему детей. Святой Георгий дал ему «дзе»-«сына». Весть об этом быстро прошла по всей стране и началось паломничество к этому месту.

В работе рассмотрены местные княжеские родословные, владичество которых можно разделить на два этапа. На первом этапе это были князья Солагашвили (Коджори, Табахмела, Гуделиси, Шиндиси) и Цицишвили (Цавкиси, Цкнети). Позднее эти фамилии уступили свои позиции в пользу Орбелиани (Коджори, Табахмела, Шиндиси) и Бебуташвили (Цавкиси, Цкнети). Хотя заметна и параллельное владение

землями. Напр. в Цавкиси в XIX веке одновременно имели имена князя Цицишвили, Орбелиани и Бесуташвили.

В исследовании дается история самой многочисленной родословной Квемо Картли – Бараташвили. Их происхождение, фамильные ветви и занимаемые должности. Бараташвили являются потомками Барата Качибадзе – деятеля XV столетия. В более поздний период, из-за возникших разногласий внутри родословной, фамилия Бараташвили распалась и появились новые, более мелкие феодальные владения (Капланишвили, Гермаюзишвили, Иотамишвили, Госташабишвили, Зурабишвили, Абашишвили, Кавтаришвили и др.). Среди них сильнейшими были потомки Каплана Бараташвили, т.е. Капланишвили. Впоследствии, под влиянием имени Великого Орбели род Капланишвили стал носить фамилию Орбелиани. Орбелиани владели сотнями деревень, тысячами душ крепостных крестьян, фамильными крепостями и башнями, дворцами и церквями. Были наследственными полководцами войск, расположенных в Квемо Картли. Их влияние в государстве было огромным. Они постепенно притесняли другие, более мелкие княжества и присоединяли их земли. В XVIII столетии, из-за ослабления фамилии Солагашвили, Орбелиани овладели землями, прилегавшими к Тбилиси.

Солагашвили относится к более малочисленным княжеским родословным Квемо Картли. Приблизительно в XV веке представители этого рода перешли сюда из Самцхе. При дворе они занимали должность «сахлтухуцеси» – возглавляли свиту царицы. Их главными крепостями были Коджори и Чапала, их фамильная усыпальница находилась в Кабсни, дворцы – в Гуделиси и в Тангагети, позднее в Борбало. В конце XVIII столетия Солагашвили переезжают в Тбилиси, хотя сохраняют за собой несколько деревень (Кумиси, Борбало, Гоубани) вдоль ущелья реки Алгети.

Род Цицишвили, подобно роду Солагашвили, также перешел в Квемо Картли из Самцхе. В Тао Цицишвили были владельцами крепости Панаскерт. Из-за противостояния с атабагом (владельческим князем) Самцхе - Кваркваре II-ым (1451-1498) – Заза Панаскертели пересходит в Картли и здесь, в ущелье р. Дзама, основывает княжество. Фамилия Цицишвили произведена в более поздний период и связана с именем Цици Панаскертели. Род Цицишвили был многочисленным, прежде чем распался на две ветви – Земо и Квемо Цицишвили. Цкнети и Цавкиси принадлежали Квемо Цицишвили. В период военных действий Цицишвили были полководцами царского воеводства, которое, в основном, собиралось из сел, принадлежащих их роду.

В XIX веке частью земель, принадлежащих родословной Цицишвили, овладела родословная Бебуташвили, представители которой занимали в Тбилиси должность «мелик мамасахлиси» - старосты. Фамилия Бебуташвили стала преуспевать в XVII столетии, когда царь Ростом (1633-1658) пожаловал Ходжа Бебута должность и имения в Тбилиси. После этого сыновья Бебута постепенно все более выдвинулись, хотя они не имели собственного княжества – феодальной организации, которой владели другие дворянские родословные. До установления русской администрации (1801) Бебуташвили по наследству занимали должность мелика - старосты Тбилиси.

На основе анализа существующих источников в работе передается история каждого из данных деревень, рассказывается о случившихся в этих местах битвах с иноземными завоевателями. Изучены и описаны находящиеся на данной территории церкви и другие достопримечательности, произведена работа по планировке и реконструкции некоторых из них. Рассматривается история проходящих здесь дорог, воспроизведены хозяйственно-экономическая картина, основные фамилии,

проживающие здесь и поныне. В результате изучения источников выяснены даты и причины переселения сюда некоторых местных фамилий. Внимание уделяется уроженкам этих мест и народным героям XVIII столетия - Маии Цкнети и Тине Цавкисели, с огромным мужеством борющихся против врага.

Отдельным параграфом, довольно широко представлена русско-грузинская война 1921 года. Описаны не только боевые действия, но и политические причины и предпосылки войны.

В конце исследования в виде приложения предлагается перепись населения Российской империи 1817 года, а также происхождение и история некоторых фамилий, проживающих в данных пригородах.

თბილისის მაზრის 1817 წლის კამერალური აღწერა¹

XIX საუკუნიდან რუსული მმართველობის დამყარებისთანავე. რუსეთის იმპერია საქართველოს ფისკალურ ეკონომიკურ შესწავლას შეუდგა. სწორედ ამ მიზნით ჩატარდა კამერალური აღწერები (1804, 1823, 1831 და სხვ.). აღწერებში დასახელებულია სოფლები, მოცემულია კომლები, თითოეული მათგანის სოციალურ ეკონომიკური მდგომარეობა, სულადობრივი შემადგენლობა, ეროვნება, მათ მფლობელობაში მყოფი სახელმწიფო, საბატონო ან საეკლესიო მიწის ფართობი, გადასახადის ოდენობა და სხვ.

კამერალურ აღწერებში გაპარულია მრავალი უხეში შეცდომა. გამოტოვებულია კომლები, მათ შესახებ ცნობები არასწორად არის აღნიშნული, ძალიან ხშირად შეცდომით არის აღნიშნული სახელი, გვარი და ეროვნება. მიუხედავად ასეთი ნაკლოვანებებისა კამერალური აღწერები მნიშვნელოვანი წყაროა საქართველოს მოსახლეობის სოციალურ ეკონომიკური ყოფის და სხვა მრავალი საკითხის შესწავლისათვის.

რუსულმა ადმინისტრაციამ ქართლ-კახეთის სოფლები პირველად 1804 წელს აღწერა თუმცა აქ წარმოდგენილია, ჩატარებული აღწერის მხოლოდ ჯამები. სრულად მოცემულია მხოლოდ თბილისის მოსახლეობა.

შედარებით სრული სახის სურათს გვაძლევს, 1817 წლის კამერალური აღწერა.

¹ სცსა, ფონდი № 254, აღწ. 1, საქმე № 477, გვ. 25-30.

1817 წლის აღწერაში წარმოდგენილია საქართველოს გუბერნიის (Грузинская губерния) თბილისის მაზრის ყველა სოფელი. დასახელებულია: მემამულეები და კომლები, რომლებიც დანომრილია.

საქმე 72 გვერდიანია, ზომით 34X23 სმ. რუსული ხელნაწერია, მოცემულია 66 გვერდზე, აკლია პირველი გვერდი. თბილისის მაზრის მოსახლეობა (სოფლები და ქალაქი თბილისი) სულ 1772 კომლისგან შედგებოდა. ბოლოს აქვს „კაზენის ექსპედიციის სოვეტნიკი პოდპოლკოვნიკი თავადი სოლომონ თარხანმოურავიშვილი“-ს, „ტფილისის უეზდის კაპიტანი თავადი იოსებ მელიქიშვილი“-ს და ტფილისის მაზრის რუსი მოხელის ხელმოწერები. 67-72 გვერდებზე მოცემულია სახაზინო ექსპედიციის ორი დოკუმენტი, სოფ. შინდისიდან რამდენიმე კომლის (ხოსროა ფარდაშვილი¹ (წინა აღწერაში ხოსროვ ფარასტაშვილის სახელით - ნავეკისი), გრიგორი ბანასაშვილი (წინა აღწერაში გიორგი მიხაშვილის სახელით გიორგი ერისთავის ყმა შინდისი), სოლომონ გუქსაშვილი² (წინა აღწერაში სოლომონ კუკიშვილი - სოფ. ახალდაბა) და სოფ. ლილოდან რამდენიმე კომლის გორის მაზრის სოფელ ახალუბანში სახელმწიფო მიწებზე დასახლების შესახებ.

ხელნაწერი ზოგან რთულად იკითხება. საერთოდ 1817 წლის აღწერაში ისევე, როგორც სხვა კამერალურ სიებში შეცდომები მრავლად არის. ჩვენთვის მნიშვნელოვანი სოფლები იწყება 25-ე და 30-ე გვერდზე მთავრდება. გლეხთა კომლები, საერთო ნუმერაციით №619-დან და 733-მდე. ასევე მითითებულია თუ რამდენი მამაკაცი და რამდენი ქალია ოჯახში.

¹ Пардашвили.

² Гуксашвили.

სოფელი წყნეთი

თავად ბებუთოვის

619.	მამასახლისი ¹ ივანე გიორგიშვილი ²	2 2
620.	მღვდელი იორდანე ოქიტაშვილი	3 4
621.	მღვდელი ³ ტერ არუთინა	1 -
622.	მღვდელი ⁴ ტერ ოჰანეზა	3 5
623	გზირი ⁵ დავით აივაზაშვილი	4 3
624	გიორგი ასიტაშვილი	3 2
625.	ობლიანთ თედია ⁶	6 4
626	შაჰყულაანთ თათულა ⁷	3 2
627	გიგოლა ხუროშვილი	2 2
628	შაჰყულაანთ ზალია ⁸	4 2
629	ნიკოლოზ ეიბაშვილი	4 3
630	აბრამ ოქრუაშვილი	3 1
631	ბერო ოსეფაშვილი	3 2
632	მარტიროზ სარქისაშვილი	5 6
633	გალზა მჭედლიშვილი	3 1
634	გიორგი დალაქაშვილი	5 3
635	სააკ ლარიაშვილი	4 4
636	დალაქ გალუსტაშვილი	2 1

¹ სოფლის მამასახლისი - ადმინისტრაციული ფუნქციების მქონე დაბალი მოხელე იყო. მის ფუნქციებში შედიოდა - სათანადო მოხელეებს გადასახადების გაწერა-აკრეფაში დახმარებოდა, გაერჩია სოფლის სისხლისა და სამოქალაქო სამართლის წვრილი საქმეები და სხვა. მამასახლისი გადასახადებისაგან განთავისუფლებული იყო.

² აღწერაში გვარები ყველგან გაყოფილია მაგ. „Georgij Швили“, „Охит Швили“ და სხვ.

³ იგი სომეხი მღვდელი ანუ ტერტერა უნდა იყოს.

⁴ ესეც ტერტერაა.

⁵ გზირი - სოფლის მამასახლისის მოხელე. ევალეზოდა ბრძანებისა თუ განკარგულების ადგილზე მიტანა და გამოცხადება.

⁶ Тедіа Облианти, ობელაშვილების წინაპარი.

⁷ Татула Шахсулаанти.

⁸ Залиа Шахсулаанти.

637	თათულა ავაქაშვილი	5 4
638	აზუა მაკარაშვილი ¹	2 1
639	სიმონ ივანაშვილი	1 1
640	მაკარ აივაზაშვილი ²	3 1
641	ნიკოლოზ არუთინაშვილი	2 1
642	გოგია წენგუაშვილი	3 2
643	ივანე ოქიტაშვილი	1 1
644	ბეჟან ნადირაშვილი	4 3
645	დალაქიანთ ქვრივი მაია ³	1 1
646	თანანა იერიელაშვილი	3 1
647	კაცია ივანაშვილი	1 1
648	ყაზარ შაჰყულაშვილი	4 3
649	სოსია ასიტაშვილი	3 5
650	გოგია ფარემუზაშვილი	3 1
651	დათია ნინიაშვილი	1 4

საკელესიო

652	სოსია ჯავახაშვილი	1 2
-----	-------------------	-----

აზნაურ სტეფანე ტაინოვის

653	მათია ყაზარაშვილი	4 2
-----	-------------------	-----

აფრამა ენიკოლოფაშვილის

654	არუთინ კირაკოზაშვილი	2 2
-----	----------------------	-----

აზნაურ ივანე თურქესტანიშვილის

655	ნინია გორელიშვილი შეუძლებელი ⁴	3 1
-----	---	-----

¹ მისი შთამომავალი კონა აზუაშვილი წყნეთიდან 1869 წელს გადასახლდა, საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფ. 254, აღწერა N 2, საქ. N242, გვ. 694.

² Елизавета Шавиш.

³ вдова Маія Далакианты.

⁴ „Бедный“-ის ქართულად „საწყალი“-თ თარგმნას, ვარჩიეთ ბევლ საბუთებში დაცული ქართული ტერმინი „შეუძლებელი“ გამოგვეყენებინა. შეუძლებელი - ანუ ვისაც გადასახადების გადახდა არ შეეძლო.

სოფელი წაგვისი

*თავადების ციციშვილების, დარჩა ბებუთაშვილის და აზნაურ
ყარაშვილების*

656	ნასყიდა ასლამაზაშვილი	--
657	ბიძინა ასლამაზაშვილი	--
658	დათუა აღნიაშვილი	--

შეუძღვებლები

659	თევდორე კანდელაკიშვილი	2 2
660	ოჰანეზ ქოთუაშვილი	1 2

თავად უთარუთ ციციშვილის

661	მურად იმამაშვილი ¹	3 4
662	მოსე იმამაშვილი	3 3

თავად თოთაზ ორბელიანის

663	პეკან მურადაშვილი	1 2
-----	-------------------	-----

თავად დარჩა ბებუთაშვილის

664	პაპუნა ლომიძე	2 4
-----	---------------	-----

კოლეგის რეგისტრატორ² არუთინ ანშინოვის

665	ბეცია ებალაშვილი	3 3
-----	------------------	-----

აზნაურ ივანე ყარაშვილის

666	მათია ჩიტაშვილი	2 4
667	გლახო ქოროღლიშვილი ³	3 3
668	თუნია კუციაშვილი	3 3
669	კიკოლა ლელუაშვილი	1 3
670	მახარე სეხნიაშვილი	3 1
671	გზირი გიორგი გაგნიძე	3 2

¹ ზოგან „იმამაშვილის“ ფორმით მოიხსენიება.

² სამოქალაქო ჩინი რუსეთის იმპერიაში XVIII-XIX საუკუნეებში.

³ Глаха Коргола Шаниш.

⁴ მსახური - საქართველოში სოციალური ფენის წარმომადგენელი იყო. მსახური პირადად არათავისუფალი იყო, მაგრამ გლეხობის ზედაფენაში შედიოდა. მსახურთა ფენის ვალდებულება ძირითადად მეფის, საერო და საეკლესიო ფეოდალების მიმართ მოღალატეობა, მოხელეობა იყო. ძირითადად მსახურეული ფენიდან ხდებოდა აზნაურთა წოდების შეცვლა.

შეუძლებლები

672	ნინიკა სულიკაშვილი	1 3
673	სოსია ბარბათაძე	3 2
<i>აზნაურ ანდრია ყარაშვილის</i>		
674	ბეჟან ბეჟიაშვილი	3 2
675	ელიზო ნურალაშვილი	მსახური 3 2
676	ოჰანეზ კუკიაშვილი	2 2
677	გაბრიელ მერაბაშვილი	შეუძლებელი 2 1
<i>აზნაურ ანტონ ყარაშვილის</i>		
678	ბასილ ბეჟიაშვილი	2 2
679	აფრიამ ჯანყულაშვილი	4 3
680	გრიგოლ ქოროღლიშვილი ¹	4 2
681	მარტიროზ კუკიაშვილი	შეუძლებელი 3 2
682	მამასახლისი ბერო ლელუაშვილი ²	3 2

სოფელი ოქროყანა³

აზნაურ გაბაშვილის

683	ოსებ ბარაგაშვილი	3 1
-----	------------------	-----

საეკლესიო

684	მოსე დემეტრაშვილი	5 1
-----	-------------------	-----

თავად რევაზ ფავლენიშვილის

685	ოსებ ამირანაშვილი	2 1
-----	-------------------	-----

თავად პეტრე მაგრატიონის

686	ბელაძე ⁴ ქუმსაშვილი	2 2
-----	--------------------------------	-----

¹ Григола Коргела Швили.

² Мамасаклиш Бери Лелова Швили.

³ როგორც ჩანს ოქროყანის მონაცემები არასრულად არის წარმოდგენილი.

⁴ Беладзе.

სოფელი შინდისი
თავად ორბელიანების
თავად სამარაღდა ორბელიანის

687	მამასახლისი დავით ყაზარაშვილი	2 1
	<i>თავად ლუარსაბ ორბელიანის</i>	
688	როსტომ მეზურნიშვილი	2 2
689	ნინია გიფაშვილი	3 4
690	მოსე ტერ ავეტიქაშვილი	4 1
691	რამაზ თანდილაშვილი	1 1
692	ავეტიქ შალუაშვილი ¹	1 1
693	შერმაზან გელუაშვილი	2 2
694	არუთინ ბაინდურაშვილი ²	2 3
	<i>თავად გიორგი ორბელიანის</i>	
695	ბრმა ³ თამაზაშვილი შეუძლებელი	1 1
696	იოსებ პაპაშვილი	3 1
697	გიგოლა მღებრიშვილი ⁴ მსახური	3 4
	<i>თავად იოსებ ორბელიანის</i>	
698	მღვდელი ⁵ გრიქურ ოპანეზაშვილი	5 2
	<i>თავად სოლომონ ორბელიანის</i>	
699	მირზა ბექანაშვილი	1 1
	<i>აზნაურ ბაბანოვის</i>	
700	გიორგი ასლამაზაშვილი შეუძლებელი	3 1

¹ ეს გვარი 1721 წლის აღწერაში სოფ. გუდელისში ფიქსირდება. შესაძლებელია ზოგიერთი გვარი, თავისი სოფლის განადგურების შემდეგ შინდისშიც იყოს იყოს გადასული.

² ეს გვარიც 1721 წლის აღწერაში გუდელისში ფიქსირდება.

³ ტექსტში ეს ადგილი ძნელად იკითხება.

⁴ მღებრიშვილის გვარი შემდეგ აღწერებში უკვე კარახანაშვილის (გვარი ნაწარმოებია სომხური სახელიდან, რომელიც სომეხი მღვდლის (ტერტერას მიერ) იყო დარქმეული) და XIX საუკუნის ბოლოდან კარახანოვის ფორმით გვევლინება.

⁵ სახელი და გვარით თუ ვიძახელებით იგი სომეხი მღვდელი ანუ ტერტერა უნდა იყოს.

პორუჩიკ თავად მელიტონ ბარათაშვილის¹

701	ავეტიქ ასლანაშვილი შეუძლებელი	2 1
702	ნონია ასლანაშვილი	4 1

სოფელი ტაბახმელა

თავად ორბელაძის

703	მამასახლისი გოგია ფარსადანაშვილი ²	3 2
704	მღვდელი ³ ტერ იოსები	2 2
705	გოგია იაშაღაშვილი ⁴	2 3
706	გოგია პაპაშვილი	2 3
707	თათო ⁵ თანდილაშვილი შეუძლებელი	1 1
708	დავით ნასყიდაშვილი	3 4
709	ბასილ თამაზაშვილი	2 2
710	ქიტესა კოდელაშვილი ⁶	2 1
711	ოანა მღებრიშვილი შეუძლებელი	1 1

სასამართლოს მრჩეველ თავად ზურაბ ორბელაძის

712	იოსებ პაპაშვილი	1 4
713	გოგია მგალობლიშვილი	2 1
714	პეპან აკოფაშვილი ⁸	1 1
715	ქვრივი ანა ხანუმა შეუძლებელი	1 1

პოდპოლკოვნიკ თავად ასლან ორბელაძის

716	გოგია სუქიაშვილი	2 1
717	შერმაზან ბეჟანაშვილი ¹	3 4

¹ პოეტ ნიკოლოზ ბარათაშვილის (1817-1845 წწ.) მამა.

² გოგიას მამა ფარსადანიც ტაბახმელის მამასახლისი იყო. იგი ერეკლე მეფის მიერ 1781 წელს ჩატარებულ ტფილისის მიდამოების სოფლების აღწერაში მოიხსენიება.

³ ესეც ტერტერაა.

⁴ Гогія Иешага Швѣли.

⁵ თათულაშვილების წინაპარი.

⁶ Китесь Кидела Швѣли.

⁷ Надворный советник - სამოქალაქო ჩინი რუსეთის იმპერიაში XVIII-XIX საუკუნეებში.

⁸ Пелагѣя Иакова Швѣли. აკოფაშვილი ერთ-ერთი ძველი გვარია. იგი ტაბახმელის გვარებს შორის მოიხსენიება XVII-XIX საუკუნეების ისტორიულ საბუთებში.

თავად იაკობ ორბელიანის

718	გიორგი არუთინაშვილი	3 1
719	ნასყიდა ოსეფაშვილი ²	3 1
720	გიორგი ღვინიაშვილი შეუძლებელი	2 1

თავად სამარაღდა ორბელიანის

721	გიორგი ჯანყულაშვილი ³ მსახური	3 2
722	ყაზარ არაქელაშვილი	2 1

თავად სოლომონ ორბელიანის

723	იაკობ იაშაღაშვილი ⁴	2 1
-----	--------------------------------	-----

მეფის ასულ თეკლესი

724	ნონია გვარამე	2 1
725	გიგოლა დემურაშვილი	2 2
726	ნონია ბასილაშვილი	3 4
727	გიორგი დემურაშვილი	1 2
728	ბერო დემურაშვილი	3 3
729	დათია დემურაშვილი შეუძლებელი	1 1
730	ბასილ დემურაშვილი შეუძლებელი	1 0
731	გლახო გელუაშვილი სუსტი და შეუძლებელი	1 1

ორბელიანთა საერთო

732	ქვრივი მარიამი შეუძლებელი	1 1
-----	---------------------------	-----

თავად რევაზ ანდრონიკაშვილის

733	არუთინ ბაბაშვილი ⁵	2 1
-----	-------------------------------	-----

¹ შერმაზან ბეჟანის ძე შერმაზანაშვილი.

² ყურაშვილი. იხ. დანართი № 2.

³ Георгий Жаныула Шавили, Служитель.

⁴ Яковъ Иашага Шавили.

⁵ 1840 წელს მისი შვილი რუმან ბაბაშვილი თბილისში გადასახლდა, სცსა, ფ. 254, აღწ. № 1, საქმე 1769, გვ. 11.

**გარეუბნების სოფლებში მცხოვრები ზოგიერთი გვარის
წარმოშობის და მათი დამკვიდრების ისტორია**

მეტად საინტერესოა გარეუბნების სოფლებში მცხოვრები გვარების წარმოშობის შესწავლა. დანართის სახით წარმოდგენილია რამდენიმე მათგანის მოკლე ისტორია.

შერმა ზანაშვილები (ტაბახმელა)

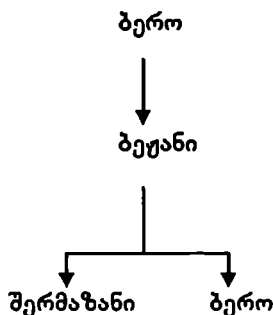
ტაბახმელაში მცხოვრები შერმაზანაშვილების¹ წარმომავლობის შესახებ გადმოცემით ცნობილია, რომ წარმოშობით ბოდორნიდან (დუშეთის რაიონი) არიან. ყოველ წელს 21 სექტემბერს, „ღვთისმშობლობას“ ბოდორნაში მოსალოცად მიდის ეს გვარი.

1781 წლის არაგვის ხეობის ბარის სოფლების აღწერის მიხედვით „ბოდორნას წმინდის ღვთისმშობლის ყმა“ იყო „ხი ზანი ძაგნაკორელი შერმა ზანაშვილი ბერო, კომლი ა.“² როგორც ამ მცირე ცნობიდან ჩანს, ბერო ქსნის ხეობის სოფელ ძაგნაკორნიდან გადასულია ბოდორნაში. ბოდორნაში დამკვიდრდა და შეეძინა შვილები, მოგვიანებით მისი შვილიშვილი შერმაზან ბეჟანის ძე ტაბახმელაში გადმოდის. ამის ვარაუდის საფუძველს ისიც გვაძლევს, რომ შერმაზანის ძმას სახელად

² 1781 წლის არაგვის საერისთავოს ბარის სოფლების აღწერის დავთარი, ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, ნ. I, დემოგრაფიული ძეგლები, აღმოსავლეთ საქართველოს XVIII საუკუნის ხალხის აღწერის დავთრები, თბ., 1967, გვ. 129.

ბერო, სავარაუდოდ პაპის სახელი, ერქვა. XVIII საუკუნის დამლევს ტაბახმელაში გადმოსული შერმაზანი მამის სახელის, ბეჟანის გამო, 1817 წელს რუსეთის იმპარიის მიერ ჩატარებულ მოსახლეობის კამერალურ აღწერაში შეცდომით ბეჟანიშვილად არის ჩანერილი.¹

ზემოთ ნახსენებ შერმაზანს საგვარეულოს დასაწყისად ვერ ჩავთვლით იმ მიზეზით, რომ თვითონ შერმაზანი 1831 წლის კამერალურ აღწერაში შერმაზანაშვილად ჩანს. ამასთან მისი პაპა ბოდორნაში უკვე შერმაზანაშვილია.

რუსეთის იმპერიის მიერ XIX საუკუნეში ჩატარებული, ტფილისის მაზრის, აღწერების მასალების მიხედვით შერმაზანაშვილების გენეალოგია ასეთი ჩანს.

შერმაზან ბეჟანის ძე შერმაზანაშვილის² ოჯახი

1823 წლის კამერალური აღწერის მასალები

შერმაზან ბეჟანის ძე შერმაზანაშვილი 60 წლის

მეუღლე — მაია 40 წლის

ვაჟები: ივანე 15 წლის

ზაალი 9 წლის

¹ დანართი №1, შერმაზან ბეჟანიშვილი.

² Шамаза Швили.

შიო 5 წლის

ზურაბი 4 წლის

რამაზი 1 წლის

ასული: ანა 6 წლის¹

ბერუა ბეჟანის ძე შერმაზანაშვილის² ოჯახი

1823 წლის კამერალური აღწერის მასალები

ბერუა ბეჟანის ძე შერმაზანაშვილი 40 წლის

მეუღლე ნინო 20 წლის

ვაჟები გიორგი 5 წლის

მცირეწლოვანი³ 1 წლის

ასულები: სოლომა 7 წლის

მაია 3 წლის⁴

ნინიკა შერმაზანის ძე შერმაზანაშვილის ოჯახი⁵

1831 წლის კამერალური აღწერის მასალები

ნინიკა შერმაზანაშვილი 22 წლის

ძმები: ზალიკა 15 წლის

ზურაბი 8 წლის

დედა: მალალა 50 წლის⁶

¹ სცსა, ფონდი №254, აღწ. 1, საქმე № 802, გვ. 156.

² Мамедов Шамсут.

³ შემდეგი აღწერიდან ვიგებთ, რომ ამ მცირეწლოვანს დავითი ჰქვია.

⁴ სცსა, ფონდი №254, აღწ. 1, საქმე № 802, გვ. 168.

⁵ შენიშვნაში მითითებულია, რომ მოგვიანებით ოჯახი ორად გაიყო და ზურაბი თბილისში გადასახლდა.

⁶ სცსა, ფონდი №254, აღწ. 1, საქმე № 1274, გვ. 154.

ბერუა ბეჟანის ძე შერმაზანაშვილის¹

1831 წლის კამერალური აღწერის მასალები

ბერუა ბეჟანის ძე შერმაზანაშვილი 47 წლის

მეუღლე ნინო 27 წლის

ვაჟები: გიორგი 12 წლის

დავითი 8 წლის

ასული: მაია 10 წლის²

1860, 1873 წლების კამერალურ აღწერებში და 1886 წლის საოჯახო სიებში მხოლოდ ზალიკა და შიო შერმაზანის ძე შერმაზანაშვილები ჩანან.

ზალიკა შერმაზანის ძე შერმაზანაშვილის ოჯახი

1860 წლის კამერალური აღწერის მასალები

ზალიკა შერმაზანაშვილი 40 წლის

ვაჟები: გიორგი 17 წლის

სოლომონი 10 წლის

დათუნა 4 წლის

ზაქარია 1 წლის³

შიო შერმაზანის ძე შერმაზანაშვილის ოჯახი

1860 წლის კამერალური აღწერის მასალები

შიო შერმაზანაშვილი 35 წლის

ვაჟები: გიგოლა 8 წლის

იაკობი 6 წლის

ზაქარია 5 წლის¹

¹ Мамалдз Швили.

² სცსა, ფონდი №254, აღწ. 1, საქმე № 1274, გვ. 157.

³ სცსა, ფონდი №254, აღწ. 2, საქმე № 242, გვ. 364.

ჯანყულაშვილები (ტაბახმელა)

ჯანყულა ქართულში ენაში თურქულიდან მომდინარე ქართულ სახელად დამკვიდრებული თხზული კომპოზიცია. ჯანყული (ჯან კუს) სულის მონას ნიშნავს.² გვარი ჯანყულაშვილი, სწორედ საკუთარი სახელი ჯანყულადან მომდინარეობს.

წარმოშობით ჯანყულაშვილები ყურაშვილების მსგავსად შესაძლებელია გუდელისიდან იყვნენ. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გუდელისი საკმაოდ დანაწიურებული სოფელი ყოფილა. ამ მიდამოების მფლობელ თავად სოლაღაშვილის სასახლე და კარის ეკლესია აქ იყო. ლეკების განუწყვეტელი შემოსევების შედეგად ეს ადგილები გაჩანაგდა სავარაუდოდ, XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში გუდელისი საბოლოოდ დაიცალა და ნასოფლარად იქცა. როგორც ჩანს მოსახლეობამ ახლო სოფლებს შეაფარა თავი. ყურაშვილების წინაპარი და ჯანყულაშვილები ტაბახმელაში გადმოვიდნენ. შესაძლებელია ბაინდურაშვილი შინდისში, ზოგი უფრო შორსაც, მაგალითად - ახალგორში გაიხიზნა. 1721 წელს ვახტანგ VI-ის მიერ ჩატარებული მენინავე სადროშოს, ანუ ქვემო ქართლის, აღწერის მიხედვით, ტაბახმელაში ჯანყულაშვილები არ ჩანან, თუმცა გუდელისში ცხოვრობდა ჯანყულაშვილი პაპაჯანა.³ 1781 წლის ერეკლე II-ს მიერ თბილისის მიდამოების სოფლების აღწერით, ტაბახმელაში უკვე ცხოვრობდა ჯანყულაშვილი გელია.⁴ 1817 წელს ჩანს გიორგი ჯანყულაშვილი (Georgii Жанкула Швили),⁵ სავარაუდოდ გელიას ძე.

¹ სცსა, ფონდი №254, აღწ. 2, საქმე № 242, გვ. 365.

² მ. ჯიქია, თურქიზმები ქართველურ ანთროპონიმიაში, თბ., 2008, გვ. 42.

³ აღწერა მენინავე დროშისა და საბარათაშვილოსა, შედგენილი ვახტანგ მეექვსის ბრძანებით ვახუშტი ბატონიშვილისა და გივი თუმანიშვილის მიერ 1721 წელს, ექ. თაყაიშვილის გამოცემა, თბ., 1909, გვ. 146.

⁴ ტფილისის მიდამოების სოფლების 1781 წ. ხალხის აღწერის დავთარი, ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, წ. I, დემოგრაფიული ძეგლები, აღმოსავლეთ საქართველოს XVIII საუკუნის ხალხის აღწერის დავთრები, თბ., 1967, გვ. 165.

⁵ სცსა, ფონდი №254, აღწ. 1, საქმე № 477, გვ. 29.

კოდელაშვილები (ტაბახმელა)

1817 წელს ტაბახმელელებს შორის მოიხსენიება ქიტესა კოდელაშვილი, რომლის ოჯახშიც ორი მამაკაცი და ერთი ქალია, როგორც ჩანს ქიტესა ახალი დამკვიდრებულია ტაბახმელაში.

1823 წელს ქიტესა და მისი ძმა სოსია უკვე დაოჯახებულები არიან და მრავალსულიანი კომლი აქვთ.

ქიტესა გოგიას ძე კოდელაშვილის ოჯახი¹

1823 წლის კამერალური აღწერის მასალები

ქიტესა კოდელაშვილი 35 წლის

მეუღლე - მარიამი 20 წლის

ვაჟი - ზაქარია 1 წლის

ასულები: თამარი 4 წლის

ბარბარე 2 წლის

ძმა - სოსია 33 წლის

მეუღლე - მართა 15 წლის

ვაჟი - პეტრე 1 წლის

ასული - ნინო 3 წლის²

კოდელაშვილები სწორედ ქიტესას და მისი ძმის სოსიას შთამომავლობა არიან. 1886 წლის მოსახლეობის კამერალური აღწერის საოჯახო სიებში ქიტესას ოთხი ვაჟის (ზაქარია, ასლანი, სოსიკა და იაკობი) და სოსიას შტოს ორი კომლია აღნიშნული (შვილი დავითი და შვილიშვილი ზაქარია პეტრეს ძე).

¹ როგორც ჩანს აღმწერებს ქიტესას მამის სახელი და გვარი ერთმანეთში აერიათ.
Китеса Кидела Гогия Шваши.

² სცსა, ფონდი №254, აღწ. 1, საქმე № 802, გვ. 154.

ზაქარია ქიტესას ძე კოდელაშვილის ოჯახი

1886 წლის კამერალური აღწერის მასალები

ზაქარია კოდელაშვილი 62 წლის

ვაჟები: გიორგი 31 წლის

დავითი 23 წლის

ქიტესა 21 წლის

გრიგოლი 7 წლის

მეუღლე - პელაგია 50 წლის

ასული - სოფიო 12 წლის

ასლან ქიტესას ძე კოდელაშვილის ოჯახი

1886 წლის კამერალური აღწერის მასალები

ასლან კოდელაშვილი 57 წლის

ვაჟები: ალექსი 18 წლის

დიმიტრი 15 წლის

მეუღლე - სალომე 45 წლის

ასულები: მელანო 9 წლის

ელისაბედი 4 წლის

სოსიკო ქიტესას ძე კოდელაშვილის ოჯახი

1886 წლის კამერალური აღწერის მასალები

სოსიკო კოდელაშვილი 52 წლის

ვაჟები: არტემი 16 წლის

გიორგი 8 წლის

მეუღლე - ეკელა 40 წლის

ასულები: მარიამი 10 წლის

ელისაბედი 1 წლის

იაკობ ქიტესას ძე კოდელაშვილის ოჯახი

1886 წლის კამერალური აღწერის მასალები

იაკობ კოდელაშვილი 55 წლის

მეუღლე - ეკატერინე 40 წლის¹

¹ სცხა, ფონდი №254, აღწ. 3, საქმე № 1634, გვ. 27-29.

დავით სოსიას ძე კოდელაშვილის ოჯახი

1886 წლის კამერალური აღწერის მასალები

დავით კოდელაშვილი 52 წლის

ზაქარია პეტრეს ძე კოდელაშვილის ოჯახი

1886 წლის კამერალური აღწერის მასალები

ზაქარია კოდელაშვილი 52 წლის

ვაჟები: ალექსი 3 წლის

პეტრე 1 წლის

ძმა - არსენი 19 წლის

ზაქარიას მეუღლე - ეფემია 28 წლის

ასული - ნინო 3 წლის

დედა - სალომე 65 წლის¹

¹ სცსა, ფონდი №254, აღწ. 3, საქმე № 1634, გვ. 40.

თათულაშვილები (ტაბახმელა)

ტაბახმელაში მცხოვრები თათულაშვილები¹ შერმაზანაშვილების მსგავსად ბოდორნიდან (დუშეთის რაიონი) არიან და 21 სექტემბერს, „ღვთისმშობლობას“ ბოდორნაში მოსალოცად მიდიან.

1781 წლის აღწერაში ტაბახმელაში ცალკე კომლად მოიხსენიება ვინმე თანდილა,² მხოლოდ სახელით, გვარი საერთოდ არ არის მითითებული.

1817 წლის რუსეთის იმპერიის მიერ ჩატარებულ აღწერაში, ტაბახმელაში თათო თანდილაშვილი (Тато Тамдила Швиши) ჩანს.³ ამ თათოს ალბათ თათულაც ერქვა, სახელის რუსული ჩანაწერი არაზუსტია. სწორედ მისი სახელიდან უნდა იყოს ნაწარმოები ტაბახმელაში მცხოვრები თათულაშვილების გვარი, მანამდელი ფორმა თანდილაშვილი გვარად კი არ უნდა მივიჩნიოთ, არამედ მამის სახელით არის შეტანილი. შესაძლებელია ეს თანდილა ჩამოსულიყო ბოდორნიდან. ჩამოსვლის მიზეზი, დრო და ადრინდელი გვარი ჩვენთვის უცნობია.

1823 წლის კამერალური აღწერის მასალებში თათო თანდილასშვილი ისევ ჩანს იგი 50 წლისაა. ჰყავს მეუღლე ანა — 35 წლის. ვაჟები: პეპანა — 18 წლის, რევაზი — 13 წლის, დავითი - 11 წლის და ასული თინათინი 7 - წლის.⁴ შემდგომში ძირითადად პეპანას და რევაზის შთამომავლობა გაგრძელდა. დავითის შთამომავლები მოგვიანებით თბილისში გადადიან საცხოვრებლად.

¹ თათულაშვილები ცხოვრობენ წყნეთშიც, თუმცა ისინი ტაბახმელელ თათულაშვილებს არ ენათესავებიან.

² ტფილისის მიდამოების სოფლების 1781 წ. ხალხის აღწერის დავთარი, ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, წ. I, დემოგრაფიული ძეგლები, აღმოსავლეთ საქართველოს XVIII საუკუნის ხალხის აღწერის დავთრები, თბ., 1967, გვ. 165.

³ სცსა, ფონდი № 254, აღწ. 1, საქმე № 477, გვ. 29.

⁴ სცსა, ფონდი № 254, აღწ. 1, საქმე № 802, გვ. 154.

1831 წელს თათო/თათულა ისევ თანდილაშვილად ჩანს.¹ მისი გარდაცვალების შემდეგ, შთამომავლობა საბოლოოდ იღებს თათულაშვილის გვარს. 1860 წლის აღწერაში ცალკე კომლები არიან - მისი შვილი პეპან თათულაშვილი² და შვილიშვილი ყაზარ დავითის ძე თათულაშვილი.³

პეპან თათულას ძე თათულაშვილის ოჯახი

1873 წლის კამერალური აღწერის მასალები

პეპანა თათულას ძე თათულაშვილი — 74 წლის

ვაჟები: 1. სოლომონი - 34 წლის

2. გიორგი - 29 წლის

3. იოსები - 23 წლის

სოლომონის ვაჟები: სიმონი - 10 წლის

თათულა - 8 წლის

გეო - 4 წლის

გიორგის ვაჟები: კონა - 7 წლის

ბეგა - 5 წლის

კარაპეტ - 3 წლის

დავითი 1 წლის

პეპან თათულას ძე თათულაშვილის ძმის შვილი იყო სარქის რევაზის ძე თათულაშვილი.

¹ სცსა, ფონდი № 254, აღწ. 1, საქმე № 1274, გვ. 153.

² ამ პეპანას საფლავი დღემდეა შემორჩენილი ნასოფლარში, ეპტაფიით და თარიღებით, საკმაოდ კარგი ხარისხის ქვაზე.

³ სცსა, ფონდი № 254, აღწ. 2, საქმე № 242, გვ. 366.

სარქის რევაზის ძე თათულაშვილის ოჯახი

1873 წლის კამერალური აღწერის მასალები

სარქის რევაზის ძე თათულაშვილი 34 წლის

ვაჟები: გეურქა - 3 წლის

ვანო - 2 წლის

ალექსი - 1 წლის¹

1886 წლის კამერალური აღწერის საოჯახო სიებში სოლომონ პეპანას ძის და სარქის რევაზის ძის მრავალსულიანი კომლები, მოიხსენიება.² ამავე წლის აღწერაში ჩანს ყაზარ დავითის ძე თათულაშვილიც, რომელსაც შენიშვნაში რუსულ ენაზე მინერილი აქვს „გადასახლდა თბილისში“.³

¹ სცსა, ფონდი №254, აღწ. 3, საქმე № 127, გვ. 104.

² სცსა, ფონდი №254, აღწ. 3, საქმე № 1634, გვ. 21-23.

³ იქვე, გვ. 29.

ყურაშვილები (ტაბახმელა)

საინტერესოა ტაბახმელაში მცხოვრები ყურაშვილების წარმომავლობის საკითხი. წარმოშობით გუდელისიდან ყოფილან. 1781 წლის ტფილისის მიდამოების ხალხის აღწერის დავთარში, ტაბახმელაში ცხოვრობს ვინმე „გუდალელი ოსეფა და იმისი შვილი ნასყიდა“. ¹ 1791 წელს გუდალელი ოსეფა მორიგე ჯარში ყოფილა განწეული. ² 1817 წლის რუსეთის იმპერიის მიერ ჩატარებული აღწერის მიხედვით, ტაბახმელაში ცხოვრობს ოსეფაშვილი ნასყიდა. გვარი არც ამჟერად არ არის მითითებული, რუსებს მამის სახელის მიხედვით აქვთ ჩაწერილი (Наскидъ Осипа Швили). ³ სახელი წარმოშობის ადგილის მიხედვით — გუდალელი ანუ გუდელისელი უკვე დაკარგულია. 1823 წლის აღწერაში ნასყიდა ისევ ჩანს, იგი ამ დროს 100 წლის ყოფილა და უკვე ყურაშვილად მოიხსენიება (Наскида Осипа Курашвили). ⁴ როგორც ჩანს, აღწერებში დაფიქსირებული ნასყიდა, ყურაშვილი იყო, მაგრამ წინანდელი საცხოვრისის მიხედვით გუდელისელად ჩაწერეს.. 1831 წლის აღწერის დროს ნასყიდა 107 წლის არის, ამ დროს მას საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ოჯახი ჰყავს.

¹ ტფილისის მიდამოების სოფლების 1781 წ. ხალხის აღწერის დავთარი, ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, წ. I, დემოგრაფიული ძეგლები, აღმოსავლეთ საქართველოს XVIII საუკუნის ხალხის აღწერის დავთრები, თბ., 1967, გვ. 165.

² ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, წ. II (XIII-XIX სს.), თბ., 1974, გვ. 160.

³ სცსა, ფონდი №254, აღწ. 1, საქმე № 477, გვ. 30

⁴ სცსა, ფონდი №254, აღწ. 1, საქმე № 802, გვ. 158.

ნასყიდა ოსეფას ძე ყურაშვილის ოჯახი

1831 წლის კამერალური აღწერის მასალები

ნასყიდა ოსიპა¹ ყურაშვილი 107 წლის

მეუღლე - მარიამი 79 წლის

ვაჟები: გიორგი - 47 წლის

მეუღლე: სუსანა - 37 წლის

მათი შვილები: ხეჩო - 11 წლის

გეო - 9 წლის

მეორე ვაჟი: სოსია - 37 წლის

მეუღლე ნანუა - 27 წლის

მათი ვაჟები იოსები - 9 წლის

ზაქარია - 7 წლის

ასული მართა - 6 წლის

მესამე ვაჟი გურგენი - 35 წლის

მეუღლე ელისაბედი - 21 წლის

ვაჟი ელიზბარი - 1 წლის

ასული ლალუა - 4 წლის

ძმისშვილი ნონია ყურაშვილი - 27 წლის

მეუღლე სუსანბარა - 19 წლის

ვაჟი ივანე 2 წლის²

მომდევნო წლების აღწერებში ნასყიდას შვილებსა და შვილი-
შვილებში, უკვე ყურაშვილის გვარია დამკვიდრებული.

¹ აქ „ოსიპა“-ში იგულისხმება ოსეფას ძე, რუსეთის იმპერიის მიერ ჩატარებულ აღწერებში ძირითადად მამის სახელს ასეთი ფორმულით, ანუ მხოლოდ სახელს წერენ. ან უარესი მამის სახელს უმატებენ რუსულ დაბოლოებას „ОБЪ“, რაც ხშირად, ახალი გვარის წარმოების მიზეზიც ხდებოდა ხოლმე.

სცსა, ფონდი №254, აღწ. 1, საქმე № 1274, გვ. 583.

ბოშიშვილები (ტაბახმელა)

ბოშიშვილების გვართან უნდა იყოს დაკავშირებული შიომღვიმის მონასტრის 1433 წლის სიგელში მოხსენებული ბიშიაშვილი, რომელიც თაყა ზევედგინიძემ სხვა ყმებთან ერთად თავის ნაყიდ მიწაზე, სხვილოში დაასახლა.¹ სხვილოს ანუ ცხვილოს ციხე, მოგვიანებით ზევედგინიძე-ამილახვრების მთავარი ციხე და ქართლის ერთ-ერთ დიდი სათაყვადოს - საამილახვროს პოლიტიკური ცენტრი გახდა. გივი ამილახვრის მიერ ჩატარებულ საამილახვროს აღწერის მიხედვით XVII საუკუნის დასაწყისში დავით ბიშიაშვილს თოფით ლაშქრობა ევალებოდა.² ბიშიაშვილი XV საუკუნიდან მოყოლებული ამილახვართან ერთად ცხოვრობს მის რეზიდენციაში. მოგვიანებით ამილახვრები იცვლიან სადგომს და ქვემოთ ჭალაში ჩადიან. ჩვენთვის საინტერესო გვარიც სწორედ ჭალაში უნდა დასახლებულიყო.

უცნობი მიზეზების გამო XVIII საუკუნის აღწერებში ამ გვარის შესახებ ინფორმაციას ვეღარ ვხვდებით.

გადმოცემით ცნობილია, რომ ბოშიშვილების წინაპარი გიორგი/გიგლა, დაახლოებით XIX საუკუნის II ნახევარში, მაშინდელი გორის მაზრის სოფელ ქვემო ჭალიდან არის გადმოსული ტაბახმელაში. ჭალიდან მოსვლის გამო, იგი აღწერებში ხშირად აღნიშნულია, როგორც „ჭალელი“, ხოლო მის შთამომავლები „ჭალელები“ ან „ჭალელიაანი“. ბოშიშვილებს ტაბახმელაში დღემდე „ჭალელიაანთ“ ეძახიან.³

ჩვენამდე მოღწეული საბუთების მიხედვით, გიორგიმ ქვემო ჭალა დაახლოებით 1869 ან 1870 წელს დატოვა, რადგან გიორგი ნიკოლოზის ძე ბოშიშვილი 1871 წელს 8 ნოემბერს ტაბახმელელების

¹ ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ, წიგნი II, ტფ., 1897, გვ. 241; პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, ტ. I. გვ. 546.

² ს. კაკაბაძე, საამილახვროს დავთარი, მე-17 საუკუნის მე-2 ნახევრისა, ტფ., 1925, გვ. 23; პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, ტ. I. გვ. 546.

³ ერთი ვარიანტით „ჭალელიდან“ გვარიც არის ნაწარმოები.

ივანე გაბრიელის ძე ფერიაშვილის და ანა ზაალის ასულ შერმაზა-ნაშვილის ქორწილში, პატარძლის თავმდებთა შორის მოიხსენიება.¹ ამასთან 1873 წელს ჩატარებული კამერალური აღწერის მიხედვით ტაბახმელაში ახალი დამკვიდრებული ჩანს. აღნიშნულია, რომ წინა აღწერის დროს (1860 წ.) აქ არ ცხოვრობდა² და ერთი წლის არის მისი უფროსი შვილი დავითი. აქედან გამომდინარე, ასეთი რამე შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ გიორგი/გიგლა 1869-70 წელს დაახლოებით 25 წლის ახალგაზრდა ჩამოვიდა, დაოჯახდა³ და 1872 წელს შეეძინა პირველი შვილი დავითი.⁴ როგორც ჩანს გიორგის მეუღლე მარიამი მალე გარდაიცვალა. 1874 წელს „მეორით ქორწინებით“ ცოლად შეირთო „ტფილისის უეზდის, სოფელს დიდებაში მცხოვრებელის იოსებ ფუხაშვილის ასული სოფიო“.⁵

გიორგი, საარქივო დოკუმენტებში სხვადასხვანაირად არის აღნიშნული, რაც მცირე გაურკვევლობას ქმნის. 1873 და 1886 წლების კამერალურ აღწერებში აღნიშნულია, როგორც გიორგი ნიკოლოზის ძე ნიკოლაშვილი (Георгій Николаевъ Никола швнли). ამის გამო შეიძლება გაჩნდეს აზრი, რომ მისი გვარი ნიკოლაშვილია, მაგრამ გვარის ამ სახით წერილობითი ან ზეპირი გადმოცემებით დადასტურება ვერ ხერხდება. როგორც ჩანს აღმწერებმა შეცდომით მამის სახელის გამო ჩაწერეს ნიკოლაშვილად, რაც ძველი აღწერების პრაქტიკისთვის უცხო არ იყო. სწორედ რუსულიდან უნდა მოდიოდეს მისი მამის სახელის კიკოლას ნიკოლოზით შეცვლაც. ქართულ საეკლესიო ჩანაწერებში იგი მოიხსენიება, ან გიორგი კიკოლას ძე ბოშიშვილის ან გიორგი ნიკოლოზის ძე ბოშიშვილის ან გიორგი ნიკოლოზის ძე ქალელის სახელით.

¹ სცსა, ფონდი №489, აღწ. 31, საქმე 370, გვ. 22.

² სცსა, ფონდი №254, აღწ. 3, საქმე, №127, გვ. 110.

³ დავით შალვას ძე საზუაშვილის ასულის წინას ნათლია იყო „გიოა ქალელის ცოლი მარიამა“, სცსა, ფონდი № 489, აღწ. 31, საქმე 371, გვ. 3.

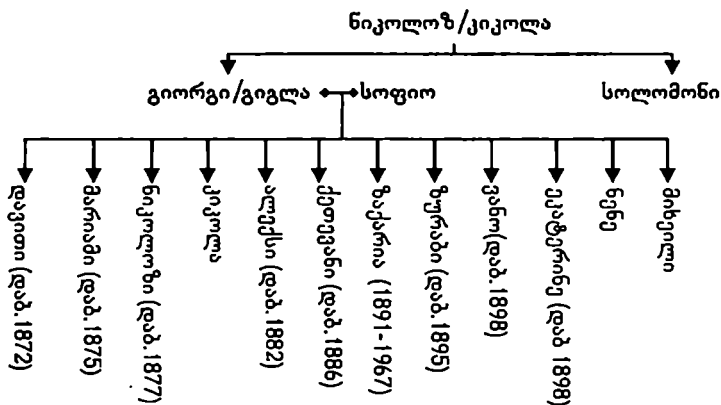
⁴ სცსა, ფონდი №489, აღწ. 31, საქმე, №375, გვ. 6.

⁵ სცსა, ფონდი № 489, აღწ. 31, საქმე №373, გვ. 20.

აშკარა არის, რომ არც ნიკოლაშვილი და არც ჭალელი მისი გვარი არ ყოფილა.

1877 წლის 21 იანვარს მეორე ვაჟი ნიკოლოზი¹ შეეძინა, დაბადების მოწმობაში მშობლების გრაფაში აღნიშნულია — „თბილისის უეზდის სოფელს ტაბახმელას მცხოვრებელი გლეხი გიორგი ნიკოლოზის ძე ჭალელი და სჯულიერი მეუღლე მისი სოფიო იოსების ასული, ორნივე არიან მართლმადიდებელი სარწმუნოების აღსარებისანი“.² გიორგი აქ უკვე ჭალელად მოიხსენიება. ამის შემდეგ, გიორგი სხვა შვილების დაბადების მოწმობებში როგორც გვარის, ისე წარმოშობის ადგილის მიხედვით არის აღნიშნული. გიორგის ჰყავდა ერთი ძმა სოლომონი.

მას სულ თორმეტი შვილი ჰყავდა (დავითი, ნიკოლოზი, ალექსი, კიკოლა, ვანო, ქეთევანი, მარიამი, ეკატერინე (კატო), ნენე, მიხეილი, ზაქარია, ზურაბი).³ ყველა ბოშიშვილი, რომელიც წარმოშობით ტაბახმელიდან არის, სწორედ მისი შვილების შთამომავლობაა.

¹ ნიკოლოზ გიორგის ძე ბოშიშვილი 1922 წელს ბოლშევიკების რეპრესიებს პირველ ტალღას შეენირა. შსს უშიშროების არქივი, საქმე, № 23659.

² სცსა, ფონდი № 489, აღნ. 31, საქ. N 377, გვ. 2.

³ სცსა, ფონდი № 254, აღნ. № 3, საქმე № 127 გვ. 110; საქმე № 1634, ფურც. 39.

ხიზამბარელები (ტაბახმელა)

ხიზამბარელები საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ცხოვრობენ. თუმცა წარმოშობა ყველას საერთო აქვს და ეს არის სოფელი ხიზაბავრა (ძველ საისტორიო საბუთების ხიზანბარა).

სოფელი ხიზანბარა, დღევანდელი ხიზაბავრა, ადრე ორი სხვადასხვა სოფელი ხიზა და ბავრა ყოფილა, გაერთიანების შემდეგ სოფელს ორივე სახელი შერჩა (ხიზა+ბავრა). მდებარეობს ასპინძის რაიონში¹.

XVII საუკუნიდან მესხეთში ოსმალები გაბატონდნენ და იქ ადმინისტრაციული პოლიტიკურ ერთეული, ახალციხის საფაშო შექმნეს. ადგილობრივი ქართული მოსახლეობა რთულ და გაუსაძლის მდგომარეობაში აღმოჩნდა. ოსმალთა მიერ წარმოებული პოლიტიკის წყალობით მოსახლეობის ნაწილი გამაჰმადიანდა და ოსმალთა სამსახურში ჩადგა. ნაწილი „გასომხდა“, რადგან ოსმალეთში სომხებს არ დევნიდნენ. კათოლიკე მისიონერების აქტიურობის შედეგად მოსახლეობის ერთი ნაწილი „გაფრანგდა“.² ქართველებისათვის ამ შემთხვევაში „სომხობა“ და „ფრანგობა“ გადარჩენას ნიშნავდა, სხვა შემთხვევაში ისლამის მიღება და გათურქება მოუწევდათ. შექმნილი მდგომარეობის გამო, მოსახლეობის საკმაოდ დიდი რაოდენობა საქართველოს სხვა კუთხეებში გადადის საცხოვრებლად. სამცხიდან და ჯავახეთიდან მოსახლეობის მიგრაციის პროცესები შესწავლილი აქვს პროფ. რ. თოფჩიშვილს. იგი აღნიშნავს, რომ ოსმალების მიერ დაკავებული ტერიტორიებიდან, განსაკუთრებით ჯავახეთის მოსახ-

¹ ზ. ქუჭიშვილი, სამცხე-ჯავახეთის სამეურნეო ყოფა და ტრადიციული კულტურა (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული კვლევა სოფელ ხიზაბავრის მაგალითზე), დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად თბ., 1998.

² კათოლიკურად ნათლავდნენ.

ლეობის უმრავლესობა ქართლში გადმოვიდა.¹ ხიზაბავრადან გადმოსულებს, წარმოშობის ადგილის გამო ხიზამბარელები ანუ ხიზაბავრელები დაერქვათ. ხიზამბარელები ქართლის სხვადასხვა სოფლებში ცხოვრობენ.

ტაბახმელაში ხიზამბარელები XIX საუკუნის 70-იან წლების შემდეგ მკვიდრდებიან. საეკლესიო ჩანაწერებში აღნიშნულია, რომ 1871 წლის 8 ნოემბერს, გორის მაზრის სოფელ ჩოჩეთში მცხოვრები ზაქარია გიორგის ძე ხიზამბარელი, 30 წლის ასაკში, ცოლად ირთავს ტაბახმელაში მცხოვრებ პეტრე კოდელაშვილის ასულს თინათინს.² თუმცა ზაქარია ისევ გორის მაზრაში ცხოვრობს, 1873 წლის გორის მაზრის სოფელ ჩოჩეთის კამერალური აღწერის დროს პირველივე კომლად დასახელებულია — დავით გიორგის ძე ხიზამბარელი (34 წლის) და მისი ძმები: სოლომონი (32 წლის), ზაქარია (31 წლის) და თეოდორე (27 წლის).³ ჩანს ზაქარია ჯერ კიდევ ჩოჩეთში ცხოვრობდა, მისი მეუღლე თინათინი 1882 წელს ცხელებისგან გარდაიცვალა.⁴ ზაქარია მეორედ დარეჯან ივანეს ასულზე დაქორწინდა და უკვე ტაბახმელელთა შორის მოიხსენიება.

¹ რ. თოფჩიშვილი, სად წავიდა ჯავახეთის ქართული მოსახლეობა (ჯავახეთის მოსახლეობის მიგრაცია XVII-XIX სს.), თბ., 2000.

² სცსა, ფონდი № 489, აღწერა 31, საქმე № 370, გვ. 22.

³ სცსა, ფონდი № 254, აღწ. 3, საქმე № 158, გვ. 124.

⁴ სცსა, ფონდი № 489, აღწ. 31, საქმე № 381, გვ. 24.

მღებრიშვილები (შინდისი)

მღებრიშვილები ისტორიულ წყაროებში შინდისის გვარებს შორის პირველად ერეკლე II-ის მიერ 1781 წელს ჩატარებული ტფილისის და მისი მიდამოების აღწერის დავთარში ჩანან. შინდისში დავით სარდალის ყმებს შორის მღებრიშვილი აბაზა და მისი ძმა ავთანდილი მოიხსენიებიან.

„მღებრიშვილი აბაზა და ამისი ძმა ავთანდილა კომლი ა. თავი ბ.“¹

1791 წლის ივნისში ავთანდილ მღებრიშვილს მორიგე ლაშქარში² გასვლა ევალებოდა.³

1801 წელს რუსეთის იმპერიის მიერ ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების შემდეგ დამყარდა რუსული ადმინისტრაცია. ძირითადად ფისკალურ ეკონომიკური მიზნით ჩატარდა კამერალური აღწერები (1804, 1823, 1831 და სხვ.) - აღწერებში დასახელებულია სოფლები, მოცემულია კომლები, თითოეული მათგანის სოციალურ ეკონომიკური მდგომარეობა, სულადობრივი შემადგენლობა, ეროვნება, მათ მფლობელობაში მყოფი სახელმწიფო, საბატონო ან საეკლესიო მიწის ფართობი, გადასახადის ოდენობა და სხვ.

საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივის ფონდებში. დაცულია საბუთები მმართველობის და ადგილობრივი მდგომარეობის შესახებ. განსაკუთრებით საინტერესოა ფონდი №254 (თბილისის სახაზინო პალატა), სადაც სწორედ მოსახლეობის კამერალური აღწერებია დაცული. აქ არის მეტად საინტერესო ცნობები და საბუთები ქართველთა გასომხების ფაქტებით. ეს პროცესი უფრო ადრე იწყება. თუმცა მღებრიშვილების შემთხვევაში გასომხება XIX საუკუნეში მოხდა. სავარაუდოდ სომეხ მღვდლებთან ერთად, ამაში დიდი წვლილი რუსულის მცოდნე სომეხ აღმწერებსაც მიუძღვით. აღწერის მასალებ-

¹ ტფილისის მიდამოების სოფლების 1781 წ. ხალხის აღწერის დავთარი, გვ. 165

² მორიგე ლაშქარი ერქვა ქართლ-კახეთის ჯარს, შეიქმნა 1774 წელს, „მორიგეში გასვლა“ წელიწადში ერთი თვით, თავისი ხარჯებით ყველა ბრძოლისუნარიან მამაკაცს ევალებოდა.

ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, წ. II (XIII-XIX სს.), თბ., 1974, გვ. 160.

ზე დაყრდნობით შეგვიძლია თვალი მივადევნოთ, ჩვეულებრივი ქართველი, როგორ თანდათანობით ხდება „სომეხი“. მაგალითად 1817 წლის კამერალურ აღწერაში გიგოლა მღებრიშვილი (Гигола Мгებრა Швили) ჩანს.¹ მის შვიდ სულიან ოჯახში სამი კაცი და ოთხი ქალია. 1823 წლიდან გიგოლას დათია გამოეყო. სწორედ 1823 წლის აღწერაში ორივე მღებრიშვილს სახელსა და გვარს შორის ჩამატებული აქვს კარახანნი//ყარახანი. დათია კარახანა² მღებრიშვილი (Датია Карахана Мгებრიшვილი) და გიგოლა კარახანა მღებრიშვილი (Гигола Карахана Мгებრიшვილი).³ კარახანი (Kara xan) ქალის სახელია,⁴ ადვილი შესაძლებელია დავითის და გიგოლას დედის კარახანის სახელიდან წარმოიშვა გვარი. 1843 წ-დან მღებრიშვილი საერთოდ გაქრა და მხოლოდ კარახანაშვილი (Караханашვილი),⁵ და ეროვნებაც რალა თქმა უნდა სომეხია მითითებული, ეს გვარი დარჩა მთელი შემდეგი აღწერების დროსაც (1860, 1873, 1886). აქ გამოეყოფდი კიდევ ერთ მომენტს, 1873 წლის აღწერაში ისევ ჩაუნერიათ მღებრიშვილებად, მაგრამ როგორც ჩანს შემდგომი ჩარევით ყველგან გვარი გადაშლილია და სხვა ფერის ფანქრით „ჩასწორებულია“ Караханашვილი-ით.⁶ ხოლო საბჭოთა პერიოდში კარახანოვის ფორმით მოგვევლინა. როგორც ჩანს სომხური სარწმუნოების გამო შეუცვალა გვარი სომეხმა მღვდელმა, გასომხების და გვარის შეცვლის შემდეგ, შეიცვალა საკუთარი სახელებიც, გასომხების შემდეგ, უკვე სომხებში გავრცელებული სახელები ჭარბობდა. თუმცა საოჯახო ენად ქართული დარჩა და ყოფაც რალა თქმა უნდა ქართული იყო.

¹ სცსა, ფონდი № 254. აღწ. №1, საქმე № 477. გვ. 31.

² Кара (ყარა) — შავი, ძლიერი, დიდი. Khan (ხანი) — ბატონი.

³ სცსა, ფონდი № 254. აღწ. №2, საქმე № 802, გვ. 149.

⁴ მ. ჯიქია, თურქიზმები ქართველურ ანთროპონიმიაში, თბ., 2008, გვ. 58.

⁵ სცსა, ფონდი № 254. აღწ. №3, საქმე № 133, გვ. 502.

⁶ იქვე, გვ. 501-502.

ლელუაშვილები (წაკისი)

ლელუაშვილები წარმოშობით ნიჩბისიდან არიან. ნიჩბისში ამ გვარის წარმომადგენლები დღესაც ცხოვრობენ.

როგორც ცნობილია XVIII საუკუნეში ჯერ ოსმალობის (1723-1735 წწ.) შემდეგ ყიზილბაშობის გამო საციციანო მოსახლეობისაგან იცლება, ან ახალ საცხოვრებელ ადგილებზე გადადის. ამ პერიოდში წაკისი ქვემო ციციშვილების სათავედოში შედიოდა. XVIII საუკუნის II ნახევარში საციციანოს სხვა სოფლებიდან წაკისში საცხოვრებლად გადმოდიან იმაშაშვილები¹ (ქვენაფლაზიდან), კანდელაკიშვილები (ყინცვისიდან), კვერცხიშვილები, გვარიძიშვილები და ლელუაშვილები (ნიჩბისიდან).²

1781 წლის ერეკლე მეორის მიერ ჩატარებულ ტფილისის მიდამოების სოფლების 1781 წლის ხალხის აღწერის დავთარში სოფელ წაკისში „ნიჩბელი ლელუაშვილი იესე, დათუა, ივანე კომლი ა. თავი გ³ მოიხსენიება. 1817 წელს რუსეთის იმპერიის მიერ ჩატარებული აღწერის მიხედვით წაკისში ლელუაშვილების ორი კომლი ცხოვრობდა. კიკოლას და ბეროს ოჯახები. ბერო ამ დროს უკვე სოფლის მამასახლისია (Мамасаклисъ Боро Лелоя Швиши).⁴

1823 წელს ბერო უკვე გარდაცვლილია და მისი შვილი სოსია კიკოლას ოჯახში ითვლება და ერთ კომლად არის წარმოდგენილი.

¹ ზოგან იმაშაშვილის ფორმით მოიხსენიება.

² ტფილისის მიდამოების სოფლების 1781 წ. ხალხის აღწერის დავთარი, ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, წ. I, დემოგრაფიული ძეგლები, აღმოსავლეთ საქართველოს XVIII საუკუნის ხალხის აღწერის დავთრები, თბ., 1967, გვ. 164-165.

³ ტფილისის მიდამოების სოფლების 1781 წ. ხალხის აღწერის დავთარი, ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, წ. I, დემოგრაფიული ძეგლები, აღმოსავლეთ საქართველოს XVIII საუკუნის ხალხის აღწერის დავთრები, თბ., 1967, გვ. 165.

⁴ სცსა, ფონდი № 254, აღწ. I, საქმე № 477, გვ. 25-30.

კოკოლა ლელუაშვილის ოჯახი

1823 წლის კამერალური აღწერის მასალები

კოკოლა ლელუაშვილი 40 წლის

მეუღლე - ნინია 30 წლის

ვაჟები: დათუა 7 წლის

იასე 5 წლის

ქიტესა 3 წლის

ასულები: ქეთევანი 17 წლის

ბარბარა¹ 4 წლის

თამარი 1 წლის

ძმისშვილი სოსია 18 წლის²

კიკოლა ლელუაშვილის ოჯახი

1831 წლის კამერალური აღწერის მასალები

კიკოლა ლელუაშვილი 55 წლის

მეუღლე - ნენე

ვაჟები: დათუა 17 წლის

იესე 14 წლის

ქიტესა 10 წლის

ანდრო 6 წლის

ასულები: თამარი 16 წლის

ნინო 16 წლის

ძმისშვილი ბესარიონ გლახოს ძე 24 წლის

სოსია ლელუაშვილი 30 წლის

მეუღლე ქეთევანი 20 წლის

ასული სოფიო

ძმისშვილი ელენე 13 წლის³

¹ Барбара.

² სცსა, ფონდი № 254, აღნ. 1, საქმე № 802, გვ. 169.

³ სცსა, ფონდი № 254, აღნ. 1, საქმე № 1274, გვ. 169.

ბეუიაშვილები (წაეკისი)

ბეუიაშვილები წაეკისის გვარებს შორის პირველად 1817 წლის კამერალურ აღწერაში მოიხსენიებიან. ამ დროს ბეჟან და ბასილ ბეუიაშვილები ჩანან. მომდევნო აღწერის მიხედვით ბეუიაშვილების გენეალოგია ასე გამოიყურება.

ბასილ ბეუიაშვილის ოჯახი

1823 წლის კამერალური აღწერის მასალები

ბასილ ბეუიაშვილი 35 წლის

მეუღლე - ელისაბედი 25 წლის

ვაჟი იოსები 1 წლის

ასულები: ნინო 3 წლის

მართა 2 წლის

ძმა იოსები 22 წლის

მეუღლე - მარიამი 15 წლის

ვაჟები: გიორგი 2 წლის

დავითი 1 წლის

დედა ხამფევანი¹ 60 წლის²

ბეჟან ბეუიაშვილის ოჯახი

1823 წლის კამერალური აღწერის მასალები

ბეჟან ბეუიაშვილი 70 წლის

მეუღლე - ანნა 60 წლის

ვაჟები 1. გოგია 30 წლის

მისი მეუღლე - სოლომა 18 წლის

ასულები: ქეთევანი 3 წლის

ეფემია 2 წლის

2. ნინია 20 წლის

3. ათანასე³ 18 წლის

4. ბერია 16 წლის

5. იაკობი 11 წლის

6. პეტრე 6 წლის⁴

¹ Хамфевана.

² სცსა, ფონდი № 254, აღწ. 1, საქმე № 802, გვ. 167.

³ Афанаси.

⁴ სცსა, ფონდი № 254, აღწ. 1, საქმე № 802, გვ. 170.

შახულაშვილები (წყნეთი)

ქართულ ონომასტიკაში ბევრი აღმოსავლური სახელი თუ თანამდებობის აღმნიშვნელი სიტყვა იქცა საკუთარ სახელად და აქედან იქნა შემდეგ ნაწარმოები გვარი.

მაგალითად „აღა“-ს (თურქ. ბატონი) შემცველი გვარსახელები - ამირალა (მბრძანებელი ბატონი) — ამირალაშვილი; ალაბეგ (უფროსი ბატონი) — ალაბეგშვილი; ალაჯანა (ბატონის სული) — ალაჯანაშვილი და სხვები.¹

„ხანი“-ს (მეფე, მბრძანებელი), ტიტულმა X საუკუნიდან დაიწყო გავრცელება ირანის, ავღანეთის და ინდოეთის, სხვადასხვა ჩინოვნიკის თუ მოხელეების აღსანიშნავად. ქართულ ონომასტიკაშიც მრავლად გვხვდება „ხანის“ შემცველი გვარსახელები: დურმიშხან (გადარჩენილი ხანი), სარუხან (ყვითელი ხანი) - სარუხანაშვილი, ამირხან (მბრძანებელი ხანი) — ამირხანაშვილი.²

ამათთან ერთად მრავლად გვხვდება „ყული“-სგან (მონა) ნაწარმოები გვარსახელები. ყულები საქართველოში XVII საუკუნეში ჩნდებიან. როდესაც როსტომ მეფემ (1633-1658 წწ.) ირანის სახელმწიფოს ყაიდაზე მოაწყო თავისი ქართლის სამეფო, მან ირანული ადმინისტრაციული აპარატის სახელები გადმოიტანა და გაავრცელა. ამ დროს ირანში სხვა ჯარებთან ერთად არსებობდა პრივილეგირებული სამხედრო ნაწილი, ეგრეთწოდებული „შაჰყულების“ (შაჰის მონები, შაჰის ერთგული მსახურები) ჯარი, რომელთა მთავარ საქმესაც შაჰის დაცვა და თან ხლება წარმოადგენდა. როსტომის ერთ-ერთი რეფორმის შედეგად, მანამადე არსებული, მეფის მცველი ჯარი გარდაიქმნა შაჰყულებად და მათ ხელმძღვანელს ყულარალასი

¹ ნ. გურგენიძე, მ. ჯიქია, თურქული წარმომავლობის თხზული სახელები ქართულ ანთროპონიმიკაში, ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო, VI, თბ., 2009, გვ. 17-18.

² ნ. გურგენიძე, მ. ჯიქია, თურქული წარმომავლობის თხზული სახელები ქართულ ანთროპონიმიკაში, გვ. 19-20.

დაერქვა.¹ საკუთარი სახელი შაჰყულა სწორედ ერთ-ერთი მათგანი-
დან უნდა მომდინარეობდეს. ანუ შესაძლებლად მიგვაჩნია, ვივარაუ-
დოთ, რომ სახელი XVII საუკუნიდან მკვიდრდება, მოგვიანებით აქედან
არის ნაწარმოები გვარიც.

წყნეთში შაყულაშვილიც შესაძლებელია, როსტომ მეფის
მცველი რომელიმე ჯარისკაციდან მომდინარეობდეს. შაჰ-ყულ-ა-ს-
შვილი — შაჰყულაშვილი — შაყულაშვილი. ამჟამად პატრონიმი
დასტურდება შაჰ კომპონენტის ბოლოკიდური ჰ თანხმოვნის დაკარ-
გვით: შაყულაშვილი²

წყნეთის გვარებს შორის შაჰყულაშვილი პირველად 1721 წლის
აღწერაში ფიქსირდება. ნოდარ ციციშვილის ზაზას ყმებში დასახელე-
ბულია

„ქ. შაჰყულაშვილი გიორგი კომლი ა, თავი ბ“.³

1781 ტფილისის მიდამოების აღწერით - შაჰყულაშვილი ივანე
წყნეთის მამასახლისი იყო, ის და მისი ბიძაშვილები დავითი და ზალია,
ერთ კომლად ცხოვრობდნენ.

„მწყნეთს მელიქ ავეტიქას“ ყმა

შაჰყულაშვილი ივანე მამასახლისი, ამისი ბიძაშვილი დავითა და

ზალია კომლი ა, თავი გ.“⁴

რუსეთის იმპერიის მიერ ჩატარებულ 1817 წლის კამერალურ

¹ ვ. გაბაშვილი, ქართული ფეოდალური წყობილება XVI-XVII საუკუნეებში (მედარებით
შესწავლის ცდა), თბ., 1958, გვ. 368.

² ნ. გურგენიძე, თურქულიდან ნასესხებ პატრონიმთა სტრუქტურისა და სემანტიკისათ-
ვის ქართულში, ჟურნ.: „მაცნე“ ენისა და ლიტერატურის სერია, №4, თბილისი, 1984,
გვ. 168.

³ აღწერა მენიანე დროშისა საბარათაშვილოსა და სომხითისა, შედგენილი ვახტანგ
მეექვსის ბრძანებით ვახუშტი ბატონიშვილის და გივი თუმანიშვილის მიერ 1721 წელს,
„მასალანი საქართველოს სტატისტიკურის აღწერილობისა მეთვრამეტე საუკუნეში“, ე,
თაყაიშვილის გამოცემა, თბ., 1907, გვ. 29.

⁴ თბილისის მელიქ მამასახლისი (1770-1795 წწ), ბეჰუთაშვილი.

⁵ ტფილისის მიდამოების სოფლების 1781 წ. ხალხის აღწერის დავთარი, ივ. ჯავახიშვი-
ლი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, ნ. I, დემოგრაფიული ძეგლები,
აღმოსავლეთ საქართველოს XVIII საუკუნის ხალხის აღწერის დავთრები, თბ., 1967,
გვ. 163.

აღწერაში წყნეთში ცხოვრობს - შაჰყულაანთ თათულას (Татула Шахкулаанти) 5 სულიანი ოჯახი;¹ შაჰყულაანთ ზალიას (Залиа Шахкулаанти) 6 სულიანი ოჯახი² და ყაზარ შაჰყულაშვილის (Казарь Шахкула Швили) 7 სულიანი ოჯახი.³ თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ დაახლოებით 35 წლის წინანდელი (1781 წ.) ერეკლე მეორის მიერ აღწერილ სიაში ზალიას გარდა არცერთი მათგანი არ ჩანს, მიუხედავად იმისა, რომ თათულაც (1770-იანი წლების ბოლოს მას შეეძინა ვაჟი - ბეჟანი) და ყაზარიც (დაბ. დაახლ. 1733 წელს) იმ დროისათვის სრულწლოვანები და ოჯახის უფროსები უნდა ყოფილიყვნენ. ამ დროს ხომ არ იწყება შაჰყულაშვილების გასომხების, პროცესი? სახელების არასწორად ჩანერა დაფიქსირება, მითუმეტეს რომ აღწერას სწორედ სომხური წარმომავლობის მოხელეები ატარებდნენ, და დაფიქსირებაში მათ ხელს ვერავინ შეუშლიდათ, ამასთან სპარსული სამოხელეო ტიტულიდან ნაწარმოები ქართული გვარი — შაჰყულაშვილი|შაყულაშვილი მოგვიანებით, უკვე საბჭოთა პერიოდში, რუსულად ჩანერილი Шахкула Швили-ს სახეცვლილი და დამახინჯებული შახულოვის ფორმით მოგვევლინა. რაც დიდი ხნის განმავლობაში გაურკვეველობას იწვევდა.

მომდევნო 1823 წლის აღწერაში ჩანს, რომ თათულა შაჰყულაშვილი გარდაცვლილია, ხოლო ზალიას და ყაზარას ოჯახი გაზრდილია. შემდგომ აღწერებში ძირითადად ეს სამი შტო გრძელდება.

ამ დროს ყაზარა შაჰყულაშვილი 90 წლისაა და 14 სულიანი ოჯახი აქვს.

¹ სცსა, ფონდი № 254, აღწ. 1, საქმე № 447, გვ. 25.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 26.

ყაზარ შაჰყულაშვილის ოჯახი

1823 წლის კამერალური აღწერის მასალები

ყაზარ შაჰყულაშვილი¹ 90 წლის

მეუღლე - თინათინი 60 წლის

ვაჟები - პეტრე 40 წლის

მეუღლე - ანნა 25 წლის

მათი შვილები: ნინია 10 წლის

სოსია 7 წლის

მარიამი 19 წლის

ელისაბედი² 7 წლის

ქალია³ 2 წლის

ყაზარის მეორე ვაჟი ზაალი 30 წლის

მეუღლე - ელისაბედი 17 წლის

შვილი - პეპანა 3 წლის

ყაზარის ვაჟი ასლანი 25 წლის⁴

ბეჟან შაჰყულაშვილის⁵ ოჯახი

1823 წლის კამერალური აღწერის მასალები

ბეჟან შაჰყულაშვილი 40 წლის

მეუღლე - თინათინი 20 წლის

ძმისშვილები: სარქისი 22 წლის

ხეჩუა 18 წლის

თათულა 10 წლის

გრიგოლი 7 წლის

მარიამი 5 წლის

მათი დედა - ავმა⁶ 40 წლის¹

¹ Шахули Швиги.

² Елисавета.

³ Калія.

⁴ სცსა, ფონდი № 254, აღწ. 1, საქმე № 802, გვ. 181.

⁵ Шакула Швиги.

⁶ Азма.

ზალია შაჰყულაშვილის² ოჯახი

1823 წლის კამერალური აღწერის მასალები

ზალია შაჰყულაშვილი 60 წლის

მეუღლე - ანახანუმი 42 წლის

ვაჟები: 1. ალალო 30 წლის

მეუღლე - ანნა 20 წლის

მათი შვილი: თათო 1 წლის

2. სოლომონი - 25 წლის

მეუღლე - მარიამი 18 წლის

მათი ასული - ქეთევანი 2 წლის

3. პეპანი 20 წლის³

¹ სცსა, ფონდი № 254, აღწ. 1, საქმე № 802, გვ. 182.

² Шахъ Кулишвили.

³ სცსა, ფონდი № 254, აღწ. 1, საქმე № 802, გვ. 184.

ოძელაშვილები (წყნეთი)

ოძელაშვილების გვარი თუ როდის უნდა დამკვიდრებულიყო წყნეთში ზუსტი თარიღი არ გაგვაჩნია. არც XVIII საუკუნის და არც მანამდელ ისტორიულ საბუთებში ოძელაშვილები წყნეთის მოსახლეობას შორის არ ჩანან. მაგრამ იმის გამო, რომ ხშირად ესა თუ ის პიროვნება მხოლოდ სახელით მოიხსენიება, ან შეცდომით მამის სახელით არის მითითებული, შესაძლოა ოძელაშვილები წყნეთში უფრო ადრე მართლაც ცხოვრობდნენ. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ მაია წყნეთელი გვარად ოძელაშვილი იყო.¹

1817 წლის რუსეთის იმპერიის მიერ ჩატარებულ თბილისის მაზრის აღწერისას 625-ე კომლად წყნეთში მოიხსენიება ობლიანთ თედია (Тедіа Облианти) გვარის მითითების გარეშე.² მომდევნო აღწერაში (1823 წელი) უკვე ოძელაანთ შვილ თედიად (Тедіа Адзелианти Швили) მოიხსენიება, აქ შეცდომა გამორიცხულია, რადგან 1817-1823 წლებში წყნეთში მხოლოდ ეს ერთი თედია ჩანს. „ობლიანთ თედია“ და „ოძელაანთ თედია“ ერთი და იგივე პიროვნება არის. როგორც ჩანს თედია ოძელაშვილი იყო, მაგრამ როგორც ჩანს, მას ადრე მოუკვდა მშობლები, დაობლებულს კი „ობლიანთს“ ეძახდნენ.

1817 წელს თედია ოძელაშვილს 10 სულიანი ოჯახი ჰყავს, თუმცა 1823 წლისათვის უფრო შემცირებულა, როგორც ჩანს მის კომლში არ შეუტანიათ მისი ძმისშვილი ზურაბი, 1831 წლის კამერალურ აღწერაში ზურაბი ისევ არის აღნიშნული.

¹ იხ. დავით ქორიძე, ქართველი ქალები უძველესი დროიდან XIX ს.-მდე, თბ., 1976 გვ. 185. თუმცა აქ მკვლევარი არ უთითებს წყაროს თუ საიდან აქვს ეს ინფორმაცია.

² სცსა, ფონდი № 254, აღწ. 1, საქმე № 477, გვ. 25.

თედია ოძელაშვილის¹ ოჯახი

1823 წლის კამერალური აღწერის მასალები

თედია ოძელაშვილი 60 წლის
მეუღლე - ანახანუმი 35 წლის
ძმა - სოსია 40 წლის
მისი მეუღლე - ანნა 35 წლის
მათი შვილები: ანდრო 21 წლის
იოსები 3 წლის
სოლომონი 2 წლის
ასული - მარიამი 6 წლის²

თედია ოძელაშვილის ოჯახი

1831 წლის კამერალური აღწერის მასალები

თედია ოძელიანთ შვილი 68 წლის
მეუღლე - ანახანუმი 43 წლის
ძმა - სოსია 48 წლის
მისი მეუღლე - ანნა 43 წლის
შვილები: 1. ანდრო 29 წლის
მეუღლე - მარიამი 17 წლის
ვაჟი - დავითი 1 წლის
2. იოსები 11 წლის
3. სოლომონი 10 წლის
ძმისშვილები: 1. ზურაბ ოძელი 28 წლის
მისი მეუღლე: ელისაბედი 24 წლის
ვაჟი - ნინია 4 წლის
ასულები: სოფიო 9 წლის
მარიამი 3 წლის
2. აბრამი 24 წლის
მისი მეუღლე - მარიამი 16 წლის³

¹ Тедія Адзеляшві Швїли.

² სცსა, ფონდი № 254, აღწ. 1, საქმე № 802. გვ. 190.

³ სცსა, ფონდი № 254, აღწ. 1, საქმე № 1274. გვ. 188.

ანდრო თედიას ძე ოძელაშვილის ოჯახი

1860 წლის კამერალური აღწერის მასალები

ანდრო ოძელაშვილი (Одзелии ашвили) 60 წლის

შვილები: გიორგი 24 წლის

მიხეილი 20 წლის

აბრამი 18 წლის

იაკობი 14 წლის

პეტრე 6 წლის¹

სოსია ოძელაშვილის ოჯახი

სოსია ოძელაშვილი 35 წლის

შვილები: გრიგოლი 14 წლის

თევდორე 10 წლის

დიმიტრი 9 წლის

გლახო 7 წლის²

ზურაბ ოძელაშვილის ოჯახი

ზურაბ ოძელაშვილი 55 წლის

შვილები : ივანე 35 წლის

ზაქარია 27 წლის.³

სოლომონ ოძელაშვილის ოჯახი

სოლომონ ოძელაშვილი 19 წლის

მისი ძმა მიხეილი 12 წლის⁴

გიორგი ოძელაშვილის ოჯახი

გიორგი ოძელაშვილი 35 წლის

ძმები : დავითი 18 წლის

გიგოლა 10 წლის⁵

¹ სცსა, ფონდი № 254, აღწ. 2. საქმე № 242, გვ. 691.

² იქვე, გვ. 691.

³ იქვე, გვ. 695.

⁴ იქვე, გვ. 698.

⁵ იქვე, გვ. 706.

სულაძეები (წყნეთი)

სულაძეები წარმოშობით რაჭიდან არიან, რაჭაში ონის და ამბროლაურის რაიონების სოფლებში (ბარი, სხევა, კრიხი, ფარახეთი) დღემდე მრავლად ცხოვრობენ. სულაძეები რაჭის სხვა გვარებთან ერთად ისტორიულ საბუთებში XV საუკუნიდან მოიხსენიებიან. შაორს მცხოვრები სულაძე, ყველაზე ადრე „მთის წმინდა გიორგის ეკლესიის“ ყმებს შორის, ბაგრატ VI-ის (1463-1478 წწ.) მიერ გამოცემულ სიგელში ჩანს.¹ XVI-XVII საუკუნეებში სულაძე გოგია, მიქელა და სხვები რაჭაში ცხოვრობენ და საეკლესიო ყმებად ჩანან.² საუკუნეთა მანძილზე რაჭის მოსახლეობა მცირემინიანობის გამო, საცხოვრებლად ბარში ჩამოდიოდა.

როგორც ისტორიულ წყაროებში ჩანს წყნეთელი სულაძეების წინაპარი გიორგი იყო. რომელიც რაჭიდან XIX საუკუნის 20-იანი წლების ბოლოს ჩამოსულა და იმავე ხანებში ქვრივ მარიამ თათოს ასულზე დაქორწინებულა. უკვე 1831 წელს ჩატარებული კამერალურ აღწერაში აღნიშნულია, რომ გიორგის და მარიამს ერთი შვილი ივანე (2 წლის) ჰყავთ. იქვე შენიშვნაში მითითებულია, რომ გიორგი საეკლესიო ყმის, ბერო სულაძის შვილია.³

XIX საუკუნის კამერალური აღწერების მიხედვით წყნეთელი სულაძეების გვარის ისტორია ასე გამოიყურება.

¹ პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, ტ. IV, თბ., 2007, გვ. 202.

² იქვე, გვ. 202-203.

³ სცსა, ფონდი № 254, აღწ. 1. საქმე № 1274, გვ. 194.

გიორგი ბეროს ძე სულაძის ოჯახი

1860 წლის კამერალური აღწერის მასალები

გიორგი სულაძე 60 წლის

შვილები: ივანე 25 წლის

სოლომონი 20 წლის

იაკობი 18 წლის¹

გიორგი ბეროს ძე სულაძის ოჯახი

1873 წლის კამერალური აღწერის მასალები

გიორგი სულაძე 72 წლის

შვილები: 1. ივანე 37 წლის

მისი შვილი: ივანე 9 წლის

2. სოლომონი 32 წლის

მისი შვილები: შაქარა 6 წლის

ანდრო 3 წლის²

ივანე გიორგის ძე სულაძის ოჯახი

1886 წლის კამერალური აღწერის მასალები

ივანე გიორგის ძე სულაძე 50 წლის

შვილები: 1. ივანე (იგივე გრიგოლი) 22 წლის

2. დავითი 18 წლის

3. ვასილი 13 წლის

4. კონსტანტინე 10 წლის

5. გიორგი 4 წლის

მეუღლე სალომე 42 წლის³

¹ სცსა, ფონდი №254, აღწ. 2, საქმე № 242, გვ. 680.

² სცსა, ფონდი №254, აღწ. 3, საქმე № 131, გვ. 65.

³ სცსა, ფონდი №254, აღწ. 3, საქმე № 1634, გვ. 79.

ოქიტაშვილები (წყნეთი)

ოქიტაშვილების გვარი ერთ-ერთი ძველი გვარია საქართველოში, თავიდანვე წყნეთში ცხოვრობენ. ცხოვრობენ ბაგებშიც, როგორც ჩანს ბაგებშიც წყნეთიდან არიან ჩასულები.

წყნეთი ისტორიულად ქართლის თავად ციციშვილების მამული იყო. ჩვენამდე მოაღწია 1701-1703 წლებში შედგენილმა საბუთმა, რომელშიც ჩანს, რომ ედიშერ და პაპუნა ციციშვილები ერთმანეთს ეყრებიან, შესაბამისად მთელს მამულებს, აზნაურებს და ყმებს იყოფენ. მათ შორის წყნეთის მამულებსაც — სხვებთან ერთად „ქ. ერთ წილათ ოქიტაშვილი მიქელა, რისაც მქონებელი იყოს, ერგო ედიშერს“¹.

1721 წლის აღწერაში ოქიტაშვილი არ ჩანს.² შესაძლოა მამის სახელით არის აღნიშნული და ამის გამო. აშკარაა, რომ გვარი ისევ გრძელდება. 1728 წლის ოსმალეთის მიერ ჩატარებული აღწერაში³ გვარები არ არის აღნიშნული, მხოლოდ ნათესაური ურთიერთობები (ვისი ძე, ვისი ძმა და ა.შ.) ამიტომ აქედანაც შეუძლებელია ამოიცნო ვინ რა გვარის იქნებოდა.

ხშირად სოფელ წყნეთის მღვდელი სწორედ ოქიტაშვილი იყო.

ტფილისის მიდამოების სოფლების 1781 წ. ხალხის აღწერის დავთარის მიხედვით, წყნეთში ერთი კომლი ოქიტაშვილი ცხოვრობს - „ქ. ოქიტაშვილი ივანე და გოგია“⁴

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VI, თბ., 1977, გვ. 613.

² აღწერა შეწინავე დროისა საბარათაშვილოსა და სომხითისა, შედგენილი ვახტანგ მეექვსის ბრძანებით ვახუშტი ბატონიშვილის და გივი თუმანიშვილის მიერ 1721 წელს, „მასალანი საქართველოს სტატისტიკურის აღწერილობისა მეთერამეტე საუკუნეში“, ე, თაყაიშვილის გამოცემა, თბ., 1907, გვ. 29.

³ ნოდარ შენგელია, 1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი, ოსმალური ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავალით, გამოკვლევითა და ფაქსიმილებით გამოსაცემად მოამზადეს აკად. ს. ჯიქაძე და პროფ. ნ. შენგელიამ, წ. II, თბ., 2010, (იბეჭდება).

⁴ ტფილისის მიდამოების სოფლების 1781 წ. ხალხის აღწერის დავთარი, ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, წ. I, დემოგრაფიული ძეგლები, აღმოსავლეთ საქართველოს XVIII საუკუნის ხალხის აღწერის დავთრები, თბ., 1967, გვ. 163.

1817 წელს რუსეთის იმპერიის მიერ ჩატარებული აღწერის მიხედვით წყნეთის მღვდელი იორდანე ოქიტაშვილია, არის კიდევ ივანე ოქიტაშვილი.

1860 წელს ჩატარებულ კამერალური აღწერის მიხედვით წყნეთში იორდანეს და მისი ძმის იესეს შვილები ცხოვრობენ.

გრიგოლ იორდანეს ძე ოქიტაშვილის ოჯახი

1860 წლის კამერალური აღწერის მასალები

გრიგოლ ოქიტაშვილი 40 წლის

მისი შვილები : მიხეილი 9 წლის

ზაქარია 3 წლის

ივანე 1 წლის

პავლე იესეს ძე ოქიტაშვილის ოჯახი

პავლე ოქიტაშვილი 35 წლის

მისი შვილები: გიორგი 20 წლის

ივანე 15 წლის

ანდრო 10 წლის

დავითი 4 წლის

ზაქარია 2 წლის

აბრამ იესეს ძე ოქიტაშვილის ოჯახი

აბრამ ოქიტაშვილი 32 წლის

მისი შვილები: ივანე 5 წლის

სოლომონი

ძმისშვილი იესე ზურაბის ძე 8 წლის¹

¹ სცსა, ფონდი № 254, აღწ. 2. საქმე № 242, გვ. 687-688.